ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
028000200275
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Αρ. ... 735 ... 2005

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗ ΣΧΟΛΗ - ΤΜΗΜΑ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΤΟΜΕΑΣ ΚΛΑΣΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ

Α
368

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ν. ΤΣΑΤΣΑΝΗΣ

ΟΡΓΑΝΩΣΗ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΕΡΩΤΑΠΟΚΡΙΣΕΩΝ ΣΤΗΝ ΑΡΙΣΤΟΦΑΝΙΚΗ ΚΩΜΩΔΙΑ

ΔΙΔΑΚΤΟΡΙΚΗ ΔΙΑΤΡΙΒΗ

ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2005

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΣΥΜΒΟΥΛΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ:

ΘΕΟΦΑΝΗΣ Ι. ΚΑΚΡΙΔΗΣ,
Ομότιμος καθηγητής της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

ΜΕΛΗ:

1. ΙΩΑΝΝΗΣ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ,
Ομότιμος καθηγητής της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

2. ΓΕΩΡΓΙΟΣ Ν. ΓΙΑΝΝΑΚΗΣ,
Αναπληρωτής καθηγητής της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

ΕΞΕΤΑΣΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

1. Γ.Ν. ΓΙΑΝΝΑΚΗΣ,
Αναπληρωτής καθηγητής της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
2. Α. ΚΑΤΣΟΥΡΗΣ,
Καθηγητής της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
3. Δ. ΡΑΪΟΣ,
Καθηγητής της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
4. Α. ΣΥΝΟΔΙΝΟΥ,
Καθηγήτρια της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
5. Ε. ΓΚΑΣΤΗ,
Επίκουρη Καθηγήτρια της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
6. Σ. ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗ – ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΙΔΗ,
Επίκουρη Καθηγήτρια της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων
7. Μ. ΠΑΠΑΔΗΜΗΤΡΙΟΥ,
Επίκουρη Καθηγήτρια της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων

«Η έγκριση της διδακτορικής διατριβής από το Τμήμα Φιλολογίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων δεν υποδηλώνει αποδοχή των γνωμών του συγγραφέα» (Ν. 5343/32, άρθρο 202, § 2).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η εργασία αυτή έχει μια μικρή προϊστορία. Το 1979, λίγο μετά την επιστροφή μου από τον Καναδά ήλθα σε επαφή με τον καθηγητή κ. Φάνη Κακριδή, ο οποίος μου πρότεινε να ερευνήσω τις *ερωταποκρίσεις στην αριστοφανική κωμωδία*. Ξεκίνησα την έρευνα, αλλά στο μεταξύ ήρθε ο διορισμός μου στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση και οι υπηρεσιακές μετακινήσεις μου στο Λουξεμβούργο και τις Βρυξέλλες που με εμπόδισαν να την ολοκληρώσω. Το 2000 επανήλθα με αίτησή μου στη Φιλοσοφική Σχολή του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, η οποία έκανε δεκτό το αίτημά μου να εκπονήσω διδακτορική διατριβή με το ίδιο θέμα.

Τώρα που που η προσπάθειά μου έφτασε στο τέλος της, αισθάνομαι την υποχρέωση να ευχαριστήσω όσους συνέβαλαν στην ολοκλήρωσή της. Πρώτα πρώτα θέλω να ευχαριστήσω το τμήμα φιλολογίας και τον τομέα κλασικής φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων που μου έδωσαν την ευκαιρία να εκπονήσω τη διατριβή αυτή.

Θέλω επίσης να ευχαριστήσω τη συμβουλευτική επιτροπή, τον επιβλέποντα κ. Φάνη Κακριδή, τον κ. Γ. Γιαννάκη και τον κ. Ι. Αναστασίου για τη βοήθεια που πρόθυμα μου παρείχαν όποτε τη χρειάστηκα. Να ευχαριστήσω ιδιαίτερα τον κ. Φάνη Κακριδή, ο οποίος μου υπέδειξε το θέμα, δέχτηκε να εποπτεύσει τη διατριβή και παρακολούθησε την εργασία μου σε όλες τις φάσεις της, δίνοντας πολύτιμες συμβουλές και οδηγίες. Να ευχαριστήσω επίσης τον κ. Γιαννάκη για τις διορθώσεις και τις καίριες επισημάνσεις του.

Θέλω ακόμη να ευχαριστήσω το φίλο και συνάδελφο Ηλία Αθανασιάδη για τη βοήθειά του στη σύνταξη των στατιστικών πινάκων και το σχολιασμό τους.

Θέλω επίσης να ευχαριστήσω την κόρη μου, Όλγα, που με βοήθησε στη μετάφραση κειμένων της γερμανόφωνης βιβλιογραφίας και μου έδωσε πολύτιμες συμβουλές σε διάφορες φάσεις της γραφής της διατριβής μου.

Ευαγγελίστρια Κορινθίας, Απρίλιος 2005

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Το θέμα αυτής της διατριβής είναι η *οργάνωση και λειτουργία των ερωταποκρίσεων* στην αριστοφανική κωμωδία.

Για να μελετήσουμε τις ερωταποκρίσεις, ξεκινήσαμε με την πλήρη καταγραφή όλων των ερωτήσεων που συναντώνται μες στο αριστοφανικό έργο, τόσο στις κωμωδίες, όσο και στα σωζόμενα αριστοφανικά αποσπάσματα. Στη συνέχεια, τις ομαδοποιήσαμε με βάση τα κριτήρια του συντακτικού. Μελετήσαμε χωριστά τις ερωτήσεις ολικής άγνοιας, αυτές που ξεχωρίζουν από τον τόνο της φωνής και αυτές που εισάγονται με συγκεκριμένες λέξεις. Μελετήσαμε, επίσης, τις ερωτήσεις μερικής άγνοιας και τις ομαδοποιήσαμε ανάλογα με τις λέξεις που τις εισάγουν. Σε μια ιδιαίτερη ενότητα καταγράψαμε τις ιδιόμορφες περιπτώσεις ερωτήσεων μερικής άγνοιας. Τέλος, καταγράψαμε και μελετήσαμε τις ρητορικές ερωτήσεις και τις χωρίσαμε σε εκείνες που ισοδυναμούν με βεβαίωση, άρνηση ή προτροπή κ.λπ. Το πρώτο κεφάλαιο ολοκληρώνεται με μια καταγραφή των λέξεων που χρησιμοποιεί ο Αριστοφάνης καθορίζοντας τις έννοιες της ερώτησης και της απάντησης.

Συνεχίζοντας, στο δεύτερο κεφάλαιο προχωρήσαμε στην καταγραφή των ερωτήσεων που παρουσιάζουν μορφολογικά γνωρίσματα. Εδώ, αναφερόμαστε στη συσσώρευση ερωτήσεων ενός προσώπου, δύο προσώπων, αλλά και στη συσσώρευση ερωταποκρίσεων. Στη συνέχεια, καταγράφουμε και μελετούμε όλες τις ερωτήσεις: επαναληπτικές, παραθέματα από τη λογοτεχνία και από εκδηλώσεις της δημόσιας και ιδιωτικής ζωής, ερωτήσεις που ανήκουν στον ατελή πλάγιο λόγο, τυποποιημένες ερωτήσεις, ερωτήσεις που κάνουν οι αριστοφανικοί ήρωες στον εαυτό τους, ερωτήσεις που χρησιμοποιούνται στη θέση πλάγιων, ερωτήσεις στους υποθετικούς λόγους, ερωτήσεις του τύπου «*Ἄληθες;*», ερωτήσεις της μορφής «*βούλει*» και υποτακτική, ερωτήσεις με τις προστακτικές «*ἄγε* » και «*φέρε*», το ιδιότυπο «*Οἶσθ' οὖν ὃ δρᾶσον;*» και τις παρενθετικές ερωτήσεις.

Μετά από αυτή τη λεπτομερή μορφολογική ταξινόμηση των ερωτήσεων, στο τρίτο κεφάλαιο εξετάζουμε τις ερωτήσεις από θεατρολογική σκοπιά, δηλαδή για ποιο λόγο τίθενται και από ποιους. Στην αρχή τις μελετούμε από τη σκοπιά του προσώπου που τις θέτει: είναι οι ερωτήσεις του γνήσιες; Ρωτά γιατί θέλει να μάθει κάτι που δεν ξέρει; Ρωτά κάτι που προσποιείται ότι δεν ξέρει; Κάνει ανακριτικές ερωτήσεις; Ασκεί

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σωκρατικό έλεγχο; Ρωτά από απλή περιέργεια; Ακόμη, προσπαθούμε να διακρίνουμε ποια συναισθήματα κρύβονται πίσω από κάθε ερώτησή του (θυμός, αγανάκτηση, θαυμασμός κ.λπ.). Έπειτα, τις εξετάζουμε από την άποψη του ακροατηρίου της παράστασης: ερωτήσεις (1) που στοχεύουν στο να δώσουν λαβή για αστείες απαντήσεις, (2) που είναι από μόνες τους αστείες, καθώς περιέχουν βωμολοχίες, αμφισημίες, λογοπαίγνια, εικασμούς, παρωδίες κ.λπ. (3) ερωτήσεις που γίνονται για να προσέξει το ακροατήριο, (4) ερωτήσεις που γίνονται για να ενημερωθεί το ακροατήριο. Τέλος, μελετούμε ορισμένες ερωτήσεις που χρησιμοποιεί ο ποιητής για την προώθηση ή την προοικονομία της δράσης.

Στο τελευταίο κεφάλαιο μελετήσαμε την κατανομή και τη συχνότητα των ερωτήσεων, εξετάζοντας χωριστά τα τραγουδιστικά, τα απαγγελλόμενα και τα διαλογικά μέρη κάθε κωμωδίας. Από τη μελέτη αυτή διαπιστώσαμε ότι οι ερωτήσεις χρησιμοποιούνται πολύ λίγο στα τραγουδιστικά, ακόμη λιγότερο στα απαγγελλόμενα και πάρα πολύ συχνά στα διαλογικά μέρη.

Στα γενικά συμπεράσματα, που δεν είναι θεαματικά λόγω της φύσης της εργασίας μας, αναφερόμαστε στο μεγάλο αριθμό ρητορικών και γνήσιων ερωτήσεων που χρησιμοποιεί ο Αριστοφάνης, στην τήρηση των κανόνων σύνταξης, καθώς και στους θεατρολογικούς σκοπούς που εξυπηρετούν οι ερωτήσεις, επικεντρώνοντας την προσοχή μας στη χρήση των ερωτήσεων – ορισμένες φορές και των απαντήσεων – για την πρόκληση γέλιου και την επίλυση σκηνοθετικών ζητημάτων.

Στη βιβλιογραφία εκθέτουμε τα λεξικά, τις γραμματικές και τα συντακτικά που χρησιμοποιήσαμε, τις εκδόσεις των έργων και τις μελέτες που αναφέρονται στο αριστοφανικό έργο γενικά, καθώς κι εκείνες που είναι σχετικές με το θέμα μας.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος V

Περίληψη 1-2

Εισαγωγή 5-9

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΚΑΤΑΤΑΞΗ ΤΩΝ ΕΡΩΤΗΣΕΩΝ ΑΠΟ ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΑΠΟΨΗ

1. Ερωτήσεις ολικής άγνοιας 10-22

2. Ερωτήσεις μερικής άγνοιας 23-35

3. Ρητορικές ερωτήσεις 36-54

   Παράρτημα Α΄(Λέξεις-όροι για ερώτηση και απάντηση) 55-57

   Παράρτημα Β΄ (Ερωτήσεις μερικής άγνοιας με το «*τίς*»).................. 58

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΚΑΤΑΤΑΞΗ ΤΩΝ ΕΡΩΤΗΣΕΩΝ ΑΠΟ ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΗ ΑΠΟΨΗ

1. Συσσώρευση ερωτήσεων και ερωταποκρίσεων.................................. 59-79

2. Επαναληπτικές ερωτήσεις.. 80-86

3. Ερωτήσεις – παραθέματα.. 87-91

4. Ερωτήσεις στον ατελή πλάγιο λόγο 92

5. Τυποποιημένες ερωτήσεις.. 92-96

6. Ερωτήσεις «*εις εαυτόν*» 97-100

7. Ευθείες ερωτήσεις σε θέση πλάγιων.. 101-102

8. Ερωτήσεις σε υποθετικούς λόγους 103-105

9. Ερωτήσεις του τύπου «*Ἄληθες;*» 106-107

10. Ερωτήσεις του τύπου «*βούλει*» και υποτακτική.................................. 107

11. Ερωτήσεις με τις προστακτικές «*ἄγε*» και «*φέρε*»........................ 107-108

12. Του τύπου «*Οἶσθ' οὖν ὃ δρᾶσον;*» 108

13. Παρενθετικές ερωτήσεις.. 109

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ
ΘΕΑΤΡΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΕΡΩΤΗΣΕΩΝ

1. Κατάταξη των ερωτήσεων από την άποψη του προσώπου
που διατυπώνει την ερώτηση 110-160
Α. Γνήσιες ερωτήσεις 111-116
Η απάντηση στις γνήσιες ερωτήσεις 117-125
Β. Ερωτήσεις που εκφράζουν έντονα συναισθήματα 126-138
Γ. Ερωτήσεις που υποδηλώνουν άλλες καταστάσεις ή διαθέσεις 139-160
2. Κατάταξη των ερωτήσεων από την άποψη του ακροατηρίου 161-195
Α. Ερωτήσεις που αποτελούν αφορμή για αστεία απάντηση 161-177
Β. Ερωτήσεις με αστείο περιεχόμενο 178-188
Γ. Ερωτήσεις που γίνονται για να προσέξει το ακροατήριο 189-193
Δ. Ερωτήσεις ενημέρωσης του ακροατηρίου 194-195
3. Κατάταξη των ερωτήσεων σε σχέση με τον ποιητή ως σκηνοθέτη 196-199
Α. Ερωτήσεις που προωθούν τη δράση 196
Β. Ερωτήσεις που καλύπτουν χρονικά κενά 197
Γ. Ερωτήσεις προοικονομίας 197-198
Δ. Διάφορες ερωτήσεις 198
Παράρτημα (γνήσιες ερωτήσεις με κανονική απάντηση) 199

ΤΕΤΑΡΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ
ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΚΑΙ ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΕΡΩΤΗΣΕΩΝ

Α. Τραγουδιστικά 201-203
Β. Απαγγελλόμενα 204-205
Γ. Διαλογικά 206-228
Συμπέρασμα 228
Παράρτημα (Στατιστικοί πίνακες) 229-231
Συμπεράσματα 232-236
Περίληψη στην αγγλική 237-238
Βιβλιογραφία 239-256

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

<u>ΕΙΣΑΓΩΓΗ</u>

Στην ανθρώπινη επικοινωνία βασικό ρόλο παίζουν οι ερωτήσεις, η ανάγκη να ζητήσει κανείς πληροφορίες από τους άλλους για πρόσωπα, πράγματα, ενέργειες καταστάσεις κλπ. Χρησιμοποιούνται εκεί όπου υπάρχει διάλογος, τόσο στην καθημερινή ζωή, τη δημόσια και την ιδιωτική, όσο και στη λογοτεχνία όλων των εποχών. Το ίδιο συμβαίνει και την εποχή που ζει και γράφει ο Αριστοφάνης, στην Αθήνα του πέμπτου αιώνα π.Χ.

Ο πέμπτος αιώνας π.Χ. είναι στο σύνολό του διαλεκτικός. Τόσο στην καθημερινή ζωή όσο και στη λογοτεχνία ο διάλογος κατέχει την πρώτη θέση. Από την άποψη του πολιτικού συστήματος, το δημοκρατικό πολίτευμα αποτελεί τη βασική προϋπόθεση για την ανάπτυξη του διαλόγου, αλλά και στηρίζεται στο διάλογο. Η δημοκρατία, άλλωστε, όχι μόνο εδραιώνεται στην Αθήνα του πέμπτου αιώνα, αλλά και διευρύνεται με τις μεταρρυθμίσεις του Εφιάλτη. Ο πολιτικός διάλογος επομένως είναι ένα από τα χαρακτηριστικά της εποχής που συζητούμε. Αποτελεί το μέσο με το οποίο προσπαθούν οι Αθηναίοι να βρουν τις σωστές λύσεις στα προβλήματα που τους απασχολούν.

Παράλληλα με την καθιέρωση και τη διεύρυνση της δημοκρατίας, σημαντικά βήματα, και καθοριστικά για την εξέλιξη της ανθρώπινης σκέψης, πραγματοποιούνται και στην περιοχή της φιλοσοφίας. Ήδη από την εποχή των τελευταίων προσωκρατικών φιλοσόφων είχε αρχίσει η στροφή της φιλοσοφίας προς τη μελέτη του ανθρώπου. Η στροφή αυτή κορυφώνεται, και έκτοτε επικρατεί, με τους Σοφιστές και το Σωκράτη.

Ο σοφιστικός διάλογος είναι περισσότερο ένας αγώνας λόγων, στον οποίο ο σοφιστής επιδιώκει να είναι ο νικητής και ο άλλος ο νικημένος.[1] Στις διαλέξεις *(ἐπιδείξεις)* που κάνουν οι Σοφιστές προσκαλούν τους θεατές να τους κάνουν ερωτήσεις, τις οποίες θα απαντήσουν. Λέγεται ότι κάτι τέτοιο συνήθιζε ο Γοργίας,[2] ενώ ο Ιππίας τόλμησε να το επιχειρήσει και μπροστά στη μεγάλη συγκέντρωση των Ελλήνων στους Ολυμπιακούς αγώνες.[3]

---

[1] Πλάτωνος, *Πρωταγόρας* 335a.
[2] Πλάτωνος, *Γοργίας 447 c.*
[3] Πλάτωνος, *Ιππίας Ελάσσων 363 c-d.*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Διαφορετικός είναι ο διάλογος του Σωκράτη με τους νέους και στηρίζεται στην ιδέα της κοινής αναζήτησης. Με τις ερωτήσεις, που θέτει, προσπαθεί να ελέγξει τις γνώσεις τους και συγχρόνως να τους βοηθήσει να φτάσουν πιο κοντά στην αλήθεια.

Παράλληλα όμως με το σοφιστικό και σωκρατικό διάλογο, στον πέμπτο αιώνα αναπτύσσεται και ο θεατρικός διάλογος. Στις γιορτές προς τιμήν του Διονύσου διεξάγονται δραματικοί αγώνες, όπου παρουσιάζονται τραγωδίες και κωμωδίες. Και στα δύο είδη τα διαλογικά μέρη, στο διάστημα που τα παρακολουθούμε, παρουσιάζουν μια ολοένα αυξητική πορεία εις βάρος των λυρικών. Στην τραγωδία ο διάλογος είναι απαραίτητος για να ξεκαθαριστούν τα ζητήματα σε κρίσιμες φάσεις της υπόθεσης και να δοθούν λύσεις, ώστε να ολοκληρωθεί το έργο, να αποκατασταθεί η τάξη και να επικρατήσει η νέμεση. Στην κωμωδία, όπου αναπαράγονται στη σκηνή οι συζητήσεις της καθημερινής ζωής των ανθρώπων από κωμική άποψη, ο διάλογος με ερωτήσεις και απαντήσεις είναι έντονος και χαρακτηρίζεται από πολυμορφία. Μπορεί να είναι πολιτικολογία, κοινωνική κριτική, σάτιρα, ειρωνεία κλπ. Τα γνωρίσματα αυτά βρίσκουν την πλήρη τους έκφραση στον κορυφαίο των κωμικών, τον Αριστοφάνη.

Σε αυτή τη διατριβή, επιδιώξαμε να μελετήσουμε την οργάνωση και τη λειτουργία των ερωταποκρίσεων στις κωμωδίες του Αριστοφάνη. Οι ερωτήσεις καλύπτουν ένα μεγάλο μέρος της αριστοφανικής κωμωδίας και αποτελούν ένα ουσιαστικό εργαλείο στα χέρια του ποιητή για την επίτευξη των στόχων του.

Η μέθοδος που ακολουθήσαμε υπαγορεύτηκε από το αντικείμενο της μελέτης μας, δηλαδή τις ίδιες τις ερωτήσεις. Αρχικά κρίναμε απαραίτητη μια πλήρη καταγραφή όλων των ερωτήσεων που απαντούν στο σωζόμενο έργο του Αριστοφάνη - και στα αποσπάσματα-, καταταγμένων με τους ακλόνητους κανόνες του συντακτικού, για να αποτελέσει τη βάση για την περαιτέρω έρευνα. Στη συνέχεια, επειδή ορισμένες ερωτήσεις παρουσιάζουν ιδιαίτερα μορφολογικά γνωρίσματα, αποφασίσαμε να τις μελετήσουμε και να τις ομαδοποιήσουμε σύμφωνα με τα γνωρίσματα αυτά. Έπειτα, στο μεγαλύτερο μέρος της εργασίας μας, περνάμε από τη μορφή στο περιεχόμενο και προσπαθούμε να δούμε τις ερωτήσεις από θεατρολογική σκοπιά, ομαδοποιώντας τες σύμφωνα με τα τρία κριτήρια που αποτελούν τα βασικά στοιχεία της παράστασης ενός θεατρικού έργου: τα πρόσωπα του δράματος που θέτουν τις ερωτήσεις, το ακροατήριο

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

που παρακολουθεί την παράσταση, και τον ποιητή που βρίσκεται πίσω και πάνω απ' όλα. Τέλος, περνάμε σε μια στατιστική θεώρηση των ερωτήσεων: στόχος μας είναι να διαπιστώσουμε σε ποια μέρη της αριστοφανικής κωμωδίας χρησιμοποιούνται περισσότερο οι ερωτήσεις, εκφράζοντας ταυτόχρονα τις σκέψεις μας για τους λόγους που αυτές διατυπώνονται.

Μια τέτοια εργασία έχει μια πρώτη και αυτονόητη χρησιμότητα: την πλήρη και εξαντλητική καταγραφή των ερωτήσεων, κάτι που δεν έχει γίνει ως σήμερα. Ακόμη, μέσα από τη μελέτη μας μπορούν να απαντηθούν και ποικίλα άλλα ερωτήματα σχετικά με τη λειτουργία και τη θέση που κατέχουν οι ερωτήσεις σε ένα θεατρικό έργο: Ποιοι τις θέτουν και πόσο συχνά; Σε ποια σημεία του έργου; Σε ποιους απευθύνονται; Λαμβάνουν απάντηση; Πώς κατανέμονται οι ερωτήσεις; Πόσο συχνά απαντούν; Ποιους σκοπούς εξυπηρετούν; Προκαλούν γέλιο; Προάγουν την εξέλιξη του έργου; Όλα αυτά τα ερωτήματα είναι πολύ ενδιαφέροντα και, εφόσον απαντηθούν, μπορούν να βοηθήσουν τόσο στην κατανόηση των ερωτήσεων ως εκφραστικού μέσου, όσο και στη συνολική και καλύτερη κατανόηση των έργων του Αριστοφάνη και της κωμωδίας γενικότερα.

Τέλος, επειδή οι ερωτήσεις στον Αριστοφάνη βρίσκονται πολύ κοντά στους καθημερινούς προφορικούς διαλόγους της αγοράς της εποχής, και επειδή τέτοιοι διάλογοι χρησιμοποιούνται και σήμερα, πιστεύουμε ότι η μελέτη τους είναι χρήσιμη και μπορεί να μας διδάξει πολλά, όχι μόνο για την αρχαία, αλλά ακόμα και για τη δική μας ζωντανή καθημερινή ομιλία.

Παρά τη σημαντική θέση που κατέχουν οι ερωταποκρίσεις στην αριστοφανική κωμωδία, η σχετική βιβλιογραφία είναι πολύ φτωχή. Εκτός από σποραδικές και περιπτωσιακές αναφορές στις σχολιασμένες εκδόσεις, λίγες είναι οι εργασίες που ασχολούνται με τις ερωτήσεις και όχι ειδικά με τον Αριστοφάνη. Αναφέρουμε τις πιο σημαντικές που μας έδωσαν μερικά στοιχεία για την εργασία μας[4].

Από τις πιο παλιές εργασίες, που αναφέρονται σε ερωτήσεις και όχι ειδικά στον Αριστοφάνη, είναι αυτή του Birkler (1867-8), που εξετάζει τις ερωτήσεις *τί δέ; τί δέ δή;*

[4] Θεωρούμε περιττό να αναφέρουμε τις γραμματικές και τα συντακτικά, ελληνικά και ξένα, που εξετάζουν τις ερωτήσεις - ευθείες ερωτηματικές προτάσεις - και τα οποία συμβουλευτήκαμε για την κατάταξη των ερωτήσεων στο πρώτο κεφάλαιο. Τα αναφέρουμε όλα στη βιβλιογραφία.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Τί οὖν; τί δαί; Τί δῆτα;. Η διδακτορική διατριβή του Ludwig (1882) για τη χρήση ερωτηματικών προτάσεων στον Αριστοφάνη είναι δυσεύρετη και δεν μπορέσαμε να τη συμβουλευτούμε. Ο Uckermann (1888) έχει συντάξει έναν απλό κατάλογο των επαναληπτικών ερωτήσεων με το «*Τίς*» και το «*Ὅστις*;» στον Αριστοφάνη. Το ίδιο κάνει και ο Vahlen (1908), αλλά για τις επαναληπτικές ερωτήσεις με το «*ποῖος*». Γενικά για τις εγκλίσεις στις ερωτήσεις και τις απαντήσεις αναφέρεται σε μια μικρή μελέτη του ο McWorter (1912), ενώ σε μια άλλη (1910) εξετάζει τις ερωτήσεις της μορφής «*τί ποιήσω;*» στον Αισχύλο, το Σοφοκλή και τον Ευριπίδη. Τέτοιες ερωτήσεις απαντούν και στον Αριστοφάνη.

Η ενδιαφέρουσα μελέτη του Anderson (1913) εξετάζει μια ιδιαίτερη κατηγορία ερωτήσεων, τις οποίες ο Φρύνιχος ο Αττικός σε σχόλιο στους *Βάτραχους (1133)* ονομάζει «*καθ' ὑπόκρισιν*». Η μελέτη του προσπαθεί να καλύψει όλο το αττικό δράμα και από τους Λατίνους τον Πλαύτο και τον Τερέντιο. Από τον Αριστοφάνη αναφέρει αρκετές, τις οποίες έχουμε συμπεριλάβει σε διάφορες κατηγορίες.

Η διδακτορική διατριβή του Dittmar (1933), η μόνη που μελετά τις ρητορικές ερωτήσεις στον Αριστοφάνη (και το Μένανδρο), ομαδοποιεί τις ρητορικές ερωτήσεις, αναφέρει ενδεικτικά παραδείγματα, αλλά δεν τα περιλαμβάνει όλα. Εμείς χρησιμοποιήσαμε ως βάση την καταγραφή αυτή, τη συμπληρώσαμε και την εμπλουτίσαμε με άλλες κατηγορίες, έτσι ώστε να υπάρχει ένας πλήρης κατάλογος όλων των ρητορικών ερωτήσεων στον Αριστοφάνη.

Τέλος, αναφέρουμε τη μελέτη του Mastronarde (1979) που εξετάζει τις ερωτήσεις γενικά και τις μοιράζει σε γνήσιες και ρητορικά μετασχηματισμένες. Οι τελευταίες είναι οι ρητορικές, αλλά ο Mastronarde θεωρεί τον όρο αδόκιμο και δεν τον χρησιμοποιεί. Η εργασία αυτή περιέχει ενδιαφέροντα στοιχεία για τις ερωτήσεις και τις απαντήσεις και αποτέλεσε πολύτιμο βοηθό στη δική μας έρευνα.

Όπως επιβεβαιώθηκε και από την παραπάνω βιβλιογραφική ανασκόπηση, οι ερωταποκρίσεις στην αριστοφανική κωμωδία δεν έχουν μελετηθεί συστηματικά και με πληρότητα. Αυτό το κενό επιχειρούμε να καλύψουμε με την εργασία μας.

Να επισημάνουμε σ' αυτό το σημείο ότι το υλικό που κληθήκαμε να εντοπίσουμε και να οργανώσουμε είναι τεράστιο: ασχοληθήκαμε με όλες ανεξαιρέτως

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τις σωζόμενες κωμωδίες, δηλαδή με ένα σύνολο 15289 στίχων. Σε αυτές βρήκαμε 2614 ερωτήσεις, τις οποίες κατατάξαμε επιμελώς σε κατηγορίες, τόσο συντακτικά, όσο και μορφολογικά και θεατρολογικά. Ένα τόσο άφθονο υλικό ήταν δύσκολο να τιθασευτεί, αλλά πιστεύουμε ότι η τελική αυτή μορφή της διατριβής δεν έχει παρά ελάχιστες παραλείψεις και ότι η καταγραφή μας είναι όσο πιο πλήρης γίνεται.

Για το αριστοφανικό κείμενο χρησιμοποιήσαμε ως βάση τη γαλλική έκδοση του Coulon, που προσφέρει ένα ισορροπημένο και στέρεο κείμενο. Τις λίγες περιπτώσεις, όπου ακολουθούμε άλλες εκδόσεις, τις αναφέρουμε με υποσημείωση.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΠΡΩΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΚΑΤΑΤΑΞΗ ΤΩΝ ΕΡΩΤΗΣΕΩΝ ΑΠΟ ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΑΠΟΨΗ

Από συντακτική άποψη οι ερωτήσεις (ευθείες ερωτηματικές προτάσεις) είναι προτάσεις κρίσεως ή επιθυμίας σε ερωτηματική μορφή και διακρίνονται σε τρεις βασικές κατηγορίες: ολικής άγνοιας, μερικής άγνοιας και ρητορικές.

Η κατάταξη, που ακολουθεί, περιλαμβάνει χωρίς εξαίρεση όλες τις ερωτήσεις που υπάρχουν στις έντεκα κωμωδίες και στα αποσπάσματα. Η κατάταξη αυτή, όπως ήδη αναφέραμε, κρίθηκε απαραίτητη για να υπάρχει ως βάση μια ολοκληρωμένη έκθεση όλων των ερωτήσεων που χρησιμοποιεί ο Αριστοφάνης. Καταγράφονται πρώτα οι ερωτήσεις ολικής άγνοιας, κατόπιν οι ερωτήσεις μερικής άγνοιας και στο τέλος οι ρητορικές. Σε κάθε κατηγορία προτάσσεται μια εισαγωγή, στη συνέχεια αναφέρονται μερικά παραδείγματα και στο τέλος όλες οι άλλες περιπτώσεις που ανήκουν στην ίδια ομάδα.[1]

1. ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ ΟΛΙΚΗΣ ΑΓΝΟΙΑΣ

Οι ερωτήσεις ολικής άγνοιας είναι ερωτήσεις στις οποίες ζητείται η επιβεβαίωση ή η απόρριψη όλου του περιεχομένου τους.[2] Το πρόσωπο που ρωτάει ζητάει να μάθει κάτι που δεν γνωρίζει και η απάντηση που αναμένεται να πάρει μπορεί να είναι ένα απλό *ναί* ή ένα απλό *οὐ* ή κάποια άλλη βεβαιωτική ή αρνητική έκφραση.[3] Τις ερωτήσεις αυτές ο Αριστοτέλης τις ονομάζει *διαλεκτικές*.[4]

Με βάση τη δομή τούς διακρίνονται σε μονομελείς (απλές) και διμελείς (σύνθετες).

---

[1] Το πρώτο κεφάλαιο είναι αρκετά αναλυτικό, επειδή θέλαμε να καταγράψουμε χωριστά όλες τις περιπτώσεις έτσι ώστε να υπάρχει ένας πλήρης κατάλογος όλων των ερωτήσεων που χρησιμοποίησε ο Αριστοφάνης.
[2] Βλ. Humbert 1957, 64.
[3] Βλ. Schwyzer - Debrunner 2002, 788.
[4] *Τοπικά* 104a 8 και *Περί ερμηνείας* 20b22.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Α. Ερωτήσεις Ολικής Άγνοιας Μονομελείς

Οι μονομελείς ερωτήσεις ολικής άγνοιας εξαγγέλλονται με τον τόνο της φωνής ή εισάγονται με διάφορα μόρια, επιρρήματα και συνδέσμους.

Ι. Μονομελείς ερωτήσεις ολικής άγνοιας με χρωματισμό του τόνου της φωνής

Για το χρωματισμό του τόνου της φωνής, με τον οποίο εξαγγέλλονται οι ερωτήσεις αυτές, δεν έχομε καμιά μαρτυρία, αλλά είναι τόσο γενικός ώστε μπορούμε να τον αποκαταστήσουμε. Μεταξύ της αρνητικής βεβαίωσης «*δεν ήλθε.*» και της ερώτησης «*δεν ήλθε;*» δεν υπάρχει πράγματι παρά διαφορά στον τόνο της φωνής, την οποία σημαίνει το ερωτηματικό[5].

Στον Αριστοφάνη οι ερωτήσεις που εξαγγέλλονται με τον τόνο της φωνής είναι αρκετές. Αναφέρουμε ορισμένα ενδεικτικά παραδείγματα:

Αχ. 395 β : *Ἔνδον ἔστ' Εὐριπίδης;*

Ειρ. 827-8: *Ἄλλον τιν' εἶδες ἄνδρα κατὰ τὸν ἀέρα*
πλανώμενον πλὴν σαυτόν;

Θεσμ. 606: *Γιγνώσκεθ' ὑμεῖς ἥτις ἔσθ' ἡδὶ γυνή;*

*(πβ. Αχ. 45 α, 55, 84, 97, 101, 113, 114, 120-1, 167-8, 292, 336, 421, 484 α, 541-3, 609-10, 613, 750 β, 760 α, 778 β, 781, 797, 801, 802 β, 803 β, 919 α, 1064, 1082, 1211 · **Ιππ.** 32 β, 36, 52, 122, 139, 142 β, 163, 168, 171 β, 175, 353, 707 β, 868-70, 871, 894-5, 999 β, 999 γ, 1041, 1061, 1069, 1336, 1344, 1346 β, 1349, 1390-1 · **Νεφ.** 82β, 90β, 92, 236, 250-1, 252-3, 292, 346-7, 386-7, 481 β, 486, 491 β, 497, 672, 679[6], 723 γ, 732, 733 α, 733β, 766-8, 768, 799, 832-3, 849, 852-3, 856, 1084, 1152, 1179, 1230, 1232-3, 1246β, 1301, 1325, 1331, 1335, 1366-7, 1409, 1470 · **Σφ.** 136, 158, 179β, 291-2, 350-1, 354-5, 385, 438-40, 471-2, 498 α, 499, 515, 696 α, 830-1, 991, 997, 1144, 1174-5, 1211, 1218, 1373 α · **Ειρ.** 118, 663, 700β, 824, 851-2, 925β, 963, 970, 1046, 1111, 1233, 1290, 1300 · **Όρν.** 1, 10, 20-1, 23 β, 63 α, 70-1, 74, 87-8[7], 110-11, 148, 176-7[8], 178, 263, 289, 300 α, 325, 326, 359, 418-21, 429, 464 α, 469, 804, 813-4, 819, 833 α, 974, 976, 980, 989, 1003, 1025-6, 1033-4, 1048β, 1051, 1054 1212 α, 1213α, 1214β, 1426, 1430, 1430-1, 1439, 1446, 1496-7, 1525-6, 1542, 1567β, 1569β, 1605, 1628, 1667-8, 1668-9, 1689-90 · **Λυσ.** 111-2, 122 β, 146-8, 237, 356, 372 β, 437, 494 α, 498, 501, 773, 821, 837, 848 α, 861 β, 896-7, 938, 998, 1145-6 · **Θεσμ.** 12, 19, 26, 208 β, 234, 235, 540-3, 553, 592, 619, 620, 623, 740-1, 742, 746 β, 862-3, 881, 918-9, 929, 1005, 1071, 1088 α, 1088 β, 1089 α, 1089 β, 1095 α, 1095 β, 1102-3, 1135, 1176 β, 1186, 1195, 1217, 1218, 1220 · **Βάτρ.** 1-2, 5, 6 β, 9-10, 49, 51, 56 α, 57 β, 62, 67, 103, 116, 127, 166, 172, 173 β, 188-9, 195, 274-5, 294, 431-2, 483-4, 503, 515 β, 607 β, 632, 645, 655, 745, 750-1, 781, 795,*

---

[5] Βλ. Humbert 1957, 64 και Schwyzer- Debrunner 2002, 787.

[6] Θεωρούμε ορθότερη τη γραφή του στίχου ως μια ερώτηση: «*τὴν καρδόπην θήλειαν;*», όπως ο Dover (1968, a.l.), οι Hall-Geldart (1906, a.l.) και ο Sommerstein (1982, a.l.).

[7] Θεωρούμε ορθότερη τη γραφή του στίχου ως ερώτηση, όπως η Dunbar (1995, a.l.) και ο Κακριδής (1974, a.l.).

[8] Θεωρούμε ορθότερη τη γραφή του στίχου με ερώτηση, όπως ο στίχος 175 των *Ιππέων*. Βλ. Κακριδής 1974, a.l.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

*798 β, 800, 890, 985-6, 1129, 1201, 1205, 1242, 1323, 1324 β, 1414, 1474, 1476 · **Εκκλ.** 26-7, 68-9, 90, 136, 147, 374, 377, 380, 438, 439, 457, 458-9, 547-8, 550, 551, 556 β, 596, 687, 687-8, 710, 717, 760, 766, 767, 786, 795, 804, 809-10, 860 α, 929, 1029, 1130 · **Πλ.** 58-9, 80, 82, 83, 94-6, 97, 129, 143 β, 186, 214, 273-4, 286, 346, 389, 393 γ, 394 β, 395 α, 395β, 396, 403, 483, 664, 704, 705, 712, 848, 893, 896, 901, 903 α, 903 β, 905 β, 921-2, 931, 934, 1008, 1055 α, 1100-1, 1150 β, 1200 · **Απόσπ.** 13 στίχος 2, 149 στίχος 5, 163 α, 168, 184, 204 β, 206 β, 655 α)*

Στην ίδια κατηγορία υπάγονται και οι ερωτήσεις που επαναλαμβάνει το πρόσωπο που ερωτάται, προτού απαντήσει την ερώτηση που του έχει υποβληθεί. Οι ερωτήσεις αυτές εισάγονται με αναφορικές αντωνυμίες ή επιρρήματα, τα οποία είτε επαναλαμβάνονται αυτούσια, είτε αντικαθιστούν τα αντίστοιχα ερωτηματικά που υπάρχουν στις ερωτήσεις. Στην πραγματικότητα πρόκειται για πλάγιες ερωτηματικές προτάσεις εξαρτώμενες από το εννοούμενο ρήμα *ἐρωτῶ*, μαζί με το οποίο αποτελούν ευθείες ερωτήσεις ολικής άγνοιας, όπως στο (μοναδικό) παράδειγμα:[9]

Θεσμ. 605: - *Φέρ' ἴδω, τίς εἶ πρώτη σύ;*
- *Ἔμ' ἥτις <εἴμ'> ἤρου;*

Στην πλειονότητά τους είναι ελλειπτικές και αποτελούνται μόνο από την αναφορική αντωνυμία ή το επίρρημα:

Αχ. 595: - *Ἀλλὰ τίς γὰρ εἶ;*
- *Ὅστις; πολίτης χρηστός, οὐ σπουδαρχίδης...*

Ιππ. 128β: - *Καὶ πῶς;*
- *Ὅπως; ὁ χρησμὸς ἄντικρυς λέγει...*

Ειρ. 847β: - *Πόθεν δ' ἔλαβες ταύτας σύ;* - *Πόθεν; ἐκ τοὐρανοῦ.*

Ὀρν. 1499 - *Πηνίκ' ἐστὶν ἄρα τῆς ἡμέρας;*
- *Ὁπηνίκα; σμικρόν τι...*

*(πβ. **Αχ.** 106, 959 γ · **Ιππ.** 742, 1073 β · **Νεφ.** 664 β, 677β, 690, 753β, 760 α, 760 β · **Σφ.** 48 β, 793 β, 957, 1172 · **Ειρ.** 701β, 883β· **Ὀρν.** 608 β, 960β, 1640β· **Λυσ.** 187, 911· **Θεσμ.** 203β, 253, 483β· **Βάτρ.** 181 β (Τοῦτο;), 1386, 1424 β· **Πλ.** 139β, 462β, 465 · **Απόσπ.** 294)*

Στις παρακάτω περιπτώσεις οι ερωτήσεις περιέχουν και το ρήμα:

Νεφ. 214β: - *ἀλλ' ἡ Λακεδαίμων ποῦ 'στίν;* - *ὅπου 'στίν; αὐτηί.*

Ὀρν. 997: -*... σὺ δ' εἶ τίς ἀνδρῶν;* - *Ὅστις εἴμ' ἐγώ; Μέτων...*

Βάτρ. 198: - *Οὗτος, τί ποιεῖς;* - *Ὅ τι ποιῶ; Τί δ' ἄλλο γ' ἤ ...*

[9] Βλ. Ασώπιος 1858, 817· Kühner – Gerth 1898, 2, 517· Schwyzer – Debrunner 2002, 793· Κακριδής 1974, σημ. στο στίχο 608.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

(πβ. Νεφ. 1248, 1262β, 1495β· Σφ. 1443β · Ειρ. 1215β· Ὄρν. 164β, 299β, 997, 1529· Λυσ. 493 β (Τοῦτό μ' ἐρωτᾷς;) · Θεσμ. 96β, 605· Βάτρ. 198 β· Εκκλ. 521)

Και οι επαναληπτικές ερωτήσεις του τύπου «*ἐγώ;*», μετά τις οποίες ακολουθεί η απάντηση σε προηγούμενη ερώτηση, υπάγονται στην ίδια κατηγορία:

Νεφ. 723 γ: - *οὗτος τί ποιεῖς; οὐχὶ φροντίζεις; - ἐγώ; νὴ τὸν Ποσειδῶ.*

Ὄρν. 907: - *Εἰπέ μοι, τίς εἶ;*
- *Ἐγώ; μελιγλώσσων ἐπέων ἱεὶς ἀοιδάν...*

Βάτρ. 1472: - *Τί δέδρακας, ὦ μιαρώτατ' ἀνθρώπων; - Ἐγώ; ἔκρινα νικᾶν Αἰσχύλον.*

(πβ. Ειρ. 187β· Ὄρν. 107β, 125, 1230·Βάτρ. 486, 752 β· Εκκλ. 372γ, 930γ)

II. Μονομελείς ερωτήσεις ολικής άγνοιας που εισάγονται με συγκεκριμένες λέξεις

Οι λέξεις που εισάγουν μονομελείς ερωτήσεις ολικής άγνοιας είναι οι ακόλουθες:

1. ἀλλά, «ἀλλὰ δῆτα», «ἀλλ' ἤ», «ἀλλ' οὐ», «ἀλλ' οὐδέ»

α. Με το σύνδεσμο *ἀλλά* εισάγονται ερωτήσεις που δηλώνουν αλλαγή θέματος ή αντίθεση προς κάτι που ειπώθηκε προηγουμένως:[10]

Αχ. 186: *Ἀλλὰ τὰς σπονδὰς φέρεις;*

Βάτρ. 56 β: *Ἀλλὰ παιδός;*

Πλ. 904: *Ἀλλ' ἔμπορος;*

(πβ. Ιππ. 346· Σφ. 940· Ειρ. 927α, 1061· Λυσ. 823· Βάτρ. 57α· Πλ. 441)

β. Ο συνδυασμός «*ἀλλὰ δῆτα*» χρησιμοποιείται κυρίως σε ερωτήσεις που ακολουθούν μια πρόταση που απορρίφθηκε.[11] Εντοπίσαμε δύο ερωτήματα και τα δυο στις *Θεσμοφοριάζουσες*:

143 α: *Ἀλλ' ὡς γυνὴ δῆτ';*

---

[10] Βλ. Ασώπιος 1858, 801·Kühner – Gerth 1898, 2, 528 · Smyth 1956, 599.
[11] Βλ. Denniston 1954, 273.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

144-5: *Ἀλλὰ δῆτ' ἐκ τοῦ μέλους*
ζητῶ σ', ἐπειδή γ' αὐτὸς οὐ βούλει φράσαι;

γ. Το «*ἀλλ' ἦ*» χρησιμοποιείται αποκλειστικά σε ερωτήσεις που εκφράζουν φροντίδα ή φόβο μήπως συμβεί κάτι, και συχνά αναμένουν αρνητική απάντηση:[12]

Αχ. 424: *Ἀλλ' ἦ Φιλοκτήτου τὰ τοῦ πτωχοῦ λέγεις;*

Θεσμ. 97: *Ἀλλ' ἦ τυφλὸς μέν εἰμ'; Ἐγὼ γὰρ οὐχ ὁρῶ.*

*(πβ. **Αχ.** 426-7, 1111, 1112· **Ιππ.** 953α· **Λυσ.** 928· **Βάτρ.** 439· **Απόσπ.** 125 στίχος 2, 607β)*

δ. Δυο μοναδικές ερωτήσεις που εισάγονται η μια με το «*ἀλλ' οὐ*» και η άλλη με το «*ἀλλ' οὐδὲ*»:

Πλ. 972: *Ἀλλ' οὐ λαχοῦσ' ἔπινες ἐν τῷ γράμματι;*

Πλ. 373: *Ἀλλ' οὐδὲ μὴν ἀπεστέρηκάς γ' οὐδένα;*

2. *ἆρα, «ἆρά γε», «ἆρά ...γε»*

Οι ερωτήσεις που εισάγονται με το *ἆρα* αποβλέπουν στην άντληση πληροφοριών και δεν προδικάζουν τίποτα σχετικά με την απάντηση[13]. Το *ἆρα* βρίσκεται συνήθως στην αρχή της πρότασης ή ακολουθεί μετά από μια ή περισσότερες λέξεις.

α. Στην αρχή της πρότασης:[14]

Όρν. 1164-5: *Ἆρα θαυμάζεις ὅτι*
οὕτω τὸ τεῖχος ἐκτετείχισται ταχύ;

Βάτρ. 124: *Ἆρα κώνειον λέγεις;*

Πλ. 1134: *Ἆρ' ὠφελήσαις ἄν τι τὸν σαυτοῦ φίλον;*

*(πβ. **Αχ.** 75-6, 481-2, 589, 806· **Ειρ.** 240-1, 710-11· **Όρν.**821-3· **Λυσ.** 387-90· **Θεσμ.** 260, 263· **Εκκλ.** 479· **Πλ.** 435-6, 641-2· **Απόσπ.** 156)*

---

[12] Βλ. Kühner – Gerth 1898, 2. 529· Neil 1901, σημ. στο στίχο 953 και Chadwick 1996, 126-9. Ο Olson (2002, σημ. στο στίχο 1112), θεωρεί ότι το «*ἀλλ' ἦ*» είναι ίσως μια απλή έκκληση για να προσέξει κάποιος κάτι. Για άλλες σημασίες βλ. Denniston 1954, 27-8.

[13] Βλ. Kühner – Gerth 1898, 2. 527· Denniston 1954, 46 κ.ε και Smyth 1956, 598. Ο Ασώπιος (1858, 801) θεωρεί ότι το «*ἆρα*» εκφράζει αμφιβολία, απορία και αβεβαιότητα.

[14] Βλ. Kühner – Gerth 1898, 2, 527 και Denniston 1954, 48-9 .

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

β. Με το *γε*, συνεχόμενα (*ἆρά γε*) ή χωριστά (*ἆρά ... γε*), στην αρχή της πρότασης εισάγονται ερωτήσεις ζωηρές και με έμφαση:[15]

Νεφ. 465:	*ἆρά γε τοῦτ' ἄρ' ἐγώ ποτ' ὄψομαι;*
Όρν. 307:	*ἆρ' ἀπειλοῦσίν γε νῷν;*

(πβ. Σφ. 4· Ειρ. 114-7)

γ. Μετά από μια ή περισσότερες λέξεις:

Αχ. 238:	*Ηκούσατ', ἄνδρες, ἆρα τῆς εὐφημίας;*
Ειρ. 372-3:	*Νῦν ἆρά με* *ἅπασ' ἀνάγκη 'στ' ἀποθανεῖν;*

(πβ. Σφ. 233-4· Θεσμ. 1)

3. <u>εἶτα, εἶτα δῆτα, εἶτα οὐ</u>

Οι ερωτήσεις που εισάγονται με το ***εἶτα*** δείχνουν αντίθεση ανάμεσα στην πράξη και στο αναμενόμενο να γίνει:[16]

α. Με το εἶτα μόνο του:

Σφ. 845:	*εἶθ' ἱεροσυλήσας φέρεις;*
Εκκλ. 132:	*εἶτα πρὶν πιεῖν λέγω;*

(πβ. Αχ. 1024 ·Λυσ. 1016-7 · Πλ. 78-9· Απόσπ. 221)

β. Με το ***«εἶτα δῆτα»*** μια μόνο ερώτηση:

Όρν. 1585-6:	*Εἶτα δῆτα σίλφιον* *ἐπικνῇς πρότερον αὐτοῖσιν;*

γ. Με το ***εἶτα οὐ:***

Βάτρ. 76-7:	*Εἶτ' οὐ Σοφοκλέα πρότερον ἀντ' Εὐριπίδου* *μέλλεις ἀνάγειν, εἴπερ <γ'> ἐκεῖθεν δεῖ σ' ἄγειν;*
Πλ. 794:	*Εἶτ' οὐχὶ δέξει δῆτα τὰ καταχύσματα;*

(πβ. Εκκλ. 335·Πλ. 45-7)

[15] Βλ. Denniston 1954, 50.
[16] Βλ. Ασώπιος 1858, 801· Kühner – Gerth 1898, 2. 528 · Liddell – Scott 1940, s. v. · Smyth 1956, 599.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

4. *έπειτα, έπειτα δῆτα, κἄπειτα, κἄπειτα δῆτα*

Και οι ερωτήσεις που εισάγονται με το ***έπειτα*** δηλώνουν αντίθεση μεταξύ της πράξης και του αναμενόμενου να γίνει.[17]

α. Με το ***έπειτα*** μόνο του:

Νεφ. 1249: *ἔπειτ' ἀπαιτεῖς ἀργύριον τοιοῦτος ὤν;*

Πλ. 1148: *ἔπειτ' ἀπολιπὼν τοὺς θεοὺς ἐνθάδε μενεῖς;*

(πβ. Νεφ. 226-7· Ειρ. 1235· Όρν. 123)

β. Με το ***έπειτα δῆτα***:

Αχ. 917: *Ἔπειτα φαίνεις δῆτα διὰ θρυαλλίδα;*

Όρν. 911: *Ἔπειτα δῆτα δοῦλος ὢν κόμην ἔχεις;*

(πβ. Λυσ. 914)

γ. Μία ερώτηση με το ***κἄπειτα*** μόνο του:

Θεσμ. 637: *Κἄπειτ' ἀποδύσετ' ἐννέα παίδων μητέρα;*

δ. Δύο ερωτήσεις με το ***κἄπειτα δῆτα***:

Όρν. 1217-8: *Κἄπειτα δῆθ' οὕτω σιωπῇ διαπέτει*
διὰ τῆς πόλεως τῆς ἀλλοτρίας καὶ τοῦ χάους;

Λυσ. 985: *Κἄπειτα δόρυ δῆθ' ὑπὸ μάλης ἥκεις ἔχων;*

5. Ερωτήσεις με το *ἦ*

Το ***ἦ*** σε ερωτήσεις «*υπεμφαίνει βεβαιότητα ή πιθανότητα περί του ερωτωμένου, και ερωτάται δι' αυτού προς μείζονα πεποίθησιν*».[18] Εκφράζει ενίσχυση και

---

[17] *Ό.π.* σημ. 14.
[18] Ασώπιος 1858, 799.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

επιβεβαίωση εμφαντικότερα από τα *μήν, μέν, δή* και γι' αυτό μπαίνει στην αρχή της πρότασης:[19]

Αχ. 749: *Δικαιόπολι, ἦ λῇς πρίασθαι χοιρία;*

Πλ. 869: *Ἦ τῶν πονηρῶν ἦσθα καὶ τοιχωρύχων;*

(πβ. Αχ. 776· Νεφ. 483· Όρν. 291-2· Λυσ. 987-8· Απόσπ. 346, 362α)

Στις ερωτήσεις με το «***ἦ που***», ο δισταγμός του ***που*** περιορίζει τη βεβαιότητα του ***ἦ***.[20] Πολλές φορές δηλώνει και ειρωνεία, όταν γίνεται λόγος για ολοφάνερα ζητήματα.[21]

Λυσ. 1089: *Ἦ που πρὸς ὄρθρον σπασμὸς ὑμᾶς λαμβάνει;*

(πβ. Λυσ. 28· Πλ. 970-1)[22]

6. *μή, μῶν (μή οὖν), μῶν οὐ*

Με το ***μή*** σε ερωτήσεις εκφράζεται φόβος μήπως πρόκειται για κάτι δυσάρεστο και συγχρόνως επιθυμία να αποτραπεί, επομένως προσδοκάται αρνητική απάντηση:[23]

α. Τρεις ερωτήσεις με το ***μή*** μόνο του:

Πλ. 651-2: *Μὴ τἀγαθὰ*
ἃ νῦν γεγένηται;

(πβ. Θεσμ. 1114· Εκκλ. 603)

β. Οι ερωτήσεις που εισάγονται με το ***μῶν*** (***·μή οὖν***) συνήθως αναμένουν αρνητική απάντηση. Σε περιπτώσεις όμως, όπου η αμφιβολία αναμειγνύεται με κάτι ευχάριστο και απροσδόκητο, η απάντηση είναι καταφατική:[24]

---

[19] Βλ. Kühner – Gerth 1898, 2, 144 και 526.
[20] Βλ. Denniston 1954, 286.
[21] Βλ. Kühner – Gerth 1898, 2, 145.
[22] Είναι αξιοπερίεργο το γεγονός ότι το «*ἦ γάρ*», ενώ χρησιμοποιείται αρκετά σε ερωτήσεις από τους τραγικούς ποιητές, απουσιάζει εντελώς από τον Αριστοφάνη. Η εξήγηση που δίνεται είναι ότι οι ερωτήσεις με το «*ἦ γάρ*» είναι καλυμμένες από το τραγικό συναίσθημα, το οποίο δεν προσιδιάζει στην κωμωδία. Παραμένει, ωστόσο, αναπάντητο το ερώτημα γιατί δεν χρησιμοποιήθηκε στην παρατραγωδία, η οποία αφθονεί στον Αριστοφάνη. Βλ. Taalman 1997, 153.
[23] Ασώπιος 1858, 802 Kühner - Gerth 1898, 2, 524· Liddell – Scott 1940, s.v.
[24] Ασώπιος 1858, 805 Kühner - Gerth 1898, 2, 525. Βλ. και W. S. Barett, *Euripides Hippolytos*, Oxford 1964, σημ. στο στίχο 794.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Αχ. 418-9: *Τὰ ποῖα τρύχη; Μῶν ἐν οἷς Οἰνεὺς ὁδὶ ὁ δύσποτμος γεραιὸς ἠγωνίζετο;*

Ειρ. 1042: *Ἰδού, πάρειμι. Μῶν ἐπισχεῖν σοι δοκῶ;*

Βάτρ. 650: *Τί τατταταῖ; Μῶν ὠδυνήθης;*

(πβ. Αχ. 329-30· Ιππ. 185, 786· Νεφ. 315· Σφ. 396· Ειρ. 258, 746-7· Όρν. 96-7, 109, 1014, 1421· Λυσ. 23γ, 69, 327, 382, 611, 1217-8· Θεσμ. 31, 33α, 50· Εκκλ. 348-9, 356, 976β· Πλ. 880-1· Απόσπ. 44)

γ. Παρά το ότι το ***οὖν*** υπάρχει στο ***μῶν,*** σε δύο περιπτώσεις έχουμε το περίεργο σύμπλεγμα ***μῶν οὖν.*** Φαίνεται ότι το ***οὖν,*** που υπάρχει στο ***μῶν,*** με τον καιρό ξεχάστηκε.[25]

Ειρ. 527: *Μῶν οὖν ὅμοιον καὶ γυλιοῦ στρατιωτικοῦ;*

Πλ. 845: *Μῶν οὖν ἐμυήθης δῆτ' ἐν αὐτῷ τὰ μεγάλα;*

δ. Δύο αρνήσεις υπάρχουν και στο συνδυασμό ***μῶν οὐ (μή οὖν οὐ),*** ο οποίος εισάγει τις ακόλουθες δύο ερωτήσεις και απαιτεί καταφατική απάντηση:[26]

Ειρ. 281: *Τί ἐστι; Μῶν οὐκ αὖ φέρεις;*

Πλ. 372: *Μῶν οὐ κέκλοφας, ἀλλ' ἥρπακας;*

7. ***οὐ, οὐδὲ, οὐδ' ἄρα, οὐδ' ἆρα, οὐδέποτε, οὔκουν, οὐκοῦν, οὔ τί που, οὔ τί πη***

Οι ερωτήσεις που εισάγονται με την άρνηση ***οὐ,*** μόνη της ή σε συνδυασμό με άλλα μόρια, αναμένουν καταφατική απάντηση:[27]

α. Ερωτήσεις με την ***οὐ,*** χωρίς άλλο μόριο:

Ειρ. 6: *Οὐ κατέφαγεν;*

Όρν. 1214 α: *Οὐκ ἔλαβες;*

Εκκλ. 525 β: *οὐχὶ βινεῖται γυνὴ κἄνευ μύρου;*

(πβ. Αχ. 46, 778α, 1003· Ιππ. 26, 955α· Νεφ. 329, 366, 688, 723β[28], 903α, 1183α, 1252· Σφ. 933-4, 1140, 1496· Ειρ. 268β, 832-3, 1053, 1080β· Όρν. 88-9, 280-1· Λυσ. 99-100, 899, 910 α· Θεσμ. 7, 10,

[25] Βλ. Kühner - Gerth 1898, 2, 525.
[26] Βλ. Kühner - Gerth 1898, 2, 525 και Liddell – Scott 1940, s. v.
[27] Βλ. Ασώπιος 1858, 802· Kühner - Gerth 1898, 2, 523.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

33β, 1190· Βάτρ. 25α, 40β, 73β, 275, 312β, 492-3, 660, 778, 782· Εκκλ. 135β, 530-1, 551-2, 762α, 769, 814, 815-6, 1026· Πλ. 172β, 400α, 684, 696· Απόσπ. 101, 134, 199, 318 στίχοι 5-7)

β. Με το ***οὐδὲ***:

Αχ. 761 α: *οὐδὲ σκόροδα;*

Ὄρν. 1215: *Οὐδὲ σύμβολον*
ἐπέβαλεν ὀρνίθαρχος οὐδείς σοι παρών;

(πβ. Ιππ. 1302 ·Εκκλ. 667 α · Πλ. 924 ·Απόσπ. 318, στίχος 4)

γ. Με το «***οὐδ' ἆρα***»:

Σφ. 664: *οὐδ' ἡ δεκάτη τῶν προσιόντων ἡμῖν ἄρ' ἐγίγνεθ' ὁ μισθός ;*

Εκκλ. 389 α: *οὐδ' ἄρ' ἂν ἐγὼ λάβοιμι νῦν ἐλθών;*

(πβ. Εκκλ. 460, 553, 668)

δ. Τρεις ερωτήσεις με το «***οὐδ' ἆρα***»:

Θεσμ. 8: *Οὐδ' ἄρ' ὁρᾶν δεῖ μ';*

Εκκλ. 462: *οὐδὲ στένειν τὸν ὄρθρον ἔτι πρᾶγμ' ἆρά μοι;*

Εκκλ. 672 α: *οὐδὲ κυβεύσουσ' ἄρ' ἅνθρωποι;*

ε. Μία ερώτηση με το ***οὐδέποτε***:

Νεφ. 3: *οὐδέποθ' ἡμέρα γενήσεται;*

στ. Οι ερωτήσεις με το ***οὔκουν*** εκφράζουν ένα είδος αρνητικού συμπεράσματος: η έννοια της άρνησης ***οὐ*** υπερισχύει της συλλογιστικής έννοιας του ***οὖν***.[29]

Σφ. 985: *οὔκουν ἀποφεύγει δῆτα;*

Λυσ. 247-8: *οὔκουν ἐφ' ἡμᾶς ξυμβοηθήσειν οἴει*
τοὺς ἄνδρας εὐθύς;

(πβ. Σφ. 47-8, 171-2 · Ειρ. 1026 · Λυσ. 594 · Βάτρ. 27, 89-91, 1139-40 · Πλ. 1031)

---

[28] Προτιμήσαμε τη γραφή του στίχου ως ερώτηση, όπως προτείνει ο Dover (1968, a.l.), οι Hall-Geldart (1906, a.l.) και ο Sommerstein (1982, a.l.).
[29] Βλ. Ασώπιος 1858, 805-6 · Kühner - Gerth 1898, 2, 165-7.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ζ. Με το *ούκοῦν* εισάγονται δύο ερωτήσεις. Αντίθετα από το *οὔκουν*, εδώ υπερισχύει η έννοια του *οὖν* και αναμένεται καταφατική απάντηση:[30]

Θεσμ. 153: *Οὐκοῦν κελητίζεις, ὅταν Φαίδραν ποῇς;*

Πλ. 1168: *Οὐκοῦν ἐπὶ τούτοις εἰσίω;*

η. Οι ερωτήσεις με το *«οὔ τί που»*, συνήθως εκφράζουν απορία και αγανάκτηση:[31]

Νεφ. 1260-1: *τίς οὑτοσί ποτ' ἔσθ' ὁ θρηνῶν; οὔ τί που*
τῶν Καρκίνου τις δαιμόνων ἐφθέγξατο;

(πβ. Ειρ. 1211 β· Όρν. 443-4· Λυσ. 354 ·Βάτρ. 522-3, 526-7 ·Εκκλ. 328-30, 372 β)

θ. Σε μία ερώτηση το *που* έχει αντικατασταθεί από το *πῇ* :

Εκκλ. 756-7: *τί δῆτ' ἐπὶ στοίχου 'στὶν οὕτως; οὔ τί πῃ*
Ἱέρωνι τῷ κήρυκι πομπὴν πέμπετε;

Β. Ερωτήσεις Ολικής Άγνοιας Διμελείς

Οι διμελείς ερωτήσεις ολικής άγνοιας αποτελούν ειδική περίπτωση. Πρόκειται ουσιαστικά για δύο ερωτήσεις, από τις οποίες η πρώτη εισάγεται συνήθως με την ερωτηματική αντωνυμία *πότερον* ή *πότερα*, ενώ στη δεύτερη προτάσσεται ο διαζευκτικός σύνδεσμος *ἤ*.[32] Οι ομάδες, στις οποίες κατατάσσονται, είναι οι ακόλουθες:

Ι. Το δεύτερο μέρος είναι διαφορετική πρόταση από το πρώτο:

Νεφ. 845-6: *πότερον παρανοίας αὐτὸν εἰσαγαγὼν ἕλω*
ἢ τοῖς σοροπηγοῖς τὴν μανίαν αὐτοῦ φράσω;

Λυσ. 463-5: *Πότερον ἐπὶ δούλας τινὰς*
ἥκειν ἐνόμισας, ἢ γυναιξὶν οὐκ οἴει
χολὴν ἐνεῖναι;

(πβ. Νεφ. 1105-6, 1278-81· Σφ. 1423-5 ·Λυσ. 982 β ·Εκκλ. 754-5 ·Πλ. 56-7)

---

[30] *Ό.π.* σημ. 29.

[31] Βλ. Denniston 1954, 492 · Κατσούρης 1998, σημ. στο στίχο 526. Για τη στίξη των προτάσεων που εισάγονται με το *οὔ τί που*, βλ. Δεδούση 1979, 333-338.

[32] Βλ. Ασώπιος 1858, 811-12 · Kühner - Gerth 1898, 2, 530 ·Τζάρτζανος 1961, 103-4.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

II. Το δεύτερο μέρος είναι ελλειπτική πρόταση με ρήμα που εννοείται από το πρώτο μέρος:

Βάτρ. 1452: *Ταυτὶ πότερ' αὐτὸς ηὗρες ἢ Κηφισοφῶν;*

(πβ. Αχ. 734 ·Ιππ. 1245-6 · Απόσπ. 141)

III. Και τα δύο μέρη είναι ελλειπτικές προτάσεις με ρήμα εννοείται από προηγούμενη πρόταση:

Όρν. 102: *Τηρεὺς γὰρ εἶ σύ; Πότερον ὄρνις ἢ ταώς;*

(πβ. Νεφ. 636-8,[33] *641-2 · Θεσμ. 91 · Εκκλ. 1071-3)*

IV. Σε μια περίπτωση το πρώτο μέρος είναι ελλειπτική πρόταση με ρήμα που εννοείται από το δεύτερο μέρος:

Όρν. 1244-5: *Φέρ' ἴδω, πότερα Λυδὸν ἢ Φρύγα*
ταυτὶ λέγουσα μορμολύττεσθαι δοκεῖς ;

V. Το δεύτερο μέρος παραλείπεται, αφού μπορεί εύκολα να εννοηθεί:[34]

Νεφ. 203: *πότερα τὴν κληρουχικήν;*

Θεσμ. 141: *Σύ τ' αὐτός, ὦ παῖ, πότερον ὡς ἀνὴρ τρέφει;*

(πβ. Όρν. 104, 427 · Θεσμ. 1222 ·Βάτρ. 69, 1052, 1141-3, 1455[a]*)*

VI. Σε δύο περιπτώσεις το πότερον υπάρχει μόνο του, ενώ το β' μέρος υπάρχει σε άλλη ερωτηματική πρόταση που ακολουθεί αμέσως μετά:[35]

Σφ. 498 β-499: *"εἰπέ μοι, γήτειον αἰτεῖς; πότερον ἐπὶ τυραννίδι;*
ἢ νομίζεις τὰς Ἀθήνας σοὶ φέρειν ἡδύσματα;"

Εκκλ. 24-7: *πότερον οὐκ ἐρραμμένους*
ἔχουσι τοὺς πώγωνας, οὓς εἴρητ' ἔχειν;
ἢ θαἰμάτια τἀνδρεῖα κλεψάσαις λαθεῖν
ἦν χαλεπὸν αὐταῖς;

[33] Η ερώτηση είναι τριμελής και το ρήμα εννοείται και στα τρία μέλη.
[34] Βλ. Ασώπιος 1858, 812 ·Kühner - Gerth 1898, 2, 532, σημ. 10.
[35] Βλ. Smyth 1956, 600.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

VII. Το πότερον παραλείπεται από το πρώτο μέρος:[36]

Σφ. 1509: *τουτὶ τί ἦν τὸ προσέρπον; Οξίς ἢ φάλαγξ;*

Όρν. 1502: *Τί γὰρ ὁ Ζεὺς ποεῖ;*
Ἀπαιθριάζει τὰς νεφέλας ἢ ξυννέφει;

Θεσμ. 907: *Ἑλληνὶς εἶ τις ἢ 'πιχωρία γυνή;*

(πβ. Αχ. 95-6, 901-2 ·Νεφ. 1290-1· Σφ. 306-8, 1500 ·Όρν. 1203β, 1204, 1500β ·Λυσ. 128α ·Θεσμ. 100, 881, 884 ·Βάτρ. 311, 1296-7 ·Απόσπ. 20, 159, 318)

VIII. Αντί του πότερον χρησιμοποιούνται άλλα μόρια εισαγωγής:

Βάτρ. 64: *Ἆρ' ἐκδιδάσκω τὸ σαφὲς ἢ πέρα φράσω;*

(πβ. Σφ. 8, 274-8 ·Πλ. 959-61)

IX. Στη θέση του του πρώτου μέρους υπάρχει άλλη ερώτηση:[37]

Αχ. 898-9: *Φέρε, πόσου λέγεις;*
Ἢ φορτί' ἕτερ' ἐνθένδ' ἐκεῖσ' ἄξεις ἰών;

Ειρ. 1081-2: *Ἀλλὰ τί χρῆν ἡμᾶς; Οὐ παύσασθαι πολεμοῦντας;*
Ἢ διακαυνιάσαι πότεροι κλαυσούμεθα μεῖζον,
ἐξὸν σπεισαμένοις κοινῇ τῆς Ἑλλάδος ἄρχειν

(πβ. Αχ. 330, 769, 991-3 ·Νεφ. 248-9 ·Σφ. 485 ·Όρν. 464β, 607 ·Λυσ. 191-2 ·Πλ. 1030)

---

[36] Βλ. Kühner - Gerth 1898, 2, 532, σημ. 11 ·Smyth 1956, 599.
[37] Βλ. Smyth 1956, 600 και Schwyzer - Debrunner 2002, 789.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

2. ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ ΜΕΡΙΚΗΣ ΑΓΝΟΙΑΣ

Σε αντίθεση με τις ερωτήσεις ολικής άγνοιας, οι ερωτήσεις μερικής άγνοιας ζητούν διασάφηση ενός μόνο μέρους του περιεχομένου τους και δεν μπορούν να απαντηθούν με ένα *ναί* ή *οὐ*, αλλά χρειάζονται συγκεκριμένη πληροφορία. Εισάγονται με ερωτηματικές αντωνυμίες και με ερωτηματικά επιρρήματα.[38]

Α. Ερωτήσεις με ερωτηματικές αντωνυμίες

Από τις ερωτηματικές αντωνυμίες της αρχαίας ελληνικής μόνο μία δεν χρησιμοποιεί ο Αριστοφάνης, την αντωνυμία «*ποσταῖος*». Στην κατάταξη που ακολουθεί προτάσσονται οι πιο συνηθισμένες περιπτώσεις και ακολουθούν οι πιο σπάνιες.

Ι. Με την αντωνυμία «τίς»

Οι ερωτήσεις που εισάγονται με την ερωτηματική αντωνυμία *τίς*, στις διάφορες μορφές της, είναι οι περισσότερες: από τις 1398 ερωτήσεις μερικής άγνοιας, οι 964 εισάγονται με αυτήν.[39] Το πρόσωπο που χρησιμοποιεί στην ερώτησή του την αντωνυμία αυτή ζητάει να πληροφορηθεί για την ταυτότητα ενός προσώπου ή πράγματος.

Ιππ. 121: *τί φησ' ὁ χρησμός;*
Βάτρ. 38: *τίς τὴν θύραν ἐπάταξεν;*
Εκκλ. 658: *τὴν δὲ δίαιταν τίνα ποιήσεις;*
Πλ. 48: *Καὶ τῷ ξυναντᾷς δῆτα πρώτῳ;*

[38] Βλ. Τζάρτζανος 1961, 104 και Schwyzer-Debrunner 2002, 788.
[39] Βλ. Ο πλήρης κατάλογος των ερωτήσεων με την αντωνυμία «*τίς*» στο παράρτημα Β΄.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Αντί του *τί* ορισμένες φορές χρησιμοποιείται ο εκτεταμένος τύπος **τιή**, ο οποίος απαντά μόνο στον Αριστοφάνη.[40] Στον Όμηρο και τον Ησίοδο απαντά με την ιωνική μορφή **τίη**.

α. Ερωτήσεις με το **τιή** μόνο του:

Ιππ. 126: *Τιή;*

(πβ. Ιππ. 731 · Ειρ. 927 · Εκκλ. 796, 1086)

β. Ερωτήσεις με το συνδυασμό ***τιή τί (δή)***:

Θεσμ. 84: *Τιή τί δή;*

(πβ. Σφ. 1155 · Ειρ.1018 · Απόσπ. 569 στίχος 14)

ΙΙ. Με την αντωνυμία «ποῖος»

Η αντωνυμία ***ποῖος*** αναφέρεται στην ποιότητα και σημαίνει τι λογής:[41] π.χ. *ποῖος ὁ ἄνθρωπος;* Τι λογής είναι ο άνθρωπος; Στη νέα ελληνική η αντωνυμία ***ποῖος*** (= *ποιος*) πήρε τη σημασία της αρχαίας αντωνυμίας *τίς*, π.χ. *ποιος φωνάζει;*

Ιππ. 33:	*ποίῳ χρώμενος τεκμηρίῳ;*
Νεφ. 685:	*ἄρρενα δὲ ποῖα τῶν ὀνομάτων;*
Όρν. 1208-9:	*κατὰ ποίας πύλας* *εἰσῆλθες εἰς τὸ τεῖχος, ὦ μιαρωτάτη;*

(πβ.Αχ. 286 · Ιππ. 448, 1082, 1324 γ · Νεφ. 155, 342, 756, 1337 · Σφ. 183α, 530, 762, 1197-9 · Ειρ. 224, 674-5, 1088 · Όρν. 173, 1233β, 1346 · Λυσ. 1163 · Θεσμ. 30, 621 β, 877, 1164 · Βάτρ. 1021, 1123 · Εκκλ. 763 · Πλ. 392β, 449)

ΙΙΙ. Με την «ποδαπός»

Οι ερωτήσεις με την ερωτηματική αντωνυμία ***ποδαπός***, ως κατηγορούμενο, δηλώνουν προέλευση ή καταγωγή[42] και είναι οι παρακάτω:

---

[40] Βλ. Ευστάθιος, 1, 72, 17: *«καὶ τίη ἀντὶ τοῦ τί βαρυτόνως ἢ κατά τινας τιή ὀξυτόνως»* Liddell – Scott 1940, s.v.
[41] Βλ. Ασώπιος 1858, 126.
[42] Βλ. Liddell - Scott, s. v.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Αχ. 768 β: *ποδαπὴ χοῖρος ἥδε;*

Ειρ. 186: *ποδαπὸς τὸ γένος δ' εἶ; φράζε μοι.*

(πβ. Αχ. 808, 818 ·Νεφ. 184 ·Σφ. 185β ·Ειρ. 186 ·Όρν. 108, 906 α, 1201 β ·Λυσ. 85·Θεσμ. 136α)

IV. Με την «πόσος»

Με την ερωτηματική αντωνυμία ***πόσος*** εισάγονται ερωτήσεις οι οποίες αναφέρονται στο μέγεθος ή το πλήθος:[43]

Αχ. 812: *πόσου πρίωμαί σοι τὰ χοιρίδια; λέγε.*

Νεφ. 28: *πόσους δρόμους ἐλᾷ τὰ πολεμιστήρια;*

(πβ. Αχ. 898 ·Νεφ. 28 · Ειρ. 704, 1262 · Όρν. 920 β · Λυσ. 1131· Θεσμ. 746 α · Βάτρ. 55, 173α · Απόσπ. 72, 660)

V. Με την «πότερος»

Με την ***πότερος*** (= ποιος από τους δύο) εισάγονται οι ακόλουθες δύο ερωτήσεις:[44]

Νεφ. 940: *φέρε δή, πότερος λέξει πρότερος;*

Εκκλ. 1082: *ποτέρας προτέρας οὖν κατελάσας ἀπαλλαγῶ;*

VI. Με την «πηλίκος»

Με την ***πηλίκος***, που σημαίνει μέγεθος, πλήθος και ηλικία, εισάγεται μία μόνο ερώτηση, η οποία αναφέρεται στο μέγεθος:[45]

Λυσ. 23 β: *Τί τὸ πρᾶγμα; Πηλίκον τι;*

VII. Με την «πόστος»

---

[43] Βλ. Ασώπιος 1858,126.
[44] *Ό.π.*, 125.
[45] *Ό.π.*, 127.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Με την ***πόστος***, με την οποία ερωτάται η αριθμητική σειρά ενός γεγονότος, εισάγεται μία μόνο ερώτηση από τα αποσπάσματα του Αριστοφάνη, συγκεκριμένα από το *Γηρυτάδη*:

Απόσπασμα 163 β: *πόλος τόδ' ἐστίν; εἶτα πόστην ἥλιος τέτραπται;*

Β. Ερωτήσεις με ερωτηματικά επιρρήματα

Οι ερωτήσεις που εισάγονται με τα ερωτηματικά επιρρήματα ζητούν πληροφόρηση για τον τρόπο, τον τόπο, το χρόνο και το ποσό.

I. Με το «πῶς»

Με το επίρρημα ***πῶς***, εισάγονται ερωτήσεις που αναφέρονται στον τρόπο με τον οποίο έγινε, γίνεται ή θα γίνει μια πράξη:

Αχ. 751: *Πῶς ἔχετε;*

Λυσ. 497: *Πῶς γὰρ σωθησόμεθ' ἄλλως;*

Εκκλ. 526-7: *πῶς οὖν ὄρθριον*
ᾤχου σιωπῇ θοἰμάτιον λαβοῦσά μου;

*(πβ. Αχ. 397, 758β · **Ιππ.** 7, 128α, 178-9, 195, 202, 460, 480, 1044, 1048, 1073α, 1075, 1202, 1324α, 1365, 1392 · **Νεφ.** 79α, 79β, 129-30, 148, 398-400, 488, 664α, 665, 673, 677α, 904-6, 1196-7, 1332-3, 1434, 1442 · **Σφ.** 21, 48α, 166α, 166β, 779-80, 993, 1210, 1212 · **Ειρ.** 141, 182-4, 193, 200, 283, 472, 698β, 725, 1077 · **Όρν.** 187, 201, 278, 290, 319γ, 355-6, 373-4, 571-2, 595, 603, 606, 649-50, 963-4, 1015, 1143, 1437-8 · **Λυσ.** 24, 193-4, 496, 518, 565-6, 566, 574, 912, 956, 1002 · **Θεσμ.** 6, 13, 78, 172, 188, 203α, 211, 589, 743α, 1016-8 · **Βάτρ.** 25 β, 29, 98, 138, 142, 203-5, 461, 582-3, 618, 642, 647, 786-7, 978, 1137, 1155, 1162, 1177, 1189, 1444 · **Εκκλ.** 110-1, 126, 248-9, 437, 524, 595, 601-2, 615-6, 619-20, 635-6, 640 β, 655, 761α, 1079-80, 1091 · **Πλ.** 86, 139 α, 211, 356, 575, 583-6, 713-4 · **Απόσπ.** 13 στίχος 1, 151, 311, 345, 362 β, 461)*

II. Με το «ποῦ»

Οι ερωτήσεις με το ***ποῦ*** ζητούν πληροφόρηση για τον τόπο όπου έγινε ή θα γίνει μια πράξη:

Ειρ. 5: *Ποῦ γὰρ ἦν νυνδὴ 'φερες;*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Όρν. 90: *Ποῦ γάρ ἐστιν;*

Βάτρ. 194: *Ποῦ δῆτ' ἀναμενῶ;*

*(πβ. **Αχ.**129, 1224 · **Ιππ.** 145, 1078, 1322, 1374 · **Νεφ.** 210, 214α, 324, 633α, 903β, 1247 · **Σφ.** 147 β, 756, 902, 935, 976, 995β, 1340β ·**Ειρ.** 1059, 1295· **Όρν.** 103, 310α, 319α, 353, 393-4, 864, 1021α, 1495 α · **Λυσ.** 184α, 433β, 441, 445β, 835, 910-1, 957, 1114 · **Θεσμ.** 96α, 142α, 142β, 142γ, 143β, 645, 885, 1092, 1211, 1212 ·**Βάτρ.** 83, 86, 87, 271, 291, 483, 979α, 983, 987, 1305-6, 1399 α, 1399 β ·**Εκκλ.** 156β, 333, 675, 734, 785 ·**Πλ.** 393α, 393β, 647, 749, 1055β ·**Απόσπ.** 388β)*

Σε μια ερώτηση, το ***ποῦ*** συνοδεύεται από τη γενική τοπική ***γῆς***:

Όρν. 393-4: *Ἐτεὸν ἢν δ' ἄρ' ἀποθάνωμεν,*
κατορυχησόμεσθα ποῦ γῆς;

III. Με το «ποῖ»

Οι ερωτήσεις με το ***ποῖ*** ζητούν ενημέρωση για την κίνηση προς κάποιο μέρος, και είναι οι ακόλουθες:[46]

Σφ. 665: *καὶ ποῖ τρέπεται δὴ 'πειτα τὰ χρήματα τἄλλα;*

Λυσ. 125 β: *Ποῖ βαδίζετε;*

Θεσμ. 643: *Ποῖ τὸ πέος ὠθεῖς κάτω;*

*(πβ. Αχ. 564α, 573α, 573β ·**Νεφ.** 858 ·**Σφ.** 854 · **Ειρ.** 92, 198β, 222, 682β, 721·**Όρν.** 354α, 1229, 1638 · **Λυσ.** 184β, 426-7, 526, 728, 986 ·**Θεσμ.** 3-4, 224, 230, 483α, 603β, 610α, 689α, 1216 β, 1223 · **Βάτρ.** 133, 296 α, 296 β ·**Εκκλ.** 681, 703, 855, 1037, 1049-51 · **Πλ.** 374-5, 438 ·**Απόσπ.** 656)*

Στις παρακάτω περιπτώσεις το ***ποῖ*** συνοδεύεται από τη γενική τοπική ***γῆς***:

Πλ. 605: *Εἶμι δὲ ποῖ γῆς;*

*(πβ. **Ειρ.** 198 α ·**Βάτρ.** 48, 85)*

IV. Με το «πόθεν»

Οι ερωτήσεις που εισάγονται με το ***πόθεν*** αφορούν τόπο, καταγωγή, τρόπο ή αιτία και είναι οι παρακάτω:

Νεφ. 242: *πόθεν δ' ὑπόχρεως σαυτὸν ἔλαθες γενόμενος;*

[46] Βλ. Liddell – Scott, s.v.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ειρ. 847 α: *Πόθεν δ' ἔλαβες ταύτας σύ;*

Πλ. 518: *Πόθεν οὖν ἕξεις θεράποντας;*

(πβ. Αχ. 572, 865-6, 1023 · Ιππ. 140, 1193 · Νεφ. 395-6 · Σφ. 303-6 · Ειρ. 180, 723 · Όρν. 592 · Λυσ. 66-7, 502 · Θεσμ. 772α, 772β, 772γ, 1086α, 1086β[47] · Βάτρ. 309 · Εκκλ. 242, 376, 520, 656, 660-1, 663-4, 1052 · Πλ. 83-4 · Απόσπ. 24, 71, 297α, 462, στίχος 2, 530, 634, 655β)

V. Με το «πῆ», «πῆ»

Με το ***πῇ*** *ή* ***πῆ*** εισάγονται ερωτήσεις που αφορούν τρόπο ή τόπο. Στον Αριστοφάνη τα πρόσωπα που κάνουν τις ερωτήσεις με αυτά είναι δωρικής καταγωγής (από τη Βοιωτία ή τη Λακωνία) και γι' αυτό χρησιμοποιείται ο δωρικός τύπος ***πᾶ***:[48]

Αχ. 895: *Ἐμοὶ δὲ τιμὰ τᾶσδε πᾶ γενείσεται;*

(πβ. Αχ. 785 ·Όρν. 319β · Λυσ. 170-1, 980-1)

VI. Με το «πηνίκα»

Οι ερωτήσεις, με τις οποίες ζητείται πληροφόρηση για μια συγκεκριμένη χρονική στιγμή, εισάγονται με το χρονικό επίρρημα ***πηνίκα***:

Όρν. 1498 β: *Πηνίκ' ἐστὶν ἄρα τῆς ἡμέρας;*

(πβ. Όρν.1514 ·Βάτρ. 646 ·Εκκλ. 857)

VII. Με το «πότε»

Δύο ερωτήσεις εισάγονται με το χρονικό επίρρημα ***πότε***:

Όρν. 920 α: *Ταυτὶ σὺ πότ' ἐπόησας;*

(πβ. Λυσ. 304)

---

[47] Ο αρχαίος Σχολιαστής : ***«πόθεν ἡ φωνή;»***
[48] Βλ. Liddell – Scott, s.v.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Γ. Ειδικές περιπτώσεις ερωτήσεων Μερικής Άγνοιας

Ι. Μια ερωτηματική λέξη συχνά δεν ανήκει στο ρήμα της πρότασης, αλλά στο υποταγμένο μέρος της, τη μετοχή ή το απαρέμφατο.[49] Αυτό συμβαίνει με την αντωνυμία τίς.

1. «τίς» με μετοχή

Οι συνδυασμοί «*τί μαθών;*» και «*τί παθών;*» είναι οι πιο συνηθισμένοι και εκφράζουν δυσαρέσκεια γι' αυτό που ερωτάται και διαφέρουν στο ότι η πρώτη δηλώνει το σκόπιμο και εκούσιο, ενώ η δεύτερη το ακούσιο ή τυχαίο:[50]

Αχ. 826: *Τί δαὶ μαθὼν φαίνεις ἄνευ θρυαλλίδος;*

Ειρ. 701 α: *Τί παθών;*

(πβ. Αχ. 46α, 912-3, 914 · Ιππ. 342, 351-2, 741, 1209-10, 1319-20 · Νεφ. 131-2, 340-1, 402, 509, 893β, 895, 900, 1045, 1506-7 · Σφ. 251-2 · Ειρ. 104 · Όρν. 993α · Λυσ. 371, 372α, 555, 599 · Θεσμ. 89, 180, 473-5, 852β · Βάτρ. 71, 747-8, 749, 752α, 1019, 1062, 1064 · Εκκλ. 853-4, 978 · Πλ. 908β · Απόσπ. 534)

2. «τί» με απαρέμφατο

Όρν. 407: *Καλεῖς δὲ τοῦ κλύειν θέλων;*

Εκκλ. 467: *τί δρᾶν;*

(πβ. Βάτρ. 784, 865, 1010-12 · Εκκλ. 556α, 789)

ΙΙ. Επανάληψη της ερωτηματικής λέξης

Στα παραδείγματα που ακολουθούν η ίδια ερωτηματική λέξη επαναλαμβάνεται δύο ή περισσότερες φορές μέσα στην ερώτηση. Το φαινόμενο είναι ψυχολογικό και δείχνει τη συναισθηματική κατάσταση του προσώπου που κάνει την ερώτηση.

---

[49] Βλ. Ασώπιος, 1858, 809 · Smyth 1956, 598. Βλ. και Goodwin 1965, 338.

[50] Βλ. Kühner - Gerth 1898, 2, 519, σημ 6. Τα «*τί μαθών;*» και «*τί παθών;*» ο Schwyzer (2002, 492, 4) τα χαρακτηρίζει ως «*στερεότυπες αποστροφές του λόγου*».

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

1. Επανάληψη του «ποῦ»

Όρν. 1122-3:	*Ποῦ ποῦ 'στι, ποῦ ποῦ ποῦ 'στι, ποῦ ποῦ ποῦ 'στι, ποῦ, ποῦ Πισθέταιρός ἐστιν ἄρχων;*[51]
Θεσμ. 292-3:	*Ποῦ ποῦ καθίζωμ' ἐν καλῷ, τῶν ῥητόρων ἵν' ἐξακούω;*

(πβ. Ιππ. 1198 α · Σφ. 208 · Ειρ. 1197 · Βάτρ. 286 · Εκκλ. 320 · Πλ. 864-7)

2. Επανάληψη του «ποῖ»

Όρν. 1199:	*Αὕτη σύ, ποῖ ποῖ ποῖ πέτει;*
Εκκλ. 1065-6:	*ποῖ σὺ ποῖ χωρεῖς μετὰ ταύτης;*

(πβ. Θεσμ. 1093α, 1093β · Εκκλ. 1135)

3. Μία μόνο ερώτηση με το «πῶς»

Ιππ. 82:	*Πῶς δῆτα, πῶς γένοιτ' ἂν ἀνδρικώτατα;*

4. Δύο ερωτήσεις με το «τίς» (τί):

Νεφ. 351:	*τί γάρ, ἢν ἅρπαγα τῶν δημοσίων κατίδωσι Σίμωνα, τί δρῶσιν;*
Ειρ. 877:	*Εἶεν· τίς ἐσθ' ὑμῶν δίκαιος, τίς ποτε;*

5. Σε δυο ερωτήσεις του Χορού των πουλιών στους Όρνιθες, η επανάληψη μέρους της ερωτηματικής λέξης συμβάλλει στη μετάβαση από τη βάρβαρη φωνή των πουλιών στο συναρτημένο λόγο:[52]

Όρν. 310 α:	*Ποποποποποπο ποῦ μ' ὃς ἐκάλεσε;*
Όρν. 315:	*Τιτιτιτιτιτιτι τίνα λόγον ἄρα ποτὲ πρὸς ἐμὲ φίλον ἔχων;*

---

[51] Η πολλαπλή επανάληψη του «ποῦ» είναι απομίμηση της φωνής του *Έποπα*, που λεγόταν και *Πούπος*. Βλ. Κακριδής 1974, 63.
[52] Βλ. Κακριδής 1974, α. 1.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

6. Ερώτηση μέσα σε άλλη ερώτηση.[53]

Ιδιαίτερη περίπτωση αποτελεί μια ερώτηση (*Πλούτος 417*), όπου εμφανίζεται η Πενία και επιτίθεται στο Χρεμύλο και το Βλεψίδημο που σχεδιάζουν να ξαναδώσουν το φως στον Πλούτο. Η ερώτηση περιλαμβάνει δυο φορές το ***ποῖ*** και ολοκληρώνεται με την αντωνυμία ***τί***.

Ὦ θερμὸν ἔργον κἀνόσιον καὶ παράνομον
τολμῶντε δρᾶν ἀνθρωπαρίω κακοδαίμονε,
ποῖ ποῖ τί φεύγετον;

ΙΙΙ. Δευτερεύουσα πρόταση μετατρέπεται σε ευθεία ερώτηση

Μερικές φορές μια δευτερεύουσα πρόταση, που εισάγεται με σύνδεσμο ή αναφορική αντωνυμία, μετατρέπεται σε ευθεία ερωτηματική, χωρίς να αλλάξει η δομή της[54]. Η μετάβαση αυτή από τον εξαρτημένο στον ανεξάρτητο λόγο αποτελεί ιδιαίτερη περίπτωση ρηματικού ανακόλουθου[55].

1. Με τον τελικό σύνδεσμο «ἵνα»

Με τον τελικό σύνδεσμο ***ἵνα*** σε προτάσεις από τις οποίες έχει παραλειφθεί η υποτακτική «*γένηται*».[56]

Νεφ. 1192: *ἵνα δὴ τί τὴν ἔνην προσέθηκεν;*

(πβ. Ειρ. 409 · Εκκλ. 719, 791)

2. Με χαλάρωση της εξάρτησης στην περίπτωση εισαγωγής με το σύνδεσμο «ἐπεὶ»:[57]

Νεφ. 786: ἐπεὶ τί νυνὶ πρῶτον ἐδιδάχθης; λέγε.

(πβ. Νεφ. 689, 1061-2 · Πλ. 881)

---

[53] Βλ. Smyth 1956, 597.
[54] Βλ. Kühner – Gerth 1898, 2, 520 και Smyth 1956, 597.
[55] Βλ. Κακριδής 1976, 9-10.
[56] Βλ. Schwyzer – Debrunner 2002, 786.
[57] *Ο.π.*, 830.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

3. Με το σύνδεσμο «ὅτι» που απαντά και με την εκτεταμένη μορφή «ὁτιή»

Πλ. 136: ὅτι τί δή;

Νεφ. 755: ὁτιὴ τί δή;

(πβ. Νεφ. 784)

4. Μία με το αναφορικό «ὅ»

Βάτρ. 1371-3: Τόδε γὰρ ἕτερον αὖ τέρας
νεοχμόν, ἀτοπίας πλέων,
ὃ τίς ἂν ἐπενόησεν ἄλλος;

IV. Οι ερωτηματικές αντωνυμίες «τίς» και «ποῖος», καθώς και τα ερωτηματικά επιρρήματα «πῶς», «ποῦ», «ποῖ» και «πόθεν» συχνά ακολουθούνται από το επίρρημα «ποτέ» με τη σημασία του άραγε ή τάχα.

1. Με την αντωνυμία «τίς»

Αχ. 935: Τί χρήσεταί ποτ' αὐτῷ;

Ειρ. 1045: Τίς ἄρα ποτ' ἐστίν;

(πβ. Αχ. 122α, 588-9 · Ιππ. 97, 183, 1002, 1240, 1241 · Νεφ. 187, 1260, 1266 · Σφ. 143, 184, 273, 834, 973[58], 1000 · Ειρ. 58, 62, 185 α, 877, 1048, 1052, 1289 · Όρν. 69, 93, 269 α, 276, 280, 288α, 291, 1207 · Λυσ. 49, 186-7, 476, 836 · Θεσμ. 1070-1 · Βάτρ. 1251,1264, 1385 · Εκκλ. 877, 911, 1071 · Πλ. 641, 854-5 · Απόσπ. 222, στίχος 5)

2. Με την αντωνυμία «ποῖος»

Όρν. 410-2: Τύχη δὲ ποία κομίζει ποτ' αὐτὼ πρὸς ὄρνιθας ἐλθεῖν;

(πβ. Αχ. 423 · Ειρ. 1231)

3. Με το επίρρημα «πῶς»

Όρν. 606: Πῶς δ' εἰς γῆράς ποτ' ἀφίξονται;

(πβ. Ιππ. 17-8 · Ειρ. 68)

[58] Προτιμήσαμε τη γραφή «αἰβοῖ, τί τόδε ποτ' ἔσθ' ὅτῳ μαλάττομαι ;». Βλ. MacDowell 1971, a. 1.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

4. Μία ερώτηση με το επίρρημα «ποῦ»

Ειρ. 968:	*Ποῦ ποτ' εἰσὶ πολλοὶ κἀγαθοί;*

5. Δύο με το επίρρημα «ποῦ»

Όρν. 1570-1:	*Ὦ δημοκρατία, ποῖ προβιβᾷς ἡμᾶς ποτε, εἰ τουτονὶ κεχειροτονήκασ' οἱ θεοί;*
Εκκλ. 311:	*ποῖ ποθ' ἡ γυνὴ φρούδη 'στί μοι;*

6. Μία με το «πόθεν»

Σφ. 203:	*πόθεν ποτ' ἐμπέπτωκέ μοι τὸ βωλίον;*

V. Οι αντωνυμίες «ποῖος» και «πόσος» συνοδεύονται μερικές φορές από την αόριστη αντωνυμία «τίς».

1. Με το συνδυασμό «ποῖός τις»

Ειρ. 674-5:	*Ποῖός τις οὖν εἶναι δοκεῖ τὰ πολεμικὰ ὁ Κλεώνυμος;*
Βάτρ. 60:	*Ποῖός τις, ὠδελφίδιον;*

(πβ. Ιππ. 1324β, 1339 · Νεφ. 342, 765 · Σφ. 1186 · Όρν. 127 · Θεσμ. 76 · Βάτρ. 173α, 289, 936 · Πλ. 349)

2. Δύο ερωτήσεις με την «πόσος τις»

Ειρ. 704:	*Χἄτερα πόσ' ἄττ' οἴει γεγενῆσθ' ἐν τῇ πόλει;*
Βάτρ. 55:	*Πόθος; πόσος τις;*

VI. «τίς» και «ποῖος» με άρθρο

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Οι ερωτηματικές αντωνυμίες *τίς* και *ποῖος*, όταν αναφέρονται σε πρόσωπο ή πράγμα, για τα οποία έγινε λόγος προηγουμένως, συνοδεύονται από το αντίστοιχο άρθρο.[59] Ανυπομονώντας να ακούσει την απάντηση, το πρόσωπο που ρωτάει χρησιμοποιεί το κατάλληλο άρθρο *(τό τί;)*και ζητάει από το συνομιλητή του να προσθέσει το αντίστοιχο όνομα για να συμπληρωθεί η απάντηση.[60]

1. Με την αντωνυμία «ποῖος»

Νεφ. 1233: - *καὶ ταῦτ' ἐθελήσεις ἀπομόσαι μοι τοὺς θεοὺς*
ἵν' ἂν κελεύσω 'γώ σε;
- *τοὺς ποίους θεούς;*

(πβ. Αχ. 418, 963 ·Νεφ.1270 ·Εκκλ. 646)

2. Με την αντωνυμία «τίς»

Βάτρ. 7: - *Νὴ Δία θαρρῶν γε· μόνον ἐκεῖν' ὅπως μὴ 'ρεῖς -*
- *τὸ τί;*

(πβ. Νεφ. 748, 775 · Σφ. 818 · Ειρ. 693, 696, 826 · Όρν. 1039 · Βάτρ. 40γ, 1228 · Πλ. 902, 1076)

VII. Ανταπόδοτη υπόθεση

Οι παρακάτω ερωτήσεις αποτελούνται μόνο από μια υποθετική πρόταση. Η απόδοση μπορεί εύκολα να αναπληρωθεί από μια ερώτηση μερικής άγνοιας του τύπου: «*τί γενήσεται;*»

Λυσ. 160-1: *Ἐὰν λαβόντες δ' εἰς τὸ δωμάτιον βίᾳ*
ἕλκωσιν ἡμᾶς;

Βάτρ. 1415: *Ἐὰν δὲ κρίνω τὸν ἕτερον;*

(πβ. Νεφ. 1152 ·Ειρ. 107·Όρν. 371-2, 577-8 ·Λυσ. 162, 501·Βάτρ. 169 ·Εκκλ. 468, 603)

---

[59] Βλ. Ασώπιος 1858, 817 και Smyth 1956, 598.
[60] Βλ. MacDowell 1971, σημ. στο στίχο 818.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

VIII. Δύο ερωτηματικές λέξεις με κοινό ρήμα

Σε ορισμένες περιπτώσεις δύο ίδιες ή διαφορετικές ερωτηματικές λέξεις εισάγουν αντίστοιχες ερωτηματικές προτάσεις, οι οποίες έχουν κοινό ρήμα και συνδέονται παρατακτικά μεταξύ τους.[61]

Ειρ. 1052: *Τίς ἡ θυσία ποθ' αὑτηὶ καὶ τῷ θεῶν;*

Πλ. 335-6: *Πόθεν καὶ τίνι τρόπῳ*
Χρεμύλος πεπλούτηκ' ἐξαπίνης;

(πβ. Σφ. 338-9 · Ὄρν. 408 · Θεσμ. 586 · Εκκλ. 363 · Πλ. 264, 906)

[61] Βλ. Goodwin 1965, 338.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

3. ΡΗΤΟΡΙΚΕΣ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

Τρίτη και τελευταία κατηγορία του πρώτου κεφαλαίου είναι οι ρητορικές ερωτήσεις, οι οποίες δεν είναι *πραγματικές* ερωτήσεις, αλλά «*τρόποι του λέγειν δια των οποίων ο λόγος καθίσταται ζωηρός και έντονος*».[62] Οι ερωτήσεις αυτές έχουν δύο βασικές διαφορές από τις προηγούμενες: το πρόσωπο που ρωτά από τη μια δεν ζητά να πληροφορηθεί κάτι που αγνοεί, αλλά επιδιώκει να βεβαιώσει κάτι ή να αρνηθεί κάτι ή να εκφράσει τα έντονα συναισθήματα που του προκάλεσαν τα λόγια ή τα έργα του συνομιλητή του,[63] κι από την άλλη δεν αναμένει απάντηση, αφού ήδη τη γνωρίζει.[64]

Είναι αξιοσημείωτο το γεγονός ότι οι ρητορικές ερωτήσεις δεν αποτέλεσαν αντικείμενο μελέτης του Αριστοτέλη, ο οποίος στη *Ρητορική* του ασχολείται με τα είδη και τα μέσα της ρητορικής τέχνης. Το φαινόμενο των ρητορικών ερωτήσεων δεν εξετάζεται ούτε και από τους νεότερους μελετητές. Στο Συντακτικό του Kühner - Gerth (1898) δεν υπάρχει η παραμικρή αναφορά, ενώ στου Schwyzer - Debrunner (2002) γίνεται μια μικρή αναφορά στην απάντηση που δίνει το ίδιο το πρόσωπο που κάνει την ερώτηση. Η μόνη αναλυτική παρουσίαση των ρητορικών ερωτήσεων που απαντούν στον Αριστοφάνη και το Μένανδρο γίνεται από τον Dittmar (1933), ο οποίος τις κατατάσσει σε ομάδες, χωρίς να καλύπτει όλες τις περιπτώσεις. Με διαφορετικό τρόπο προσεγγίζει το θέμα ο Mastronarde (1979), ο οποίος χρησιμοποιεί τον όρο «ρητορικές ερωτήσεις», αλλά τον θεωρεί ανεπαρκή για να καλύψει όλες τις περιπτώσεις και γι'αυτό επιχειρεί να κατατάξει τις ρητορικές ερωτήσεις σύμφωνα με τη μετασχηματιστική γραμματική.[65]

Για την κατάταξη που ακολουθεί χρησιμοποιήσαμε τα δύο παραπάνω έργα, καθώς και το *Συντακτικό (1961)* και τη *Νεοελληνική Σύνταξη (1996, 1999)* του Α. Τζάρτζανου.

---

[62] Τζάρτζανος 1961, 104. Βλ. και Babbitt 1902, 287·
[63] Βλ. Κατεβαίνης 1978, 120 και 188.
[64] Βλ. Smyth 1956, 596 και 597.
[65] Βλ. Εισαγωγή.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Α. *Ερωτήσεις που ισοδυναμούν με βεβαίωση*[66]

Η κατάταξη των ερωτήσεων αυτής της κατηγορίας έγινε με βάση το ποιόν των προτάσεων (αποφατικές, καταφατικές) και τα εισηγητικά μόρια.

I. Αποφατικές με την άρνηση «οὐ».

Κανονικά οι ερωτήσεις αυτής της κατηγορίας είναι αποφατικές και περιέχουν την άρνηση *οὐ*.

1. Με την οὐ μόνη της

Όρν. 922-3:	*Οὐκ ἄρτι θύω τὴν δεκάτην ταύτης ἐγώ, καὶ τοὔνομ' ὥσπερ παιδίῳ νυνδὴ 'θέμην;*
Λυσ. 495 :	*Οὐ καὶ τἄνδον χρήματα πάντως ἡμεῖς ταμιεύομεν ὑμῖν;*
Πλ. 102-3 :	*Οὐκ ἠγόρευον ὅτι παρέξειν πράγματα ἐμέλλετόν μοι;*

(πβ. Αχ. 41, 125, 555-6, 760, 1126, 1127 · Ιππ. 11-2, 34 · Νεφ. 383-4, 1299α, 1410-2, 1415 · Ειρ. 1230 · Όρν. 58, 63 β, 576, 604, 609, 1019, 1439-40, 1641β · Λυσ. 284, 357, 469-70, 658-9, 763-4, 1032 β, 1137-41, 1150-6, 1179-80 · Θεσμ. 194, 517 · Βάτρ. 530-1, 1079-82 · Εκκλ. 823-5, 1083 · Πλ. 120-1, 133β, 173, 177, 178, 179, 458-60 · Απόσπ. 298)

α. Τα ακόλουθα ερωτήματα περιέχουν τη φράση «***οὐ δεινὰ***» ή «***οὐ δεινὸν***»:[67]

Σφ. 417:	*ταῦτα δῆτ' οὐ δεινὰ καὶ τυραννίς ἐστιν ἐμφανής;*
Ιππ. 875:	*Οὐ δεινὸν οὖν δῆτ' ἐμβάδας τοσουτονὶ δύνασθαι, ἐμοῦ δὲ μὴ μνείαν ἔχειν ὅσων πέπονθας;*

(πβ. Αχ. 770, 1079 · Σφ. 1368- 9 · Όρν. 27-9, 1033 · Θεσμ. 705 · Εκκλ. 400-2)

β. Ερωτήσεις που εισάγονται με το «***οὐχὶ***»:

Νεφ. 340:	*διὰ μέντοι τάσδ'. οὐχὶ δικαίως;*
Πλ. 175:	*Ὁ βελονοπώλης δ' οὐχὶ μετὰ τοῦ Παμφίλου;*

(πβ. Αχ. 784 · Σφ. 858 β, 1376 · Πλ. 170, 171, 174, 176, 181)

---

[66] Βλ. Dittmar 1933, 33 · Τζάρτζανος 1961, 105.

[67] Βλ. Burckhardt 1924, 18.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

2. Ερωτήσεις που εισάγονται με «οὐ γάρ»

Αχ. 576-7: *Ω Λάμαχ', οὐ γὰρ οὗτος ἄνθρωπος πάλαι ἅπασαν ἡμῶν τὴν πόλιν κακορροθεῖ;*

Ιππ. 1392-3: *Οὐ γὰρ ὁ Παφλαγὼν ἀπέκρυπτε ταύτας ἔνδον, ἵνα σὺ μὴ λάβῃς;*

Όρν. 1526-7 : *Οὐ γάρ εἰσι βάρβαροι, ὅθεν ὁ πατρῷός ἐστιν Ἐξηκεστίδῃ;*

(πβ. Αχ. 827 · Ιππ. 899 · Νεφ. 1359-60 · Σφ. 682-3, 836-8, 1299-300 · Ειρ. 970-2 · Όρν. 300 β, 611, 1402, 1606-7 · Βάτρ. 542-8 · Εκκλ. 765 β · Πλ. 429-30,[68] 856-9, 911-2)

3. Ερωτήσεις με το «ἆρ' οὐ»

Σφ. 575: *ἆρ' οὐ μεγάλη τοῦτ' ἔστ' ἀρχὴ καὶ τοῦ πλούτου καταχήνη;*

Πλ. 886: *Ἆρ' οὐχ ὕβρις ταῦτ' ἐστὶ πολλή;*

(πβ. Σφ. 620-1 · Όρν. 722 · Λυσ. 54 · Εκκλ. 1102)

α. Σε τρεις περιπτώσεις ακολουθεί και το *δῆτα*:

Ιππ. 324-5: *Ἆρα δῆτ' οὐκ ἀπ' ἀρχῆς ἐδήλους ἀναί-δειαν, ἥπερ μόνη προστατεῖ ῥητόρων;*

(πβ. Σφ. 463-70 · Λυσ. 54)

β. Δύο ερωτήσεις εισάγονται με το *ἆρα*, το οποίο σε ρητορικές ερωτήσεις ισοδυναμεί με το *«ἆρ' οὐ»*:[69]

Όρν. 797: *Ἆρ' ὑπόπτερον γενέσθαι παντός ἐστιν ἄξιον;*

Λυσ. 648: *Ἆρα προὐφείλω τι χρηστὸν τῇ πόλει παραινέσαι;*

4. Ερωτήσεις με το «οὔκουν»

Νεφ. 1377-8: *οὔκουν δικαίως, ὅστις οὐκ Εὐριπίδην ἐπαινεῖς, σοφώτατον;*

Σφ. 50-1: *οὔκουν ἐναργὲς τοῦτο συμβαλεῖν, ὅτι ἀρθεὶς ἀφ' ἡμῶν ἐς κόρακας οἰχήσεται;*

---

[68] Βλ. Denniston 1954, 78.
[69] Βλ. Κακριδής 1974, σημ. στο στίχο 797, όπου αναφέρει παραδείγματα από άλλους συγγραφείς.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Θεσμ. 226-7:	*Οὔκουν καταγέλαστος δῆτ' ἔσει* *τὴν ἡμίκραιραν τὴν ἑτέραν ψιλὴν ἔχων;*

*(πβ. **Ιππ.** 810-2, 820-1, 878-9, 1381 · **Νεφ.** 692, 1421-2 · **Σφ.** 1148-9 · **Ειρ.** 470-1, 491-2, 865 · **Όρν.** 477-8, 1177-8 · **Λυσ.** 587-8 · **Εκκλ.** 608 · **Πλ.** 135-6, 261, 406, 431, 549, 587, 916-7, 1124-5)*

5. Ερωτήσεις με το «οὐ δήπου»

Όρν. 179:	*Οὐχ οὗτος οὖν δήπου 'στὶν ὀρνίθων πόλος;*
Εκκλ. 327:	*οὐ δήπου Βλέπυρος ὁ γειτνιῶν;*

*(πβ. **Αχ.** 122β · **Όρν.** 269β)*

6. Ερωτήσεις με το «εἶτα οὐ» και το «εἶτα δῆτα οὐ»

Σφ. 441:	*εἶτα δῆτ' οὐ πόλλ' ἔνεστι δεινὰ τῷ γήρᾳ κακά;*
Βάτρ. 21-24:	*Εἶτ' οὐχ ὕβρις ταῦτ' ἐστὶ καὶ πολλὴ τρυφή,* *ὅτ' ἐγὼ μὲν ὢν Διόνυσος, υἱὸς Σταμνίου,* *αὐτὸς βαδίζω καὶ πονῶ, τοῦτον δ' ὀχῶ,* *ἵνα μὴ ταλαιπωροῖτο μηδ' ἄχθος φέροι;*

*(πβ. **Σφ.** 52-3 · **Λυσ.** 608, 610-1, 950-1 · **Βάτρ.** 610-11, 950-1 · **Εκκλ.** 529-30, 535)*

7. Ερωτήσεις του τύπου «τίς (τί) οὐ» και «τίς (τί) γὰρ οὐ»

Ειρ. 1033-6:	*Τίς οὖν ἂν οὐκ ἐπαινέσει-* *εν ἄνδρα τοιοῦτον, ὅσ-* *τις πόλλ' ἀνατλὰς ἔσω-* *σε τὴν ἱερὰν πόλιν;*
Όρν. 1318-9:	*Τί γὰρ οὐκ ἔνι ταύτῃ καλὸν ἀνδρὶ μετοικεῖν;*
Εκκλ. 101:	*τίς οὐκ ἂν ἡμᾶς ἄνδρας ἡγήσαιθ' ὁρῶν;*

*(πβ. **Σφ.** 563, 1470-3 · **Ειρ.** 1028-31 · **Όρν.** 1147 · **Θεσμ.** 389, 1048-9 · **Βάτρ.** 635-6, 1473 · **Εκκλ.** 120 · **Πλ.** 252, 500-1, 786)*

8. Ερωτήσεις με το «ποῖος οὐ»

Βάτρ. 1078:	*Ποίων δὲ κακῶν οὐκ αἴτιός ἐστ';*
Πλ. 786-7:	*Ποῖος οὐκ ὄχλος περιεστεφάνωσεν ἐν ἀγορᾷ πρεσβυτικός;*

*(πβ. **Πλ.** 450-1)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

9. Ερωτήσεις με το συνδυασμό «πῶς οὐ»

Ιππ. 172: *Πῶς οὖν οὐ μεγάλως εὐδαιμονεῖς;*

Νεφ. 393: *τὸν δ' ἀέρα τόνδ' ὄντ' ἀπέραντον πῶς οὐκ εἰκὸς μέγα βροντᾶν;*

(πβ. Ειρ. 1027 · Βάτρ. 739-40, 1449-50 · Πλ. 566)

10. Μία ερώτηση με το «ποῦ δ' οὐχὶ»

Θεσμ. 390-4: *Ποῦ δ' οὐχὶ διαβέβληχ', ὅπουπερ ἔμβραχυ*
εἰσὶν θεαταὶ καὶ τραγῳδοὶ καὶ χοροί,
τὰς μοιχοτρόπους, τὰς ἀνδρεραστρίας καλῶν,
τὰς οἰνοπότιδας, τὰς προδότιδας, τὰς λάλους,
τὰς οὐδὲν ὑγιές, τὰς μέγ' ἀνδράσιν κακόν;

ΙΙ. Ερωτήσεις μη αποφατικές

Οι ακόλουθες ερωτήσεις δηλώνουν κάτι το βέβαιο και αδιαμφισβήτητο, χωρίς να είναι αρνητικές:

1. Ερωτήσεις με το «τί δ' ἄλλο γ' ἤ»

Οι περισσότερες ερωτήσεις που εισάγονται με ***«τί δ' ἄλλο γ' ἤ»*** (δηλ. *γίγνεται ἢ ποιῶ*)[70] είναι απάντηση σε προηγούμενη ερώτηση:

Νεφ. 1495-6: *- ἄνθρωπε, τί ποεῖς; - ὅ,τι ποῶ ; τί δ' ἄλλο γ' ἢ*
διαλεπτολογοῦμαι ταῖς δοκοῖς τῆς οἰκίας;

Ειρ. 923: *- Ἄγε δή, τί νῷν ἐντευθενὶ ποητέον;*
- Τί δ' ἄλλο γ' ἢ ταύτην χύτραις ἱδρυτέον;

Όρν. 25-6: *- Τί δὴ λέγει περὶ τῆς ὁδοῦ; - Τί δ' ἄλλο γ' ἢ*
βρύκουσ' ἀπέδεσθαί φησί μου τοὺς δακτύλους;

(πβ. Ιππ. 615 · Νεφ. 1287-9, 1447-51 · Ειρ. 103-4 · Βάτρ. 198-9 · Εκκλ. 395-7, 771-2 · Πλ. 1172 β)

α. Μία ερώτηση χωρίς το ***ἤ***:

Νεφ. 1088: *- τί δῆτ' ἐρεῖς, ἢν τοῦτο νικηθῇς ἐμοῦ;*

[70] Βλ. Dittmar 1933, 30.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

- *σιγήσομαι. τί δ' ἄλλο;*

2. *Ερωτήσεις με το «τί γὰρ ἄλλ' ἤ»*

Δύο ερωτήσεις εισάγονται με το *«τί γὰρ ἄλλ' ἤ»:*

Εκκλ. 771-2: *τί γὰρ ἄλλο γ' ἢ φέρειν παρεσκευασμένοι τὰ χρήματ' εἰσίν;*

Πλ. 1172: - *Τί δ' ἐστίν, ὦ βέλτιστε;*
- *Τί γὰρ ἄλλ' ἢ κακῶς;*

3. *Με το «σά μάν»*

Το *«σά μάν»* είναι δωρικός τύπος του *«τί μήν»* και σημαίνει *«και βέβαια»*. Οι μοναδικές δύο ερωτήσεις διατυπώνονται από το *Μεγαρίτη* στους *Αχαρνείς*:[71]

Αχ. 757: *σά μάν;*

(πβ. Αχ. 784)

Β. Ερωτήσεις που ισοδυναμούν με άρνηση[72]

Η κατάταξη των ερωτήσεων αυτής της κατηγορίας έγινε με βάση τα εισηγητικά μόρια και το περιεχόμενο.

I. Με το «τίς»

Το πρόσωπο που χρησιμοποιεί μια τέτοια ερώτηση έχει στο νου του την αρνητική απάντηση: *οὐδείς*.

Θεσμ. 592-3: *Τίς δ' οὕτως ἀνὴρ ἠλίθιος ὅστις τιλλόμενος ἠνείχετο;*

Βάτρ. 1477-8: *«Τίς δ' οἶδεν εἰ τὸ ζῆν μέν ἐστι κατθανεῖν»,*
τὸ πνεῖν δὲ δειπνεῖν, τὸ δὲ καθεύδειν κῴδιον;

[71] Βλ. Denniston 1954, 333 · Olson 2002, a.l.
[72] Βλ. Dittmar 1933, 32 · Τζάρτζανος 1961, 105.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Εκκλ. 1131-3: *τίς γὰρ γένοιτ' ἂν μᾶλλον ὀλβιώτερος, ὅστις πολιτῶν πλεῖον ἢ τρισμυρίων ὄντων τὸ πλῆθος οὐ δεδείπνηκας μόνος;*

(πβ. Αχ. 86-7, 701, 703-5, 736-7 · Νεφ. 1052 · Σφ. 915-6 · Όρν. 370 · Λυσ. 258-65 · Θεσμ. 715-6 · Βάτρ. 1477-8 · Εκκλ. 140-1, 235, 440, 672 β, 932 · Πλ. 407, 478-9, 512-6, 523-4, 528)

ΙΙ. Με το «τί»

Η απάντηση που υπονοείται είναι: *οὐδέν.*

Νεφ. 1086: *τί μὲν οὖν ἂν ἔτι μεῖζον πάθοι τούτου ποτέ;*

Λυσ. 1076: *τί δεῖ ποθ' ὑμὲ πολλὰ μυσίδδην ἔπη;*

Πλ. 485-6: *τί γὰρ ἔχοι τις ἂν δίκαιον ἀντειπεῖν ἔτι;*

(πβ. Αχ. 513-4 · Ιππ. 1055, 1264-9 · Νεφ. 840, 1052, 1074, 1231, 1428-9 · Σφ. 356, 550-1, 805 · Ειρ. 1027-28 · Όρν. 969, 1152 · Λυσ. 42-5, 431, 1080 · Θεσμ. 497-8, 707-8 · Βάτρ. 12-5, 1304-5, 1475 · Εκκλ. 91-2, 607, 610, 636, 670, 927, 1002-4 · Πλ. 460-2, 464-5, 498, 531, 535-6, 1155-6)

ΙΙΙ. Με το «πῶς»

Οι ερωτήσεις που εισάγονται με το «πῶς» δηλώνουν το απολύτως αδύνατο.[73]

Ιππ. 773: *Καὶ πῶς ἂν ἐμοῦ μᾶλλόν σε φιλῶν, ὦ Δῆμε, γένοιτο πολίτης;*

Νεφ. 1082: *καίτοι σὺ θνητὸς ὢν θεοῦ πῶς μεῖζον ἂν δύναιο;*

Όρν. 829-31: *Καὶ πῶς ἂν ἔτι γένοιτ' ἂν εὔτακτος πόλις,*
ὅπου θεὸς γυνὴ γεγονυῖα πανοπλίαν
ἕστηκ' ἔχουσα, Κλεισθένης δὲ κερκίδα;

(πβ. Αχ. 307-8, 692-6, 940-2 · Ιππ. 88, 415-6, 792-4 · Νεφ. 717, 874-5, 1183 β, 1283-4, 1292-5, 1380, 1413-4 · Σφ. 999-1000, 1195 · Ειρ. 1076β · Όρν. 342, 373-4, 1652-3 · Λυσ. 521-2 · Βάτρ. 487, 1186, 1458-9 · Εκκλ. 667 β · Πλ. 909-10)

IV. Με το «ποῦ»

Νεφ. 370: *φέρε, ποῦ γὰρ πώποτ' ἄνευ νεφελῶν ὕοντ' ἤδη τεθέασαι;*

(πβ. Νεφ. 1051 · Πλ. 938-9)

V. Με το «πόθεν;»

[73] Βλ. Τζάρτζανος 1996, 325.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ιδιόμορφες ερωτήσεις που ισοδυναμούν με το «*καθόλου*», όπως το δικό μας «*από πού κι ως πού;*»:[74]

Βάτρ. 1456: - *Τὴν πόλιν νῦν μοι φράσον πρῶτον τίσι χρῆται· πότερα τοῖς χρηστοῖς;*
- *Πόθεν;*[75] *Μισεῖ κάκιστα, τοῖς πονηροῖς δ' ἥδεται.*

Εκκλ. 976γ: - *οὗτος, τί κόπτεις; μῶν ἐμὲ ζητεῖς;*
- *Πόθεν;*

(πβ. Σφ. 204-5, 1145 · Εκκλ. 330β, 389γ · Απόσπ. 655)

VI. Ερωτήσεις «καθ' ὑπόκρισιν»[76]

Οι ερωτήσεις αυτές ακολουθούν μετά από μια διαταγή. Το πρόσωπο που τις διατυπώνει αντιδρά έντονα στη διαταγή αυτή και αρνείται να την εκτελέσει:

Αχ. 295: - *Ἀντὶ δ' ὧν ἐσπεισάμην ἠκούσατ'; Ἀλλ' ἀκούσατε.*
- *Σοῦ γ' ἀκούσωμεν; Ἀπολεῖ· κατά σε χώσομεν τοῖς λίθοις.*

Σφ. 1159-60: *ἐγὼ γὰρ ἂν τλαίην ὑποδύσασθαί ποτε*
ἐχθρῶν παρ' ἀνδρῶν δυσμενῆ καττύματα;[77]

Λυσ. 530-1: - *Σιώπα.*
- *Σοί γ', ὦ κατάρατε, σιωπῶ 'γώ, καὶ ταῦτα κάλυμμα φορούσῃ περὶ τὴν κεφαλήν; Μή-νυν ζῴην.*

(πβ. Όρν. 1691 · Λυσ. 734, 851 α, 907 · Θεσμ. 27, 28[78]*, 243 · Βάτρ. 1134, 1229)*

VII. Ερωτήσεις με το «εἶτα»

Αχ. 562: *Εἶτ' εἰ δίκαια, τοῦτον εἰπεῖν αὔτ' ἐχρῆν;*

(πβ. Αχ. 312 · Νεφ. 1214 · Βάτρ. 935)

VIII. Ερωτήσεις με ρήμα δοξαστικό, όπως το «οἴει» και το «δοκεῖς»

Ειρ. 1236-7: *Οἴει γὰρ ἂν*
τὸν πρωκτὸν ἀποδόσθαι με χιλιῶν δραχμῶν;

Εκκλ. 777: *οἴσειν δοκεῖς τιν' ὅστις αὐτῶν νοῦν ἔχει;*

---

[74] Βλ. Αναγνωστόπουλος 1924, 51-2 και Dittmar 1933, 71.
[75] «*πόθεν: Ἀρνητικῶς ἴσον τῷ οὐδαμῶς.*» (Σ)
[76] Βλ. Φρύνιχος Αττικός, *Σοφιστική προετοιμασία*, 71, 223 · Anderson 1913, 43-49 · Dittmar 1933, 33.
[77] Βλ. Denniston 1954, 78.
[78] Για τις δύο ερωτήσεις 27 και 28 προτιμήσαμε τη γραφή που προτείνει η έκδοση της Οξφόρδης (Hall – Geldart 1907). Βλ. επίσης Anderson 1913, 44.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

(πβ. Ιππ. 1175-6 · Λυσ. 1149)

IX. Ερωτήσεις με την αντωνυμία «ποῖος»

Όπως και στις ερωτήσεις με το *τίς*, η απάντηση που υπονοείται είναι *οὐδείς*:

Λυσ. 926: *Ποῖος γὰρ <ἔτ'> ἂν νέφος ἀντίσχοι,*
ποία ψυχή, ποῖοι δ' ὄρχεις,
ποία δ' ὀσφύς, ποῖος δ' ὄρρος
κατατεινόμενος
καὶ μὴ βινῶν τοὺς ὄρθρους;

(πβ. Όρν. 1219)[79]

X. Πέντε ειρωνικές ερωτήσεις[80]

Όρν. 1235 α: *Θεοὶ γὰρ ὑμεῖς;*

Θεσμ. 563: *Ταῦτα δῆτ' ἀνέκτ' ἀκούειν;*

(πβ. Αχ. 618 · Όρν. 1386 · Πλ. 898-9)

XI. Μία βραχυλογική ερωτηματική τελική πρόταση με αιτιολογημένη άρνηση.

Όρν. 355 - *Οὗτος, οὐ μενεῖς;*
- *Ἵν' ὑπὸ τούτων διαφορηθῶ;*[81]

XII. Έξι άτοπες ερωτήσεις

1. *Ιππ. 91:* *Οἶνον γὰρ εὕροις ἄν τι πρακτικώτερον;*[82]

Με την ερώτηση αυτή ο Δημοσθένης επιχειρηματολογεί υπέρ του κρασιού και απορρίπτει τον ισχυρισμό του Νικία ότι ένας μεθυσμένος δεν μπορεί να παίρνει σωστές αποφάσεις. Η ερώτηση ισοδυναμεί με την αρνητική πρόταση: «*Οἴνου οὐ γὰρ εὕροις ἄν τι πρακτικώτερον.*»

2. *Νεφ. 1423-4:* *ἧττόν τι δῆτ' ἔξεστι κἀμοὶ καινὸν αὖ τὸ λοιπὸν*
θεῖναι νόμον τοῖς υἱέσιν, τοὺς πατέρας ἀντιτύπτειν;

---

[79] Βλ. Denniston 1954, 76.
[80] Βλ. Dittmar 1933, 32-33 και Κακριδής 1974, σημ. στο στίχο 1235.
[81] Βλ. Κακριδής 1974, a.l.
[82] Βλ. Dittmar 1933, 33.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ο Φειδιππίδης εκφράζει ερωτηματικά τον ισχυρισμό του ότι και τα παιδιά μπορούν το ίδιο νόμιμα να κτυπούν τον πατέρα τους, υπονοώντας ότι: «*κάμοί οὐδὲν ἧττον ἔξεστι καινὸν αὖ τὸ λοιπὸν θεῖναι νόμον τοῖς υἱέσιν, τοὺς πατέρας ἀντιτύπτειν.*»[83]

3. *Θεσμ. 808-9:* *'Αλλ' Εὐβούλης τῶν πέρυσίν τις βουλευτής ἐστιν ἀμείνων*
παραδοὺς ἑτέρῳ τὴν βουλείαν; [84]

Αυτό που θέλει να εκφράσει ο Χορός με την παραπάνω ερώτηση ισοδυναμεί με την άρνητική πρόταση : *οὐδεὶς βουλευτής ἐστιν ἀμείνων Εὐβούλης.*

4. *Βάτρ. 1056-8:* *Ἢν οὖν σὺ λέγῃς Λυκαβηττοὺς καὶ Παρνασσῶν*
ἡμῖν μεγέθη, τοῦτ' ἐστὶ τὸ χρηστὰ διδάσκειν,
ὃν χρῆν φράζειν ἀνθρωπείως; [85]

Και η ερώτηση αυτή είναι ισοδύναμη με την αρνητική πρόταση:« *οὐ διδάσκει χρηστά*» ο ποιητής, όταν χρησιμοποιεί μεγάλες εκφράσεις σαν τον Λυκαβηττό και τον Παρνασσό.

5. *Εκκλ. 746:* *ἐγὼ καταθήσω τἀμά;*

Ουσιαστικά αρνείται να καταθέσει τα υπάρχοντά του ο άνδρας που βγαίνει στη σκηνή και βλέπει τα πράγματα του *Χρέμη* στοιβαγμένα για παράδοση. Η ερώτηση ισοδυναμεί με την άρνηση: «*ἐγὼ οὐ καταθήσω τἀμά*».

6. *Πλ. 1030:* *Ἢ μηδ' ὁτιοῦν <μ'> ἀγαθὸν δίκαιόν ἐστ' ἔχειν;*

Και η ερώτηση αυτή ισοδυναμεί με την αρνητική πρόταση: «*οὐ δίκαιόν ἐστι μηδ' ὁτιοῦν <μ'> ἀγαθὸν ἔχειν*».

---

[83] *ἧττόν τι δῆτ' ἔξεστι κάμμη* : ἀντὶ τοῦ "*κάμοί οὐδὲν ἧττον ἔξεστι τοῦ παλαιοῦ νομοθέτου*". (Σ)
[84] Για τη δυσκολία που παρουσιάζει το νόημα του στίχου, βλ. Rogers 1902 a.l. και Sommerstein 1995, a.l.
[85] Βλ. Dittmar 1933, 32.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Γ. Ερωτήσεις που ισοδυναμούν με προτροπή[86]

Η κατάταξη των ερωτήσεων αυτής της κατηγορίας έγινε με βάση τις εισαγωγικές λέξεις και το περιεχόμενο.

Ι. Εισάγονται με «τί οὐ(κ)»

1. <u>Χρησιμοποιούνται αντί προτρεπτικής υποτακτικής και εκφέρονται με οριστική ενεστώτα ή αορίστου.</u> [87]

Όρν. 828: *τί δ' οὐκ Ἀθηναίαν ἐῶμεν πολιάδα;*

Λυσ. 181-2: *Τί δῆτα ταῦτ' οὐχ ὡς τάχιστα, Λαμπιτοῖ,*
ξυνωμόσαμεν, ὅπως ἂν ἀρρήκτως ἔχῃ;

(πβ. Σφ. 213 · Λυσ. 1103-4 · Απόσπ. 466)

2. <u>Χρησιμοποιούνται αντί προστακτικής</u>

Λυσ. 906: *Τί οὖν οὐ κατεκλίνης, ὦ Μύρριον;*

Ιππ. 1207-8: *Τί οὐ διακρίνεις, Δῆμ', ὁπότερός ἐστι νῷν*
ἀνὴρ ἀμείνων περὶ σὲ καὶ τὴν γαστέρα;

(πβ. Αχ. 359-60, 591-2 · Ιππ. 160-1 · Νεφ. 1430-1 · Ειρ. 95 β · Όρν. 149-50 · Λυσ. 1159-60, 1161α · Θεσμ. 1121-2, 1193 · Βάτρ. 635-6, 1264-5 · Εκκλ. 1151-2)

3. <u>Μια ερώτηση με «τί οὐ» και οριστική παρατατικού που υποδηλώνει τι έπρεπε να γίνει στο παρελθόν</u>[88]

Νεφ. 1456-7: *τί δῆτα ταῦτ' οὔ μοι τότ' ἠγορεύετε,*
ἀλλ' ἄνδρ' ἄγροικον καὶ γέροντ' ἐπήρατε;

ΙΙ. Ερωτήσεις με οὐ και οριστική μέλλοντα[89]

Αχ. 822: *Οὐκ ἀφήσεις τὸν σάκον;*

---

[86] Στο γενικό πλαίσιο της προτροπής υπάγεται και η παράκληση, η προσταγή και η κατάρα. Βλ. Τζάρτζανος 1961, 104 · Dittmar 1933, 37.
[87] Βλ. Kühner – Gerth 1898, 518 · Dittmar 1933, 37 · Λορεντζάτος 1938, 91.
[88] Βλ. Τζάρτζανος 1996, 323.
[89] Βλ. Λορεντζάτος 1938, 97 και 102.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Νεφ. 735:	*οὐκ ἐγκαλυψάμενος ταχέως τι φροντιεῖς;*
Θεσμ. 617:	*Οὐ βαδιεῖ δεῦρ' ὡς ἐμέ;*

(πβ. Αχ. 165, 283, 322, 484 β, 564β, 580β, 824-5, 864 · Ιππ. 240β, 242-3, 336, 338, 603 β, 728β, 1198γ, 1354β Νεφ. 423-4, 1296, 1298 β Σφ. 138, 156-7, 400-1, 448-51, 942-3, 1152, 1340α, 1378γ Ειρ. 166-9, 179β, 185β, 309-10, 465, 1124, 1126, 1275β · Όρν. 67β, 354β, 225β, 990, 1020, 1032α, 1032β, 1044 β, 1055, 1205-6, 1258, 1324, 1466, 1467, 1568, 1692 Λυσ. 383 β, 427-8, 437-8, 456-60, 515, 731, 757, 848 β, 874, 878, 880-1, 1222, 1223-4 · Θεσμ. 689β, 696, 696-8, 1223-4 Βάτρ. 178, 1209 β · Πλ. 417, 439-40, 440, 476)

1. Με ερωτήσεις αυτής της μορφής εκφράζεται και η κατάρα

Ιππ. 892:	*Οὐκ ἐς κόρακας ἀποφθερεῖ βύρσης κάκιστον ὄζον;*
Ειρ. 500:	*Ἄνδρες Μεγαρῆς, οὐκ ἐς κόρακας ἐρρήσετε;*

(πβ. Νεφ. 789-90, 871α · Σφ. 147 α, 458 · Όρν. 990 · Λυσ. 1240 Βάτρ. 607 α · Πλ. 394 · Απόσπ. 584)

2. Μια ερώτηση με το «ἄλλο τι δῆτ' οὐ», συχνή στα φιλοσοφικά μη ποιητικά κείμενα, μοναδική στην Κωμωδία:[90]

Νεφ. 423-4:	*ἄλλο τι δῆτ' οὐ νομιεῖς ἤδη θεὸν οὐδένα πλὴν ἅπερ ἡμεῖς, τὸ Χάος τουτὶ καὶ τὰς Νεφέλας καὶ τὴν Γλῶτταν, τρία ταυτί;*

3. Ερωτήσεις σε οριστική μέλλοντα χωρίς άρνηση

Νεφ. 633:	*ποῦ Στρεψιάδης; ἔξει τὸν ἀσκάντην λαβών;*
Ειρ. 259:	*Οἴσεις ἀλετρίβανον τρέχων;*

(πβ. Νεφ. 1299 β · Σφ. 402, 530 · Όρν. 1572)

ΙΙΙ. Ερωτήσεις με οὐ και οριστική ενεστώτα

Νεφ. 1225:	*οὐκ ἀκούετε;*
Όρν. 294-5:	*Ὦ Πόσειδον, οὐχ ὁρᾷς ὅσον συνείλεκται κακὸν ὀρνέων;*
Εκκλ. 727:	*τὸν τῆς στρατηγοῦ τοῦτον οὐ θαυμάζετε;*

---

[90] Βλ. Starkie 1911, a. l. · Dover 1968, a. l.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

(πβ. Αχ. 344, 1004 β · Ιππ. 419, 464, 1214-5 · Σφ. 420, 1373 β · Ειρ. 95, 389, 545-6, 548-9, 881(Οὔπω) · Ὄρν. 891-2, 1212 β · Λυσ. 880-1, 1032 α · Βάτρ. 1267, 1271, 1275, 1277 · Εκκλ. 46-7, 49-50 · Πλ. 277-8, 398)

IV. Μία με οὐ και οριστική αορίστου:

Αχ. 836-7: *Οὐκ ἤκουσας οἷ προβαίνει τὸ πρᾶγμα τοῦ βουλεύματος;*

V. Ερωτήσεις με το «οὔκουν»

1. Με «οὔκουν» και οριστική μέλλοντα

Ειρ. 274-5: *Οὔκουν ἕτερον δῆτ' ἐκ Λακεδαίμονος μέτει ἀνύσας τι;*

Ὄρν. 991: *Οὔκουν ἐτέρωσε χρησμολογήσεις ἐκτρέχων;*

Βάτρ. 193: *Οὔκουν περιθρέξει δῆτα τὴν λίμνην κύκλῳ;*

(πβ. Νεφ. 1253-4 · Ειρ. 261, 950 · Ὄρν. 1260-1 · Βάτρ. 200, 201, 339, 480-1, 649α · Εκκλ. 43, 1144-6 · Πλ. 71, 974 · Απόσπ. 617)

2. Δύο ερωτήσεις με «οὔκουν» και οριστική ενεστώτα

Πλ. 257-8: *Οὔκουν ὁρᾷς ὁρμωμένους ἡμᾶς πάλαι προθύμως,*
ὡς εἰκός ἐστιν ἀσθενεῖς γέροντας ἄνδρας ἤδη;

Πλ. 1185: *Οὔκουν τὰ νομιζόμενα σὺ τούτων λαμβάνεις;*

VI. Ρητορικές ερωτήσεις προτροπής του τύπου «ὁρᾷς;» (= κοίτα)

Ιππ. 1199: *Ὦ Δημίδιον, ὁρᾷς τὰ λαγῴ' ἅ σοι φέρω;*

Σφ. 45: *εἶτ' Ἀλκιβιάδης εἶπε πρός με τραυλίσας*
"ὁλᾷς; Θέωλος τὴν κεφαλὴν κόλακος ἔχει."

(Ιππ. 67, 1164, 1195, 1218 · Νεφ. 206, 662, 691, 826 · Σφ. 1392 · Ὄρν. 1616[91] *· Πλ. 932)*

VII. Ερωτήσεις του τύπου «Ἤκουσας;» (=άκου)

---

[91] Κατά τη γνώμη μας στο *ὁρᾷς* πρέπει να υπάρχει ερωτηματικό. Βλ. Κακριδής 1974, a.l. και Sommerstein 1994, a.l.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Αχ. 1015-7: *Ἤκουσας ὡς μαγειρικῶς*
κομψῶς τε καὶ δειπνητικῶς
αὐτῷ διακονεῖται;

Λυσι. 379: *Ἤκουσας αὐτῆς τοῦ θράσους;*

πβ. Αχ. 1041 · Ειρ. 1125 · Όρν. 1211 · Θεσμ. 1019 (κλύεις)

VIII. Οι ερωτήσεις της μορφής «Οἶσθ' οὖν ὃ δρᾶσον;», στις οποίες η προστακτική «δρᾶσον» υπερισχύει της οριστικής «οἶσθα».

Ιππ. 1158: *Οἶσθ' οὖν ὃ δρᾶσον;*

Όρν. 80: *Οἶσθ' οὖν ὃ δρᾶσον, ὦ τροχίλε;*

(πβ. Ειρ. 1061 · Όρν. 54)

IX. Ερωτήσεις αντί προτροπής με έντονη επίκριση και αγανάκτηση[92]

Αχ. 1108: *Ὤνθρωπε, βούλει μὴ βλέπειν εἰς τὰς κίχλας;*

Ιππ. 1198 β: *Τί δέ σοι τοῦτ'; Οὐκ ἐάσεις τοὺς ξένους;*

Ειρ. 1087: *Ἆρα φενακίζων ποτ' Ἀθηναίους ἔτι παύσει;*

(πβ. Αχ. 1113 · Ιππ. 439β · Σφ. 484 · Λυσ. 514, 656 · Θεσμ. 879-80 · Εκκλ. 520-1)

X. Τρεις ερωτήσεις του τύπου «βούλει» με υποτακτική ή απαρέμφατο που χρησιμοποιούνται αντί προτροπής:

Αχ. 1115-6: *Βούλει περιδόσθαι κἀπιτρέψαι Λαμάχῳ,*
πότερον ἀκρίδες ἥδιόν ἐστιν ἢ κίχλαι;

Βάτρ. 416-8: *Βούλεσθε δῆτα κοινῇ σκώψωμεν Ἀρχέδημον,*
ὃς ἑπτέτης ὢν οὐκ ἔφυσε φράτερας; –

(πβ. Όρν. 1405-7)

---

[92] Βλ. Τζάρτζανος 1996, Α 323.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Δ. Επιφωνηματικές ερωτήσεις που εκφράζουν έντονα συναισθήματα

Στις ερωτήσεις αυτές ο ομιλητής χρησιμοποιεί το σχήμα της ερώτησης για να εκφράσει την αντίδρασή του σε κάτι που άκουσε. Η αντίδραση αυτή είναι χρωματισμένη με έντονο συναίσθημα.

Ι. Ερωτήσεις με τις οποίες επαναλαμβάνει κανείς, έκπληκτος ή αγανακτισμένος, μια προηγούμενη λέξη ή ερώτηση ή φράση ενός άλλου, που τη θεωρεί παράλογη ή άτοπη και την απορρίπτει.[93]

Σφ. 1188: *- ὡς ξυνεθεώρεις Ἀνδροκλεῖ καὶ Κλεισθένει.*
- ἐγὼ δὲ τεθεώρηκα πώποτ'; οὐδαμοῖ,
πλὴν ἐς Πάρον, καὶ ταῦτα δύ' ὀβολὼ φέρων.

Ειρ. 1275 α: *- Οἱ δ' ὅτε δὴ σχεδὸν ἦσαν ἐπ' ἀλλήλοισιν ἰόντες,*
σύν ῥ' ἔβαλον ῥινούς τε καὶ ἀσπίδας ὀμφαλοέσσας.
- Ἀσπίδας; οὐ παύσει μεμνημένος ἀσπίδος ἡμῖν;

Λυσ. 876: *- Οὐ γὰρ δεόμενος οὐδὲν ἐκκαλεῖς ἐμέ.*
- Ἐγὼ οὐ δεόμενος; Ἐπιτετριμμένος μὲν οὖν.

*(πβ. **Αχ.**161, 311, 594α, 794, 902, 924-5 **Ιππ.** 144, 415, 671, 700, 858 · **Νεφ.** 236, 380, 652, 667, 852, 893α, 1064, 1225, 1274, 1378 · **Σφ.** 145α, 185, 193, 474-6, 1418 · **Ειρ.** 698α, 924, 926, 929, 1277 · **Όρν.** 102 α, 180α, 277, 467α, 500, 815, 1023, 1206, 1234, 1651α, 1691 · **Λυσ.** 31, 375, 378, 489, 529, 571-2 · **Θεσμ.** 544, 621α, 745, 860-1 · **Βάτρ.** 55α, 63, 968 · **Εκκλ.** 156α, 761β, 764, 765α · **Πλ.** 370, 392, 464, 908α, 913, 1154, 1157)*

α. Εδώ μπορούν να υπαχθούν και οι ερωτήσεις που εισάγονται με την ερωτηματική αντωνυμία ***ποῖος***, ως επιθετικό προσδιορισμό ονόματος, το οποίο υπάρχει ήδη στα λόγια του προηγούμενου ομιλητή. Το όνομα αυτό επαναλαμβάνεται για να απορριφθεί, αφού έχει προκαλέσει αγανάκτηση.[94]

Αχ. 62: *- Οἱ πρέσβεις οἱ παρὰ βασιλέως.*
- Ποίου βασιλέως; Ἄχθομαι 'γὼ πρέσβεσιν...

Ιππ. 162: *- Τί μ', ὦγάθ', οὐ πλύνειν ἐᾷς τὰς κοιλίας*
πωλεῖν τε τοὺς ἀλλᾶντας, ἀλλὰ καταγελᾷς;
- Ὦ μῶρε, ποίας κοιλίας; Δευρὶ βλέπε.

---

[93] Βλ. Τζάρτζανος 1996, 326-7.
[94] Vahlen 1908, 437-9: «...*repudiatur ab altero id quod posuerat ante alter et id quidem saepe non sine quodam animi motu, sive indignatione sive admiratione*". Βλ. επίσης Αναγνωστόπουλος 1924, 51-2 · Miller 1945, 403-4.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Λυσ. 971: *- Μὰ Δί' ἀλλὰ φίλη καὶ παγγλυκέρα.*
- Ποία γλυκερά; Μιαρὰ μιαρὰ δῆτ', ὦ Ζεῦ.

(πβ. Αχ.109, 157α, 761 β · Ιππ. 32 · Νεφ. 247, 367α · Σφ. 1202, 1369, 1378 · Λυσ. 730, 922, 1178 · Θεσμ. 874-5 · Βάτρ. 529 · Πλ. 1046)

β. Το ίδιο συμβαίνει και στις ακόλουθες δύο περιπτώσεις, μόνο που εδώ αντί του ***ποῖος*** χρησιμοποιείται το επίρρημα ***ποῖ***.[95]

Λυσ. 193: *- Ἢ λευκόν ποθεν ἵππον λαβοῦσαι τόμιον ἐντεμώμεθα;*
- Ποῖ λευκὸν ἵππον;

Λυσ. 383: *- Μῶν θερμὸν ἦν;*
- Ποῖ θερμόν; Οὐ παύσει; Τί δρᾷς;

ΙΙ. Ρητορικές ερωτήσεις του τύπου «Ἄληθες;» που υποδηλώνουν ειρωνεία, απειλή ή και αγανάκτηση.

Ιππ. 89: *Ἄληθες, οὗτος; κρουνοχυτρολήραιος εἶ.*

Σφ. 1412: *ἄληθες, οὗτος;*

Πλ. 123: *Ἄληθες, ὦ δειλότατε πάντων δαιμόνων;*

(πβ. Αχ. 557 · Νεφ. 841 · Σφ. 1223 · Όρν. 174, 1048, 1606 · Λυσ. 433 · Βάτρ. 840 · Πλ. 429)

ΙΙΙ. Ερωτήσεις του τύπου «Πῶς εἶπας;», «τί φής;», «Πῶς... λέγεις;» που εκφράζουν δυσπιστία ή έκπληξη, όπως στην τραγωδία:[96]

Ιππ. 1237: *Πῶς εἶπας; Ὡς μοὺ χρησμὸς ἅπτεται φρενῶν.*

Νεφ. 235: *τί φής;*

Βάτρ. 515: *Πῶς λέγεις;*

(πβ. Αχ. 768α ·Ιππ. 1346 · Νεφ. 207, 367β, 1443 ·Σφ. 216, 696β, 1378α · Όρν. 301α, 322-3, 416α, 1233 α, 1651β · Λυσ. 131 (Ταυτὶ σὺ λέγεις), 756 · Πλ. 81-2, 117, 143α, 268, 335, 388, 399)

---

[95] Βλ. Miller 1945, 404.
[96] Βλ. Rau 1967, 61 και Mastronarde 1979, 12.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

IV. Ερωτήσεις που εκφράζουν έντονη αποδοκιμασία με επιτίμηση (επίπληξη) για κάτι που κάνει ή λέει ένας άλλος:[97]

Ιππ. 813:	*Σὺ Θεμιστοκλεῖ ἀντιφερίζεις;*
Ειρ. 256:	*Ἕστηκας ἀργός ; οὑτοσί σοι κόνδυλος.*
Λυσ. 751-2:	*Ὦ καταγέλαστ', ἔχουσα τήνδ' ἱερὰν κυνῆν κυεῖν ἔφασκες;*

(πβ. Αχ. 182-3, 287, 385, 587α, 587β, 593 · Ιππ. 125-6, 830-2, 1224 · Νεφ. 871 β · Ειρ. 157, 157-8, 164-5 · Σφ. 397, 1183-5, 1228, 1406 · Όρν. 57, 890-1, 1403-4 · Βάτρ. 607β, 841-2)

α. Στην ομάδα αυτή υπάγονται και οι ερωτήσεις του τύπου «*τολμᾷς...*»[98]

Αχ. 311-2:	*ταῦτα δὴ τολμᾷς λέγειν ἐμφανῶς ἤδη πρὸς ἡμᾶς;*
Ιππ. 90:	*Οἶνον σὺ τολμᾷς εἰς ἐπίνοιαν λοιδορεῖν;*
Πλ. 472:	*Ταυτὶ σὺ τολμᾷς, ὦ μιαρωτάτη, λέγειν;*

(πβ. Αχ. 558-9, 578 · Σφ. 342-4 (ἐτόλμησε) · Θεσμ. 1109 · Βάτρ. 1325-8 · Πλ. 454-5)

V. Τρεις ερωτήσεις αγανάκτησης με το «ἔπειτα» και «κᾆτα»

Αχ. 126-7:	*Κἄπειτ' ἐγὼ δῆτ' ἐνθαδὶ στραγγεύομαι,* *τοὺς δὲ ξενίζειν οὐδέποτ' ἴσχει γ' ἡ θύρα;*
Σφ. 1133-4:	*ἔπειτα παῖδας χρὴ φυτεύειν καὶ τρέφειν,* *ὅθ' οὑτοσί με νῦν ἀποπνῖξαι βούλεται;*
Θεσμ. 518-9:	*Κᾆτ' Εὐριπίδῃ θυμούμεθα, οὐδὲν παθοῦσαι μεῖζον ἢ δεδράκαμεν ;*

VI. Δύο άτυπες ερωτήσεις απορίας και αγανάκτησης[99]

Όρν. 369:	*Φεισόμεσθα γάρ τι τῶνδε μᾶλλον ἡμεῖς ἢ λύκων;*
Όρν. 1639:	*Ἡμεῖς περὶ γυναικὸς μιᾶς πολεμήσομεν;*

[97] Βλ. Τζάρτζανος 1996, 325.
[98] Ο Dittmar (1933, 41), θεωρεί ότι οι ερωτήσεις αυτές δηλώνουν απραγματοποίητη ευχή· Δεν συμφωνούμε.
[99] Βλ. Κακριδής 1974, a.l.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

VII. Δύο ερωτήσεις που εκφράζουν θαυμασμό ή έπαινο[100]

Θεσμ. 782:	*Ποίαν αὔλακα;*
Ὄρν. 94:	*Τίς ἡ πτέρωσις; Τίς ὁ τρόπος τῆς τριλοφίας;*

VIII. Ερωτήσεις που εκφράζουν θερμή ευχή ή έντονη επιθυμία:[101]

Βάτρ. 33:	*τί γὰρ ἐγὼ οὐκ ἐναυμάχουν;*

(Πβ. Αχ. 991-2 · Ιππ. 16 · Νεφ. 729-30 · Σφ. 312 · Θεσμ. 22-4)

Ε. Διάφορες

Ι. Τέσσερις ειρωνικές ερωτήσεις:

Ειρ. 193-4:	*Ὦ γλίσχρων, ὁρᾷς ὡς οὐκέτ' εἶναί σοι δοκῶ μιαρώτατος;*
Ὄρν. 91:	*Οὐκ ἄρ' ἀφῆκας; Ὠγάθ', ὡς ἀνδρεῖος εἶ.*
Θεσμ. 9:	*Πῶς μοι παραινεῖς; Δεξιῶς μέντοι λέγεις.*
Θεσμ. 273:	*Τί μᾶλλον ἢ τὴν Ἱπποκράτους ξυνοικίαν;*

ΙΙ. Δύο ερωτήσεις που εκφράζουν απειλή:

Πλ. 124-6:

Οἴει γὰρ εἶναι τὴν Διὸς τυραννίδα
καὶ τοὺς κεραυνοὺς ἀξίους τριωβόλου,
ἐὰν ἀναβλέψῃς σὺ κἂν σμικρὸν χρόνον;

(πβ. Πλ. 271-2)

ΙΙΙ. Επιφωνηματικές ερωτήσεις του τύπου «πῶς δοκεῖς (οἴει)»[102]

Αχ. 12:	*Πῶς τοῦτ' ἔσεισέ μου δοκεῖς τὴν καρδίαν;*
Νεφ. 1366-8:	*κἀνταῦθα πῶς οἴεσθέ μου τὴν καρδίαν ὀρεχθεῖν;*

(πβ. Νεφ. 881[103] *· Ειρ. 704)*

---

[100] Βλ. Τζάρτζανος 1996, 326.
[101] Βλ. Dittmar 1933, 41.
[102] Βλ. Stevens 1976, 39 · Dover 1987, 230-1.
[103] Προτιμήσαμε τη στίξη που προτείνει ο Dover (1968, *a.l.*)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

IV. Δύο όμοιες ερωτηματικές αναφωνήσεις, που ακολουθούν μετά την αναγγελία απρόσμενων γεγονότων.

Όρν. 323: *Τί μ' ἠργάσω;*

Θεσμ. 743: *Τί μ' ἠργάσω;*

V. Ερωτήσεις αντί υποθέσεως

Τρεις ερωτήσεις ισοδυναμούν με υπόθεση, δηλαδή χρησιμοποιούνται αντί για υποθετική πρόταση, όπως και στη νέα ελληνική: «*έχεις γρόσια ; έχεις γλώσσα*»:[104]

Σφ. 752-3: *ἵν' ὁ κῆρυξ φησι «τίς ἀψήφιστος; ἀνιστάσθω.»*

Λυσ. 906: *Φιλεῖς; Τί οὖν οὐ κατεκλίνης, ὦ Μύρριον;*

(πβ. Όρν. 78[105])

VI. Δύο ερωτήσεις απορηματικές αντί κλητικής προσφώνησης[106]

Νεφ. 1378β: *σοφώτατον γ' ἐκεῖνον ; ὦ–τί σ' εἴπω;*[107]

Ειρ. 520: *Ὦ πότνια βοτρυόδωρε, τί προσείπω σ' ἔπος ;*
Πόθεν ἂν λάβοιμι ῥῆμα μυριάμφορον
ὅτῳ προσείπω σ' ;

VII. Οι Ερωτήσεις του τύπου «ἆρ' οἶσθα» που δεν δηλώνουν άγνοια.

Νεφ. 1329: *ἆρ' οἶσθ' ὅτι χαίρω πόλλ' ἀκούων καὶ κακά;*

Ειρ. 371-2: *Ἆρ' οἶσθα θάνατον ὅτι προεῖφ' ὁ Ζεὺς ὃς ἂν*
ταύτην ἀνορύττων εὑρεθῇ;

(πβ. Νεφ. 804-5, 1094-5 ·Σφ. 1336-8 ·Όρν. 668-9, 1221-3, 1246-51 ·Πλ. 546-7)

---

[104] Βλ. Τζάρτζανος 1961, 104 και 1996, 323.

[105] Η γραφή του στίχου: «*ἔτνους δ' ἐπιθυμεῖ; δεῖ τορύνης καὶ χύτρας; τρέχω 'πὶ τορύνην.*» Βλ. Κακριδής 1974, a.l.

[106] Πβ. το ηπειρώτικο μοιρολόι: «*πού να βρω λόγια να σου πω να μοιάζουν του κορμιού σου;*» · Ι. Γρυπάρης, *Ο Πραματευτής*: «*πώς να σε πω, / ρόδο ή κρίνο;*».

[107] Βλ. Dickey 1995, 268.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α΄

Είναι ενδιαφέρον να εξετασθούν οι όροι που χρησιμοποιεί ο Αριστοφάνης καθορίζοντας τις έννοιες της *ερώτησης* και της *απάντησης*. Να σημειωθεί ότι τα δύο ουσιαστικά *ἐρώτησις* και *ἀπάντησις* δεν απαντούν στο έργο του. Ο κατάλογος που ακολουθεί είναι εξαντλητικός και περιλαμβάνει τα ρήματα που χρησιμοποιούνται με τη σημασία του *ερωτώ* και *απαντώ*.

Α. Ρήματα με τη σημασία του «ερωτώ»

*Ι. Το **ἐρωτῶ** με τη σημερινή του σημασία.*

1. *<u>Απλό</u>:*

Νεφ. 641: *οὐ τοῦτ' **ἐρωτῶ** σ', ἀλλ' ὅτι κάλλιστον μέτρον ἡγεῖ,*

Όρν. 492: *Εμὲ τοῦτό γ' **ἐρώτα**.*

Νεφ. 1409: *καὶ πρῶτ' **ἐρήσομαί** σε τουτί· παῖδά μ' ὄντ' ἔτυπτες;*

Αχ. 648: *... **ἠρώτησεν** πρῶτα μὲν αὐτοὺς πότεροι ταῖς ναυσὶ κρατοῦσιν...*

Λυσ. 518: *εἶτ' **ἠρόμεθ'** ἄν «Πῶς ταῦτ', ὦνερ, διαπράττεσθ' ὧδ' ἀνοήτως;»*

*πβ. **Αχ.** 287 (ἐρωτᾷς), 687 (ἐρωτᾷ), 800 (ἐρώτη =δωρικά αντί ἐρώτα)· **Ιππ.** 574 (ἐρόμενος) · **Νεφ.** 345 (ἔρωμαι) · **Σφ.** 502 (ἤρετο), 1316 (ἤρετο) ·**Ειρ.** 105 (ἐρησόμενος), 670 (ἤρετο), 679 (ἤρετο), 688 (ἐρωτᾷ) · **Όρν.** 66 (ἐροῦ), 1627(ἐροῦ) · **Λυσ.** 64 (ἤρετο), 493 (ἐρωτᾷς), 1068 (ἐρέσθαι) · **Θεσμ.** 135 (ἐρέσθαι), 403(ἐρωτᾷ), 483 (ἐρωτᾷς), 605 (ἤρου), 884 (ἐρωτᾷς), 1217 (ἐρωτᾷς) · **Βάτρ.** 1012 (ἐρώτα) · **Εκκλ.** 653(ἐρέσθαι)*

2. *<u>Σύνθετο</u>:*

α. Με την πρόθεση ***ἀνά*** (***ἀνερωτῶ***) με τη σημασία του ρωτώ συνέχεια:

Λυσ. 484: *'Αλλ' **ἀνερώτα** καὶ μὴ πείθου καὶ πρόσφερε πάντας ἐλέγχους·*

Νεφ.144: ***ἀνήρετ'** ἄρτι Χαιρεφῶντα Σωκράτης*
ψύλλαν ὁπόσους ἅλλοιτο τοὺς αὑτῆς πόδας.

*πβ. **Νεφ.** 156 (ἀνήρετο) · **Ειρ.** 695 (ἀνήρετο), 745 (ἀνέροιτο) · **Εκκλ.** 57 (ἀνέρωμαι) · **Πλ.** 499 (ἀνερώτα)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

β. Τρεις φορές με την πρόθεση *ἐπί* (*ἐπερωτῶ*), με τη σημασία του ρωτώ επιπλέον:

Λυσ. 98: *Πρὶν λέγειν <δ'>, ὑμᾶς τοδὶ*
ἐπερήσομαί, τι μικρόν.

Πλ. 32: *Ἐπερησόμενος οὖν ᾠχόμην ὡς τὸν θεόν,*
τὸν ἐμὸν μὲν αὐτοῦ τοῦ ταλαιπώρου σχεδὸν

Πλ. 902: *Καὶ μὴν ἐπερωτηθεὶς ἀπόκριναί μοι.*

γ. Δύο φορές με το πολυσύνθετο *ἐπανερωτῶ* με τη σημασία του εκ νέου ρωτώ:

Λυσ. 512: *εἶτ' ἀλγοῦσαι τἄνδοθεν ὑμᾶς ἐπανηρόμεθ' ἂν γελάσασαι ...*

Βάτρ. 435: *Μηδὲν μακρὰν ἀπέλθῃς,*
μηδ' αὖθις ἐπανέρῃ με, ...

ΙΙ. Το πυνθάνομαι με τη σημασία του ρωτώ κάποιον για κάτι.

1. <u>απλό:</u>

Ὀρν. 1420: *Πτερῶν, πτερῶν δεῖ· μὴ πύθῃ τὸ δεύτερον.*

Πλ. 25: *Εὔνους γὰρ ὢν σοι πυνθάνομαι πάνυ σφόδρα.*

πβ. Αχ. 204 (πυνθάνου) ·Νεφ. 482 (πυθέσθαι) · Λυσ. 486 (πυθέσθαι) · Θεσμ. 72 (πυθέσθαι), 619 (πυνθάνει) · Εκκλ. 230 (πυνθανώμεθα) · Πλ. 963(πυνθάνει) · Απόσπ. 601 (πυθοῦ)

2. <u>Μία φορά σύνθετο με την πρόθεση ἀνά:</u>

Ειρ. 693: *Ὦ ὤ,*
οἷά μ' ἐκέλευσεν ἀναπυθέσθαι σου.

3. <u>Μία φορά σύνθετο με την πρόθεση ἐκ:</u>

Πλ. 60: *Σοὶ λέγει τοῦτ', οὐκ ἐμοί·*
σκαιῶς γὰρ αὐτοῦ καὶ χαλεπῶς ἐκπυνθάνει.

Β. Ρήματα με τη σημασία του «*απαντώ*»

Ι. Ἀποκρίνομαι

Πλ. 17: *...καὶ ταῦτ' ἀποκρινόμενος τὸ παράπαν οὐδὲ γρῦ.*

Νεφ. 1245: *ἐγὼ γὰρ αὐτίκ' ἀποκρινοῦμαί σοι σαφῶς.*

Σφ.1434: *ἀλλ' οὖν σὺ μέμνησ' αὐτὸς ἀπεκρίνατο.*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πβ. Αχ. 632 (ἀποκρίνασθαι) · Νεφ. 345 (ἀπόκριναι), 1244 (ἀποκρινάμενος) · Σφ. 964 (ἀπόκριναι) · Θεσμ. 740 (ἀπόκριναι) · Βάτρ. 1008 (ἀπόκριναι) · Πλ. 902 (ἀπόκριναι)

II. ὑποκρίνομαι

Αχ. 401: *Ὦ τρισμακάρι' Εὐριπίδη,*
ὅθ' ὁ δοῦλος οὑτωσὶ σοφῶς ***ὑποκρίνεται.***

Απόσπ. 585: *ἄκων κτενῶ σε, τέκνον· ὁ δ'* ***ὑπεκρίνετο,***
ἐπὶ Παλλαδίῳ τἄρ', ὦ πάτερ, δώσεις δίκην.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β΄

Πλήρης κατάλογος ερωτήσεων μερικής άγνοιας που εισάγονται με την αντωνυμία «τίς»

*(πβ. **Αχ.** 4, 45β, 46α, 105, 122α, 156, 157 β, 158,178, 189, 284, 319-20, 328-9, 330, 395α, 410, 412-3, 454, 466, 490α, 490β, 574, 580α, 594β, 607-9, 612, 750α, 753, 758α, 764, 767, 775, 799, 802α, 803α, 824α, 824β, 873, 910, 912-3, 914, 919β, 935, 959α, 959β, 1004α, 1011-2, 1018, 1022, 1026, 1048, 1056, 1058, 1072, 1084, 1085, 1208, 1209 · **Ιππ.** 11, 13, 28, 102, 109, 119, 123, 131, 133, 142α, 150α, β, 157, 171α, 204, 206, 222-3, 237, 240α, 439α, 493, 602, 603α, 706, 707α, 728α, 730, 733, 786α, 953β, 955β, 956, 999α, 1002, 1003, 1005, 1007, 1022, 1059, 1183-4, 1214, 1235, 1238, 1354α, 1361·**Νεφ.** 21, 22α, 22β, 30, 35-6, 57, 58, 80, 82α, 87, 90α, 93, 100, 111, 133, 154-5, 159, 170, 176, 180, 185α, 185β, 191, 193, 200, 201, 202, 218, 219, 223, 239, 248, 256, 259, 314-5, 325, 347, 368, 375, 379, 385, 403, 461, 481α, 491α, 494, 500, 501-2, 636-7, 648, 652-3, 656, 671, 693, 694, 708α, 708β, 723, 724, 736, 746, 753α, 769-72, 787α, 787β, 788, 789, 791, 798, 816, 820, 825, 827, 829, 830, 844, 847, 848, 1048-9, 1083, 1085, 1087, 1089, 1091α, 1091β, 1093, 1097, 1102, 1105, 1174, 1178, 1186, 1201-3, 1221, 1223, 1246α, 1247-8, 1260, 1262α, 1273, 1275, 1286, 1290, 1298α, 1444-6, 1495α, 1497, 1502 ·**Σφ.** 1, 24-5, 37, 137, 144, 145β, 156, 179α, 180-1, 183β, 191, 266-7, 293-5, 312, 318, 333-4, 348, 381-2, 395, 403-4, 524, 539, 713, 749, 761, 767α, 767β, 793α, 815, 826, 827, 836, 844, 851-2, 858α, 893, 944, 956, 995α, 1131, 1136, 1176, 1239, 1297, 1316-8, 1370, 1374, 1379, 1443α, 1482, 1501, 1509α·**Ειρ.** 41, 44, 45, 95α, 124, 127-8, 140, 144, 179α, 180-1, 187α, 192, 203, 210, 226-7, 230, 255, 263, 268α, 276, 281α, 322α, 322β, 362, 366, 369-70, 383, 682α, 689, 700α, 746, 825, 830, 834-5, 838-9, 859, 863, 872α, 872β, 878, 879, 883α, 922, 925α, 928, 968α, 1066, 1080α, 1116, 1142, 1211α, 1214, 1215α, 1224-5, 1240-1, 1252α, 1252β, 1256-7, 1279, 1337, 1338·**Όρν.** 3, 20, 23α, 25, 49, 60α, 60β, 64, 67 α, 95, 98, 107α, 112, 113, 136α, 136β, 155, 164α, 168, 172, 180, 198, 225α, 225γ, 269α, 270, 274, 299α, 301β, 310β, 340, 358, 360, 366-8, 407, 416α, 416β, 464β, 467 β, 517, 608α, 658, 803, 809, 812, 817, 826-7, 827, 832, 833β, 859, 906 β, 916, 960α, 993β, 994, 996-7, 998-9, 1010, 1012, 1021 β, 1024, 1030, 1036, 1044α, 1132, 1142, 1153, 1153-4, 1164, 1171, 1176, 1201α, 1203α, 1205, 1213β, 1235β, 1273, 1276, 1379, 1410-1, 1418, 1432, 1451, 1495β, 1496, 1498α, 1500α, 1501, 1505, 1528-9, 1537, 1567α, 1569α, 1574, 1583, 1587, 1604, 1615, 1621, 1640α, 1641α, 1651β, 1655-6, 1671, 1676, 1677·**Λυσ.** 8, 21-2, 23α, 70α, 70β, 90, 93-4, 122α, 125α, 126, 127α, 127β, 128β, 136, 157, 191, 240, 313, 350, 354α, 366α, 366β, 383γ, 399, 426, 445α, 463, 467-8, 493α, 494 β, 513-4, 605α, 605β, 706-7, 710α, 710β, 711, 717, 744, 747, 748, 753, 830α, 830β, 847, 849, 851β, 861α, 872, 880, 884, 891-2, 954α, 954β, 982α, 987, 991, 994, 997, 1086, 1101, 1161β, 1166, 1217 ·**Θεσμ.** 45, 51, 58, 70, 71, 73α, 73β, 87, 95, 104, 136β, 136γ, 137, 137-8, 138, 139, 140, 144α, 144β, 183, 193, 202, 208α, 215, 222, 231, 252, 270, 379, 403, 569, 582, 603α, 608-9, 610β, 617α, 618, 618-9, 624, 630, 631, 632, 635, 652, 700-1, 733, 759, 760, 761, 765, 766, 768-9, 788-91, 847, 849, 852α, 868, 871-3, 889-90, 892, 896, 902, 904, 905α, 905β, 906, 925, 930, 939, 1058, 1080α, 1080β, 1083α, 1083β, 1085α, 1085β, 1098-9, 1102, 1105-6, 1128α, 1128β, 1176α, 1200, 1216α · **Βάτρ.** 6α, 26, 39, 40α, 47α, 47β, 73α, 120α, 120β, 129, 130, 135, 158, 181α, 185, 186-7, 196, 198α, 206, 273, 277, 302, 310, 312α, 312γ, 438, 460α, 460β, 464, 479, 488, 526, 558, 630, 649β, 653, 654, 657, 658, 754-8, 761, 768, 770, 798α, 805, 832, 867, 918, 922, 979β, 984-5, 988, 993, 1008, 1034-6, 1049, 1166, 1209, 1220, 1242β, 1296, 1324α, 1331-7, 1404, 1418, 1422-3, 1424α, 1424β, 1430, 1439, 1454α, 1454β, 1472α, 1479 · **Εκκλ.** 24, 72, 130, 133, 135 α, 157, 254, 256, 299, 311α, 327α, 328-9, 348, 358, 364, 372α, 383, 394-5, 404, 436, 455, 525α, 542-3, 556γ, 559, 604, 622, 624, 640α[108], 651, 653, 672β, 673, 677, 753-5, 756, 761α, 762α, 799, 800, 801, 802, 803, 812, 858, 860β, 862, 863, 864, 865, 928, 930α, 930β, 966, 976α, 979, 994, 995, 1012, 1023-4, 1028 · **Πλ.** 39, 44, 94, 130, 131-2, 133α, 156, 172α, 199, 222, 335, 370β, 400β, 401, 422, 426, 439, 456-7, 462α, 480-1, 519-20, 603, 631, 824, 827, 842-3, 847, 868, 905α, 917, 941, 970, 980, 998, 1027, 1042, 1056, 1073, 1081, 1097α, 1097β, 1106-7, 1111-2, 1150α, 1152, 1161, 1171, 1172α, 1176, 1177, 1197 · **Απόσπ.** 18, 100, 102, 125, στίχος 1 και 3, 131, 149, στίχος 1-2, 149, στίχος 8, 192, 198, στίχος 7-9, 204α, 206α, 222α, 222β, 266, 294α, 296, 297β, 297γ, 320, στίχος 9, 388α, 401, 405, 462, 491, 492, 501, 535, 544, 589, 593, 607α, 630, 697, 698)*

[108] Προτιμήσαμε τη γραφή του στίχου με δύο ερωτήσεις: «*τί δῆθ' ὅταν ἀγνὼς ᾖ; πῶς οὐ τότε κἀπιχεσοῦνται;*». Βλ. Ussher 1973, 1973, a. l. · Sommerstein 1998, a. l.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΔΕΥΤΕΡΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΚΑΤΑΤΑΞΗ ΤΩΝ ΕΡΩΤΗΣΕΩΝ ΑΠΟ ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΗ ΑΠΟΨΗ

Μετά την κατάταξη των ερωτήσεων με τα κριτήρια του συντακτικού, στο δεύτερο κεφάλαιο η διερεύνηση περνά στη γενική μορφολογία. Θα μελετήσουμε τις ερωτήσεις, εφαρμόζοντας πολλαπλά κριτήρια και ομαδοποιώντας περιπτώσεις που προκύπτουν είτε από τον τυπικό τρόπο εισαγωγής είτε από τη συσσώρευση πολλών ερωτήσεων και ερωταποκρίσεων είτε από οτιδήποτε άλλο έχει σχέση με μορφολογία. Το κεφάλαιο φυσικά δεν αποτελεί τέλεια διαίρεση, καθώς υπάρχουν αρκετές ερωτήσεις που δεν παρουσιάζουν ιδιαίτερα μορφολογικά γνωρίσματα, και καθώς ορισμένες ερωτήσεις μπορούν να υπαχθούν σε περισσότερες από μία κατηγορίες.

1. ΣΥΣΣΩΡΕΥΣΗ ΕΡΩΤΗΣΕΩΝ ΚΑΙ ΕΡΩΤΑΠΟΚΡΙΣΕΩΝ

Ως συσσώρευση θεωρούμε τη συμπαράθεση δύο ή περισσότερων σχετικών ερωτήσεων που διατυπώνονται από ένα ή δύο πρόσωπα, συνεχόμενα ή με μικρή διακοπή. Εκτός από τη συσσώρευση ερωτήσεων, εντοπίσαμε και συσσώρευση ερωταποκρίσεων μεταξύ δύο ή περισσοτέρων προσώπων. Και οι δύο τύποι συσσωρεύσεων είναι κατάλληλα μέσα για να εκφραστούν έντονες ψυχικές καταστάσεις, αλλά και για να προκληθεί γέλιο στο ακροατήριο.

Α. Συσσώρευση ερωτήσεων από έναν ομιλητή

Στην κατηγορία αυτή υπάγονται συσσωρεύσεις στις οποίες ένα πρόσωπο μιλά μόνο με ερωτήσεις, συνεχόμενα ή με μια μικρή διακοπή. Ο αριθμός τους κυμαίνεται από δύο έως δεκαεπτά.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

I. Με δύο ερωτήσεις

Οι συσσωρεύσεις με δύο ερωτήσεις είναι αρκετές και κυρίως αποσκοπούν στην πρόκληση γέλιου ή στην έκφραση έντονων συναισθημάτων:

Αχ. 490: *Τί δράσεις; Τί φήσεις;*

Σφ. 156-7: *τί δράσετ'; οὐκ ἐκφρήσετ', ὦ μιαρώτατοι,*
δικάσοντά μ', ἀλλ' ἐκφεύξεται Δρακοντίδης;

λ. 786-7: *Ἐμὲ γὰρ τίς οὐ προσεῖπε; Ποῖος οὐκ ὄχλος*
περιεστεφάνωσεν ἐν ἀγορᾷ πρεσβυτικός;

*(**Αχ.** 557-9, 564, 580, 758, 768, 775-6, 778, 784-5, 802, 803, 864-6, 898-9, 959, 991-3 ·**Ιππ.** 11-2, 16-8, 32, 150, 171, 240, 415-6, 439, 603, 728, 955, 1240, 1346, 1354, 1390-2 ·**Νεφ.** 185, 235, 367-8, 481, 491, 633, 671-2, 692-3, 708, 723, 852-3, 871, 893, 1051-2, 1091, 1225, 1247-8, 1262, 1290-1, 1292-6, 1298, 1366-8, 1378, 1410-4, 1495-6 ·**Σφ.** 143-4, 145, 147, 183-4, 185, 303-8, 400-2, 484-5, 530-9, 696, 767, 826-7, 995, 999-1000, 1340, 1369-70 ·**Ειρ.** 5-6, 44-5, 95, 114-8, 140-1, 157-8, 179, 180-1, 322, 520-2, 682, 698, 700, 872, 968, 1252, 1275 ·**Όρν.** 20-1, 23, 60, 67, 180, 280-1, 301, 310, 369-70, 416, 464, 467,826-7, 833, 890-2, 906, 920, 1019-20, 1023-4, 1049, 1201, 1206-7, 1233, 1244-51, 1258, 1430-1, 1466-7, 1495-6, 1606-7, 1638-9, 1641, 1651·**Λυσ.** 184, 356-7, 366, 433, 437-8, 445, 467-70, 494-5, 605, 730-1, 747-8, 830, 851, 861, 880-1, 906, 1149-56, 1217-8 ·**Θεσμ.** 73, 208, 389-94, 592-3, 617, 619-20, 621, 689, 695-8, 760-1, 852, 929-30, 1016-9, 1102-3, 1128, 1216, 1223-4 ·**Βάτρ.** 6, 55, 73, 120, 185-7, 198-9, 483-4, 485-6, 515, 529-31, 798, 840-2, 1209, 1228-9, 1242, 1304-6, 1324, 1454 ·**Εκκλ.** 135, 156, 311-2, 363-4, 525, 640 ·**Πλ.** 94-6, 123-6, 143, 170, 172, 173-4, 335-6, 370, 388-9, 392, 394, 399-400, 415-7, 429-30, 439-40, 440-1, 449-51, 464-5, 880-1, 905, 908, 1097, 1150)*

1. <u>Συσσώρευση δύο ίδιων ερωτήσεων</u>

Ειδική περίπτωση αποτελούν πέντε συσσωρεύσεις που περιέχουν δύο ίδιες ερωτήσεις, πλήρεις ή ελλειπτικές, οι οποίες δηλώνουν την αμηχανία ή την έκπληξη, από τις οποίες διακατέχεται το πρόσωπο που τις χρησιμοποιεί:

Νεφ. 79: *πῶς δῆτ' ἂν ἥδιστ' αὐτὸν ἐπεγείραιμι; πῶς;*

Λυσ. 710: *τί φής; τί φής;*

*(πβ. **Νεφ.** 760 ·**Σφ.** 166 ·**Βάτρ.** 1399)*

2. ***<u>Η δεύτερη ερώτηση αποτελεί μια εκδοχή απάντησης στην πρώτη, αρκετές φορές κωμική.</u>***

Αχ. 83-4: *Πόσου δὲ τὸν πρωκτὸν χρόνου ξυνήγαγεν;*
Τῇ πανσελήνῳ;

Ιππ. 786: *Ἄνθρωπε, τίς εἶ; Μῶν ἔγγονος εἶ τῶν Ἁρμοδίου τις ἐκείνων;*

Ειρ. 281: *Τί ἐστι; Μῶν οὐκ αὖ φέρεις;*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Λυσ. 997-8: *Ἀπὸ τοῦ δὲ τουτὶ τὸ κακὸν ὑμῖν ἐνέπεσεν;*
Ἀπὸ Πανός;

*(πβ. **Αχ.** 418-9, 423-4, 587, 588-9, 750 · **Νεφ.** 248-9, 314-5, 844-6, 1083-4, 1105-6, 1246, 1260-1 · **Σφ.** 179, 273-8, 858, 1509 · **Ειρ.** 746-7, 925, 1211 · **Όρν.** 102, 269, 291-2, 1164-5, 1203, 1501-2 · **Λυσ.** 191-2, 354, 372, 463-5, 982, 1032 · **Θεσμ.** 1176 · **Βάτρ.** 438-9, 526-7, 649-50, 1078-82, 1296-7 · **Εκκλ.** 327, 328-30, 348-9, 372, 556, 753-5, 756-7, 762, 928-9, 976, 1071-3 · **Πλ.** 133, 641-2, 970-1)*

3. <u>Με διακοπή ανάμεσά τους</u>

Στις ακόλουθες συσσωρεύσεις οι ερωτήσεις ανήκουν στον ίδιο ομιλητή, αλλά δεν είναι συνεχόμενες, καθώς μεταξύ τους παρεμβάλλεται μια διακοπή. Ανάλογα με το περιεχόμενο της διακοπής αυτής μπορούμε να τις ομαδοποιήσουμε ως εξής:

α. Η διακοπή αποτελεί ένα είδος απάντησης στην πρώτη ερώτηση:

Θεσμ.516-9: *Ταῦτ' οὐ ποιοῦμεν τὰ κακά; Νὴ τὴν Ἄρτεμιν*
ἡμεῖς γε. Κᾆτ' Εὐριπίδῃ θυμούμεθα,
οὐδὲν παθοῦσαι μεῖζον ἢ δεδράκαμεν;

*(πβ. **Ιππ.** 183-5 · **Θεσμ.** 30-1, 846-51)*

β. Στη διακοπή ο ομιλητής προτρέπει το συνομιλητή του (ή τον εαυτό του: *Νεφ. 129-32)* να κάνει κάτι. Η έγκλιση που χρησιμοποιείται είναι η προστακτική ή κάτι αντίστοιχό της.

Σφ. 942-4: *οὐκ αὖ σὺ παύσει χαλεπὸς ὢν καὶ δύσκολος,*
καὶ ταῦτα τοῖς φεύγουσιν, ἀλλ' ὀδὰξ ἔχει;
ἀνάβαιν', ἀπολογοῦ. τί σεσιώπηκας; λέγε.

*(πβ. **Ιππ.** 162-3 · **Νεφ.** 636-8 · **Θεσμ.** 6-7, 610)*

γ. Στη διακοπή ο ομιλητής επιτίθεται στο συνομιλητή του εκτοξεύοντας απειλές και προσβλητικά λόγια:

Λυσ. 1222-4: *Οὐκ ἄπιτε; Κωκύσεσθε τὰς τρίχας μακρά.*
Οὐκ ἄπιθ', ὅπως ἂν οἱ Λάκωνες ἔνδοθεν
καθ' ἡσυχίαν ἀπίωσιν εὐωχημένοι;

*(πβ. **Νεφ.** 1299β-1302 · **Όρν.** 1604-5)*

δ. Η διακοπή αποτελεί επιχείρημα για να ενισχυθεί ή να εξηγηθεί η γνώμη που διατυπώθηκε στην ερώτηση που προηγήθηκε:

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Όρν. 606-7: *Πῶς δ' εἰς γῆράς ποτ' ἀφίξονται; καὶ γὰρ τοῦτ' ἔστ' ἐν Ὀλύμπῳ.*
Ἢ παιδάρι' ὄντ' ἀποθνῄσκειν δεῖ;

(πβ. Αχ. 692-705 · Νεφ. 398-402 · Λυσ. 521-6, 1137-46 · Εκκλ. 812-4 · Πλ. 528-32)

ε. Στη διακοπή ο ομιλητής κάνει διαπιστώσεις ή επιβεβαιώνει τα όσα άκουσε από το συνομιλητή του ή είπε ο ίδιος.

Θεσμ. 9-10: *Πῶς μοι παραινεῖς; Δεξιῶς μέντοι λέγεις.*
Οὐ φῄς σὺ χρῆναί μ' οὔτ' ἀκούειν οὔθ' ὁρᾶν;

Βάτρ. 38-9: *Τίς τὴν θύραν ἐπάταξεν; Ὡς κενταυρικῶς*
ἐνήλαθ' ὅστις. Εἰπέ μοι, τουτὶ τί ἦν;

(πβ. Αχ. 806-8 · Ιππ. 144-5, 1237-8 · Ειρ. 164-9 · Όρν. 1691-2 · Λυσ. 1178-80 · Θεσμ. 1211-12 · Βάτρ. 1264-6, 1274-7)

ΙΙ. Με τρεις ερωτήσεις

Και οι συσσωρεύσεις τριών ερωτήσεων εξυπηρετούν τον ίδιο σκοπό: πρόκληση γέλιου και έκφραση έντονων συναισθημάτων.

Αχ. 1003-4: *Ὦ παῖδες, ὦ γυναῖκες, οὐκ ἠκούσατε;*
Τί δρᾶτε; Τοῦ κήρυκος οὐκ ἀκούετε;

Ιππ. 1324: *Πῶς ἂν ἴδοιμεν; Ποίαν <τιν'> ἔχει σκευήν; Ποῖος γεγένηται;*

Σφ. 458: *οὐχὶ σοῦσθ'; οὐκ ἐς κόρακας; οὐκ ἄπιτε;*

(πβ. Αχ. 95-7, 157-8, 311-2· Σφ. 1378 · Ειρ. 182-5, 1027-31 · Όρν. 57-8, 93-4, 319, 993-4 · Λυσ. 69-70, 383, 426-8, 1159-61 · Θεσμ. 772-4 · Βάτρ. 47-8, 460-1, 978-9 · Εκκλ. 24-7 · Πλ. 80-2, 177-9)

1. <u>Δεν έχουν τον ίδιο αποδέκτη</u>

Οι ερωτήσεις των ακόλουθων τριών συσσωρεύσεων δεν έχουν τον ίδιο αποδέκτη.

Ο Αγοράκριτος απευθύνει τις δύο πρώτες στον Παφλαγόνα και την τρίτη στο Δήμο:

Ιππ. 1198-9: *Τί δέ σοι τοῦτ'; Οὐκ ἐάσεις τοὺς ξένους;*
Ὦ Δημίδιον, ὁρᾷς τὰ λαγῷ' ἅ σοι φέρω;

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ο Τρυγαίος απευθύνει τις δύο πρώτες στους θεατές και την τρίτη στον Υπηρέτη που κάνει χειρονομίες:

Ειρ. 877-8: *Εἶέν· τίς ἐσθ' ὑμῶν δίκαιος, τίς ποτε;*
Τίς διαφυλάξει τήνδε τῇ βουλῇ λαβών;
Οὗτος, τί περιγράφεις;

Ο Πεισθέταιρος απευθύνει την πρώτη ερώτηση στους θεατές και με τις άλλες δύο ζητάει πληροφορίες από τον Αγγελιαφόρο για το χτίσιμο του τείχους:

Ὄρν. 1152-4: *Τί δῆτα μισθωτοὺς ἂν ἔτι μισθοῖτό τις;*
Φέρ' ἴδω, τί δαί; Τὰ ξύλινα τοῦ τείχους τίνες
ἀπηργάσαντ';

2. __Η τρίτη ερώτηση αποτελεί μια κωμική απάντηση στη δεύτερη ερώτηση__.

Ιππ. 706-7: *Ὡς ὀξύθυμος. Φέρε τί σοι δῶ καταφαγεῖν;*
Ἐπὶ τῷ φάγοις ἥδιστ' ἄν; Ἐπὶ βαλλαν–τίῳ;

Λυσ. 986-7: *Ποῖ μεταστρέφει;*
Τί δὴ προβάλλει τὴν χλαμύδ'; Ἦ βουβωνιᾷς
ὑπὸ τῆς ὁδοῦ;

(πβ. Αχ.120-2 · Λυσ. 21-3 · Βάτρ. 309-11)

3. __Σε τρεις συσσωρεύσεις η δεύτερη και η τρίτη ερώτηση είναι μια εκδοχή απάντησης στην πρώτη.__

Αχ. 328-30: *Εἰπέ μοι, τί τοῦτ' ἀπειλεῖ τοὔπος, ἄνδρες δημόται,*
τοῖς Ἀχαρνικοῖσιν ἡμῖν; Μῶν ἔχει του παιδίον
τῶν παρόντων ἔνδον εἵρξας; Ἢ 'πὶ τῷ θρασύνεται;

Σφ. 498-9: *"εἰπέ μοι· γήτειον αἰτεῖς πότερον ἐπὶ τυραννίδι;*
ἢ νομίζεις τὰς Ἀθήνας σοὶ φέρειν ἡδύσματα;"

Ειρ. 1080-2: *Ἀλλὰ τί χρῆν ἡμᾶς; Οὐ παύσασθαι πολεμοῦντας;*
ἢ διακαυνιάσαι πότεροι κλαυσούμεθα μεῖζον,
ἐξὸν σπεισαμένοις κοινῇ τῆς Ἑλλάδος ἄρχειν;

4. __Με διακοπή ανάμεσά τους__

Στις παρακάτω συσσωρεύσεις οι ερωτήσεις δεν είναι συνεχόμενες. Μεταξύ της πρώτης και της δεύτερης ή της δεύτερης και της τρίτης μεσολαβεί μια διακοπή στην οποία:

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

α. ο ομιλητής εκφράζει μια προτροπή:

Σφ. 179-80: *κάνθων, τί κλάεις; ὅτι πεπράσει τήμερον;*
Βάδιζε θᾶττον. τί στένεις, εἰ μὴ φέρεις
Ὀδυσσέα τιν';

(πβ. Αχ. 481-4 · Ιππ. 602-3 · Ειρ. 1124-6)

β. ο ομιλητής επιχειρηματολογεί υπέρ της άποψης που διατύπωσε με τις δύο ερωτήσεις του που προηγήθηκαν.

Νεφ. 1410-15: *εἰπὲ δή μοι,*
οὐ κἀμὲ σοὶ δίκαιόν ἐστιν εὐνοεῖν ὁμοίως
τύπτειν τ', ἐπειδήπερ γε τοῦτ' ἔστ' εὐνοεῖν, τὸ τύπτειν;
πῶς γὰρ τὸ μὲν σὸν σῶμα χρὴ πληγῶν ἀθῷον εἶναι,
τοὐμὸν δὲ μή; καὶ μὴν ἔφυν ἐλεύθερός γε κἀγώ.
"κλάουσι παῖδες, πατέρα δ' οὐ κλάειν δοκεῖς;"

(πβ. Νεφ. 1421-9)

γ. ο ομιλητής είτε διατυπώνει απειλές,

Αχ. 125-9: *Ταῦτα δῆτ' οὐκ ἀγχόνη;*
Κἄπειτ' ἐγὼ δῆτ' ἐνθαδὶ στραγγεύομαι,
τοὺς δὲ ξενίζειν οὐδέποτ' ἴσχει γ' ἡ θύρα;
Ἀλλ' ἐργάσομαί τι δεινὸν ἔργον καὶ μέγα.
Ἀλλ' Ἀμφίθεός μοι ποῦ'στιν;

είτε εκφράζει με προσβλητικά λόγια την αγανάκτησή του για κάτι που είπε ο συνομιλητής του και τον ενόχλησε,

Ιππ. 89-91: *Ἄληθες, οὗτος; κρουνοχυτρολήραιος εἶ.*
Οἶνον σὺ τολμᾷς εἰς ἐπίνοιαν λοιδορεῖν;
Οἴνου γὰρ εὕροις ἄν τι πρακτικώτερον;

είτε εκδηλώνει το φόβο που νιώθει για κάτι παράξενο που βλέπει,

Θεσμ. 904-5: *Τουτὶ τί ἐστιν; Ἀφασία τίς τοί μ' ἔχει.*
Ὦ θεοί, τίν' ὄψιν εἰσορῶ; Τίς εἶ, γύναι;

ή ειρωνεύεται το συνομιλητή του,

Θεσμ. 745-6: *Τυννοῦτο; Μικρὸν νὴ Δία.*
Πόσ' ἔτη δὲ γέγονε; τρεῖς χοᾶς ἢ τέτταρας;

δ. απαντά την πρώτη ερώτηση και στη συνέχεια διατυπώνει άλλες δύο:

Νεφ. 21-2: *φέρ' ἴδω, τί ὀφείλω; δώδεκα μνᾶς Πασίᾳ.*
τοῦ δώδεκα μνᾶς Πασίᾳ; τί ἐχρησάμην;

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

III. Με τέσσερις ερωτήσεις

Με συσσωρεύσεις τεσσάρων ερωτημάτων εκφράζονται τα έντονα συναισθήματα του προσώπου που τα διατυπώνει και συγχρόνως προκαλείται γέλιο.

Ο Λάμαχος εμφανίζεται στη σκηνή διατυπώνοντας τέσσερες στομφώδεις ερωτήσεις οι οποίες δείχνουν τόσο την πολεμοχαρή του διάθεση όσο και τη γελοιοποίησή του:

Αχ. 572 –4: *Πόθεν βοῆς ἤκουσα πολεμιστηρίας;*
Ποῖ χρὴ βοηθεῖν; Ποῖ κυδοιμὸν ἐμβαλεῖν;
Τίς Γοργόν' ἐξήγειρεν ἐκ τοῦ σάγματος;

Ο Δικαιόπολης με δύο ερωτήσεις διώχνει τον Επιθεωρητή και με άλλες δύο, που απευθύνει στο κοινό από το κέντρο της ορχήστρας, δείχνει την αγανάκτησή του για τη συμπεριφορά όλων εκείνων που μάθανε για τη Νεφελοκοκκυγία κι ο ένας μετά τον άλλον την επισκέπτονται για να επωφεληθούν:

Όρν. 1032-4: *Οὐκ ἀποσοβήσεις; Οὐκ ἀποίσεις τὼ κάδω;*
Οὐ δεινά; Καὶ πέμπουσιν ἤδη 'πισκόπους
εἰς τὴν πόλιν, πρὶν καὶ τεθύσθαι τοῖς θεοῖς;

(πβ. Αχ. 824-6 · Νεφ. 787-9 · Όρν. 1211-13 · Λυσ. 954-7)

1. <u>Με διακοπή ανάμεσά τους</u>

Σε μία συσσώρευση οι ερωτήσεις δεν είναι συνεχόμενες. Στη διακοπή που μεσολαβεί ο ομιλητής επιχειρηματολογεί υπέρ της άποψης που διατύπωσε στη δεύτερη ερώτησή του:

Αχ. 607-10: *Αἴτιον δὲ τί*
ὑμᾶς μὲν ἀεὶ μισθοφορεῖν ἁμηγέπη,
τωνδὶ δὲ μηδέν'; Ἐτεόν, ὦ Μαριλάδη,
ἤδη πεπρέσβευκας σὺ πολιὸς ὢν ἔν; Ἦν,
ἀνένευσε· καίτοι γ' ἐστὶ σώφρων κἀργάτης.
Τί δ' Ἀνθράκυλλος ἢ Εὐφορίδης ἢ Πρινίδης;
Εἶδέν τις ὑμῶν τἀκβάταν' ἢ τοὺς Χάονας;

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

IV. Με πέντε ερωτήσεις

Με πέντε ερωτήσεις υπάρχουν δύο συσσωρεύσεις. Στο παράδειγμα ο Διόνυσος διακωμωδεί το τραγούδι του Ευριπίδη, στο οποίο υποστηρίζεται ότι ο Ευριπίδης έχει με τα έργα του κάνει καλύτερους τους Αθηναίους στη διαχείριση των υποθέσεων του σπιτιού τους. Από τη διακωμώδηση αυτή προκαλείται γέλιο:[1]

Βάτρ. 983-8: *«Ποῦ 'στιν ἡ χύτρα;*
Τίς τὴν κεφαλὴν ἀπεδήδοκεν
τῆς μαινίδος; Τὸ τρύβλιον
τὸ περυσινὸν τέθνηκέ μοι;
Ποῦ τὸ σκόροδον τὸ χθιζινόν;
Τίς τῆς ἐλάας παρέτραγεν;»

(πβ. Θεσμ. 765-74)

V. Με επτά ερωτήσεις

Με επτά ερωτήσεις υπάρχουν δύο συσσωρεύσεις, μία στους *Όρνιθες* και μία στη *Λυσιστράτη*. Στους *Όρνιθες*, ο Ποσειδώνας με επτά ερωτήσεις επικρίνει την αμφίεση του Τριβαλλού, γιατί είναι αταίριαστη για θεό που τον στέλνουν οι άλλοι θεοί να τους αντιπροσωπεύσει στη Νεφελοκοκκυγία:

Όρν. 1565-74: *Οὗτος, τί δρᾷς; Ἐπαρίστερ' οὕτως ἀμπέχει;*
Οὐ μεταβαλεῖς θοἰμάτιον ὧδ' ἐπιδέξια;
Τί, ὦ κακόδαιμον; Λαισποδίας εἶ τὴν φύσιν;
Ὦ δημοκρατία, ποῖ προβιβᾷς ἡμᾶς ποτε,
εἰ τουτονὶ κεχειροτονήκασ' οἱ θεοί;
Ἕξεις ἀτρέμας; Οἴμωζε

Η Λυσιστράτη κάνει επτά απανωτές ερωτήσεις στις άλλες γυναίκες, μόλις διαπιστώνει την αντίδρασή τους στο σχέδιό της να αποφύγουν στο εξής να πλαγιάζουν με τους άντρες τους. Οι ερωτήσεις δηλώνουν την έκπληξη της Λυσιστράτης και συγχρόνως περιγράφουν τις αντιδράσεις τους. Το κοινό βλέποντας και ακούγοντας διασκεδάζει.

Λυσ. 125-8: *Τί μοι μεταστρέφεσθε; Ποῖ βαδίζετε;*
Αὗται, τί μυιμυᾶτε κάνανεύετε;
Τί χρὼς τέτραπται; Τί δάκρυον κατείβεται;

[1] Βλ. Stanford 1963, a.l. και Κατσούρης 1998, a.l.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ποήσετ' ἢ οὐ ποήσετ'; Ἢ τί μέλλετε;

VI. Με 17 ερωτήσεις

Μία συσσώρευση αποτελείται από δεκαεπτά ερωτήσεις, με τις οποίες περιγράφεται η θηλυπρεπής αμφίεση του Αγάθωνα. Η παράθεση τόσων ερωτήσεων δίνει ζωηρότητα στο λόγο και προκαλεί το ενδιαφέρον και το γέλιο των θεατών.[2] Μετά τις πρώτες επτά ερωτήσεις μεσολαβεί μια διακοπή, στην οποία ο Μνησίλοχος διαπιστώνει ότι ο συνδυασμός των αντρικών και γυναικείων ρούχων που φορεί ο Αγάθων δεν ταιριάζουν:

Θεσμ. 136-45:

Ποδαπὸς ὁ γύννις; Τίς πάτρα; Τίς ἡ στολή;
Τίς ἡ τάραξις τοῦ βίου; Τί βάρβιτος
λαλεῖ κροκωτῷ; Τί δὲ δορὰ κεκρυφάλῳ;
Τί λήκυθος καὶ στρόφιον; Ὡς οὐ ξύμφορα.
Τίς δαὶ κατόπτρου καὶ ξίφους κοινωνία;
Σύ τ' αὐτός, ὦ παῖ, πότερον ὡς ἀνὴρ τρέφει;
Καὶ ποῦ πέος; Ποῦ χλαῖνα; Ποῦ Λακωνικαί;
Ἀλλ' ὡς γυνὴ δῆτ'; Εἶτα ποῦ τὰ τιτθία;
Τί φῄς; Τί σιγᾷς; Ἀλλὰ δῆτ' ἐκ τοῦ μέλους
ζητῶ σ', ἐπειδή γ' αὐτὸς οὐ βούλει φράσαι;

Β. Συσσώρευση ερωτήσεων από δύο πρόσωπα

Οι συσσωρεύσεις της κατηγορίας αυτής αποτελούνται από ερωτήσεις που ανταλλάσσουν μεταξύ τους δύο πρόσωπα. Πρόκειται για διάλογο ο οποίος διεξάγεται με ερωτήσεις. Τα διαλεγόμενα πρόσωπα λαμβάνουν το λόγο τουλάχιστον από μία φορά το καθένα μέχρι τέσσερις το μέγιστο. Αποκλείονται από την καταγραφή οι άσχετες μεταξύ τους ερωτήσεις, καθώς και εκείνες που επαναλαμβάνουν την ερώτηση πριν από την απάντηση. Οι ερωτήσεις απευθύνονται στο συνομιλητή.

Ι. Με δύο ερωτήσεις

Στις ακόλουθες περιπτώσεις οι ομιλητές λαμβάνουν το λόγο από μία φορά:

[2] Βλ. Σπυρόπουλος 1974, 126.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Νεφ. 1273-4:	*ΣΤ.*	*τί δῆτα ληρεῖς ὥσπερ ἀπ' ὄνου καταπεσών;*
	ΔΑ. Α΄	*ληρῶ, τὰ χρήματ' ἀπολαβεῖν εἰ βούλομαι;*
Ειρ. 193-4:	*ΕΡ.*	*Ὦ δειλακρίων, πῶς ἦλθες;*
	ΤΡ.	*Ὦ γλίσχρων, ὁρᾷς / ὡς οὐκέτ' εἶναί σοι δοκῶ μιαρώτατος;*
Βάτρ. 935-6:	*ΕΥ.*	*Εἶτ' ἐν τραγῳδίαις ἐχρῆν κἀλεκτρυόνα ποῆσαι;*
	ΑΙ.	*Σὺ δ', ὦ θεοῖσιν ἐχθρέ, ποῖ' ἄττ' ἐστὶν ἅττ' ἐποίεις;*
Πλ. 271-4:	*ΧΟ.*	*Μῶν ἀξιοῖς φενακίσας ἔπειτ' ἀπαλλαγῆναι ἀζήμιος, καὶ ταῦτ' ἐμοῦ βακτηρίαν ἔχοντος;*
	ΚΑ.	*Πάντως γὰρ ἄνθρωπον φύσει τοιοῦτον εἰς τὰ πάντα ἡγεῖσθέ μ' εἶναι κοὐδὲν ἂν νομίζεθ' ὑγιὲς εἰπεῖν;*

*(πβ. **Αχ.** 824-7, 1126-7 · **Ιππ.** 11-2, 88-91, 160-3, 351-3, 999, 1198-9, 1207-10 · **Νεφ.** 90, 154-5, 184-5, 735-6, 798-9, 840-1, 1377-8, 1428-31 ·**Σφ.** 156-8, 400-4, 1183-6, 1368-70, 1378-9 · **Ειρ.** 470-1, 1087-8, 1214-5, 1230-1, 1289-90, 1336-7 · **Όρν.** 173-4, 179-80, 576-8, 1044, 1604-7 ·**Λυσ.** 354-7, 371-2, 382-3 · **Θεσμ.** 32-3, 50-1, 540-6, 1070-1, 1080, 1082, 1089, 1093, 1095 · **Βάτρ.** 193-4, 169-73 · **Εκκλ.** 135-6, 156-7, 529-31, 853-5, 860-2, 976, 1049-51, 1082-3 · **Πλ.** 45-8, 78-82, 135-6, 406-7, 429-31, 583-7, 916-7, 1030-1, 1055)*

1. Η ερώτηση του δεύτερου προσώπου είναι απάντηση στην ερώτηση του πρώτου

Ιππ. 1392-4:	*ΔΗ.*	*Πῶς ἔλαβες αὐτὰς ἐτεόν;*
	ΑΛ.	*Οὐ γὰρ ὁ Παφλαγὼν / ἀπέκρυπτε ταύτας ἔνδον, ἵνα σὺ μὴ λάβῃς;*
Όρν. 603-4:	*ΧΟ.*	*Πῶς δ' ὑγίειαν δώσουσ' αὐτοῖς, οὖσαν παρὰ τοῖσι θεοῖσιν;*
	ΠΕΙ.	*Ἢν εὖ πράττωσ', οὐχ ὑγιεία μεγάλη τοῦτ' ἐστί;*

*(πβ. **Νεφ.** 82, 1444-51, 1495-6 · **Σφ.** 836-8, 1297-300 · **Ειρ.** 268, 826-8, 970-2, 1026-31· **Όρν.** 148-50, 407-8, 1430-2 · **Πλ.** 854-9)·*

ΙΙ. Με τρεις ερωτήσεις

Στις συσσωρεύσεις αυτής της ομάδας, το πρώτο πρόσωπο διατυπώνει μια ερώτηση, στη συνέχεια ο συνομιλητής του διατυπώνει κι αυτός μια ερώτηση και στο τέλος το πρώτο πρόσωπο επανέρχεται με μια ακόμη ερώτηση:

Νεφ. 1298-301:	*ΣΤ.*	*ὕπαγε. τί μέλλεις; οὐκ ἐλᾷς, ὦ σαμφόρα;*
	ΔΑ.Β΄	*ταῦτ' οὐχ ὕβρις δῆτ' ἐστίν;*
	ΣΤ.	*ἄξεις; ἐφιαλῶ / κεντῶν ὑπὸ τὸν πρωκτόν σε τὸν σειραφόρον.*
Ειρ. 369-73:	*ΤΡ.*	*Κᾆτα τῷ τρόπῳ /οὐκ ᾐσθόμην ἀγαθὸν τοσουτονὶ λαβών;*
	ΕΡ.	*Ἆρ' οἶσθα θάνατον ὅτι προεῖφ' ὁ Ζεὺς ὃς ἂν*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ταύτην ἀνορύττων εὑρεθῇ;
ΤΡ. *Νῦν ἆρά με / ἅπασ' ἀνάγκη 'στ' ἀποθανεῖν;*

Πλ. 909-13: ΔΙ. *Πῶς οὖν ἂν εἴης χρηστός, ὦ τοιχωρύχε,*
εἴ σοι προσῆκον μηδὲν εἶτ' ἀπεχθάνει;
ΣΥ. *Οὐ γὰρ προσήκει τὴν ἐμαυτοῦ μοι πόλιν*
εὐεργετεῖν, ὦ κέπφε, καθ' ὅσον ἂν σθένω;
ΔΙ. *Εὐεργετεῖν οὖν ἐστι τὸ πολυπραγμονεῖν;*

(πβ. Ιππ. 33-6 ·Νεφ. 247-51, 340-2, 383-7· Σφ. 1144-9, 1173-4· Όρν. 225, 289-92, 1217-23, 1402-71651-6 · Λυσ. 191-4 · Θεσμ. 904-7, 1210-8 ·Βάτρ. 21-5, 40, 274-7, 312, 607-11· Εκκλ. 328-35, 389-404, 520-1, 635-40 · Πλ. 257-64, 1171-2)

1. Η δεύτερη ερώτηση είναι απάντηση στην πρώτη

Νεφ. 1286-91: ΣΤ. *τοῦτο δ' ἔσθ', ὁ τόκος, τί θηρίον;*
ΔΑ.Α' *τί δ' ἄλλο γ' ἢ κατὰ μῆνα καὶ καθ' ἡμέραν*
πλέον πλέον τἀργύριον αἰεὶ γίγνεται / ὑπορρέοντος τοῦ χρόνου;
ΣΤ. *καλῶς λέγεις../ τί δῆτα; τὴν θάλατταν ἔσθ' ὅτι πλείονα*
νυνὶ νομίζεις ἢ πρὸ τοῦ;

(πβ. Όρν. 25-7, 1439-40 · Βάτρ. 198-200 · Εκκλ. 667-8)

ΙΙΙ. Με τέσσερις ερωτήσεις

Στις συσσωρεύσεις αυτές, τα δύο πρόσωπα διατυπώνουν διαδοχικά από δύο ερωτήσεις το καθένα. Στο πρώτο παράδειγμα ο Στρεψιάδης συνομιλεί με τον Πασία με ερωτήσεις:

Νεφ. 1230-3: ΔΑ.Α' *νῦν δὲ διὰ τοῦτ' ἔξαρνος εἶναι διανοεῖ;*
ΣΤ. *τί γὰρ ἄλλ' ἂν ἀπολαύσαιμι τοῦ μαθήματος;*
ΔΑ.Α' *καὶ ταῦτ' ἐθελήσεις ἀπομόσαι μοι τοὺς θεοὺς*
ἵν' ἂν κελεύσω 'γώ σε;
ΣΤ. *τοὺς ποίους θεούς;*

Στο δεύτερο παράδειγμα ο Έποπας προσπαθεί με ερωτήσεις να πείσει τα πουλιά να δεχτούν τους δύο Αθηναίους κι εκείνα εκφράζουν ερωτηματικά τις αντιρρήσεις τους:

Όρν. 366-74: ΕΠ. *Εἰπέ μοι, τί μέλλετ', ὦ πάντων κάκιστα θηρίων,*
ἀπολέσαι παθόντες οὐδὲν ἄνδρε καὶ διασπάσαι
τῆς ἐμῆς γυναικὸς ὄντε ξυγγενεῖ καὶ φυλέτα;
ΧΟ. *Φεισόμεσθα γάρ τι τῶνδε μᾶλλον ἡμεῖς ἢ λύκων;*
Ἢ τίνας τεισαίμεθ' ἄλλους τῶνδ' ἂν ἐχθίους ἔτι;

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΕΠ.	*Εἰ δὲ τὴν φύσιν μὲν ἐχθροί, τὸν δὲ νοῦν εἰσιν φίλοι, καὶ διδάξοντές τι δεῦρ' ἥκουσιν ὑμᾶς χρήσιμον;*
ΧΟ.	*Πῶς δ' ἂν οἵδ' ἡμᾶς τι χρήσιμον διδάξειάν ποτε ἢ φράσειαν, ὄντες ἐχθροὶ τοῖσι πάπποις τοῖς ἐμοῖς;*

(πβ. Αχ. 286-95, 1111-16 ·Νεφ. 366-70, 393-403, 662-5, 765-72 · Όρν. 299-300, 353-6, 812-7, 826-32, 1204-7, 1525-9, 1638-41 ·Λυσ. 493-5 ·Θεσμ. 879-85 ·Βάτρ. 1454-9 ·Εκκλ. 372-6, 761-3, 764-6, 927-30 · Πλ. 902-4)

IV. Με πέντε ερωτήσεις

Στο παράδειγμα που ακολουθεί ο Πεισθέταιρος, οργισμένος με την Ίριδα που μπήκε παράνομα στη Νεφελοκοκκυγία, της κάνει ανακριτικές ερωτήσεις, ακατανόητες για εκείνη:

Όρν. 1211-15:	ΠΕΙ.	*Ἤκουσας αὐτῆς οἷον εἰρωνεύεται; Πρὸς τοὺς κολοιάρχους προσῆλθες; Οὐ λέγεις; Σφραγῖδ' ἔχεις παρὰ τῶν πελαργῶν;*
	ΙΡ.	*Τί τὸ κακόν;*
	ΠΕΙ.	*Οὐκ ἔλαβες;*
	ΙΡ.	*Ὑγιαίνεις μέν;*
	ΠΕΙ.	*Οὐδὲ σύμβολον / ἐπέβαλεν ὀρνίθαρχος οὐδείς σοι παρών;*

(πβ. Αχ. 591-5, 760-4 ·Νεφ. 688-93, 784-91 ·Θεσμ. 617-21 · Πλ. 454-62)

V. Με έξι ερωτήσεις

Στις παρακάτω συσσωρεύσεις οι ομιλητές διατυπώνουν από τρεις ερωτήσεις ο καθένας. Στο παράδειγμα ο Καρίων και ο Χρέμης διατυπώνουν με ερωτήσεις τις διαπιστώσεις τους ότι όλα τα κακά προέρχονται από τον *Πλούτο*:

Πλ. 170-9:	ΚΑ.	*Μέγας δὲ βασιλεὺς οὐχὶ διὰ τοῦτον κομᾷ; Ἐκκλησία δ' οὐχὶ διὰ τοῦτον γίγνεται;*
	ΧΡ.	*Τί δέ; τὰς τριήρεις οὐ σὺ πληροῖς; εἰπέ μοι.*
	ΚΑ.	*Τὸ δ' ἐν Κορίνθῳ ξενικὸν οὐχ οὗτος τρέφει; Ο Πάμφιλος δ' οὐχὶ διὰ τοῦτον κλαύσεται;*
	ΧΡ.	*Ὁ βελονοπώλης δ' οὐχὶ μετὰ τοῦ Παμφίλου;*
	ΚΑ.	*Ἀγύρριος δ' οὐχὶ διὰ τοῦτον πέρδεται;*
	ΧΡ.	*Φιλέψιος δ' οὐχ ἕνεκα σοῦ μύθους λέγει; Ἡ ξυμμαχία δ' οὐ διὰ σὲ τοῖς Αἰγυπτίοις; Ἐρᾷ δὲ Λαῒς οὐ διὰ σὲ Φιλωνίδου;*

(πβ. Νεφ. 1246-54 · Ειρ. 922-6 · Όρν. 1229-35 · Λυσ. 906-12 · Θεσμ. 1085-7 · Βάτρ. 1472-8)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

VI. Με επτά ερωτήσεις

Δύο συσσωρεύσεις αποτελούνται από επτά ερωτήσεις που διατυπώνουν διαδοχικά δύο πρόσωπα. Στο παράδειγμα που ακολουθεί ο λόγος δεν είναι έντονος, αλλά χαρακτηρίζεται από τη στάση του Προμηθέα, ο οποίος, αντί να απαντήσει τις ερωτήσεις του Πεισθέταιρου, κάνει κι αυτός τις δικές του ερωτήσεις:

Όρν. 1494-1500:	ΠΡ.	*Ποῦ Πισθέταιρός ἐστιν;*
	ΠΕΙ.	*Ἔα, τουτὶ τί ἦν; / Τίς ὁ συγκαλυμμός;*
	ΠΡ.	*Τῶν θεῶν ὁρᾷς τινα /ἐμοῦ κατόπιν ἐνταῦθα;*
	ΠΕΙ.	*Μὰ Δί' ἐγὼ μὲν οὔ. /Τίς δ' εἶ σύ;*
	ΠΡ.	*Πηνίκ' ἐστὶν ἄρα τῆς ἡμέρας;*
	ΠΕΙ.	*Ὁπηνίκα; σμικρόν τι μετὰ μεσημβρίαν. / Ἀλλὰ σὺ τίς εἶ;*
	ΠΡ.	*Βουλυτὸς ἢ περαιτέρω;*
(πβ. Νεφ. 1082-9)		

Γ. Συσσώρευση ερωταποκρίσεων

Στην τελευταία κατηγορία ανήκουν οι συσσωρεύσεις ερωταποκρίσεων. Η πιο συνηθισμένη μορφή περιλαμβάνει διάλογο μεταξύ δύο προσώπων, εκ των οποίων το ένα ρωτάει και το άλλο απαντάει, χωρίς να αποκλείεται και η αλλαγή ρόλων. Αυτός ο τύπος διαλόγου θυμίζει πολύ τη διδακτική μέθοδο των Σοφιστών και του Σωκράτη , οι οποίοι χρησιμοποιούσαν την τεχνική των ερωταποκρίσεων.[3]

Ο αριθμός των ερωτήσεων που διατυπώνει ένα πρόσωπο και των αντίστοιχων απαντήσεων κυμαίνεται από δύο μέχρι δεκατρείς. Όσο μεγαλώνει ο αριθμός των ερωταποκρίσεων, τόσο μικραίνει η έκταση των ερωτήσεων και των απαντήσεων. Τούτο φαίνεται καθαρά στις συσσωρεύσεις δύο ή τριών ερωταποκρίσεων και τις συσσωρεύσεις με επτά, δώδεκα και δεκατρείς ερωταποκρίσεις, όπως εκτίθενται παρακάτω.

I. Με δύο ερωταποκρίσεις: ΕΑ/ΕΑ.

Νεφ. 724-5:	*ΣΩ.*	*οὗτος τί ποιεῖς; οὐχὶ φροντίζεις;*
	ΣΤ.	*ἐγώ; / νὴ τὸν Ποσειδῶ.*

[3] Βλ. Guthrie 1991 α, 170-9 και 1991 β, 62-6.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΣΩ. *καὶ τί δῆτ' ἐφρόντισας;*
ΣΤ. *ὑπὸ τῶν κόρεων εἴ μου τι περιλειφθήσεται.*

Σφ. 143-5: ΒΔ. *ἄναξ Πόσειδον, τί ποτ' ἄρ' ἡ κάπνη ψοφεῖ; / οὗτος, τίς εἶ σύ;*
ΦΙ. *καπνὸς ἔγωγ' ἐξέρχομαι.*
ΒΔ. *καπνός; φέρ' ἴδω, ξύλου τίνος σύ;*
ΦΙ. *συκίνου.*

Θεσμ. 631-3: ΓΥ. Α΄ *Τί δὲ μετὰ τοῦτο δεύτερον;*
ΚΗ. *Προὐπίνομεν.*
ΓΥ. Α΄ *Ταυτὶ μὲν ἤκουσάς τινος. Τί δαὶ τρίτον;*
ΚΗ. *Σκάφιον Ξένυλλ' ᾔτησεν· οὐ γὰρ ἦν ἀμίς.*

(πβ. ***Αχ.****177-8, 395-7, 797-9, 898-903, 959-65 ·* ***Ιππ.*** *26-9, 32-4, 1059-64 ·* ***Νεφ.*** *80-3, 87-90, 210-4, 256-60, 324-6, 346-52, 366-71, 636-43, 664-6, 1178-80, 1192-203, 1221-26 ·* ***Σφ.*** *1-5, 47-53, 183-5, 303-13, 333-41, 350-6, 664-7, 844-7, 993-7, 1174-8, 1374-8, 1500-2 ·* ***Ειρ.*** *92-5, 104-8, 140-5, 281-4, 824-5, 967-72 ·* ***Ὀρν.*** *23-6, 88-91, 172-5, 198-205, 274-6, 298-300, 592-7, 603-9, 832-5, 1036-40, 1273-9, 1426-32, 1525-30, 1537-45, 1676-9 ·* ***Λυσ.*** *497-8, 501-3, 717-32, 821-4, 830-8, 847-8, 896-901, 1159-64 ·* ***Θεσμ.*** *30-4, 95-7, 202-5, 224-8, 234-5, 606-9, 871-97, 1190-4, 1218-21 ·* ***Βάτρ.*** *138-44, 173-4, 194-6, 203-6, 289-92, 630-4, 646-8, 865-70, 918-26, 1006-13, 1019-22, 1201-5, 1323-4, 1418-26 ·* ***Εκκλ.*** *241-50, 254-6, 467-9, 556-7, 604-10, 635-43, 717-20, 789-93, 812-25, 978-80, 994-7, 1023-6, 1028-9, 1079-83 ·* ***Πλ.*** *39-44, 94-8, 139-43, 211-4, 346-9, 462-6, 472-81, 704-6, 712-5, 868-71, 920-5, 1027-32, 1055-7, 1197-201)*

ΙΙ. Με τρεις ερωταποκρίσεις: ΕΑ/ΕΑ/ΕΑ.

Στο πρώτο παράδειγμα ο Πεισθέταιρος κάνει ανακριτικές ερωτήσεις στον Επίσκοπο, ο οποίος απαντά:

Ὀρν. 1021-8: ΠΕΙ. *Τίς ὁ Σαρδανάπαλλος οὑτοσί;*
ΕΠ. *Ἐπίσκοπος ἥκω δεῦρο τῷ κυάμῳ λαχὼν*
εἰς τὰς Νεφελοκοκκυγίας.
ΠΕΙ. *Ἐπίσκοπος; / Ἔπεμψε δὲ τίς σε δεῦρο;*
ΕΠ. *Φαῦλον βιβλίον / Τελέου τι.*
ΠΕΙ. *Βούλει δῆτα τὸν μισθὸν λαβὼν / μὴ πράγματ' ἔχειν ἀλλ' ἀπιέναι;*
ΕΠ. *Νὴ τοὺς θεούς. ...*

Στο δεύτερο παράδειγμα η Κλεονίκη εκφράζει ερωτηματικά τις αντιρρήσεις της στο σχέδιο της Λυσιστράτης, η οποία δίνει τις απαντήσεις:

Λυσ. 157-66: ΚΛ. *Τί δ', ἢν ἀφιῶσ' ἄνδρες ἡμᾶς, ὦ μέλε;*
ΛΥ. *Τὸ τοῦ Φερεκράτους, κύνα δέρειν δεδαρμένην.*
ΚΛ. *Φλυαρία ταῦτ' ἐστὶ τὰ μεμιμημένα.*
Ἐὰν λαβόντες δ' εἰς τὸ δωμάτιον βίᾳ / ἕλκωσιν ἡμᾶς;
ΛΥ. *Ἀντέχου σὺ τῶν θυρῶν.*
ΚΛ. *Ἐὰν δὲ τύπτωσιν;*
ΛΥ. *Παρέχειν χρὴ κακὰ κακῶς ...*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Στο τρίτο παράδειγμα ο Αγάθων ρωτάει τον Ευριπίδη για ποιο λόγο πήγε να τον συναντήσει, κι εκείνος απαντάει:

Θεσμ. 180-92:	*ΑΓ.*	*Τοῦ χρείαν ἔχων;*
	ΕΥ.	*Μέλλουσί μ' αἱ γυναῖκες ἀπολεῖν τήμερον...*
	ΑΓ.	*Τίς οὖν παρ' ἡμῶν ἐστιν ὠφέλειά σοι;*
	ΕΥ.	*Ἡ πᾶσ'. Ἐὰν γὰρ ἐγκαθεζόμενος λάθρᾳ ...*
	ΑΓ.	*Ἔπειτα πῶς οὐκ αὐτὸς ἀπολογεῖ παρών;*
	ΕΥ.	*Ἐγὼ φράσω σοι. Πρῶτα μὲν γιγνώσκομαι· ...*

*(πβ. **Αχ.** 45-54, 750-6, 767-73, 801-3 · **Ιππ.** 171-8, 201-10, 728-40,[4] 1235-42, 1319-28 · **Νεφ.** 187-95, 481-8, 729-34, 748-55 · **Σφ.** 1210-18 ·**Ειρ.** 114-30, 1045-9, 1231-7 · **Όρν.** 94-9, 127-42[5], 358-61, 464-70, 812-20, 969-80, 993-1003, 1131-3, 1171-84, 1199-204, 1437-50, 1496-503, 1583-8[6] · **Λυσ.** 706-12, 747-57, 910-15, 982-9 · **Θεσμ.** 582-91 · **Βάτρ.** 45-51, 129-33, 273-9, 653-5 · **Εκκλ.** 651-7, 746-60 · **Πλ.** 264-74, 370-4, 664-96,1100-116)*

ΙΙΙ. Με τέσσερις ερωταποκρίσεις: ΕΑ/ΕΑ/ΕΑ/ΕΑ.

Στο πρώτο παράδειγμα ο Ευριπίδης κάνει τις ερωτήσεις και ο Δικαιόπολης δίνει τις απαντήσεις:

Αχ.418-29:	*ΕΥ.*	*Τὰ ποῖα τρύχη; Μῶν ἐν οἷς Οἰνεὺς ὁδὶ δύσποτμος γεραιὸς ἠγωνίζετο;*
	ΔΙ.	*Οὐκ Οἰνέως ἦν, ἀλλ' ἔτ' ἀθλιωτέρου.*
	ΕΥ.	*Τὰ τοῦ τυφλοῦ Φοίνικος;*
	ΔΙ.	*Οὐ Φοίνικος, οὔ ...*
	ΕΥ.	*Ποίας ποθ' ἀνὴρ λακίδας αἰτεῖται πέπλων, Ἀλλ' ἦ Φιλοκτήτου τὰ τοῦ πτωχοῦ λέγεις;*
	ΔΙ.	*Οὔκ, ἀλλὰ τούτου πολὺ πολὺ πτωχιστέρου.*
	ΕΥ.	*Ἀλλ' ἦ τὰ δυσπινῆ θέλεις πεπλώματα, ἃ Βελλεροφόντης εἶχ' ὁ χωλὸς οὑτοσί;*
	ΔΙ.	*Οὐ Βελλεροφόντης· ἀλλὰ κἀκεῖνος μὲν ἦν...*

Στο δεύτερο παράδειγμα ο Δήμος κάνει ερωτήσεις στον Αγοράκριτο κι εκείνος απαντάει:

Ιππ. 1073-83:	*ΔΗ.*	*Πῶς δὴ τριήρης ἐστὶ κυναλώπηξ;*
	ΑΛ.	*Ὅπως; / ὅτι ἡ τριήρης <τ'> ἐστὶ χὠ κύων ταχύ.*
	ΔΗ.	*Πῶς οὖν ἀλώπηξ προσετέθη πρὸς τῷ κυνί;*
	ΑΛ	*Αλωπεκίοισι τοὺς στρατιώτας ᾔκασεν, ...*
	ΔΗ.	*Εἶέν. Τούτοις ὁ μισθὸς τοῖς ἀλωπεκίοισι ποῦ;*

[4] Στη συσσώρευση αυτή ένα πρόσωπο απευθύνει ερωτήσεις σε δύο διαφορετικά πρόσωπα.
[5] *Ό.π.* (προηγούμενη σημείωση).
[6] Δύο ερωτήσεις κάνει ο *Ηρακλής* και απαντάει ο *Πεισθέταιρος* και την άλλη ο *Πεισθέταιρος και απαντά ο Ηρακλής.*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

	ΑΛ.	*Ἐγὼποριῶ, καὶ τοῦτον ἡμερῶν τριῶν. ...*
	ΔΗ.	*Ποίαν Κυλλήνην;*
	ΑΛ.	*Τὴν τούτου χεῖρ' ἐπόησεν / Κυλλήνην ὀρθῶς, ὁτιὴ φησ'...*

Στο τρίτο παράδειγμα ο Καρίων ρωτάει κι ο Δίκαιος απαντάει:

Πλ. 842-8:	*ΚΑ.*	*Τὸ τριβώνιον δὲ τί δύναται, πρὸς τῶν θεῶν, ὃ φέρει μετὰ σοῦ τὸ παιδάριον τουτί; φράσον.*
	ΔΙ.	*Καὶ τοῦτ' ἀναθήσων ἔρχομαι πρὸς τὸν θεόν.*
	ΚΑ.	*Μῶν οὖν ἐμυήθης δῆτ' ἐν αὐτῷ τὰ μεγάλα;*
	ΔΙ.	*Οὔκ, ἀλλ' ἐνερρίγωσ' ἔτη τριακαίδεκα.*
	ΚΑ.	*Τὰ δ' ἐμβάδια;*
	ΔΙ.	*Καὶ ταῦτα συνεχειμάζετο.*
	ΚΑ.	*Καὶ ταῦτ' ἀναθήσων ἔφερες οὖν;*
	ΔΙ.	*Νὴ τὸν Δία.*

(πβ. Αχ. 785-64, 1022-9 · Νεφ. 200-5, 671-9, 1278-92, 1331-7 · Ειρ. 180-7, 222-33, 696-705 · Όρν. 67-79, 906-30, 1010-6 · Λυσ. 21-31565-8, 991-1006 · Θεσμ. 618-25 · Βάτρ. 25-30 · Εκκλ. 327-38, 524-31, 595-603, 615-29 · Πλ. 80-92, 512-26, 970-86, 1172-87)

IV. Με πέντε ερωταποκρίσεις: ΕΑ/ΕΑ/ΕΑ/ΕΑ/ΕΑ.

Στο παράδειγμα ο Τρυγαίος ζητάει από τον Ερμή να τον πληροφορήσει πού πήγαν οι θεοί και τον άφησαν μόνο του. Τις ερωτήσεις απαντά κανονικά ο Ερμής :

Ειρ. 198-212:	*ΕΡ.*	*Ποῖ γῆς;*
	ΤΡ.	*Ἰδοὺ γῆς.*
	ΕΡ.	*Ἀλλὰ ποῖ;*
	ΤΡ.	*Πόρρω πάνυ, / ὑπ' αὐτὸν ἀτεχνῶς τοὐρανοῦ τὸν κύτταρον.*
	ΕΡ.	*Πῶς οὖν σὺ δῆτ' ἐνταῦθα κατελείφθης μόνος;*
	ΤΡ.	*Τὰ λοιπὰ τηρῶ σκευάρια τὰ τῶν θεῶν, ...*
	ΕΡ.	*Ἐξῳκίσαντο δ' οἱ θεοὶ τίνος οὕνεκα;*
	ΤΡ.	*Ἕλλησιν ὀργισθέντες. Εἶτ' ἐνταῦθα μὲν...*
	ΕΡ.	*Τοῦ δ' εἵνεχ' ἡμᾶς ταῦτ' ἔδρασαν; εἰπέ μοι.*
	ΤΡ.	*Ὁτιὴ πολεμεῖν ᾑρεῖσθ' ἐκείνων πολλάκις ...*

(πβ. Ειρ. 925-30 · Όρν. 906-30 · Βάτρ. 1049-66 · Εκκλ. 436-44, 455-63)

V. Με έξι ερωταποκρίσεις: ΕΑ/ΕΑ/ΕΑ/ΕΑ/ΕΑ/ΕΑ.

Στο παράδειγμα ο Χορός ρωταέι τον Έποπα ποιοι είναι οι δύο ξένοι και ποιος ο σκοπός της επίσκεψής τους. Εκείνος δίνει τις ανάλογες απαντήσεις:

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Όρν. 408-31:	*ΧΟ.*	*Τίνες ποθ' οἵδε καὶ πόθεν;*
	ΕΠ.	*Ξένω σοφῆς ἀφ' Ἑλλάδος.*
	ΧΟ.	*Τύχη δὲ ποία κομίζει ποτ' αὐτὼ πρὸς ὄρνιθας ἐλθεῖν;*
	ΕΠ.	*Ἔρως / βίου διαίτης τέ σου / καὶ ξυνοικεῖν τέ σοι ...*
	ΧΟ.	*Τί φῄς; Λέγουσιν δὲ δὴ τίνας λόγους;*
	ΕΠ.	*Ἄπιστα καὶ πέρα κλύειν.*
	ΧΟ.	*Ὁρᾷ τι κέρδος ἐνθάδ' ἀ/ξιον μονῆς, ὅτῳ πέποιθ' ἐμοὶ ξυνὼν / κρατεῖν ἂν ἢ τὸν ἐχθρὸν ἢ / φίλοισιν ὠφελεῖν ἔχειν;*
	ΕΠ.	*Λέγει μέγαν τιν' ὄλβον οὔ- / τε λεκτὸν οὔτε πιστόν ...*
	ΧΟ.	*Πότερα μαινόμενος;*
	ΕΠ.	*Ἄφατον ὡς φρόνιμος.*
	ΧΟ.	*Ἔνι σοφόν τι φρενί;*
	ΕΠ.	*Πυκνότατον κίναδος, / σόφισμα, κύρμα, τρῖμμα, παιπάλημ' ὅλον.*

*(πβ. **Αχ.** 912-26[7] · **Ιππ.** 999-1000[8] · **Νεφ.** 239-53, 1088-110 · **Ειρ.** 827-47 · **Θεσμ.** 76-92 · **Βάτρ.** 1-18, 745-59 · **Εκκλ.** 535-53, 799-805 · **Πλ.** 1148-59)*

VI. Με επτά ερωταποκρίσεις: ΕΑ/ΕΑ/ΕΑ/ΕΑ/ΕΑ/ΕΑ/ΕΑ.

Στο παράδειγμα που ακολουθεί ο Χρέμης ρωτάει έναν άνδρα που πάει να καταθέσει τα υπάρχοντά του και να δειπνήσει. Με τις ερωτήσεις ο Χρέμης διατυπώνει τις αντιρρήσεις του στην απόφαση να καταθέσουν τα υπάρχοντά τους:

Εκκλ. 857-66:	*ΧΡ.*	*πηνίκα;*
	ΑΝ.	*οὐ τοὐμόν, ὦ τᾶν, ἐμποδὼν ἔσται.*
	ΧΡ.	*τί δή;*
	ΑΝ.	*ἑτέρους ἀποίσειν φήμ' ἔθ' ὑστέρους ἐμοῦ.*
	ΧΡ.	*βαδιεῖ δὲ δειπνήσων ὅμως;*
	ΑΝ.	*τί γὰρ πάθω; τὰ δυνατὰ γὰρ δεῖ τῇ πόλει ξυλλαμβάνειν ...*
	ΧΡ.	*ἢν δὲ κωλύσωσι, τί;*
	ΑΝ.	*ὁμόσ' εἶμι κύψας.*
	ΧΡ.	*ἢν δὲ μαστιγῶσι, τί;*
	ΑΝ.	*καλούμεθ' αὐτάς.*
	ΧΡ.	*ἢν δὲ καταγελῶσι, τί;*
	ΑΝ.	*ἐπὶ ταῖς θύραις ἑστὼς–*
	ΧΡ.	*τί δράσεις; εἰπέ μοι.*
	ΑΝ.	*τῶν ἐσφερόντων ἁρπάσομαι τὰ σιτία.*

*(πβ. **Ιππ.** 1339-67[9] · **Όρν.** 310-26 · **Θεσμ.** 1-22 · **Πλ.** 129-46[10], 903-15)*

---

[7] Στη συσσώρευση αυτή ο *Δήμος* απευθύνει ερωτήσεις σε δύο διαφορετικά πρόσωπα.
[8] Στη συσσώρευση αυτή δύο διαφορετικά πρόσωπα απευθύνουν ερωτήσεις σε ένα.
[9] Στη συσσώρευση αυτή και τα δύο πρόσωπα ερωτούν και απαντούν.
[10] Στη συσσώρευση αυτή δύο διαφορετικά πρόσωπα κάνουν τις ερωτήσεις και δύο διαφορετικά απαντούν.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

VII. Με οκτώ ερωταποκρίσεις: ΕΑ/ΕΑ/ΕΑ/ΕΑ/ΕΑ/ΕΑ/ΕΑ/ΕΑ.

Στο παράδειγμα ο Νικίας (Οικέτης Β΄) ρωτάει και ο Δημοσθένης (Οικέτης Α΄) απαντάει για το περιεχόμενο του χρησμού, σύμφωνα με τον οποίο κάποιος θα καταφέρει να νικήσει τον Παφλαγόνα. Προτού αποκαλύψει το όνομα αυτού του προσώπου, ο Δημοσθένης ζητά την άδεια από το Νικία και, μόλις την παίρνει, απαντά την έβδομη ερώτηση:

Ιππ. 126-49: *ΟΙ Β΄* *Τιή;*
ΟΙ Α΄ *Ενταῦθ' ἔνεστιν, αὐτὸς ὡς ἀπόλλυται.*
ΟΙ Β΄ *Καὶ πῶς;*
ΟΙ Α΄ *Ὅπως; ὁ χρησμὸς ἄντικρυς λέγει ...*
ΟΙ Β΄ *Εἷς οὑτοσὶ πώλης. Τί τοὐντεῦθεν; λέγε.*
ΟΙ Α΄ *Μετὰ τοῦτον αὖθις προβατοπώλης δεύτερος.*
ΟΙ Β΄ *Δύο τώδε πώλα. Καὶ τί τόνδε χρὴ παθεῖν;*
ΟΙ Α΄ *Κρατεῖν, ἕως ἕτερος ἀνὴρ βδελυρώτερος ...*
ΟΙ Β΄ *Τὸν προβατοπώλην ἦν ἄρ' ἀπολέσθαι χρεών / ὑπὸ βυρσοπώλου;*
ΟΙ Α΄ *Νὴ Δί'.*
ΟΙ Β΄ *Οἴμοι δείλαιος. / Πόθεν οὖν ἂν ἔτι γένοιτο πώλης εἷς μόνος;*
ΟΙ Α΄ *Ἔτ' ἔστιν εἷς ὑπερφυᾶ τέχνην ἔχων.*
ΟΙ Β΄ *Εἴπ', ἀντιβολῶ, τίς ἐστιν;*
ΟΙ Α΄ *Εἴπω;*
ΟΙ Β΄ *Νὴ Δία.*
ΟΙ Α΄ *Ἀλλαντοπώλης ἔσθ' ὁ τοῦτον ἐξελῶν.*
ΟΙ Β΄ *Ἀλλαντοπώλης; Ὦ Πόσειδον, τῆς τέχνης.*
Φέρε, ποῦ τὸν ἄνδρα τοῦτον ἐξευρήσομεν;
ΟΙ Α΄ *Ζητῶμεν αὐτόν. Ἀλλ' ὁδὶ προσέρχεται ...*

(πβ. Βάτρ. 55-65 · Εκκλ. 372-404)

VIII. Με δέκα ερωταποκρίσεις: ΕΑ/ΕΑ/ΕΑ/ΕΑ/ΕΑ/ΕΑ/ΕΑ/ΕΑ/ΕΑ/ΕΑ.

Στο παράδειγμα ο Ξανθίας κάνει ερωτήσεις σ' έναν υπηρέτη του Πλούτωνα, με τις οποίες ενημερώνεται τόσο ο Ξανθίας όσο και το κοινό για το τι συνέβη στον Άδη μεταξύ του Αισχύλου και του Ευριπίδη. Να σημειωθεί ότι λίγο πριν (στ. 745-58), υπάρχει κι άλλη ομάδα ερωταποκρίσεων μεταξύ των δύο με διαφορετικό περιεχόμενο, η οποία προετοιμάζει αυτήν που καταγράφουμε:

Βάτρ. 768-802: *ΞΑ.* *Τί δῆτα τουτὶ τεθορύβηκεν Αἰσχύλον;*
ΟΙ. *Ἐκεῖνος εἶχε τὸν τραγῳδικὸν θρόνον, ...*
ΞΑ. *Νυνὶ δὲ τίς;*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΟΙ.	*Ὅτε δὴ κατῆλθ' Εὐριπίδης, ἐπεδείκνυτο ...*
ΞΑ.	*Κοὐκ ἐβάλλετο;*
ΟΙ.	*Μὰ Δί', ἀλλ' ὁ δῆμος ἀνεβόα κρίσιν ποεῖν ...*
ΞΑ.	*Ὁ τῶν πανούργων;*
ΟΙ.	*Νὴ Δί', οὐράνιόν γ' ὅσον.*
ΞΑ.	*Μετ' Αἰσχύλου δ' οὐκ ἦσαν ἕτεροι σύμμαχοι;*
ΟΙ.	*Ὀλίγον τὸ χρηστόν ἐστιν, ὥσπερ ἐνθάδε.*
ΞΑ.	*Τί δῆθ' ὁ Πλούτων δρᾶν παρασκευάζεται;*
ΟΙ.	*Ἀγῶνα ποιεῖν αὐτίκα μάλα καὶ κρίσιν ...*
ΞΑ.	*Κἄπειτα πῶς /οὐ καὶ Σοφοκλέης ἀντελάβετο τοῦ θρόνου;*
ΟΙ.	*Μὰ Δί' οὐκ ἐκεῖνος, ἀλλ' ἔκυσε μὲν Αἰσχύλον, ...*
ΞΑ.	*Τὸ χρῆμ' ἄρ' ἔσται;*
ΟΙ.	*Νὴ Δί' ὀλίγον ὕστερον. ...*
ΞΑ.	*Τί δέ; μειαγωγήσουσι τὴν τραγῳδίαν;*
ΟΙ.	*καὶ κανόνας ἐξοίσουσι καὶ πήχεις ἐπῶν ...*
ΞΑ.	*Πλινθεύσουσι γάρ;*
ΟΙ.	*καὶ διαμέτρους καὶ σφῆνας. ...*

(πβ. Νεφ. 827-64[11] · Όρν. 102-24[12], 1208-24 · Εκκλ. 663-89)

ΙΧ. Μία με δώδεκα ερωταποκρίσεις: ΕΑ/ΕΑ/ΕΑ/ΕΑ/ΕΑ/ΕΑ/ΕΑ/ΕΑ/ΕΑ/ ΕΑ/ΕΑ/ΕΑ.

Ο Ηρακλής ζητάει να μάθει γιατί ο Διόνυσος θέλει να φέρει στον πάνω κόσμο τον Ευριπίδη, αφού υπάρχουν κι άλλοι ποιητές που ασχολούνται με την τραγική τέχνη. Ο Διόνυσος απαντά ότι πολλοί έχουν πεθάνει και ότι αυτοί που ζουν δεν είναι σημαντικοί, δεν είναι ποιητές «*δεξιοί*». Τη συζήτηση παρακολουθεί και ο Ξανθίας, ο οποίος στο στίχο 87 παρεμβαίνει για να παραπονεθεί που τον έχουν εγκαταλείψει, ενώ ταλαιπωρείται από το φορτίο του.[13] Εξαιτίας αυτής της παρέμβασης η ερώτηση του Ηρακλή στο στίχο 87 (Πυθάγγελος δέ;) μένει αναπάντητη. Η παρέμβαση αυτή είναι μια «κατά μέρος» περίπτωση και έχει αποδέκτη το κοινό. Ο Διόνυσος και ο Ηρακλής δεν δίνουν σημασία στον Ξανθία και συνεχίζουν κανονικά τις ερωταποκρίσεις τους:[14]

Βάτρ. 67-103:	*ΗΡ.*	*Καὶ ταῦτα τοῦ τεθνηκότος;*
	ΔΙ.	*Κοὐδείς γέ μ' ἂν πείσειεν ἀνθρώπων τὸ μὴ οὐκ / ἐλθεῖν ἐπ' ἐκεῖνον.*

---

[11] Τα πρόσωπα που συνομιλούν αλλάζουν δύο φορές τους ρόλους τους: στην αρχή ρωτάει ο *Φειδιππίδης* και απαντά ο *Στρεψιάδης*, στη συνέχεια ρωτά ο *Στρεψιάδης* και απαντά ο *Φειδιππίδης* και στο τέλος κάνει δύο ερωτήσεις ο *Φειδιππίδης*, *τις οποίες* απαντά ο *Στρεψιάδης*.
[12] Στην αρχή ρωτάει ο *Ευελπίδης* και απανταά ο *Έποπας* και στη συνέχεια αλλάζουν τους ρόλους τους.
[13] Βλ. Stanford 1963, a.l.
[14] Βλ. Κατσούρης 1998, a.l.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΗΡ. *Πότερον εἰς Ἅιδου κάτω;*
ΔΙ. *Καὶ νὴ Δί' εἴ τί γ' ἔστιν ἔτι κατωτέρω.*
ΗΡ. *Τί βουλόμενος;*
ΔΙ. *Δέομαι ποητοῦ δεξιοῦ. / Οἱ μὲν γὰρ οὐκέτ' εἰσίν, οἱ δ' ὄντες κακοί.*
ΗΡ. *Τί δ'; Οὐκ Ἰοφῶν ζῇ;*
ΔΙ. *Τοῦτο γάρ τοι καὶ μόνον / ἔτ' ἐστὶ λοιπὸν ἀγαθόν, ...*
ΗΡ. *Εἶτ' οὐ Σοφοκλέα πρότερον ἀντ' Εὐριπίδου*
μέλλεις ἀνάγειν, εἴπερ <γ'> ἐκεῖθεν δεῖ σ' ἄγειν;
ΔΙ. *Οὔ, πρίν γ' ἂν Ἰοφῶντ', ἀπολαβὼν αὐτὸν μόνον, ...*
ΗΡ. *Ἀγάθων δὲ ποῦ 'στιν;*
ΔΙ. *Ἀπολιπών μ' ἀποίχεται, / ἀγαθὸς ποητὴς καὶ ποθεινὸς τοῖς φίλοις.*
ΗΡ. *Ποῖ γῆς ὁ τλήμων;*
ΔΙ. *Ἐς μακάρων εὐωχίαν.*
ΗΡ. *Ὁ δὲ Ξενοκλέης;*
ΔΙ. *Ἐξόλοιτο νὴ Δία.*
ΗΡ. *Πυθάγγελος δέ;*
ΞΑ. *Περὶ ἐμοῦ δ' οὐδεὶς λόγος*
ἐπιτριβομένου τὸν ὦμον οὑτωσὶ σφόδρα.
ΗΡ. *Οὔκουν ἕτερ' ἔστ' ἐνταῦθα μειρακύλλια*
τραγῳδίας ποιοῦντα πλεῖν ἢ μυρία,
Εὐριπίδου πλεῖν ἢ σταδίῳ λαλίστερα;
ΔΙ.' *Ἐπιφυλλίδες ταῦτ' ἐστὶ καὶ στωμύλματα,...*
ΗΡ. *Πῶς γόνιμον;*
ΔΙ. *Ὡδὶ γόνιμον, ὅστις φθέγξεται ...*
ΗΡ. *Σὲ δὲ ταῦτ' ἀρέσκει;*
ΔΙ. *Μάλλὰ πλεῖν ἢ μαίνομαι.*

Χ. Μία με 13 ερωταποκρίσεις: ΕΑ/ΕΑ/ΕΑ/ΕΑ/ΕΑ/ΕΑ/ΕΑ/ΕΑ/ΕΑ/ΕΑ/ΕΑ /ΕΑ/ΕΑ.

Ο Βλεψίδημος κάνει αλλεπάλληλες ερωτήσεις, επειδή δυσκολεύεται να πιστέψει ότι ο Πλούτος βρίσκεται στο σπίτι του Χρεμύλου. Ο Χρεμύλος απαντάει:

Πλ. 392-403: ΒΛ. *Σὺ Πλοῦτον; ποῖον;*
ΧΡ. *Αὐτὸν τὸν θεόν.*
ΒΛ. *Καὶ ποῦ 'στιν;*
ΧΡ. *Ενδον.*
ΒΛ. *Ποῦ;*
ΧΡ. *Παρ' ἐμοί.*
ΒΛ. *Παρὰ σοί;*
ΧΡ. *Πάνυ.*
ΒΛ. *Οὐκ ἐς κόρακας; Πλοῦτος παρὰ σοί;*
ΧΡ. *Νὴ τοὺς θεούς.*
ΒΛ. *Λέγεις ἀληθῆ;*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΧΡ. *Φημί.*
ΒΛ. *Πρὸς τῆς Ἑστίας;*
ΧΡ. *Νὴ τὸν Ποσειδῶ.*
ΒΛ. *Τὸν θαλάττιον λέγεις;*
ΧΡ. *Εἰ δ' ἔστιν ἑτερός τις Ποσειδῶν, τὸν ἕτερον.*
ΒΛ. *Εἶτ' οὐ διαπέμπεις καὶ πρὸς ἡμᾶς, τοὺς φίλους;*
ΧΡ. *Οὐκ ἔστι πω τὰ πράγματ' ἐν τούτῳ.*
ΒΛ. *Τί φῄς; Οὐ τῷ μεταδοῦναι;*
ΧΡ. *Μὰ Δία· δεῖ γὰρ πρῶτα—*
ΒΛ. *Τί;*
ΧΡ. *βλέψαι ποῆσαι νώ—*
ΒΛ. *Τίνα βλέψαι; φράσον.*
ΧΡ. *τὸν Πλοῦτον, ὥσπερ πρότερον, ἑνί γέ τῳ τρόπῳ.*
ΒΛ. *Τυφλὸς γὰρ ὄντως ἐστί;*
ΧΡ. *Νὴ τὸν οὐρανόν.*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

2. ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ «ΕΠΑΝΑΛΗΠΤΙΚΕΣ»

Πολύ συχνά στο διάλογο, ένα πρόσωπο πιάνεται από τα λόγια του συνομιλητή του και επαναλαμβάνει λέξεις, φράσεις ή και ολόκληρη πρόταση στην ερώτηση που διατυπώνει αμέσως μετά. Με την επανάληψη αυτή εκφράζεται απορία ή έντονα συναισθήματα, έκπληξη, αγανάκτηση, κλπ. ή απλά προκαλείται γέλιο.[15] Οι ερωτήσεις αυτού του είδους επιμερίζονται στις ακόλουθες κατηγορίες:

Α. Επανάληψη μεμονωμένων λέξεων

I. Η λέξη επαναλαμβάνεται αυτούσια ή, αν κλίνεται, προσαρμοσμένη γραμματικά σύμφωνα με τους κανόνες του Συντακτικού.

1. <u>Ουσιαστικό</u>

Αχ. 917: - *Ἐκ τῶν πολεμίων εἰσάγεις θρυαλλίδα.*
- *Ἔπειτα φαίνεις δῆτα διὰ θρυαλλίδα;*

Ιππ. 144: - *Ἀλλαντοπώλης ἔσθ' ὁ τοῦτον ἐξελῶν.*
- *Ἀλλαντοπώλης; Ὦ Πόσειδον, τῆς τέχνης.*

Εκκλ. 596: - *κατέδει πέλεθον πρότερός μου.*
- *καὶ τῶν πελέθων κοινωνοῦμεν;*

*(πβ. **Αχ.** 161, 768, 794, 902, 919, 1108 · **Ιππ.** 415, 439, 813, 953 β, 1059, 1075, 1193 · **Νεφ.** 57, 159, 236, 256, 380, 652, 667, 679, 852, 1064, 1192, 1196-7, 1225, 1286, 1430-1, 1497 · **Σφ.** 145, 682-3, 858, 1183-5, 1299-300, 1373, 1418 · **Ειρ.** 230, 674-5, 698, 710-11, 924, 926, 929, 1124, 1275, 1277 · **Όρν.** 57β, 74, 102, 180, 276, 277, 290, 300α, 301, 315, 358, 467, 500, 604, 974, 976, 1023, 1033-4, 1147, 1235, 1537, 1628, 1651 · **Λυσ.** 31, 378, 571-2, 717 · **Θεσμ.** 620, 621, 860-1, 1102-3, 1220 · **Βάτρ.** 55, 63, 515, 968, 1209, 1242 · **Εκκλ.** 156, 525, 596 · **Πλ.** 78-9, 392, 518, 519-20, 1154)*

α. Στις παρακάτω περιπτώσεις το ουσιαστικό συνοδεύεται από την αντωνυμία ***<u>ποῖος</u>***:

Νεφ. 367: - *ὁ Ζεὺς δ' ὑμῖν, φέρε, πρὸς τῆς Γῆς, Οὐλύμπιος οὐ θεός ἐστιν;*
- *ποῖος Ζεύς; οὐ μὴ ληρήσεις. οὐδ' ἐστὶ Ζεύς.*

Όρν. 1346: - *Ὀρνιθομανῶ γὰρ καὶ πέτομαι καὶ βούλομαι*

[15] Βλ. Anderson 1913, 43 · Miller 1945, 400-2. Ο Miller μελέτησε τις επαναλήψεις λέξεων ή φράσεων που αποσκοπούν στην πρόκληση γέλιου. Δεν αναφέρει κάτι σχετικό με την επανάληψη ερωτήσεων.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

οἰκεῖν μεθ' ὑμῶν κἀπιθυμῶ τῶν νόμων.
- Ποίων νόμων; Πολλοὶ γὰρ ὀρνίθων νόμοι.

*(πβ. **Αχ.** 62, 109, 157α, 418, 761β, 963 · **Ιππ.** 32, 162, 1082 · **Νεφ.** 247, 1233, 1270, 1337 · **Σφ.** 1202, 1369, 1378 · **Ὄρν.** 1233 · **Λυσ.** 730, 922, 1178 · **Θεσμ.** 30, 874-5 · **Βάτρ.** 529 · **Πλ.** 1046)*

2. *Επίθετο*

Ειρ. 970: *- Τοισδὶ φέρε δῶ· πολλοὶ γάρ εἰσι κἀγαθοί.*
- Τούτους ἀγαθοὺς ἐνόμισας;

Εκκλ. 932: *- ᾄδω πρὸς ἐμαυτὴν Ἐπιγένει τὠμῷ φίλῳ.*
- σοὶ γὰρ φίλος τίς ἐστιν ἄλλος ἢ Γέρης;

Πλ. 712: *- Ἔπειτα παῖς αὐτῷ λίθινον θυείδιον*
παρέθηκε καὶ δοίδυκα καὶ κιβώτιον.
- Λίθινον;

*(πβ. **Αχ.** 311 · **Νεφ.** 787, 1179, 1378 · **Σφ.** 185 α, 193 · **Ὄρν.** 280-1, 289, 371-2, 1439, 1526-7, 1528 · **Θεσμ.** 630, 745 · **Βάτρ.** 487, 739, 1475 · **Εκκλ.** 765 α, 927 ·**Πλ.** 286,356)*

α. Στις ακόλουθες περιπτώσεις (και οι τρεις από τη *Λυσιστράτη*!) το επίθετο που επαναλαμβάνεται συνοδεύεται μία φορά από την αντωνυμία ***ποῖος*** και δυο φορές από το επίρρημα ***ποῖ***:

Λυσ. 971: *- Μὰ Δί' ἀλλὰ φίλη καὶ παγγλυκέρα.*
- Ποία γλυκερά; Μιαρὰ μιαρὰ δῆτ', ὦ Ζεῦ.

Λυσ. 383: *- Μῶν θερμὸν ἦν;*
- Ποῖ θερμόν; Οὐ παύσει; Τί δρᾷς;

(πβ. Λυσ. 193)

3. *Ρήμα (ή ρηματική φράση)*

Νεφ. 1274: *- τί δῆτα ληρεῖς ὥσπερ ἀπ' ὄνου καταπεσών;*
- ληρῶ, τὰ χρήματ' ἀπολαβεῖν εἰ βούλομαι;

Σφ. 1188: *- ὡς ξυνεθεώρεις Ἀνδροκλεῖ καὶ Κλεισθένει.*
- ἐγὼ δὲ τεθεώρηκα πώποτ'; οὐδαμοῖ, ...

Θεσμ. 8: *- Οὐχ ἅ γ' ἂν μέλλῃς ὁρᾶν.*
- Οὐδ' ἄρ' ὁρᾶν δεῖ μ';

*(πβ. **Αχ.** 292, 827, 924-5, 1058, 1116-7, 1127 · **Ιππ.** 142, 175, 178-9, 773, 792, 1339 · **Νεφ.** 226-7, 239, 393, 903α, 1085, 1183α, 1186, 1252, 1335· **Σφ.** 171-2, 191, 515, 1218 · Ειρ. 1240-1, 1279 · **Ὄρν.** 88-9, 373-4, 407, 517, 595, 658, 1426, 1437-8, 1446, 1667-8 · **Λυσ.** 28, 375, 494α, 495, 594, 876, 896-7 · **Θεσμ.** 22-4, 742, 1093 α · **Βάτρ.** 25α, 25β, 29, 745, 1123, 1205 · **Εκκλ.** 90, 120, 136, 603, 687-8, 717, 764 · **Πλ.** 44, 401, 415-6, 457-8, 460-2, 464, 478-9, 566, 856-9, 980, 1027, 1073)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

α. Χαρακτηριστικές είναι οι ερωτήσεις που ακολουθούν μετά από μια ήπια ή έντονη προσταγή ή κάτι αντίστοιχό της και οι περισσότερες εκφέρονται με υποτακτική α΄ ενικού ή πληθυντικού προσώπου:[16]

Νεφ. 87: - *ἀλλ' εἴπερ ἐκ τῆς καρδίας μ' ὄντως φιλεῖς,*
ὦ παῖ, πιθοῦ.
- *τί οὖν πίθωμαι δῆτά σοι;*

Θεσμ. 243: - *Θάρρει.*
- *Τί θαρρῶ καταπεπυρπολημένος;*

Βάτρ. 1134: - *Αἰσχύλε, παραινῶ σοι σιωπᾶν· εἰ δὲ μή,*
πρὸς τρισὶν ἰαμβείοισι προσοφείλων φανεῖ.
- *Ἐγὼ σιωπῶ τῷδ';*

(πβ. Αχ. 294 · Νεφ. 58, 111, 840 · Σφ. 761, 1159-60, 1210 · Όρν. 164α, 173, 1206-7, 1691-2 · Λυσ. 530-1, 851 · Θεσμ. 27, 28[17], 252, 637, 939 · Βάτρ.618, 1228-9 · Εκκλ. 132, 803)

4. *Επίρρημα*

Ιππ. 82: - *Ἀλλὰ σκόπει, ὅπως ἂν ἀποθάνοιμεν ἀνδρικώτατα.*
- *Πῶς δῆτα, πῶς γένοιτ' ἂν ἀνδρικώτατα;*

(πβ. Αχ. 307-8 · Όρν. 611 · Λυσ. 521-2 · Θεσμ. 1005)

5. *Μια ερώτηση με επιφώνημα*

Βάτρ. 649: - *Οὔκουν ἀνύσεις; Ἰατταταῖ.*
- *Τί τατταταῖ; Μῶν ὠδυνήθης;*

6. *Μια αριστοφανική λέξη με την οποία ο Ευριπίδης θέλει να χαρακτηρίσει το πομπώδες ύφος του Αισχύλου:*

Βατρ. 1296: -*...τὸ συγκλινές τ' ἐπ' Αἴαντι,*
τοφλαττοθρατ τοφλαττοθρατ.
- *Τί τὸ φλαττοθρατ τοῦτ' ἐστίν;*

7. *Μια ερώτηση που εισάγεται με το συνδυασμό «ἀλλ' ἦ», στην οποία ο Δικαιόπολης μιμείται κοροϊδευτικά τον Λάμαχο:*

[16] Βλ. Anderson 1913, 43-49.
[17] Προτιμήσαμε τη γραφή του στίχου ως ερώτηση. Βλ. Rogers 1902, a.l. και Anderson 1913, 44.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Αχ. 1112: - *Ἀλλ' ἦ τριχόβρωτες τοὺς λόφους μου κατέφαγον;*
- *Ἀλλ' ἦ πρὸ δείπνου τὴν μίμαρκυν κατέδομαι;*

II. Η λέξη που επαναλαμβάνεται είναι ετυμολογικά συγγενής.

Αχ. 238: - *Εὐφημεῖτε, εὐφημεῖτε.*
- *Ἠκούσατ', ἄνδρες, ἆρα τῆς εὐφημίας;*

Ὄρν. 969: - *Ἀλλ' ὅταν οἰκήσωσι λύκοι πολιαί τε κορῶναι*
ἐν ταὐτῷ τὸ μεταξὺ Κορίνθου καὶ Σικυῶνος, –
- *Τί οὖν προσήκει δῆτ' ἐμοὶ Κορινθίων;*

Θεσμ. 617: - *... ἐχθὲς ἔφαγον κάρδαμα.*
- *Τί καρδαμίζεις;*

(πβ. Αχ. 86- 7 · Ιππ. 1044 · Νεφ. 729-30, 1051-2 · Ειρ. 372-3 · Ὄρν. 291, 429, 803 · Λυσ. 431 · Θεσμ. 231, 617, 1217 · Βάτρ. 27, 642 · Πλ. 974)

III. Σε μια ερώτηση επαναλαμβάνεται το προσηγορικό ουσιαστικό για να γίνει λογοπαίγνιο με το ομώνυμο κύριο:

Ὄρν. 815: - *Βούλεσθε τὸ μέγα τοῦτο τοὐκ Λακεδαίμονος*
Σπάρτην ὄνομα καλῶμεν αὐτήν;
- *Ἡράκλεις σπάρτην γὰρ ἂν θείμην ἐγὼ τῇμῇ πόλει;*

IV. Σε μια ερώτηση επαναλαμβάνεται συνώνυμη λέξη:

Ὄρν. 911: - *... θεράπων ὀτρηρός,*
κατὰ τὸν Ὅμηρον.
- *Ἔπειτα δῆτα δοῦλος ὢν κόμην ἔχεις;*

Β. Επανάληψη προτάσεων

Ι. Επανάληψη ερωτήσεων

1. <u>Ερωτήσεις αυτούσιες ή τροποποιημένες σύμφωνα με τα συμφραζόμενα.</u>

Ειρ. 1338: - *Τί δράσομεν αὐτήν;*
- *Τί δράσομεν αὐτήν;*

Θεσμ. 906: - *Ὦ θεοί, τίν' ὄψιν εἰσορῶ; Τίς εἶ, γύναι;*
- *Σὺ δ' εἶ τίς; Αὐτὸς γὰρ σὲ κἄμ' ἔχει λόγος.*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Θεσμ. 1083: *- Οὗτος, τί λαλεῖς;*
- Οὗτος, τί λαλεῖς;

(πβ. Αχ. 594 α · Θεσμ. 906, 1071, 1080 β, 1085 β, 1086 β, 1088 β, 1089 β, 1093 β, 1095 β · Εκκλ. 610 · Πλ. 175)

2. *<u>Επανάληψη της ερώτησης πριν από την απάντηση.</u>*

α. Η ερώτηση επαναλαμβάνεται με μόνο την ερωτηματική λέξη εισαγωγής της:

Ειρ. 847: *- Πόθεν δ' ἔλαβες ταύτας σύ; - Πόθεν; ἐκ τοὐρανοῦ.*

Όρν. 1234: *- Τί σὺ λέγεις; Ποίοις θεοῖς;*
- Ποίοισιν; Ἡμῖν, τοῖς ἐν οὐρανῷ θεοῖς.

(πβ. Όρν. 608 β · Βάτρ. 1424β · Εκκλ. 761β)

β. Στις ακόλουθες περιπτώσεις οι ερωτήσεις επαναλαμβάνονται, πλήρεις ή ελλειπτικές, αλλά η ερωτηματική λέξη εισαγωγής έχει αντικατασταθεί από την αντίστοιχη πλάγια.[18]

Ιππ. 742: *- Εἰπέ μοι, τί δρῶν;*
- Ὅ τι; τῶν στρατηγῶν ὑποδραμόντων ἐκ Πύλου ...

Νεφ. 214: *- ἀλλ' ἡ Λακεδαίμων ποῦ 'στίν; - ὅπου 'στίν; αὑτηί.*

Όρν. 1499: *- Πηνίκ' ἐστὶν ἄρα τῆς ἡμέρας;*
- Ὁπηνίκα; σμικρόν τι μετὰ μεσημβρίαν.

(πβ. Αχ. 106, 595, 959 · Ιππ. 128, 1073β · Νεφ. 664β, 677β, 690, 753β, 1248α, 1262β, 1495 · Σφ. 48β, 793β, 957, 1443β · Ειρ. 701, 883β, 1215 · Όρν. 164β, 299β, 960β, 997, 1529, 1640β · Λυσ. 911 · Θεσμ. 96β, 203β, 253 · Βάτρ. 198, 1386 · Εκκλ. 521 · Πλ. 139β, 462β, 465)

i. Σε δύο ερωτήσεις επαναλαμβάνεται η λέξη εισαγωγής πλάγιας ερωτηματικής πρότασης:

Νεφ. 760: *- ... ὅπως ἂν αὐτὴν ἀφανίσειας εἰπέ μοι.*
- ὅπως; ὅπως; οὐκ οἶδ'. ἀτὰρ ζητητέον.

Σφ. 1172: *- ἰδού. θεῶ τὸ σχῆμα, καὶ σκέψαι μ' ὅτῳ*
μάλιστ' ἔοικα τὴν βάδισιν τῶν πλουσίων.
- ὅτῳ; δοθιῆνι σκόροδον ἠμφιεσμένῳ.

---

[18] Βλ. Κακριδής 1974, σημ. στο στίχο 608.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

γ. Η ερώτηση επαναλαμβάνεται ελλειπτικά με μόνο το υποκείμενο του ρήματος.

Βάτρ. 1472: *-Τί δέδρακας, ὦ μιαρώτατ' ἀνθρώπων; - Ἐγώ;*
ἔκρινα νικᾶν Αἰσχύλον.

Εκκλ. 930: *- σὺ δὲ τί διακύπτεις; - ἐγώ;*
ᾄδω πρὸς ἐμαυτὴν Ἐπιγένει τὠμῷ φίλῳ.

(πβ. Νεφ. 723γ · Ειρ. 187β · Όρν. 107β, 907, 1230 · Βάτρ. 752β · Εκκλ. 372β)

i. Μια διαφορετική περίπτωση υπάρχει στην *Ειρήνη (1290)*, όπου ο Τρυγαίος ρωτάει το παιδί τίνος είναι και εκείνο απαντά, αφού πρώτα σιγουρευτεί ότι σ' αυτό απευθύνεται η ερώτηση:

- Τοῦ καί ποτ' εἶ;
- Ἐγώ; - Σὺ μέντοι νὴ Δί'. - Υἱὸς Λαμάχου.

II. Επανάληψη ως ερωτήσεων άλλων μη ερωτηματικών προτάσεων.

1. <u>Αυτούσιες</u>

Αχ. 785: *-Ἀλλ' οὐχὶ θύσιμός ἐστιν αὑτηγί. - Σά μάν;*
πᾶ δ' οὐκὶ θύσιμός ἐστι;

Ιππ. 122: *- Ἑτέραν ἔγχεον.*
- Ἐν τοῖς λογίοις ἔνεστιν «Ἑτέραν ἔγχεον;»

(πβ. Αχ. 397 · Ιππ. 700 ·Ειρ. 1076)

2. <u>Τροποποιημένες σύμφωνα με τα συμφραζόμενα και αρκετές ελλειπτικές ως προς το ρήμα.</u>

Νεφ. 672: *- ἰδοὺ μάλ' αὖθις, τοῦθ' ἕτερον. τὴν κάρδοπον*
ἄρρενα καλεῖς θήλειαν οὖσαν.
- τῷ τρόπῳ;
ἄρρενα καλῶ 'γὼ κάρδοπον;

Θεσμ. 33β: *- Οὐχ ἑόρακα πώποτε.*
Μῶν ὁ δασυπώγων;
- Οὐχ ἑόρακας πώποτε;

Εκκλ. 126: *- ὡς καὶ καταγέλαστον τὸ πρᾶγμα φαίνεται.*
- πῶς καταγέλαστον;

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

(πβ. Νεφ. 398-400, 688, 1332-3 · Σφ. 1195 · Όρν. 1386, 1525-6 · Λυσ. 489, 496, 529 · Θεσμ. 13, 544, 759 · Βάτρ. 98, 635-6, 1155, 1201 · Εκκλ. 760, 789, 812 · Πλ. 370)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

3. ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ - ΠΑΡΑΘΕΜΑΤΑ

Οι ερωτήσεις - παραθέματα προέρχονται είτε από τη λογοτεχνική δημιουργία, σύγχρονη ή παλαιότερη του Αριστοφάνη, είτε από εκδηλώσεις της δημόσιας και της ιδιωτικής ζωής των Αθηναίων.

Α. Από τη λογοτεχνία

Από τη λογοτεχνική δημιουργία, τη σύγχρονη και την παλαιότερη, ο Αριστοφάνης χρησιμοποιεί ερωτήσεις που προέρχονται από την ποίηση και συγκεκριμένα την επική, τη λυρική και την τραγική. Θα αρχίσουμε από την τελευταία από την οποία έχει μεταφέρει τις περισσότερες.

I. Από την τραγική ποίηση

Οι ερωτήσεις από την τραγική ποίηση είναι πολλές. Οι περισσότερες προέρχονται από τον Ευριπίδη, λίγες από τον Αισχύλο, δύο από το Σοφοκλή και μερικές από διάφορα άλλα τραγικά έργα. Οι ερωτήσεις αυτές χρησιμοποιούνται για να δημιουργηθεί η εντύπωση ότι το πρόσωπο που τις διατυπώνει βρίσκεται σε τραγική κατάσταση. Οι περισσότερες αποτελούν παρωδία και αποσκοπούν στην πρόκληση γέλιου.

1. <u>Από τον Ευριπίδη</u>

Η γνωστή προτίμηση του Αριστοφάνη προς το έργο *του Ευριπίδη* επιβεβαιώνεται και από τις πολλές ερωτήσεις που δανείζεται από αυτόν. Τις ερωτήσεις αυτές είτε τις ενσωματώνει αυτούσιες είτε τις χρησιμοποιεί τροποποιημένες. Όπως φαίνεται και από την καταγραφή που ακολουθεί, στην πρώτη γραμμή στέκονται οι *Θεσμοφοριάζουσες*, όπου παρωδείται η *Ελένη*, αλλά και άλλες τραγωδίες του Ευριπίδη.

α. Αυτούσιες

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Θεσμ. 194 :	*Χαίρεις ὁρῶν φῶς, πατέρα δ' οὐ χαίρειν δοκεῖς;*[19]
Ἄλκηστις 691:	*χαίρεις ὁρῶν φῶς· πατέρα δ' οὐ χαίρειν δοκεῖς;*
Ιππ. 16:	*πῶς ἂν σύ μοι λέξειας ἁμὲ χρὴ λέγειν;*
Ιππόλυτος 345:	*πῶς ἂν σύ μοι λέξειας ἁμὲ χρὴ λέγειν;*
Θεσμ. 906:	*σὺ δ' εἶ τίς; αὐτὸς γάρ σε κἄμ' ἔχει λόγος.*
Ελένη 558:	*σὺ δ' εἶ τίς; αὐτὸς γάρ σε κἄμ' ἔχει λόγος.*

πβ. Αχ. 543 (= Τήλεφος, απ. 710)[20]*, 555 (= Τήλεφος, απ. 711)*[21] *·* ***Ιππ.*** *1240 (= Τήλεφος, απ. 705)*[22]*, 1302 (= Αλκμαίων, απ. 67)*[23] *·***Σφ.*** *312 (= Θησέας, απ. 389) ·* ***Λυσ.*** *954α (= Ανδρομάχη 513, Τρωάδες 792)*[24] *·* ***Θεσμ.*** *582 (=Μήδεια 63, Ιππόλυτος 1160, Ελένη 1514),*[25] *868 (=Ελένη 56, 293), 871*[26] *(= Ελένη 68), 902 (= Ἄλκηστη 58, Ηλέκτρα 570, Ἴων 1472 κλπ),*[27] *905β (= Ελένη 557), 907(= Ελένη 561)*[28]*, 1048-50 (=Ανδρομέδα, απ. 122), 1058 (=Ανδρομέδα, απ. 125)*[29]*, 1070-1 (=Ανδρομέδα, απ. 115), 1098-9 (=Ανδρομέδα, απ. 123), 1128 (=Ανδρομέδα, απ. 144)*[30]

β. Τροποιημένες

Θεσμ. 905α:	*Ὦ θεοί, τίν' ὄψιν εἰσορῶ;*
Ελένη 72:	*ὦ θεοί, τίν' εἶδον ὄψιν;*
Θεσμ. 1105-6:	*Ἔα, τίν' ὄχθον τόνδ' ὁρῶ καὶ παρθένον θεαῖς ὁμοίαν ναῦν ὅπως ὡρμισμένην;*
Ανδρομέδα , απ. 124:	*ἔα, τίν' ὄχθον τόνδ' ὁρῶ περίρρυτον ἀφρῷ θαλάσσης;*

πβ. Αχ. 454 (= Τήλεφος, απ. 714) · ***Νεφ.*** *30*[31] *(= απ. 1000) ·* ***Ειρ.*** *114-7 (= Αίολος, απ. 17)*[32] *·* ***Όρν.*** *94 β (= Ηρακλ. Μαιν. 965),* [33] *1244-5 (= Ἄλκηστη 675)*[34] *·* ***Λυσ.*** *962-66*[35] *(= Ανδρομέδα, απ. 116) ·* ***Θεσμ.***

---

19 «*παρὰ τὰ ἐξ Ἀλκήστιδος Εὐριπίδου*». (Σ) Στις *Νεφέλες (1415)* μόνο η ερώτηση: «*πατέρα δ' οὐ χαίρειν δοκεῖς;*».

20 «*καὶ τοῦτο ἐκ Τηλέφου*» (Σ)

21 «*καὶ ταῦτα ἐκ Τηλέφου Εὐριπίδου*» (Σ)

22 « *ὁ στίχος ἐκ Τηλέφου Εὐριπίδου*» (Σ)

23 «*ὁ στίχος παρὰ τὰ ἐξ Ἀλκμαίωνος Εὐριπίδου*». (Σ)

24 Βλ. Rau 1967, 200.

25 Βλ. Rau 1967, 47: Η ερώτηση και η προσφώνηση απαντώνται συχνά στον Ευριπίδη.

26 Ο στίχος 871 ίδιος ακριβώς με της *Ελένης 68*. Το υπόλοιπο μέρος της ερώτησης από τα *Τραγικά Αδέσποτα* απ. 65. Στην *Ελένη* μιλάει ο *Τεύκρος*, ενώ στις *Θεσμοφοριάζουσες* ο *Ευριπίδης* ως *Μενέλαος*.

27 Οι ερωτήσεις αυτού του είδους προέρχονται από την τραγωδία. Εκτός από τον *Ευριπίδη* τη συναντούμε και στον *Σοφοκλή*. Βλ. Rau 1967, 61.

28 Ο στίχος από την *Ελένη* είχε χαθεί και αποκαταστάθηκε με βάση τον αριστοφανικό. Βλ. Rau 1967, 62 · Sommerstein 1994, a.l.

29 Με μια αλλαγή στο γένος της αναφορικής αντωνυμίας, γιατί στην *Ανδρομέδα*, η Ανδρομέδα ρωτάει τον Περσέα, ενώ στις *Θεσμοφοριάζουσες* ο Μνησίλοχος τον Ευριπίδη που παριστάνει την Ηχώ.

30 Την ερώτηση «*τί δράσω;*», με την ίδια σημασία που έχει εδώ, τη συναντάμε τρεις φορές στον Ευριπίδη (*Άλκ. 380, Μήδ. 1042* και *1271*) και τρεις στον Σοφοκλή (*Αίας 809, 920, 1024*).

31 Βλ. Rau 1967, *ό.π.*, 189.

32 «*εἴρηται παρὰ τὰ ἐξ Αἰόλου Εὐριπίδου*» (Σ). Βλ. και Rau 1967, 193.

33 Βλ. Rau 1967, 195.

34 Βλ. Rau 1967, 198.

35 «*Παρὰ τὰ ἐξ Ἀνδρομέδας «ποῖαι λιβάδες, ποία σειρήν;*» (Σ)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

518-9 (= Τήλεφος, απ. 712),[36] *715-6 (= Ιππόλυτος 675), 765 (=Άλκηστη 213-5, Ηρακλής Μαινόμενος 80-1),*[37] *881 (=Ελένη 467) · Βάτρ. 64 (=Υψιπύλη απ. 763),*[38] *840 (= απ. 878),*[39] *1475 (= Αίολος, απ. 19), 1477-8 (= Φρίξος, απ. 830 και Πολύϊδος, απ. 639)*

2. Από τον Αισχύλο

Από τον Αισχύλο οι ερωτήσεις που μεταφέρονται στο αριστοφανικό έργο, αυτούσιες ή τροποποιημένες, είναι λίγες.

α. Αυτούσιες

Θεσμ. 889-90:	*τί δαὶ σὺ θάσσεις τάσδε τυμβήρεις ἕδρας* *φάρει καλυπτός, ὦ ξένη;*
Νιόβη, απ. 157:	*τί δαὶ σὺ θάσσεις τάσδε τυμβήρεις ἕδρας* *φάρει καλυπτός(, ὦ ξένη?);*
Βάτρ. 1264-7:	*Φθιῶτ' Ἀχιλλεῦ, τί ποτ' ἀνδροδάικτον ἀκούων* *ἰὴ κόπον οὐ πελάθεις ἐπ' ἀρωγάν;* *Ἑρμᾶν μὲν πρόγονον τίομεν γένος οἱ περὶ λίμναν.* *Ἰὴ κόπον οὐ πελάθεις ἐπ' ἀρωγάν;* [40]
Μυρμιδόνες, απ. 62:	*Φθιῶτ' Ἀχιλλεῦ, τί ποτ' ἀνδροδάικτον ἀκούων,* *ἰή, κόπον οὐ πελάθεις ἐπ' ἀρωγάν;*

(πβ. Θεσμ. 136 (= Ηδωνοί, απ. 72)[41]

β. Μία ερώτηση τροποποιημένη:

Όρν. 276:	*Τίς ποτ' ἔσθ' ὁ μουσόμαντις, ἄτοπος ὄρνις, ὀρειβάτης;*
Ηδωνοί, απ. 75:	*τίς ποτ' ἐστ[α]ὶ ὁ μουσόμαντις, ἄλαλος < > ἀβρ<οβ>ατής;*

3. Δύο ερωτήσεις από το Σοφοκλή

Όρν. 168:	*Τίς ὄρνις οὗτος ;*[42]
Τυρώ II, απ. 654:	*τίς ὄρνις οὕτως ἔξεδρον χώραν ἔχων ...;*

---

[36] « *παρὰ τὰ ἐκ Τηλέφου Εὐριπίδου*» (Σ)

[37] Βλ. Rau 1967, 51.

[38] ««*ἔστι δὲ τὸ ἡμιστίχιον ἐξ Ὑψιπύλης Εὐριπίδου.*» (Σ).

[39] « *εἴρηται δὲ ὁ στίχος παρὰ τὰ Εὐριπίδου*». (Σ) Βλ. και Rau 1967, 123 και 203.

[40] Η ίδια ερώτηση αυτούσια και στους *Βάτραχους 1271, 1275* και *1277.*

[41] Βλ. Schlesinger 1937, 294 · Rau 1967, 109-10 και 201 ·Sommerstein 1994, a.l. Ο *Αριστοφάνης* εδώ κατονομάζει την πηγή του: «*κατ' Αἰσχύλον ἐκ τῆς Λυκουργείας ἐρέσθαι βούλομαι*».

[42] Βλ. Κακριδής 1974, a.l.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Όρν. 1246-51: *Ἆρ' οἶσθ' ὅτι Ζεὺς εἴ με λυπήσει πέρα,*
μέλαθρα μὲν αὐτοῦ καὶ δόμους Ἀμφίονος
καταιθαλώσω πυρφόροισιν αἰετοῖς,
πέμψω δὲ πορφυρίωνας εἰς τὸν οὐρανὸν
ὄρνις ἐπ' αὐτὸν παρδαλᾶς ἐνημμένους
πλεῖν ἑξακοσίους τὸν ἀριθμόν ;
Αντιγόνη 2: *ἆρ' οἶσθ' ὅ τι Ζεὺς τῶν ἀπ' Οἰδίπου κακῶν*
ὁποῖον οὐχὶ νῷν ἔτι ζώσαιν τελεῖ;[43]

4. Τρεις ερωτήσεις από τα Τραγικά Αδέσποτα

Ειρ. 140: *Τί δ', ἢν ἐς ὑγρὸν πόντιον πέσῃ βάθος;*
Τραγικά Αδέσποτα 60: *Τί δ', ἢν ἐς ὑγρὸν πόντιον πέσῃ βάθος;*

Όρν. 1147: *Τί δῆτα πόδες ἂν οὐκ ἂν ἐργασαίατο;*
Τραγικά Αδέσποτα 46: *τί δῆτα χεῖρες οὐκ ἂν ἐργασαίατο;*

Πλ. 39: *τί δῆτα Φοῖβος ἔλακεν ἐκ τῶν στεμμάτων;*
Τραγικά Αδέσποτα 61: *τί δῆτα Φοῖβος ἔλακεν ἐκ τῶν στεμμάτων;*

ΙΙ. Από τη Λυρική ποίηση

Από τη Λυρική ποίηση υπάρχει μία ερώτηση από τον Πίνδαρο που χρησιμοποιείται τροποποιημένη. Τη διατυπώνει ο Χορός στη δεύτερη Παράβαση των *Ιππέων*:

Ιππ. 1264-9: *Τί κάλλιον ἀρχομένοι-*
σιν ἢ καταπαυομένοισιν
ἢ θοᾶν ἵππων ἐλατῆρας ἀείδειν
μηδὲν εἰς Λυσίστρατον,
μηδὲ Θούμαντιν τὸν ἀνέστιον αὖ λυ-
πεῖν ἑκούσῃ καρδίᾳ;
Απ. 89: *Τί κάλλιον ἀρχομένοισ(ιν?) ἢ καταπαυομένοισιν*
ἢ βαθύζωνόν τε Λατώ
καὶ θοᾶν ἵππων ἐλάτειραν ἀεῖσαι;[44]

ΙΙΙ. Από την Επική ποίηση

Από την Επική ποίηση υπάρχει μία ερώτηση από τον Όμηρο:

[43] Βλ. Rau 1933, 198.
[44] Βλ. B. Snell, *Pindari Carmina cum* Fragmentis, Leipzig 1964, a.l.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Λυσ. 127 β: *Τί δάκρυον κατείβεται;*
Οδ. φ 86: *ἆ δειλώ, τί νυ δάκρυ κατείβετον ἠδὲ γυναικὶ θυμὸν ἐνὶ στήθεσσιν ὀρίνετον;*

Β. Από εκδηλώσεις της δημόσιας και ιδιωτικής ζωής

Ι. Από την πολιτική ζωή

Τρεις όμοιες τυποποιημένες ερωτήσεις που χρησιμοποιούνταν κατά το άνοιγμα της συνεδρίασης της Εκκλησίας του Δήμου:

Αχ. 45 β: *Τίς ἀγορεύειν βούλεται;*
(πβ. Θεσμ. 379 · Εκκλ. 130)

ΙΙ. Από τη δικαστική ζωή

Μία ερώτηση από τη διαδικασία εκδίκασης υποθέσεων στα δικαστήρια, όταν προς το τέλος της ψηφοφορίας ο κήρυκας καλούσε όποιον δεν είχε ψηφίσει ακόμη:[45]

Σφ. 752-3: *ἵν' ὁ κῆρύξ φησι· "τίς ἀψήφι- στος ; ἀνιστάσθω."*

ΙΙΙ. Από το τελετουργικό προσευχής

Ειρ. 968: Τίς τῇδε; Ποῦ ποτ' εἰσὶ πολλοὶ κἀγαθοί;[46]

---

[45] Βλ. MacDowell 1971, a.l.
[46] *«σπένδοντες γὰρ ἔλεγον "τίς τῇδε;" ἀντὶ τοῦ "τίς πάρεστιν;" εἶτα οἱ παρόντες εὐφημιζόμενοι ἔλεγον "πολλοὶ κἀγαθοί".»* (Σ)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

4. ΑΤΕΛΗΣ ΠΛΑΓΙΟΣ ΛΟΓΟΣ[47]

Ο πλάγιος λόγος χαρακτηρίζεται ως ατελής όταν τα λόγια ενός ανακοινώνονται σε άλλον με τις ίδιες ακριβώς λέξεις, αμετάβλητες, σε ανεξάρτητο λόγο, όπου προτάσσεται ή ακολουθεί ένας τύπος του ρήματος «*λέγω*» ή του «*ἐρωτῶ*» ή συνωνύμων τους. Στην περίπτωση αυτή γίνεται χρήση των εισαγωγικών και μέσα σ' αυτά περικλείονται τα λόγια που ανακοινώνονται. Στον Αριστοφάνη εντοπίσαμε τις ακόλουθες περιπτώσεις:

Αχ. 182: *Ἔπειτ' ἀνέκραγον πάντες « Ὦ μιαρώτατε, σπονδὰς φέρεις τῶν ἀμπέλων τετμημένων;»*

Ειρ. 68: *Ἔφασκε γὰρ πρὸς αὐτὸν ἂν ταδί· «Πῶς ἂν ποτ' ἀφικοίμην ἂν εὐθὺ τοῦ Διός;»*

Λυσ. 518: *εἶτ' ἠρόμεθ' ἄν «Πῶς ταῦτ', ὦνερ, διαπράττεσθ' ὧδ' ἀνοήτως;»*

(πβ. Ιππ. 52, 67, 419, 602-3, 671 · Νεφ. 1366-7 · Σφ. 21-3, 45, 498-9, 752-3, 1316-8 ·Ειρ. 58, 746-7 · Λυσ. 513-4, 514, 515 · Θεσμ. 884 · Βάτρ. 978-9, 983-8 · Εκκλ. 400-2, 404, 703, 727)

Σε ορισμένες περιπτώσεις, η ερώτηση συνοδεύεται από την απάντησή της:

Ειρ. 1142: *«Εἰπέ μοι, τί τηνικαῦτα δρῶμεν, ὦ Κωμαρχίδη;» «Ἐμπιεῖν ἔμοιγ' ἀρέσκει τοῦ θεοῦ δρῶντος καλῶς...»*

Θεσμ. 483-5: *Ο δ' ἀνὴρ ἐρωτᾷ· «Ποῖ σὺ καταβαίνεις;» «Ὅποι; στρόφος μ' ἔχει τὴν γαστέρ', ὦνερ, κὠδύνη·»*

(πβ. Ειρ. 44-5 · Ὄρν. 168 · Θεσμ. 403)

[47] Βλ. Τζάρτζανος 1999, 122.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

5. ΤΥΠΟΠΟΙΗΜΕΝΕΣ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

Με μια απλή ματιά στις έντεκα κωμωδίες εύκολα διαπιστώνει κανείς ότι πολλές από τις ερωτήσεις επαναλαμβάνονται αυτούσιες. Δεν πρόκειται για μηχανισμό ο οποίος σκοπό έχει μόνο να προκαλέσει γέλιο,[48] αλλά για μέσο έκφρασης συγκεκριμένων καταστάσεων της καθημερινής ζωής.[49] Οι ερωτήσεις ομαδοποιούνται ως εξής.

Α. «Τί ... ἐστίν;»

Οι ερωτήσεις της μορφής αυτής επαναλαμβάνονται αρκετά συχνά κάθε φορά που κάποιος θέλει να εκφράσει την απορία του για κάτι:

Αχ. 178: — *- Μήπω γε πρίν <γ> ἂν στῶ τρέχων*
δεῖ γάρ με φεύγοντ' ἐκφυγεῖν Ἀχαρνέας.
- Τί δ' ἐστίν;
- Ἐγὼ μὲν δεῦρό σοι σπονδὰς φέρων ...

Όρν. 49: — *- Οὗτος.*
- Τί ἐστιν;
- Ἡ κορώνη μοι πάλαι...

Βάτρ. 40α: — *- Ὁ παῖς.*
- Τί ἐστιν;
- Οὐκ ἐνεθυμήθης;

(πβ. Αχ. 189 · Ιππ. 956 · Νεφ. 82α, 825 · Ειρ. 268 · Όρν. 225α, 1010 · Λυσ. 830 · Θεσμ. 95, 193 · Βάτρ. 312α, 526, 653, 657, 1220 · Εκκλ. 157 · Πλ. 970, 1107)

Β. «τουτὶ τί ἐστιν;»

Τυποποιημένες είναι και οι ερωτήσεις της μορφής αυτής και χρησιμοποιούνται για να δηλώσουν κάτι παράξενο που έρχεται αναπάντεχα.[50]

Αχ. 284: — *- Ἡράκλεις τουτὶ τί ἐστι; τὴν χύτραν συντρίψετε.*

---

[48] Για την επανάληψη στίχων και λέξεων με στόχο την πρόκληση γέλιου, βλ.: Miller 1944, 27-36 και 1945, 398-408.

[49] Βλ. Stevens 1976, 11-63, όπου υπάρχει κατάλογος λέξεων και εκφράσεων της καθημερινής ομιλίας και στον Αριστοφάνη.

[50] Βλ. Κακριδής, 1974, σημ. στο στίχο 1029.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Νεφ. 201:	*- τουτὶ δὲ τί;* *- γεωμετρία.*
Βάτρ. 181α:	*- Τουτὶ τί ἐστι;* *- Τοῦτο; λίμνη νὴ Δία...*

(πβ. Αχ. 157 β · Νεφ. 1248 · Σφ. 183β, 844, 1509 · Όρν. 93, 280, 859, 1030, 1495β · Λυσ. 350 · Θεσμ. 733, 904 · Βάτρ. 39, 1209 · Εκκλ. 1012 · Πλ. 1097β · Απόσπ. 589)

I. Εδώ ανήκουν και οι τέσσερις ερωτήσεις της μορφής: «Τουτὶ τί ἐστι τὸ κακόν;»

Αχ. 156:	*- Οἱ Θρᾶκες ἴτε δεῦρ', οὓς Θέωρος ἤγαγεν.* *- Τουτὶ τί ἐστι τὸ κακόν;* *- Ὀδομάντων στρατός.*
Ειρ. 180-1:	*- Πόθεν βροτοῦ με προσέβαλ'; Ὦναξ Ἡράκλεις, τουτὶ τί ἐστι τὸ κακόν;* *- Ἱπποκάνθαρος.*

*(πβ. **Σφ. 1136· Όρν. 1207**)*

II. Και οι τέσσερις ερωτήσεις της μορφής: «Τουτὶ τί ἦν τὸ πρᾶγμα;» υπάγονται στην ίδια κατηγορία:

Αχ. 767:	*- Τουτὶ τί ἦν τὸ πρᾶγμα;* *- Χοῖρος ναὶ Δία.*
Βάτρ. 438:	*- Τουτὶ τί ἦν τὸ πρᾶγμα;* *- Ἀλλ' ἢ Διὸς Κόρινθος ἐν τοῖς στρώμασιν;*

*(πβ. **Όρν. 1171 · Βάτρ. 658**)*

Γ. «Τί φῄς;», «τί λέγεις;»

Οι ερωτήσεις της μορφής «***Τί φῄς;***» και «***τί λέγεις;***» είναι τυποποιημένες και χρησιμοποιούνται κάθε φορά για να δηλώσουν έκπληξη:

I. «Τί φῄς;»

Ιππ. 1345:	*Τί φῄς;* *Ταυτί μ' ἔδρων, ἐγὼ δὲ τοῦτ' οὐκ ᾐσθόμην;*
Όρν. 301α:	*Τί φῄς; Τίς γλαῦκ' Ἀθήναζ' ἤγαγεν;*
Πλ. 399:	*Τί φῄς; Οὐ τῷ μεταδοῦναι;*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

(πβ. Νεφ. 235 · Ειρ. 872β · Όρν. 416 · Λυσ. 70α, 710α · Θεσμ. 144α · Πλ. 81-2, 117)

ΙΙ. «τί λέγεις;»

Σφ. 696:	*ταυτί με ποιοῦσ'; οἴμοι, τί λέγεις;*
Όρν. 1233:	*Τί σὺ λέγεις; Ποίοις θεοῖς;*
Πλ. 143:	*Τί λέγεις; δι' ἐμὲ θύουσιν αὐτῷ;*

(πβ. Αχ. 768· Νεφ. 207, 367α ·Σφ. 216, 1378α ·Λυσ. 756 ·Πλ. 188)

Δ. «τί δαί;»

Το μόριο ***δαί*** - εκτεταμένος τύπος του ***δή*** - είναι χαρακτηριστικό του λαϊκού λόγου, γι' αυτό και απαντά αρκετά συχνά στον Αριστοφάνη. Οι ελλειπτικές ερωτήσεις «***τί δαί;***» χρησιμοποιούνται κάθε φορά που πρόκειται να δηλωθεί κάποιο έντονο συναίσθημα ή απλά η μετάβαση σε άλλο θέμα.[51]

Ο Στρεψιάδης δεν καταλαβαίνει το νόημα των λόγων του Σωκράτη και έκπληκτος ρωτάει:

Νεφ. 491: - *ἄγε νυν ὅπως, ὅταν τι προβάλωμαι σοφὸν*
περὶ τῶν μετεώρων, εὐθέως ὑφαρπάσει.
- *τί δαί; κυνηδὸν τὴν σοφίαν σιτήσομαι;*

Ο υπηρέτης του Έποπα εκπλήσσεται όταν ακούει ότι ο Πεισθέταιρος και ο Ευελπίδης δεν είναι άνθρωποι και τους ρωτάει τι τέλος πάντων είναι:

Όρν. 64: - *Ἀλλ' οὐκ ἐσμὲν ἀνθρώπω.*
- *Τί δαί;*

Ο Δικαιόπολης ρωτάει τα γουρουνάκια - κόρες του Μεγαρίτη τι τρώνε πιο πολύ, απαριθμώντας τα διάφορα φαγητά που πιθανόν να τους αρέσουν:

Αχ. 802: Τί δαί; Φιβάλεως ἰσχάδας;

Ο Άδικος Λόγος κάνει ερωτήσεις, τη μια μετά την άλλη, στο Δίκαιο Λόγο, παίρνοντας την ίδια αστεία απάντηση:

Νεφ. 1091: *τί δαί; τραγῳδοῦσ' ἐκ τίνων;*

[51] Βλ. Kühner - Gerth, 2, 134 · Denniston 1954, 262-3.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πβ. Αχ. 803α (Μετάβαση) · Ιππ. 28, 171(Μετάβαση), 493 · Νεφ. 491α, 656, 1275 · Όρν. 225γ, 1153 (μετάβαση) · Βάτρ. 6 (Μετάβαση), 73, 135, 558 (Μετάβαση), 867, 1479 · Πλ. 156, 905 (Μετάβαση) · Απόσπ. 204

Ε. «τί δέ;»

Οι ελλειπτικές ερωτήσεις «*τί δέ;*» δηλώνουν πάθος ή τη μετάβαση από ένα θέμα σε άλλο, όταν ο λόγος είναι συνεχής.[52]

Ο Χρέμης ετοιμάζεται να παραδώσει τα υπάρχοντά του στην πόλη και, καθώς ακούει έναν άνδρα να αμφισβητεί την απόφασή του αυτή, έκπληκτος ρωτάει:

Εκκλ. 762: *τί δ'; ούχὶ πειθαρχεῖν με τοῖς νόμοισι δεῖ;*

Ο Καρίων και ο Χρεμύλος απαριθμούν τις συμφορές που προκαλεί ο Πλούτος στους ανθρώπους. Ο Καρίων υπαινίσσεται ότι λόγω του Πλούτου γίνεται η συνεδρίαση της Εκκλησίας του Δήμου και στη συνέχεια ο Χρεμύλος ισχυρίζεται ότι για τον Πλούτο εξοπλίζονται τα πλοία:

Πλ. 172: *Τί δέ; τὰς τριήρεις οὐ σὺ πληροῖς; εἰπέ μοι.*

(πβ. Νεφ. 481· Βάτρ. 73, 798, 1324 · Εκκλ.135, 525, 1150 · Πλ. 172)

[52] Βλ. Kühner - Gerth 1898, 2, 263. Βλ. και Denniston 1954, 174.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

6. ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ «ΕΙΣ ΕΑΥΤΟΝ»

Πολλές φορές ο αριστοφανικοί ήρωες διαπιστώνουν τη δύσκολη κατάσταση ή το αδιέξοδο στο οποίο έχουν περιέλθει και διατυπώνουν ερωτήσεις προς τον εαυτό τους προσπαθώντας να βρουν λύση στο πρόβλημά τους. Ο εκφραστικός αυτός τρόπος προσιδιάζει περισσότερο σε καταστάσεις που πραγματεύεται η αρχαία τραγωδία, χρησιμοποιείται όμως και στην κωμωδία με τη μορφή της παρωδίας. Έτσι εξηγείται η χρήση των σχετλιαστικών επιφωνημάτων *αἰαῖ* και *οἴμοι*, τα οποία συχνά προτάσσονται.

Α. Σε ορισμένες περιπτώσεις ένα πρόσωπο εκφράζει την πλήρη αδυναμία του - πραγματική ή προσποιητή - μπροστά στο αδιέξοδο. Η έγκλιση που χρησιμοποιείται είναι η υποτακτική αορίστου στο πρώτο ενικό πρόσωπο (απορηματική).

Στις *Νεφέλες* ο Φειδιππίδης, ακούγοντας τα παράξενα του πατέρα του, του Στρεψιάδη, και νομίζοντας ότι έχει χάσει τα λογικά του, δεν ξέρει τι να κάνει και μονολογεί:

Νεφ. 844-6: *οἴμοι· τί δράσω παραφρονοῦντος τοῦ πατρός;*
πότερον παρανοίας αὐτὸν εἰσαγαγὼν ἕλω,
ἢ τοῖς σοροπηγοῖς τὴν μανίαν αὐτοῦ φράσω; [53]

Στη *Λυσιστράτη*, ο Κινησίας βρίσκεται σε απόγνωση, μετά την αποτυχία του να συνευρεθεί ερωτικά με τη γυναίκα του, και μονολογεί:

Λυσ. 954-7: *οἴμοι τί πάθω; Τίνα βινήσω,*
τῆς καλλίστης πασῶν ψευσθείς ;
Πῶς ταυτηνὶ παιδοτροφήσω;
Ποῦ Κυναλώπηξ;

Στις *Θεσμοφοριάζουσες*, ο Ευριπίδης αδυνατεί να πείσει τον Τοξότη – φύλακα να αφήσει το Μνησίλοχο ελεύθερο και αναρωτιέται τι να κάνει:

Θεσμ. 1128: *Αἰαῖ· τί δράσω; Πρὸς τίνας στρεφθῶ λόγους;*

(πβ. Αχ. 466 · Σφ. 826 · Ειρ. 1232 · Λυσ. 884 · Θεσμ. 68 · Βάτρ. 120, 460 · Εκκλ. 358 · Πλ. 603)

[53] Βλ. Dover 1968, a.l.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Σ' αυτήν την κατηγορία υπάγεται και μια ερώτηση σε υποτακτική ενεστώτα που εκφράζει επίσης την πλήρη απόγνωση, σίγουρα προσποιητή, αφού ο Μνησίλοχος μιμείται την Ελένη από την ομώνυμη τραγωδία του Ευριπίδη:

Θεσμ. 868: *Κἀγὼ μὲν ἐνθάδ' εἴμ'· ὁ δ' ἄθλιος πόσις*
οὑμὸς Μενέλεως οὐδέπω προσέρχεται.
Τί οὖν ἔτι ζῶ;

Β. Σε μερικές περιπτώσεις τα πρόσωπα της κωμωδίας, βλέποντας την άσχημη κατάσταση στην οποία έχουν περιέλθει, αναρωτιούνται τι κακό θα τους συμβεί ή τι θα μπορούσε να τα βοηθήσει να ξεπεράσουν το αδιέξοδο. Τα ρήματα βρίσκονται σε οριστική (μέλλοντα ή αορίστου) ή σε ευκτική (αορίστου ή σπανιότερα ενεστώτα).

Στους *Σφήκες*, ο Ξανθίας αναρωτιέται τι κακό θα του συμβεί μετά το όνειρο που είδε:

Σφ. 24-5: *οἴμοι, τί δῆτά μοι κακὸν γενήσεται*
ἰδόντι τοιοῦτον ἐνύπνιον;

Στις *Θεσμοφοριάζουσες*, ο Μνησίλοχος αναρωτιέται με ποιον τρόπο θα μπορέσει να ειδοποιήσει τον *Ευριπίδη* να έλθει να τον ελευθερώσει:

Θεσμ. 768-74: *... Φέρε, τίν' οὖν <ἂν> ἄγγελον*
πέμψαιμ' ἐπ' αὐτόν; ...
Πόθεν οὖν γένοιντ' ἄν μοι πλάται; [Πόθεν; <πόθεν;>]
Τί δ' ἄν, εἰ ταδὶ τἀγάλματ' ἀντὶ τῶν πλατῶν
γράφων διαρρίπτοιμι; Βέλτιον πολύ.

Στους *Βάτραχους*, ο Διόνυσος, που έχει φτάσει στον Άδη και αντικρίζει παράξενα όντα , αναρωτιέται ποια είναι η πηγή των συμφορών του:

Βάτρ. 309: *Οἴμοι, πόθεν μοι τὰ κακὰ ταυτὶ προσέπεσεν;*

*(πβ. **Ιππ.** 1193 · **Νεφ.** 79, 129-32, 791 · **Σφήκ.** 999-1000 · **Θεσμ.** 847, 849, 1015-7 · **Βάτρ.** 296α, 296β · **Εκκλ.** 24, 911 · **Πλ.** 605)*

Γ. Στις ακόλουθες περιπτώσεις το πρόσωπο που μιλάει προσπαθεί με ερωτήσεις να ανασύρει από τη μνήμη του γεγονότα του παρελθόντος.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Αν καταφέρει να τα θυμηθεί εύκολα με μια ερώτηση έχει καλώς, διαφορετικά θα επαναλάβει την ερώτηση μία και δύο φορές.

Στου *Αχαρνείς*, ο Δικαιόπολης προσπαθεί να θυμηθεί αν έχει βιώσει κανένα ευχάριστο γεγονός στη ζωή του:

Αχ. 4: *Φέρ' ἴδω, τί δ' ἥσθην ἄξιον χαιρηδόνος;*

Στις *Νεφέλες*, ο Στρεψιάδης προσπαθεί να θυμηθεί και να απαντήσει στην ερώτηση του Σωκράτη τι έχει διδαχτεί ως τώρα, δυσκολεύεται όμως να βρει την απάντηση:

Νεφ. 787-9: *φέρ' ἴδω, τί μέντοι πρῶτον ἦν; τί πρῶτον ἦν;*
τίς ἦν ἐν ᾗ ματτόμεθα μέντοι τἄλφιτα;
οἴμοι, τίς ἦν;

(πβ. Νεφ. 30, 787-9 ·Θεσμ. 630)

Δ. Σε δύο ερωτήσεις το πρόσωπο που μιλάει απευθύνεται στη ψυχή του και προσπαθεί να την ενθαρρύνει και ο ίδιος να πάρει δύναμη για να πετύχει στην αποστολή του.

Στους *Αχαρνείς*, ο Δικαιόπολης απευθύνεται στη ψυχή του, καθώς προετοιμάζεται να μιλήσει στους συμπολίτες του για την ειρήνη με τους Σπαρτιάτες:

Αχ. 481-4: *Ἆρ' οἶσθ' ὅσον τὸν ἀγῶν' ἀγωνιεῖ τάχα,*
μέλλων ὑπὲρ Λακεδαιμονίων ἀνδρῶν λέγειν;
Πρόβαινέ νυν, ὦ θυμέ· γραμμὴ δ' αὑτηί.
Ἕστηκας; Οὐκ εἶ καταπιὼν Εὐριπίδην;

Στους *Σφήκες*, ο Φιλοκλέων αναζητά την ψυχή του, καθώς αναπολεί την ατμόσφαιρα του δικαστηρίου:[54]

Σφ. 756: *σπεῦδ', ὦ ψυχή. ποῦ μοι ψυχή;*
πάρες, ὦ σκιερά.

Ε. Τρεις ξεχωριστές ερωτήσεις με διαφορετικό περιεχόμενο η καθεμιά.

[54] Βλ. MacDowell 1971, a.l.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

I. Στους Σφήκες, ο Φιλοκλέων μονολογεί διαπιστώνοντας ότι δεν μπορεί να κρατήσει το ξίφος στο χέρι του:

Σφ. 713: *οἴμοι, τί πέπονθ᾽; ὥσπερ νάρκη μου κατὰ τῆς χειρὸς καταχεῖται,*
καὶ τὸ ξίφος οὐ δύναμαι κατέχειν, ἀλλ᾽ ἤδη μαλθακός εἰμι.

II. Στους Βάτραχους, ο Ξανθίας μονολογεί τονίζοντας την ατυχία του που δεν πήρε μέρος στη ναυμαχία των Αργινουσών και δεν κέρδισε την ελευθερία του:

Βατρ. 33: Οἴμοι κακοδαίμων· τί γὰρ ἐγὼ οὐκ ἐναυμάχουν;

III. Στις Εκκλησιάζουσες οι γυναίκες ξεχνούν πως είναι ντυμένες άντρες και παραλίγο ν'αποκαλυφθούν, διαπιστώνουν όμως αμέσως το λάθος τους και το διορθώνουν μονολογώντας:

Εκκλ. 299: *τὰς ἡμετέρας φίλας.*
καίτοι τί λέγω; φίλους
γὰρ χρῆν μ᾽ ὀνομάζειν.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

7. ΕΥΘΕΙΕΣ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ ΣΕ ΘΕΣΗ ΠΛΑΓΙΩΝ

Σε αρκετές περιπτώσεις μια ευθεία ερωτηματική πρόταση, η οποία είναι νοηματικά εξαρτημένη, τυπικά όμως ανεξάρτητη, χρησιμοποιείται εκεί όπου θα ανέμενε κανείς πλάγια.[55] Η ανακολουθία αυτή αποτελεί σημάδι ελευθερίας και ζωηρότητας του λόγου.

Α. Με τις προστακτικές «λέγε», «λέξον» και «εἰπέ».

Ιππ.102: *Εἰπέ μοι, Παφλαγών τί δρᾷ;*

Νεφ. 90: *λέγε δή, τί κελεύεις;*[56]

Νεφ. 340-1: *λέξον δή μοι, τί παθοῦσαι,*
εἴπερ νεφέλαι γ' εἰσὶν ἀληθῶς, θνηταῖς εἴξασι γυναιξίν;

(πβ. Αχ. 157β, 588-9, 812 (λέγε) · Ιππ. 178-9, 741, 1245-6, 1361 · Νεφ. 82β, 200, 340-1 (λέξον), 500-2, 636-7, 652-3, 785-6 (λέγε), 900, 1247 (λέγε), 1410-2 · Σφ. 293-5, 333-5 (λέξον), 498α, 524, 944 (λέγε), 997, 1197-9, 1316-8 · Ειρ. 210, 226-7, 851-2, 1142, 1300 · Όρν. 88-9, 107α (εἴπατον), 906β, 998-9, 1430-1, 1668-9 (λέξον) · Λυσ. 830β · Θεσμ. 89, 618-9, 743α · Βάτρ. 39, (1019-20 (λέξον) · Εκκλ. 328-30, 865 · Πλ. 172, 222 (λέγε), 941, 998, 1100-1, 1106-7 · Απόσπ. 15)

Στα ακόλουθα παραδείγματα το πρόσωπο που ρωτάει απευθύνεται σε περισσότερα πρόσωπα κι όχι σε ένα, όπως θα ταίριαζε συντακτικά. Η χρήση αυτή φαίνεται ότι προέρχεται από το διάλογο που γίνεται στα πλαίσια της οικογένειας:[57]

Αχ. 319-20: *Εἰπέ μοι, τί φειδόμεσθα τῶν λίθων, ὦ δημόται,*
μὴ οὐ καταξαίνειν τὸν ἄνδρα τοῦτον εἰς φοινικίδα;

Ειρ. 383: *Εἰπέ μοι, τί πάσχετ', ὦνδρες;*

(πβ. Αχ. 328-9 · Σφ. 403 · Ειρ. 383 · Όρν. 366-8)

Β. Με τις προστακτικές «φράζε» (φράζετε) και «φράσον»

Όρν. 1229: *Φράσον δέ τοί μοι τὼ πτέρυγε ποῖ ναυστολεῖς;*

Πλ. 199: *Φράζε, τοῦ πέρι;*

---

[55] Βλ. Ασώπιος 1858, 817-8 και Kühner - Gerth 1898, 2, 516.
[56] Πβ. «*για πες μας τι εζουρλάθηκες και συ και τα παιδιά σου;*» από το δημοτικό τραγούδι: *Κόλιας ο Πλαπούτας* (Σταμέλος 1989, 27).
[57] Βλ. Kühner - Gerth 1898, 84-5.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πβ. Αχ. 111-13· Νεφ. 314-5, 673, 736, 1048-9, 1061-2, 1088-9 · Σφ. 382 (φράζετε)· Ειρ. 186 (φράζε) · Όρν. 649-50, 1229 · Λυσ. 122 α , 711-2 (φράζε) · Βάτρ. 755-6 · Εκκλ. 662-4 (φρασάτω), 710 · Πλ. 83, 401, 842-3, 749, 1027 (φράζε)

Γ. Με το «φέρ' ἴδω»

Η φράση αυτή χρησιμοποιείται μόνο σε ερωτήσεις και είναι αρκετά συχνή στα πρώιμα έργα του Αριστοφάνη μέχρι τις *Θεσμοφοριάζουσες*. Στις *Εκκλησιάζουσες* και στον *Πλούτο* δεν υπάρχει:[58]

Ιππ. 953β: *Φέρ' ἴδω, τί σοι σημεῖον ἦν;*

Νεφ. 494: *φέρ' ἴδω, τί δρᾷς ἤν τις σε τύπτῃ;*

(πβ. Αχ. 4· Ιππ. 119, 1002, 1214, 1365 · Νεφ. 21, 494, 787α, 847· Σφ. 145β, 563, 762· Όρν. 812, 1153, 1244-5, 1621 · Λυσ. 574 · Θεσμ. 603, 630 · Απ. 206)

[58] Βλ. MacDowell 1971, σημ. στο στίχο 145.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

8. ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ ΣΕ ΥΠΟΘΕΤΙΚΟΥΣ ΛΟΓΟΥΣ

Α. Οι υποθετικοί λόγοι αποτελούνται από τη δευτερεύουσα υποθετική πρόταση και την ευθεία ερώτηση που είναι η απόδοσή της.

Ι. Απλοί υποθετικοί λόγοι

Οι απλοί υποθετικοί λόγοι έχουν μία υπόθεση και μία απόδοση, όπως στα παραδείγματα:

Σφ. 291-2: *ἐθελήσεις τί μοι οὖν, ὦ*
πάτερ, ἤν σού τι δεηθῶ;

Θεσμ. 497-8: *Εἰ δὲ Φαίδραν λοιδορεῖ, ἡμῖν τί τοῦτ' ἔστ';*

Πλ. 94-6: *Εἰ πάλιν ἀναβλέψειας, ὥσπερ καὶ πρὸ τοῦ,*
φεύγοις ἂν ἤδη τοὺς πονηρούς;

*(πβ. **Αχ.** 307-8, 541-3, 558-9, 562, 591-2 ·**Ιππ.** 175, 1175-6 ·**Νεφ.** 351, 398-400, 494, 1074, 1085, 1087, 1274, 1283-4, 1447-51 ·**Σφ.** 180-1, 303-6, 381-2, 463-70, 530, 539, 915-6, 956 · **Όρν.** 393-4, 604, 1221-3, 1570-1, 1606-7· **Λυσ.** 111-2, 146-8, 1131-2·**Θεσμ.** 473-5, 540-3·**Βάτρ.** 9-10, 12-5, 76-7, 339, 1056-8, 1449-50 ·**Εκκλ.** 248-9, 619-20,1079-80 ·**Πλ.** 123-6, 460-2, 480-1, 512-6, 566, 583-6, 864-7)*

ΙΙ. Σύνθετοι υποθετικοί λόγοι

1. *Με διπλή υπόθεση και κοινή απόδοση*

Νεφ. 501-2: *ἢν ἐπιμελὴς ὦ καὶ προθύμως μανθάνω,*
τῷ τῶν μαθητῶν ἐμφερὴς γενήσομαι;

Βάτρ. 1010-2: *Ταῦτ' οὖν εἰ μὴ πεπόηκας,*
ἀλλ' ἐκ χρηστῶν καὶ γενναίων μοχθηροτάτους ἀπέδειξας,
τί παθεῖν φήσεις ἄξιος εἶναι;

*(πβ. **Όρν.** 477-8 · **Θεσμ.** 788-9 ·**Πλ.** 909-10)*

2. *Ένας με τριπλή υπόθεση*

Βάτρ. 542-8: *Οὐ γὰρ ἂν γέλοιον ἦν, εἰ*
Ξανθίας μὲν δοῦλος ὢν ἐν
στρώμασιν Μιλησίοις
ἀνατετραμμένος κυνῶν ὀρ-
χηστρίδ' εἶτ' ᾔτησεν ἀμίδ', ἐ-
γὼ δὲ πρὸς τοῦτον βλέπων

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τοὐρεβίνθου 'δραττόμην, οὗ-
τος δ' ἅτ' ὢν αὐτὸς πανοῦργος
εἶδε, κᾆτ' ἐκ τῆς γνάθου
πὺξ πατάξας μοὐξέκοψε
τοῦ χοροῦ τοὺς προσθίους;

3. Ένας με διπλή απόδοση

Όρν. 1244-5: *Ἀρ' οἶσθ' ὅτι Ζεὺς εἴ με λυπήσει πέρα,*
μέλαθρα μὲν αὐτοῦ καὶ δόμους Ἀμφίονος
καταιθαλώσω πυρφόροισιν αἰετοῖς,
πέμψω δὲ πορφυρίωνας εἰς τὸν οὐρανὸν
ὄρνις ἐπ' αὐτὸν παρδαλᾶς ἐνημμένους
πλεῖν ἑξακοσίους τὸν ἀριθμόν;

III. Ελλιπείς υποθετικοί λόγοι

1. Με αναπόδοτη υπόθεση[59]

Ειρ. 107: *Ἐὰν δὲ μή σοι καταγορεύῃ;*

Όρν. 371-2: *Εἰ δὲ τὴν φύσιν μὲν ἐχθροί, τὸν δὲ νοῦν εἰσιν φίλοι,*
καὶ διδάξοντές τι δεῦρ' ἥκουσιν ὑμᾶς χρήσιμον;

Εκκλ. 468: *ἢν δὲ μὴ δυνώμεθα;*

(πβ. Νεφ. 1152 · Όρν. 577-8 · Λυσ. 160-1, 162, 501 · Βάτρ. 169, 1415)

2. Απόδοση χωρίς ρήμα

Σε αρκετές περιπτώσεις από την απόδοση λείπει το ρήμα, το οποίο εύκολα εννοείται από τα συμφραζόμενα:

Νεφ. 154-5: *τί δῆτ' ἄν, ἕτερον εἰ πύθοιο Σωκράτους*
φρόντισμα;

Βάτρ. 1475: *Τί δ' αἰσχρόν, ἢν μὴ τοῖς θεωμένοις δοκῇ;*

Εκκλ. 800: *ἢν δὲ κωλύωσι, τί;*

(πβ. Ιππ. 615 · Νεφ. 154-5, 769-72, 1083-4, 1444-6 · Σφ. 524 · Ειρ. 140-1 · Όρν. 1655-6 · Λυσ. 157, 366, 399, 521-2 · Θεσμ. 772-4 · Βάτρ. 9-10 · Εκκλ. 254, 256, 655-6, 799, 801, 802, 803, 862, 863, 864)

[59] Οι ερωτήσεις αυτής της ομάδας έχουν καταγραφεί και στο Α΄κεφάλαιο, σελ. 36.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

3. *Ελλιπής υπόθεση*

Ένας υποθετικός λόγος με ελλιπή υπόθεση:

Νεφ. 226-7: *ἔπειτ' ἀπὸ ταρροῦ τοὺς θεοὺς ὑπερφρονεῖς,*
ἀλλ' οὐκ ἀπὸ τῆς γῆς, εἴπερ;

B. Η ερωτηματική πρόταση είναι η υπόθεση και η απόδοση άλλη πρόταση.[60]

Σφ. 752-3: *ἵν' ὁ κῆρυξ φησι· "τίς ἀψήφι-*
στος; ἀνιστάσθω."

Λυσ. 906: *Φιλεῖς; Τί οὖν οὐ κατεκλίνης, ὦ Μύρριον;*

[60] Βλ. Α΄ κεφάλαιο: Ρητορικές ερωτήσεις.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

9. ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ «*Ἄληθες;*»

Σε έντονο διάλογο χρησιμοποιούνται ερωτήσεις της καθημερινής ομιλίας[61] της μορφής «*Ἄληθες;*», με τις οποίες ένα πρόσωπο εκφράζει την αντίδρασή του (έκπληξη, ειρωνεία, αγανάκτηση) σε αυτά που άκουσε από το συνομιλητή του. Σε ανάλογες περιπτώσεις στα νεοελληνικά χρησιμοποιούμε τη φράση: «*τι λες, μωρέ; σοβαρολογείς;*».[62]

Α. Με κλητική προσφώνηση

Οι περισσότερες συνοδεύονται από κλητική προσφώνηση προσβλητική και περιφρονητική:

Αχ. 557: - *Ταῦτ' οἶδ' ὅτι ἂν ἐδρᾶτε· τὸν δὲ Τήλεφον*
οὐκ οἰόμεσθα; Νοῦς ἄρ' ἡμῖν οὐκ ἔνι.
- *Ἄληθες, ὦπίτριπτε καὶ μιαρώτατε;*
ταυτὶ σὺ τολμᾷς πτωχὸς ὢν ἡμᾶς λέγειν,
καὶ συκοφάντης εἴ τις ἦν ὠνείδισας;

Όρν. 174: - *Ποίαν δ' ἂν οἰκίσαιμεν ὄρνιθες πόλιν;*
- *Ἄληθες, ὦ σκαιότατον εἰρηκὼς ἔπος;*
Βλέψον κάτω.

Βάτρ. 840: - *Ἐγᾦδα τοῦτον καὶ διέσκεμμαι πάλαι,*
ἄνθρωπον ἀγριοποιόν, αὐθαδόστομον,
ἔχοντ' ἀχάλινον, ἀκρατές, ἀπύλωτον στόμα,
ἀπεριλάλητον, κομποφακελορρήμονα.
- *Ἄληθες, ὦ παῖ τῆς ἀρουραίας θεοῦ;*
σὺ δή 'μὲ ταῦτ', ὦ στωμυλιοσυλλεκτάδη
καὶ πτωχοποιὲ καὶ ῥακιοσυρραπτάδη;

(πβ. Ἱππ. 89 · Σφ. 1412 · Όρν. 1048 · Λυσ. 433 · Πλ. 123)

Β. Μονολεκτικές

Τέσσερις ερωτήσεις μονολεκτικές:

Νεφ. 841: - *τί δ' ἂν παρ' ἐκείνων καὶ μάθοι χρηστόν τις ἄν*

---

[61] Βλ. Stevens 1976, 23.

[62] Ανάλογα με την περίπτωση, γιατί καμιά φορά βάζουμε και κάτι βαρύτερο!

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

- *ἄληθες; ὅσαπέρ ἐστιν ἀνθρώποις σοφά.*

Πλ. 429: - *...Οὐ γὰρ ἂν τοσουτονὶ ἐνέκραγες ἡμῖν οὐδὲν ἠδικημένη.*
- *Ἄληθες; οὐ γὰρ δεινότατα δεδράκατον ζητοῦντες ἐκ πάσης με χώρας ἐκβαλεῖν;*

(πβ. Σφ. 1223 ·Όρν. 1606)

10. ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ: «*βούλει*» *και υποτακτική*

Το πρώτο ενικό πρόσωπο της υποτακτικής χρησιμοποιείται σε ερωτήσεις αμφιβολίας, στις οποίες ο ομιλητής αναρωτιέται τι πρέπει να πράξει. Όταν η απόφασή του εξαρτάται από τη θέληση του προσώπου πού ερωτάται, της υποτακτικής προτάσσονται τα *βούλει* και *βούλεσθε*, τα οποία έχουν μεταπέσει σε απλά παρακελευστικά μόρια και δεν την επηρεάζουν.[63] Οι περιπτώσεις που εντοπίσαμε και καταγράψαμε είναι οι ακόλουθες:

Ιππ. 36: *Βούλει τὸ πρᾶγμα τοῖς θεαταῖσιν φράσω;*

Όρν. 1689-90: *...Βούλεσθε δῆτ᾽ ἐγὼ τέως ὀπτῶ τὰ κρέα ταυτὶ μένων;*

(πβ. Ιππ. 52 · Όρν. 813-4 · Λυσ. 821, 823, 938 · Θεσμ. 553 · Βάτρ. 127, 416-7)

11. ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ ΜΕ ΤΙΣ ΠΡΟΣΤΑΚΤΙΚΕΣ «*ἄγε*» και «*φέρε*»

Τα ***ἄγε*** και ***φέρε***, προστακτικές των ρημάτων *ἄγω* και *φέρω* αντίστοιχα, μετά την ομηρική εποχή μετέπεσαν σε απλά επιφωνήματα και σημαίνουν: «*εμπρός*!», «*λοιπόν*!».[64]

Α. «ἄγε δή», «ἄγε νυν»

Ι. Με το «ἄγε δή», όταν ακολουθεί σύμφωνο

[63] Βλ. Kühner - Gerth 1898, 221-2.
[64] Βλ. Gildersleeve 1900, 162-3 · Liddell – Scott 1940, s. v. ·Schwyzer – Debrunner 2002, 308.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ειρ. 922: *Ἄγε δή, τί νῷν ἐντευθενὶ ποητέον;*

Θεσμ. 652: *Ἄγε δή, τί δρῶμεν;*

*(πβ. **Νεφ.** 636 · **Σφ.** 211-3, 303-6 · **Ειρ.** 263 ·**Όρν.** 809, 1579 · **Θεσμ.** 765 ·**Βάτρ.** 277, 460 · **Πλ.** 56)*

ΙΙ. Με το «ἄγε νυν», όταν ακολουθεί φωνήεν

Σφ. 303: *ἄγε νυν, ὦ πάτερ, ἢν μὴ*
τὸ δικαστήριον ἄρχων
καθίσῃ νῦν, πόθεν ὠνη-
σόμεθ' ἄριστον;

*(πβ. **Νεφ.** 381 · **Σφ.** 211-3, 381)*

Β. Ερωτήσεις με το «φέρε»[65]

Νεφ. 218: *φέρε, τίς γὰρ οὗτος οὑπὶ τῆς κρεμάθρας ἀνήρ;*

Σφ. 826: *φέρε νυν, τίν' αὐτῷ πρῶτον εἰσαγάγω δίκην;*

Βάτρ. 993: *σὺ δὲ τί, φέρε, πρὸς ταῦτα λέξεις;*

*(πβ. **Αχ.** 541-3, 898 ·**Ιππ.** 32, 706 ·**Νεφ.** 324, 342, 366, 370, 664α, 769-72, 903β, 940, 1088 · **Λυσ.** 1161 · **Θεσμ.** 768, 788-91 ·**Βάτρ.** 120, 1399 · **Εκκλ.** 710, 1079-80 · **Πλ.** 94, 131-2, 374-5)*

12. ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ: «*Οἶσθ' οὖν ὃ δρᾶσον;*»

Οι ερωτήσεις της μορφής «***Οἶσθ' οὖν ὃ δρᾶσον;***» απαντούν στους δραματικούς ποιητές και είναι του καθημερινού λόγου. Η ιδιομορφία τους έγκειται στο ότι αναμειγνύεται ο πλάγιος λόγος με τον ευθύ: το πλάγιο ***ὃ χρὴ δρᾶν***, που απαιτεί η κανονική σύνταξη, αντικαταστάθηκε από την προστακτική ***δρᾶσον***.[66]

Ιππ. 1158: *Οἶσθ' οὖν ὃ δρᾶσόν;*

Όρν. 80: *Οἶσθ' οὖν ὃ δρᾶσον, ὦ τροχίλε;*

*(πβ. **Ειρ.** 1061 · **Όρν.** 54)*

[65] Οι ερωτήσεις με το συνδυασμό «*φέρ' ἴδω*» καταγράφηκαν στις ευθείες σε θέση πλάγιων.
[66] Βλ. Kühner - Gerth 1898, 1, 239, 3 και Κακριδής 1974, σημ. στο στίχο 54.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

13. ΠΑΡΕΝΘΕΤΙΚΕΣ ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

Οι παρενθετικές ερωτήσεις παρεμβάλλονται στο λόγο χωρίς να ενσωματώνονται συντακτικά και αποτελούν μέρος των παραθετικών προτάσεων που είναι συχνές στον Αριστοφάνη.[67] Κατά το περιεχόμενο ανήκουν στην πρόταση, τυπικά όμως είναι ανεξάρτητες.[68] Οι ακόλουθες θεωρούνται παρενθετικές ερωτήσεις, που προοδευτικά μετέπεσαν σε επιρρηματικές εκφράσεις.[69] Για το λόγο αυτό, στις διάφορες εκδόσεις δεν υπάρχει ερωτηματικό, με εξαίρεση τη δεύτερη (*Νεφ. 881*) και μόνο στην έκδοση του Dover (1968).

Αχ. 24: *Οὐδ' οἱ πρυτάνεις ἥκουσιν, ἀλλ' ἀωρίαν*
ἥκοντες, εἶτα δ' ὠστιοῦνται πῶς δοκεῖς
ἐλθόντες ἀλλήλοισι περὶ πρώτου ξύλου ...

Νεφ. 881: *κἀκ τῶν σιδίων βατράχους ἐποίει, πῶς δοκεῖς;*

Βάτρ. 54: *Καὶ δῆτ' ἐπὶ τῆς νεὼς ἀναγιγνώσκοντί μοι*
τὴν Ἀνδρομέδαν πρὸς ἐμαυτὸν ἐξαίφνης πόθος
τὴν καρδίαν ἐπάταξε πῶς οἴει σφόδρα.

Εκκλ. 399: *κἄπειθ' ὁ δῆμος ἀναβοᾷ πόσον δοκεῖς,*
"οὐ δεινὰ τολμᾶν τουτονὶ δημηγορεῖν,...

Πλ. 742: *Οἱ δ' ἐγκατακείμενοι παρ' αὐτῷ πῶς δοκεῖς*
τὸν Πλοῦτον ἠσπάζοντο καὶ τὴν νύχθ' ὅλην ...

---

[67] Βλ. Αναγνωστόπουλος 1924, 39.
[68] Βλ. Kühner - Gerth 1898, 2, 353-4.
[69] Βλ. Dover 1968, σημ. στο στίχο 881και Stanford 1963, σημ. στο στίχο 54 .

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΤΡΙΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΘΕΑΤΡΙΚΗ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΕΡΩΤΗΣΕΩΝ

Στα δύο προηγούμενα κεφάλαια της εργασίας μας κατατάξαμε τις ερωτήσεις με βάση τη σύνταξη και τη μορφολογία. Μια τέτοια κατάταξη μπορεί να γίνει και σε οποιοδήποτε γραπτό λογοτεχνικό έργο με τις ιδιαιτερότητες που το καθένα, βέβαια, παρουσιάζει. Το αριστοφανικό, όμως, κείμενο, όπως και τα άλλα δραματικά κείμενα, είναι θεατρικό και προορίζεται για να παρασταθεί μπροστά σε θεατές και να κριθεί. Σαν τέτοιο, συνεπώς, θα πρέπει να αντιμετωπίζεται. Στο κεφάλαιο, λοιπόν, αυτό, το τρίτο και τελευταίο της έρευνάς μας, θα εξετάσουμε πώς λειτουργούν οι ερωτήσεις σε ένα θεατρικό κείμενο. Η εξέταση αυτή είναι βασική και ενδιαφέρουσα, γιατί θα μας αποκαλύψει πλευρές των έργων που δεν έχουν επαρκώς φωτιστεί και επιπλέον θα μας βοηθήσει να κατανοήσουμε τις τεχνικές που εφάρμοσε ο Αριστοφάνης κατά το σχεδιασμό των έργων του και τι επιδίωκε με αυτές.

Σε ένα θεατρικό κείμενο τρεις παράγοντες παίζουν σημαντικό ρόλο. Ο πρώτος είναι το ίδιο το έργο, το οποίο έχει μια υπόθεση και παρουσιάζεται μπροστά στους θεατές από πρόσωπα τα οποία υποδύονται τους ήρωες του έργου. Ο δεύτερος είναι το ακροατήριο που παρακολουθεί την παράσταση και συμμετέχει αντιδρώντας ανάλογα με την περίσταση. Ο τρίτος είναι ο ίδιος ο ποιητής που βρίσκεται πίσω και πάνω απ' όλα. Αυτός δεν είναι μόνο συγγραφέας του έργου, αλλά και σκηνοθέτης, χοροδιδάσκαλος και, καμιά φορά, και ηθοποιός.[1]

Με βάση αυτούς τους παράγοντες θα κατατάξουμε τις ερωτήσεις, μια κατάταξη, βέβαια, που δεν αποτελεί τέλεια λογική διαίρεση, αφού ορισμένες ερωτήσεις μπορούν να υπαχθούν σε περισσότερες από μία κατηγορίες.

[1] Ο Thiercy (1999, σελ. 57 και 64), αναφέρει ότι, σύμφωνα με αρχαίες μαρτυρίες, ο Αριστοφάνης είναι πιθανό να έπαιξε στους *Αχαρνείς* τον κορυφαίο του Χορού και στους *Ιππείς* τον Παφλαγόνα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

1. ΚΑΤΑΤΑΞΗ ΤΩΝ ΕΡΩΤΗΣΕΩΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΠΟΨΗ ΤΟΥ ΠΡΟΣΩΠΟΥ ΠΟΥ ΔΙΑΤΥΠΩΝΕΙ ΤΗΝ ΕΡΩΤΗΣΗ

Οι ερωτήσεις που γίνονται από τα διάφορα πρόσωπα του δράματος αποτελούν ένα σημαντικό παράγοντα τόσο για την εξέλιξη του έργου, όσο και για την αύξηση του ενδιαφέροντος των θεατών. Τα συναισθήματα και οι άλλες καταστάσεις που εκφράζουν με τις ερωτήσεις τους ζωηρεύουν το λόγο και κάνουν τους θεατές να συμμετέχουν στη δράση, επειδή βρίσκουν ομοιότητες της ζωής τους με ό,τι βλέπουν πάνω στη σκηνή. Αν το έργο είναι τραγωδία, οι θεατές, βλέποντας τα παθήματα που υφίστανται τα πρόσωπα του έργου, συμπάσχουν με αυτά. Αν το έργο είναι κωμωδία, οι θεατές διασκεδάζουν κυρίως με τις ευκαιρίες που τους δίνονται, για να γελάσουν. Αυτός είναι και ένας από τους βασικούς στόχους του κωμικού ποιητή, στην προκειμένη περίπτωση του Αριστοφάνη: να προκαλέσει γέλιο στους θεατές.

Επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον μας στο πρόσωπο που κάνει την ερώτηση, μοιράζουμε τις ερωτήσεις στις ακόλουθες κατηγορίες.

Α. Γνήσιες ερωτήσεις [2]

Μια ερώτηση χαρακτηρίζεται ως γνήσια, όταν κάποιος ζητάει να πληροφορηθεί από κάποιον άλλο κάτι που δεν γνωρίζει. Αυτές είναι οι κανονικές ερωτήσεις που χρησιμοποιούνται στην καθημερινή ζωή των ανθρώπων, καλύπτουν ένα ευρύ φάσμα των δραστηριοτήτων τους και για το λόγο αυτό είναι και οι περισσότερες. Μπορούμε να πούμε ότι στο αριστοφανικό κείμενο συναντώνται και τα τέσσερα είδη των ερωτήσεων, όπως ακριβώς τα περιγράφει ο Αριστοτέλης στα *Αναλυτικά ύστερα (89b24-25)*: «*τὸ ὅτι, τὸ διότι, εἰ ἔστι, τί ἐστιν*».

Στους *Αχαρνείς*, μόλις ο Δικαιόπολης βλέπει το Μεγαρίτη, τον ρωτάει πώς έχουν τα πράγματα στα Μέγαρα, κι εκείνος του απαντά στη δωρική διάλεκτο:[3]

---

[2] Ο πλήρης κατάλογος των γνήσιων ερωτήσεων με κανονική απάντηση βρίσκεται στο Παράρτημα (σ.199).

[3] Ανάλογες ερωτήσεις κάνουμε κι εμείς όταν πρωτοσυναντάμε κάποιον. Π.χ. *τι κάνεις;*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Αχ. 751: *ΔΙ. πῶς ἔχετε; ΜΕ. διαπεινᾶμες ἀεὶ ποττὸ πῦρ.*

Στους *Ιππείς*, ο Νικίας βγαίνει από το σπίτι, όπου βρίσκεται ο Παφλαγόνας, και ο *Δημοσθένης* τον ρωτάει τι κάνει το αφεντικό τους μέσα στο σπίτι:

Ιππ. 102: ΟΙ. Α *Εἰπέ μοι, Παφλαγὼν τί δρᾷ;*
ΟΙ. Β *Ἐπίπαστα λείξας δημιόπραθ' ὁ βάσκανος*
ἐγκεῖ μεθύων ἐν ταῖσι βύρσαις ὕπτιος.

Ο Φειδιππίδης, στις *Νεφέλες*, έχει μόλις επιστρέψει μεταμορφωμένος από το σπουδαστήριο του Σωκράτη. Ο πατέρας του, ο Στρεψιάδης, του ζητάει να τον σώσει, εκείνος τον ρωτάει τι φοβάται κι ο Στρεψιάδης απαντά:

Νεφ. 1178: *Φε.* *φοβεῖ δὲ δὴ τί;*
Στ. *τὴν ἕνην τε καὶ νέαν.*

Στους *Όρνιθες*, μετά τον ύμνο – πρόσκληση του Έποπα στα πουλιά, ο Πεισθέταιρος ρωτάει τον Ευελπίδη αν βλέπει κανένα πουλί να έρχεται, γιατί ο ίδιος δεν βλέπει τίποτα:

Όρν. 263: *ὁρᾷς τιν' ὄρνιν;*

Στους *Βάτραχους*, μόλις ακούει ο Ηρακλής ότι ο Διόνυσος θέλει να κατεβεί στον Άδη, ζητάει να του πει για ποιο λόγο θα το κάνει:

Βάτρ. 71: *Τί βουλόμενος;*

Ι. Ερωτήσεις προσποιητής άγνοιας

Εξαίρεση στον παραπάνω κανόνα αποτελούν οι ερωτήσεις προσποιητής άγνοιας. Σ' αυτές το πρόσωπο που διατυπώνει την ερώτηση κάνει πως δεν ξέρει, ενώ στην πραγματικότητα γνωρίζει πολύ καλά αυτό που ρωτάει. Επειδή το ακροατήριο αντιλαμβάνεται την προσποίηση αυτή, το αποτέλεσμα είναι κωμικό.

Όταν ο Δανειστής Β΄ ζητά από τον Στρεψιάδη να διατάξει το γιο του να του επιστρέψει τα χρήματα που έχει δανειστεί, εκείνος, που όχι μόνο γνωρίζει, αλλά έχει διαμαρτυρηθεί για την οικονομική δυσπραγία στην οποία έχει περιέλθει εξαιτίας αυτών των χρεών, τώρα, εξασκημένος από τη φοίτησή του κοντά στο Σωκράτη, καμώνεται πως δεν γνωρίζει για ποια χρήματα του μιλάει:

Νεφ. 1270: *τὰ ποῖα ταῦτα χρήμαθ';*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Καθώς ο Κινησίας πλησιάζει στην Ακρόπολη για να συναντήσει τη γυναίκα του, τη Μυρρίνη, η Λυσιστράτη, που βγαίνει για να τον αντιμετωπίσει, τον ρωτάει ποιος είναι, ενώ τον γνωρίζει, αφού τον είδε να έρχεται και η Μυρρίνη μάλιστα παραδέχτηκε πως είναι ο άντρας της:

Λυσ. 847: *Τίς οὗτος οὑντὸς τῶν φυλάκων ἑστώς;*

Ο Βλέπυρος κατηγορεί τη γυναίκα του, την Πραξαγόρα, ότι εξαιτίας της δεν πήγε στη συνέλευση κι έχασε την αμοιβή. Η Πραξαγόρα τον ρωτάει αν έγινε η συνέλευση, ενώ είχε και η ίδια συμμετάσχει σ' αυτή ντυμένη άντρας, όπως και οι άλλες γυναίκες:

Εκκλ. 551: *ἀτὰρ γεγένηται;*

*(πβ. Αχ. 963 · **Νεφ.** 1233, 1286 · **Σφ.** 184, 185β, 1374 · Ειρ. 710-11 · Όρν. 1203β, 1204 · **Λυσ.** 848α, 851β, 997- 998 · **Θεσμ.** 30, 740-1, 742, 1098-9, 1105-6 · **Βάτρ.** 646 · **Εκκλ.** 556α, 556γ).*

ΙΙ. Ερωτήσεις ανακριτικές

Γνήσιες ερωτήσεις είναι και οι ανακριτικές. Όπως γίνεται σε μια κανονική ανάκριση, όπου ένα πρόσωπο ανακρίνει με ερωτήσεις κάποιο άλλο για μια αξιόποινη πράξη, έτσι και στην περίπτωσή μας ορισμένα πρόσωπα του έργου κάνουν ανακριτικές ερωτήσεις για να εξακριβώσουν ποιος είναι ο ένοχος. Η ανάκριση που γίνεται δεν είναι κανονική, αλλά μια παρωδία της και στοχεύει στην πρόκληση γέλιου. Το ρόλο του ανακριτή παίζουν συνήθως οι συκοφάντες, αλλά και άλλα πρόσωπα του έργου.

1. __Ανακριτικές ερωτήσεις συκοφαντών__

Οι συκοφάντες παρουσιάζονται ως δημόσιοι κατήγοροι που ενδιαφέρονται τάχα για το καλό της πόλης. Εμφανίζονται εκεί όπου δεν τους περιμένει κανείς και απειλούν ότι θα καταγγείλουν την παρανομία που εντοπίζουν.

Στους *Αχαρνείς*, ο συκοφάντης Νίκαρχος μπαίνει στη σκηνή και βλέπει τα εμπορεύματα που έχει φέρει ένας Θηβαίος για να τα πουλήσει στην Αθήνα. Επειδή μια τέτοια αγοραπωλησία απαγορεύεται από το Μεγαρικό Ψήφισμα, ο Νίκαρχος ανακρίνει το Θηβαίο για να μάθει τίνος είναι τα εμπορεύματα και να τον καταγγείλει:

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Αχ. 910: *Ταυτὶ τίνος τὰ φορτί' ἐστί;*

(πβ. Αχ. 818· Ειρ. 1053 · Όρν. 1410-1 · Πλ. 880-1)

2. Ανακριτικές ερωτήσεις άλλων προσώπων

Και άλλα πρόσωπα, πρωταγωνιστές κυρίως, κάνουν τέτοιες ερωτήσεις, όπως ο Δικαιόπολης που αποφασίζει να ανακρίνει ο ίδιος τον Ψευδαρτάβα, για να αποδείξει ότι ο πρέσβης κοροϊδεύει τους Αθηναίους:

Αχ. 113-4: *βασιλεὺς ὁ μέγας ἡμῖν ἀποπέμψει χρυσίον;*
Ἄλλως ἄρ' ἐξαπατώμεθ' ὑπὸ τῶν πρέσβεων;

ή ο Πεισθέταιρος όταν ανακρίνει την Ίριδα που μπήκε στη Νεφελοκοκκυγία χωρίς να υποστεί τους νόμιμους ελέγχους:

Όρν. 1208-15: *ΠΕΙ.* *Κατὰ ποίας πύλας / εἰσῆλθες εἰς τὸ τεῖχος, ὦ μιαρωτάτη;*
ΙΡ. *Οὐκ οἶδα μὰ Δί' ἔγωγε, κατὰ ποίας πύλας.*
ΠΕΙ. *Ἤκουσας αὐτῆς οἷον εἰρωνεύεται;*
Πρὸς τοὺς κολοιάρχους προσῆλθες; Οὐ λέγεις;
Σφραγῖδ' ἔχεις παρὰ τῶν πελαργῶν;
ΙΡ. *Τί τὸ κακόν;*
ΠΕΙ. *Οὐκ ἔλαβες;*
ΙΡ. *Ὑγιαίνεις μέν;*
ΠΕΙ. *Οὐδὲ σύμβολον /*
ἐπέβαλεν ὀρνίθαρχος οὐδείς σοι παρών;

(πβ. Ιππ. 237 · Ειρ. 185α, 186, 187α, 192, 1052, 1059, 1088, 1289 ·Όρν. 920, 993-4, 1024, 1201, 1229 · Λυσ. 847, 851β · Θεσμ. 403, 483, 603α, 608-9, 618-9, 623, 624, 631, 632 · Βάτρ. 978-9, 983-8 ·Εκκλ. 520, 526-7, 542-3, 753-5 ·Πλ. 56-7, 880-1, 903α, 904, 905β, 906)

ΙΙΙ. Ερωτήσεις «σωκρατικού» ελέγχου

Κοντά στην ανάκριση βρίσκονται και οι ερωτήσεις σωκρατικού ελέγχου, η μέθοδος δηλαδή που εφάρμοζε ο Σωκράτης στις συζητήσεις με τους μαθητές του ή με άλλα πρόσωπα για να εξακριβώσει τη ορθότητα μιας άποψης. Και αυτές είναι γνήσιες ερωτήσεις με τις οποίες ο Σωκράτης ζητούσε να μάθει τι πίστευαν οι μαθητές του για το θέμα που συζητούσαν. Τέτοιες ερωτήσεις έχουμε στις *Νεφέλες*, όπου πρωταγωνιστεί ο ίδιος ο Σωκράτης, αλλά και σε άλλες κωμωδίες.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Στο παράδειγμα που ακολουθεί, ο Σωκράτης με τις ερωτήσεις προσπαθεί να καταλάβει αν ο Στρεψιάδης είναι επιδεκτικός μαθήσεως για να προχωρήσει στην εκπαίδευσή του. Οι απαντήσεις του Στρεψιάδη είναι κωμικές:

Νεφ. 483-6: *Σω.* *οὔκ, ἀλλὰ βραχέα σου πυθέσθαι βούλομαι. / ἦ μνημονικὸς εἶ.*
Στ. *δύο τρόπω, νὴ τὸν Δία. / ἢν μέν γ' ὀφείληταί τι μοι, μνήμων πάνυ, ἐὰν δ' ὀφείλω σχέτλιος, ἐπιλήσμων πάνυ.*
Σω. *ἔνεστι δῆτά σοι λέγειν ἐν τῇ φύσει;*
Στ. *λέγειν μὲν οὐκ ἔνεστ', ἀποστερεῖν δ' ἔνι.*

Και στους *Ιππείς*, ο Παφλαγόνας ακολουθεί την ίδια τακτική με τις ερωτήσεις για να διαπιστώσει αν ο Αλλαντοπώλης συγκεντρώνει όλα τα στοιχεία του ανθρώπου που σύμφωνα με το χρησμό θα τον ανατρέψει: [4]

Ιππ. 1235-41: *ΠΑ.* *Καί σου τοσοῦτο πρῶτον ἐκπειράσομαι·*
Παῖς ὢν ἐφοίτας εἰς τίνος διδασκάλου;
ΑΛ. *Ἐν ταῖσιν εὔστραις κονδύλοις ἡρμοττόμην.*
ΠΑ. *Πῶς εἶπας; Ὥς μού χρησμὸς ἅπτεται φρενῶν.*
Εἶέν. / Ἐν παιδοτρίβου δὲ τίνα πάλην ἐμάνθανες;
ΑΛ. *Κλέπτων ἐπιορκεῖν καὶ βλέπειν ἐναντίον.*

*(**πβ. Ιππ.** 1241, 1245-6 ·**Νεφ.** 494, 652-3, 685, 689, 786, 847, 848, 1048-9, 1089, 1091 β, 1093, 1247-8, 1278-81, 1290-1, 1409 · **Σφ.** 1174-5, 1176, 1197-9, 1239 · **Βάτρ.** 1008, 1141-3, 1455α · **Πλ.** 130, 131-2, 133).*

IV. Ερωτήσεις περιέργειας

Γνήσιες είναι και ορισμένες ερωτήσεις που εκφράζουν την έντονη περιέργεια εκείνου που ρωτάει. Η περιέργεια αυτή έχει δύο όψεις. Η μια υποδηλώνει την επιθυμία του να μάθει κάτι που δεν ξέρει, ενώ η άλλη την επιθυμία να μαθαίνει για τις υποθέσεις των άλλων, όταν μάλιστα δεν τον αφορούν.

Ο μαθητής του Σωκράτη, με τον οποίο συζητά ο Στρεψιάδης, διηγείται στιγμιότυπα από τη διδασκαλία του Σωκράτη. Όλες αυτές οι διηγήσεις προκαλούν την περιέργεια του Στρεψιάδη να μάθει περισσότερα και ο μαθητής του ικανοποιεί την περιέργεια αυτή, περιγράφοντας πώς ο Σωκράτης εξήγησε τον τρόπο που τραγουδούν τα κουνούπια:

Νεφ. 155: ***Μα.*** ***τί δῆτ' ἄν, ἕτερον εἰ πύθοιο Σωκράτους / φρόντισμα;***

---

[4] Η σκηνή αποτελεί παρωδία των στίχων 1110-1185 του *Οιδίποδα Τύραννου*: όπως ο Οιδίποδας παραδέχεται στο τέλος πως είναι ο φονιάς του πατέρα του, έτσι και ο Παφλαγόνας παραδέχεται την ήττα του. Βλ. Rau 1933, 169-71.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Στ. *ποῖον; ἀντιβολῶ, κάτειπέ μοι.*

Η Κλεονίκη έχει την περιέργεια να μάθει για ποιο λόγο τις κάλεσε η Λυσιστράτη και γι' αυτό της κάνει τρεις απανωτές ερωτήσεις:

Λυσ. 21-3: *Τί δ' ἐστίν, ὦ φίλη Λυσιστράτη,*
ἐφ' ὅ τι ποθ' ἡμᾶς τὰς γυναῖκας ξυγκαλεῖς;
Τί τὸ πρᾶγμα; Πηλίκον τι;

Ο Βλεψίδημος λέει ότι με τη βοήθεια του Θεού θα γίνει πλούσιος, υπάρχει όμως και κάποιος κίνδυνος που ελλοχεύει στην υπόθεση αυτή. Η αναφορά στον κίνδυνο αυτό προκαλεί την περιέργεια του Χρεμύλου που του ζητά να τον κατονομάσει:

Πλ. 349: *ΒΛ.* *Ἔνι γάρ τις, ἔνι κίνδυνος ἐν τῷ πράγματι.*
ΧΡ. *Ποῖός τις;*

(πβ. Αχ. 806 · Ιππ. 109, 119, 131, 133, 1198α, 1214, 1324 · Νεφ. 80, 90α, 159 · Σφ. 183α · Όρν. 1132, 1142, 1143, 1153-4 · Λυσ. 830, 836 · Θεσμ. 73 · Βάτρ. 291 · Εκκλ. 436, 457 · Πλ. 199, 631, 998)

Διαφορετική είναι η περίπτωση στους *Όρνιθες*, όπου ο Ηρακλής ενδιαφέρεται να μάθει για θέματα που δεν τον αφορούν. Συγκεκριμένα, ο Ηρακλής έρχεται αγριεμένος να ζητήσει εξηγήσεις γιατί απέκλεισαν με τείχος τους θεούς από τη Νεφελοκοκκυγία.. Μόλις όμως βλέπει τα κρέατα που ψήνονται, μαλακώνει και ρωτάει τίνος είναι, γιατί προφανώς θέλει να τα δοκιμάσει.[5] Είναι γνωστή, άλλωστε, η βουλιμία του:

Όρν. 1583: *Τὰ δὲ κρέα τοῦ ταῦτ' ἐστίν;*

[5] Βλ. Coulon 1940, τ. III, a.l.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Η απάντηση στις γνήσιες ερωτήσεις

Προτού προχωρήσουμε στην παράθεση των υπόλοιπων κατηγοριών, κρίνουμε σκόπιμο να αναφερθούμε στις απαντήσεις που δέχονται οι γνήσιες ερωτήσεις. Δεν θα περιγράψουμε τι είδους απάντηση δέχονται οι ερωτήσεις αυτές ούτε θα αναφερθούμε στις ερωτήσεις που είναι απάντηση σε άλλες ερωτήσεις, γιατί έχουν καταγραφεί στις διάφορες κατηγορίες του δεύτερου κεφαλαίου.[6] Θα εξετάσουμε, αντίθετα, αν οι ερωτήσεις αυτές έχουν πάντοτε απάντηση, όπως τους ταιριάζει, από το πρόσωπο που ερωτάται και τις τυχόν εξαιρέσεις από αυτόν τον κανόνα.

Κανονικά, μια γνήσια ερώτηση ακολουθείται αμέσως από την απάντηση του προσώπου προς το οποίο απευθύνθηκε η ερώτηση. Στις ακόλουθες περιπτώσεις, όμως, ο κανόνας δεν τηρείται.[7]

I. Η απάντηση καθυστερεί

Στις ερωτήσεις που ακολουθούν η απάντηση δεν ακολουθεί αμέσως μετά από την ερώτηση, αλλά καθυστερεί, είτε εξαιτίας του προσώπου που διατυπώνει την ερώτηση, είτε εξαιτίας του προσώπου προς το οποίο απευθύνεται η ερώτηση.

1. <u>Την καθυστέρηση προκαλεί το πρόσωπο που ρωτάει, παρεμβάλλοντας μεταξύ της ερώτησης και της απάντησης ένα μικρό σχόλιο, με το οποίο</u>:

α. αιτιολογεί την ερώτησή του, ολόκληρη ή ένα μέρος της.

Στην *Ειρήνη*, το παιδί του *Τρυγαίου* ρωτάει τον πατέρα του πώς θα πάει στον ουρανό, αφού με πλοίο δεν μπορεί να πάει. Μετά την αιτιολόγηση, ο *Τρυγαίος* απαντάει:

Ειρ. 124:	*ΠΑ.*	*Καὶ τίς πόρος σοι τῆς ὁδοῦ γενήσεται;* *Ναῦς μὲν γὰρ οὐκ ἄξει σε ταύτην τὴν ὁδόν.*
	ΤΡ.	*Πτηνὸς πορεύσει πῶλος· οὐ ναυσθλώσομαι.*

---

[6] Βλ. σελ. 70

[7] Βλ. Mastronarde 1979, 35.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Στις *Εκκλησιάζουσες*, ο Βλέπυρος ρωτάει την Πραξαγόρα τι θα γίνει με τους άσκημους άντρες, όταν όλες οι γυναίκες θα προτιμούν τους ωραίους. Η Πραξαγόρα απαντά:

Εκκλ. 624: *Βλ.* *τὸ δὲ τῶν ἀνδρῶν τί ποιήσει;*
φεύξονται γὰρ τοὺς αἰσχίους, ἐπὶ τοὺς δὲ καλοὺς βαδιοῦνται.
Πρ. *ἀλλὰ φυλάξουσ' οἱ φαυλότεροι τοὺς καλλίους ἀπιόντας̆ί*

*(πβ. **Ιππ.** 222-3 · **Νεφ.** 325, 398-400, 402 · **Σφ.** 1297 · **Όρν.** 96-7, 155 · **Λυσ.** 99-100 · **Θεσμ.** 73, 78, 263, 582 · **Βάτρ.** 291, 431-2, 1444 · **Εκκλ.** 157, 653, 655, 656 · **Πλ.** 422, 631, 881).*

β. προτρέπει το συνομιλητή του να απαντήσει στην ερώτησή του.

Στους *Σφήκες*, ο Χορός προτρέπει τον Φιλοκλέωνα να του πει ποιος είναι αυτός που τον εμποδίζει να βγει έξω:

Σφ. 334-5: *Χο.* *τίς γάρ ἐσθ' ὁ ταῦτά σ' εἴργων*
κἀποκλείων τῇ θύρᾳ; λέ-
ξον· πρὸς εὔνους γὰρ φράσεις.
Φι. *οὑμὸς υἱός. ἀλλὰ μὴ βοᾶτε· καὶ γὰρ τυγχάνει ...*

Στους *Βάτραχους*, ο Διόνυσος προτρέπει τον Αισχύλο να απαντήσει με ποιον τρόπο κατάφερε να γεμίσει τα έργα του με γενναίους ήρωες:

Βάτρ. 1019: *ΔΙ.* *Καὶ τί σὺ δράσας οὕτως αὐτοὺς γενναίους ἐξεδίδαξας;*
Αἰσχύλε, λέξον, μηδ' αὐθάδως σεμνυνόμενος χαλέπαινε.
ΑΙ. *Δρᾶμα ποήσας Ἄρεως μεστόν.*

*(πβ. **Νεφ.** 368, 784, 1061-2 · **Σφ.** 348, 761 · **Ειρ.** 1279 · **Βάτρ.** 993)*

γ. προσπαθεί να μαντέψει την απάντηση.

Στους *Σφήκες*, ο πατέρας προσπαθεί να μαντέψει τι θέλει το παιδί του, χωρίς, βέβαια να τα καταφέρει:

Σφ. 293-5: *ΧΟ.* *ἀλλ' εἰ-*
πέ, τί βούλει με πρίασθαι
καλόν; οἶμαι δέ σ' ἐρεῖν ἀ-
στραγάλους δήπουθεν, ὦ παῖ.
ΠΑ. *μὰ Δί', ἀλλ' ἰσχάδας, ὦ παπία·*

2. *Την καθυστέρηση προκαλεί το πρόσωπο που ερωτάται*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

α. Όταν θέλει να εξασφαλίσει τη συναίνεση του συνομιλητή του σε αίτημα που πρόκειται να του υποβάλει, γιατί γνωρίζει ότι δύσκολα θα το αποδεχτεί. Με τον τρόπο αυτό τονίζεται ιδιαίτερα το αίτημα.

Στις *Νεφέλες*, ο Στρεψιάδης ξυπνά το γιο του, τον Φειδιππίδη, για να τον στείλει να φοιτήσει στο σπουδαστήριο του Σωκράτη, ελπίζοντας ότι έτσι θα γλιτώσει από τα χρέη του. Μόλις, λοιπόν, ο γιος ξυπνάει και ρωτάει τον πατέρα του γιατί τον ξύπνησε, εκείνος δεν του λύνει αμέσως την απορία του, επειδή θέλει να εξασφαλίσει από πριν τη συγκατάθεσή του:

Νεφ. 80 –83: *ΦΕΙ.* *τί, ὦ πάτερ;*
ΣΤΡ. *κύσον με καὶ τὴν χεῖρα δὸς τὴν δεξιάν.*
ΦΕΙ. *ἰδού, τί ἐστιν;*
ΣΤΡ. *εἰπέ μοι, φιλεῖς ἐμέ;*

Στους *Ιππείς*, επίσης, ο *Δημοσθένης*, επειδή γνωρίζει ότι η απάντηση δύσκολα θα γίνει πιστευτή (ένας αλλαντοπώλης να αναμετρηθεί με τον *Παφλαγόνα*!), διστάζει και ζητά την άδειά του:

Ιππ. 142 β: *ΟΙ. Β΄* *Εἴπ᾽, ἀντιβολῶ, τίς ἐστιν;*
ΟΙ. Α΄ *Εἴπω;*
ΟΙ. Β΄ *Νὴ Δία.*

(πβ. Νεφ. 90 α ·Λυσ. 122 α)[8]

β. Όταν έχει απορροφηθεί από την ανακάλυψη που έκανε και δε δίνει σημασία στις ερωτήσεις που του κάνει ο συνομιλητής του.

Και οι τρεις περιπτώσεις είναι από τους *Ιππείς*. Οι δύο *(Ιππ. 121, 123)* είναι από την ίδια σκηνή και με τα ίδια πρόσωπα. Ο Δημοσθένης διαβάζει το χρησμό που έκλεψε ο Νικίας από τον Παφλαγόνα και ενθουσιάζεται με το περιεχόμενό του. Ο Νικίας ζητάει να του πει κι εκείνου τι λέει ο χρησμός, αλλά ο Δημοσθένης δεν του απαντάει αμέσως:

ΟΙ. Α΄ *Ἑτέραν ἔγχεον.*
ΟΙ. Β΄ *Ἐν τοῖς λογίοις ἔνεστιν «Ἑτέραν ἔγχεον»;*
ΟΙ. Α΄ *Ὦ Βάκι.*

[8] *Πβ. Θεσμ. 905β*, όπου το πρόσωπο που ερωτάται καθυστερεί την απάντηση, διατυπώνοντας την ίδια ερώτηση προς το συνομιλητή του.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΟΙ. Β΄ Τί ἐστι;
ΟΙ. Α΄ Δός τὸ ποτήριον ταχύ.

Η τρίτη *(Ιππ. 157-9)* είναι μεταξύ του Αγοράκριτου και του Δημοσθένη. Ο Δημοσθένης ζητά από τον πρώτο ν' αφήσει κάτω τα πράγματά του και να προσκυνήσει τη γη και τους θεούς. Εκείνος υπακούει, αλλά συγχρόνως ζητά να πληροφορηθεί τι συμβαίνει. Ο Δημοσθένης, όμως, τον μακαρίζει πρώτα και πολύ αργότερα του απαντά:

ΟΙ. Α΄ Ἄγε δὴ σὺ κατάθου πρῶτα τὰ σκεύη χαμαί·
ἔπειτα τὴν γῆν πρόσκυσον καὶ τοὺς θεούς.
ΑΛ. Ἰδού· τί ἐστιν;
ΟΙ. Β΄ Ὦ μακάρι', ὦ πλούσιε,
ὦ νῦν μὲν οὐδείς, αὔριον δ' ὑπέρμεγας,
ὦ τῶν Ἀθηνῶν ταγὲ τῶν εὐδαιμόνων.

γ. Όταν κάνει διαπραγμάτευση.

Στην *Ειρήνη*, ο Τρυγαίος ρωτάει τον Οπλοπώλη πόσα θέλει για να του δώσει τις φούντες από τα κράνη. Ο Οπλοπώλης αποφεύγει να του απαντήσει, επειδή θέλει να ακούσει πρώτα πόσα είναι διατεθειμένος εκείνος να του προσφέρει. Η προσφορά δεν είναι ικανοποιητική, αλλά ο Οπλοπώλης τη δέχεται, γιατί είναι καλύτερη από το τίποτα:

Ειρ. 1214: *ΤΡ. Τί δῆτα τουτοινὶ καταθῶ σοι τοῖν λόφοιν;*
Ο.Κ. Αὐτὸς σὺ τί δίδως;
ΤΡ. Ὅ τι δίδωμ'; αἰσχύνομαι.
Ὅμως δ' ὅτι τὸ σφήκωμ' ἔχει πόνον πολύν,
δοίην ἂν αὐτοῖν ἰσχάδων τρεῖς χοίνικας,
ἵν' ἀποκαθαίρω τὴν τράπεζαν τουτῳί.
Ο. Κ. Ἔνεγκε τοίνυν εἰσιὼν τὰς ἰσχάδας·
κρεῖττον γάρ, ὦ τᾶν, ἐστιν ἢ μηδὲν λαβεῖν.

δ. Όταν δείχνει σαν να μην άκουσε και, αφού επιβεβαιώσει ότι σ' αυτόν απευθύνεται η ερώτηση, απαντάει.

Διαφωτιστικό - και μοναδικό - είναι το παράδειγμα από την *Ειρήνη*. Αφού έχει πια επικρατήσει η ειρήνη στους ανθρώπους, έρχεται στη σκηνή ένα παιδί, το οποίο απαγγέλλει στίχους με πολεμικό περιεχόμενο. Ο Τρυγαίος προσπαθεί να το πείσει να λέει άλλα χαρούμενα τραγούδια, εκείνο όμως φαίνεται αμετάπειστο και συνεχίζει. Ο Τρυγαίος, αγανακτισμένος πλέον και με κάποια δόση υποψίας, το ρωτάει τίνος είναι.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Το παιδί δεν απαντάει αμέσως, είτε γιατί φοβάται να πει ότι είναι γιος του Λάμαχου, είτε γιατί αιφνιδιάζεται με την ερώτηση και θέλει να κερδίσει χρόνο. Γι' αυτό και ζητά επιβεβαίωση ότι η ερώτηση απευθύνεται σ'αυτό και, μόλις την παίρνει, απαντάει. Στο άκουσμα της απάντησης ο Τρυγαίος αντιδρά με ένα επιφώνημα αηδίας και διώχνει αμέσως το παιδί:

Ειρ. 1289: ΤΡ. *Τοῦ καί ποτ' εἶ;*
Π. Α΄ *Ἐγώ;*
ΤΡ. *Σὺ μέντοι νὴ Δί'.*
Π. Α΄ *Υἱὸς Λαμάχου.*
ΤΡ. *Αἰβοῖ. / Ἦ γὰρ ἐγὼ θαύμαζον ἀκούων, εἰ σὺ μὴ εἴης ἀνδρὸς βουλομάχου καὶ κλαυσιμάχου τινὸς υἱός. Ἄπερρε καὶ τοῖς λογχοφόροισιν ᾆδ' ἰών.*

ΙΙ. Ερωτήσεις χωρίς απάντηση

Στις ακόλουθες περιπτώσεις οι ερωτήσεις μένουν αναπάντητες:

1. <u>Στη συσσώρευση ερωτήσεων ενός προσώπου απάντηση έχει μόνο μία, συνήθως η τελευταία. Οι άλλες μένουν αναπάντητες.</u>[9]

Από επτά συνεχείς ερωτήσεις που κάνει η *Λυσιστράτη* στις γυναίκες, μόλις τις βλέπει να αντιδρούν στην πρότασής της ότι πρέπει να αποφεύγουν τη συνεύρεση με τους άντρες τους, απάντηση παίρνουν μόνο οι δύο τελευταίες. Οι πέντε πρώτες δεν έχουν απάντηση:

Λυσ. 125-8: ΛΥ. *Τί μοι μεταστρέφεσθε; Ποῖ βαδίζετε; Αὗται, τί μοιμυᾶτε κἀνανεύετε; Τί χρὼς τέτραπται; Τί δάκρυον κατείβεται; Ποήσετ' ἢ οὐ ποήσετ'; Ἢ τί μέλλετε;*
ΚΛ. *Οὐκ ἂν ποήσαιμ', ἀλλ' ὁ πόλεμος ἑρπέτω.*

Χωρίς απάντηση μένουν και οι τρεις ερωτήσεις της Πραξαγόρας στις *Εκκλησιάζουσες*:

Εκκλ. 24-7: *τί δῆτ' ἂν εἴη; πότερον οὐκ ἐρραμμένους ἔχουσι τοὺς πώγωνας, οὓς εἴρητ' ἔχειν;*

[9] Δεν παραθέτουμε όλες τις περιπτώσεις των συσσωρεύσεων, γιατί έχουν καταγραφεί αναλυτικά στο δεύτερο κεφάλαιο της εργασίας μας.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ἢ θαἰμάτια τἀνδρεῖα κλεψάσαις λαθεῖν
ἦν χαλεπὸν αὐταῖς;

2. **Μερικές φορές το πρόσωπο που ερωτάται δεν δίνει σημασία στην ερώτηση ή στο πρόσωπο που ρωτάει και δεν απαντάει ή αποφεύγει να απαντήσει. Κάτι τέτοιο συμβαίνει με πρόσωπα που πρωτοέρχονται στη σκηνή.**

Είναι χαρακτηριστική η περίπτωση του Προμηθέα ο οποίος δεν απαντά στις ερωτήσεις του Πεισθέταιρου, απορροφημένος από την αγωνία του μήπως τον παρακολουθεί ο Δίας:

Ὀρν. 1496-1500 α:	ΠΕΙ.	*Ἔα, τουτὶ τί ἦν; Τίς ὁ συγκαλυμμός;*
	ΠΡ.	*Τῶν θεῶν ὁρᾷς τινα / ἐμοῦ κατόπιν ἐνταῦθα;*
	ΠΕΙ.	*Μὰ Δί' ἐγὼ μὲν οὔ. / Τίς δ' εἶ σύ;*
	ΠΡ.	*Πηνίκ' ἐστὶν ἄρα τῆς ἡμέρας;*
	ΠΕΙ.	*Ὁπηνίκα; σμικρόν τι μετὰ μεσημβρίαν. / Ἀλλὰ σὺ τίς εἶ;*

Στην ίδια σκηνή και ο Πεισθέταιρος, εκνευρισμένος από τη στάση του Προμηθέα, δεν απαντάει στις ερωτήσεις του:

Ὀρν. 1500β -1502:	ΠΡ.	*Βουλυτὸς ἢ περαιτέρω*
	ΠΕΙ.	*Οἴμ' ὡς βδελύττομαί σε.*
	ΠΡ.	*Τί γὰρ ὁ Ζεὺς ποεῖ; Ἀπαιθριάζει τὰς νεφέλας ἢ ξυννέφει;*
	ΠΕΙ.	*Οἴμωζε μεγάλ'.*

Στη *Λυσιστράτη*, ο κήρυκας των Σπαρτιατών, που πρωτομπαίνει στη σκηνή και ζητάει να του πουν πού είναι οι άρχοντες της Αθήνας, όχι μόνο δεν παίρνει απάντηση, αλλά δέχεται και κοροϊδευτικά σχόλια:

Λυσ. 980-1:	ΚΗ.	*Πᾶ τᾶν Ἀσανᾶν ἐστιν ἁ γερωχία*
		ἢ τοὶ πρυτάνιες; Λῶ τι μυσίξαι νέον.
	ΠΡΥ.	*Τίς δ' εἶ; πότερον ἄνθρωπος ἢ Κονίσαλος;*

Στις *Εκκλησιάζουσες*, η Πραξαγόρα αρνείται να απαντήσει στην ερώτηση του Βλέπυρου, λέγοντάς του ότι δεν του πέφτει λόγος να ρωτάει πού ήταν:

Εκκλ. 520:	*Βλ.*	*αὕτη, πόθεν ἥκεις, Πραξαγόρα;*
	Πρ.	*τί δ', ὦ μέλε, σοὶ τοῦθ';*

(πβ. Αχ. 45α, 158, 395α · Νεφ. 648, 816 · Ειρ. 1042, 1052, 1053, 1059 · Ὀρν. 1021α, 1410-1, 1585-6 · Λυσ. 1086 · Θεσμ. 906 · Βάτρ. 798, 800 · Πλ. 56-7)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

3. *<u>Στις Θεσμοφοριάζουσες, οι ερωτήσεις του Μνησίλοχου και του Τοξότη, τις οποίες επαναλαμβάνει ως ηχώ ο Ευριπίδης, δεν έχουν απάντηση</u>*:

Θεσμ. 1080: - *Τί κακόν;*
- *Τί κακόν;*

(πβ.1071, 1080α, 1080β, 1083α, 1083β, 1085α, 1085β, 1086α, 1086β, 1088α, 1088β, 1089α, 1089β, 1093α, 1093β)

4. *<u>Οι ερωτήσεις που δεν απευθύνονται σε συγκεκριμένο πρόσωπο ή απλά εκφράζουν μιαν απορία, δεν έχουν απάντηση:</u>*

Στους *Σφήκες*, ο Χορός αναρωτιέται τι να έπαθε και δεν φάνηκε ακόμη ο σύντροφός τους ο Φιλοκλέων:

Σφ. 266-7: *τί χρῆμ' ἄρ' οὐκ τῆς οἰκίας τῆσδε συνδικαστὴς*
\- *Πέπονθεν, ὡς οὐ φαίνεται δεῦρο πρὸς τὸ πλῆθος;*

Στην *Ειρήνη*, ο Χορός αναρωτιέται γιατί δεν προχωρεί το έργο της απελευθέρωσης της Ειρήνης από τη σπηλιά, αφού όλοι ισχυρίζονται ότι προσπαθούν:

Ειρ. 472: *Πῶς οὖν οὐ χωρεῖ τοὔργον;*

(πβ. Αχ. 806, 808 ·Ιππ. 237·Νεφ. 1221 · Σφ. 21,·851-2, 1482 · Ειρ. 263, 276, 383, 472 · Όρν. 3 · Λυσ. 836 · Θεσμ. 45, 100,1070-1 · Βάτρ. 1251 · Εκκλ. 479, 877 · Πλ. 435-6)

5. *<u>Οι ερωτήσεις που απορρίπτονται ως άστοχες ή παράλογες από τα πρόσωπα που ερωτώνται δεν έχουν απάντηση.</u>*

Σε όλες τις περιπτώσεις τα πρόσωπα είναι δύο θεοί, ο *Ερμής* και η *Ίριδα*.

Στην *Ειρήνη*, ο Τρυγαίος ρωτάει τον Ερμή σε ποιο μέρος της γης μετακόμισαν οι θεοί. Ο Ερμής δεν απαντά θεωρώντας την ερώτηση παράλογη, αφού οι θεοί δεν κατοικούν στη γη:

Ειρ. 198α: *ΤΡ.* *Ποῖ γῆς;*
ΕΡ. *Ἰδοὺ γῆς.*

(πβ. Όρν. 1205α, 1208-9, 121[illegible]1214 α)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

6. Η ερώτηση του Ευελπίδη στην κουρούνα, δεν είναι δυνατόν να απαντηθεί, αφού απευθύνεται σε ένα πουλί:

Όρν. 1: *Ὀρθὴν κελεύεις, ᾗ τὸ δένδρον φαίνεται;*

ΙΙΙ. Ερωτήσεις τις οποίες απαντάει άλλο πρόσωπο κι όχι εκείνο που ερωτάται

1. Το πρόσωπο που ρωτάει δίνει και την απάντηση

Στους *Βάτραχους*, ο Διόνυσος με τον Ξανθία έχουν φτάσει στον Άδη και περιμένουν να δουν τα φοβερά τέρατα που τους είπε ο Ηρακλής ότι θα συναντήσουν. Ο Διόνυσος ρωτάει τον Ξανθία αν βλέπει τίποτα, κι εκείνος του κάνει την ίδια ερώτηση, την οποία ο Διόνυσος απαντάει, δείχνοντας τους θεατές που τους ταυτίζει με τους πατροκτόνους και τους επίορκους:[10]

Βάτρ. 274-5: *ΔΙ.* *Κατεῖδες οὖν που τοὺς πατραλοίας αὐτόθι*
καὶ τοὺς ἐπιόρκους, οὓς ἔλεγεν ἡμῖν;
ΞΑ. *Σὺ δ' οὔ;*
ΔΙ. *Νὴ τὸν Ποσειδῶ 'γωγε, καὶ νυνί γ' ὁρῶ.*

(πβ.Αχ. 541-3 · Ιππ. 13 · Νεφ. 184 · Ειρ. 1336, 1338 · Βάτρ. 274-5)

2. Τρίτο πρόσωπο παρεμβαίνει και δίνει απάντηση.

Την ερώτηση του Αισχύλου προς τον Ευριπίδη την απαντάει ο Διόνυσος:

Βάτρ. 1010-12: *ΑΙ.* *Ταῦτ' οὖν εἰ μὴ πεπόηκας,*
ἀλλ' ἐκ χρηστῶν καὶ γενναίων μοχθηροτάτους ἀπέδειξας,
τί παθεῖν φήσεις ἄξιος εἶναι;
ΔΙ. *Τεθνάναι· μὴ τοῦτον ἐρώτα.*

(πβ. Αχ. 101 ·Ιππ. 868-70 ·Νεφ. 28)

[10] Βλ. Dover 1997, a.l. και Κατσούρης 1998, a.l.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Β. Ερωτήσεις που εκφράζουν έντονα συναισθήματα

Πολλές φορές οι ερωτήσεις εκφράζουν τα έντονα συναισθήματα από τα οποία διακατέχεται το πρόσωπο που τις διατυπώνει. Στην πλειονότητά τους πρόκειται για ρητορικές ερωτήσεις. Και εδώ, όπως και γενικά στο τρίτο κεφάλαιο, ορισμένες ερωτήσεις κατατάσσονται σε περισσότερες από μία κατηγορίες.

Ι. Ερωτήσεις θυμού

Αρκετά συχνά ένα πρόσωπο κάνει μια ερώτηση οργισμένο από τα λόγια ή τις πράξεις ενός άλλου.

Στους *Αχαρνείς*, ο Χορός έχει εξοργιστεί με τον Δικαιόπολη που συμμάχησε με τους εχθρούς της Αθήνας και ζητάει να τον κτυπήσουν με μανία:

Αχ. 283: *Οὐ βαλεῖς, οὐ βαλεῖς;*[11]

Στους *Ιππείς*, ο Παφλαγόνας κάνει δύο όμοιες ερωτήσεις, οργισμένος που δεν τον αφήνουν να μιλήσει:

Ιππ. 336: *Οὐκ αὖ μ' ἐάσεις;*

Ιππ. 338: *Οὐκ αὖ μ' ἐάσεις;*

Στις *Νεφέλες*, ο μαθητής του Σωκράτη θυμώνει με τον επισκέπτη που «ἀπεριμερίμνως τὴν θύραν λελάκτικεν»:

Νεφ. 133: *βάλλ' εἰς κόρακας. τίς ἐσθ' ὁ κόψας τὴν θύραν;*

Στους *Όρνιθες*, ο Πεισθέταιρος οργίζεται που βλέπει τον Ηρακλή να κοιτάζει απειλητικά τον ουρανό:

Όρν. 1671: *Τί δῆτ' ἄνω κέχηνας αἴκειαν βλέπων;*[12]

---

[11] Βλ. Σπυρόπουλος 1974, 114: *«Οι συσσωρεύσεις προδίνουν την οργή και την αδυσώπητη έχθρα, ένα ακόρεστο πάθος καταδίωξης του αντιπάλου ως την εξόντωση»*.

[12] *«τοῦ Ἡρακλέους εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναβλέψαντος μετ' ὀργῆς φησι, τί δῆτ' ἄνω βλέπεις, ὡς τυπτήσων τινά»*. (Σ)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Στις *Εκκλησιάζουσες*, μια κοπέλλα θυμώνει με τη γριά που με το ζόρι σέρνει σπίτι της τον αγαπημένο της:

Εκκλ. 1037: ***ποῖ τοῦτον ἕλκεις;***

*(πβ. Αχ. 165, 307-8, 359-60, 385, 490α, 490β, 564α, 564β, 580α, 580β, 822, 824-5, 864-6, 1113 · **Ιππ.** 89-91, 183[13], 237, 342, 448, 728α, 728β, 1224 · **Νεφ.** 57, 500, 871α, 871β, 1298 · **Σφ.** 147α, 147β, 156, 156-7, 448-51, 944, 1152 · **Ειρ.** 256 · **Όρν.** 20-1, 174, 608-9, 1051, 1205-6, 1208-9, 1211-13 · **Λυσ.** 433, 530-1, 747, 756, 891-2 · **Θεσμ.** 544, 852α, 852β, 892, 918-9, 1095α · **Βάτρ.** 38, 607β, 1472α, 1474 · **Εκκλ.** 156α, 156β, 521, 1049-51 · **Πλ.** 273-4, 415-7,454-5, 456-7, 864-7, 893)*

1. <u>Ερωτήσεις αγανάκτησης</u>

Όταν ένα πρόσωπο διαπιστώνει ότι μια πράξη είναι άδικη, προσβλητική ή ανήθικη κυριαρχείται από έντονο θυμό, δηλαδή από αγανάκτηση. Οι ερωτήσεις που περιέχουν αγανάκτηση είναι συχνές.

Ο Δικαιόπολης, μόλις ακούει τον κήρυκα να αναγγέλλει την άφιξη των πρέσβεων που είχαν σταλεί στον Πέρση βασιλιά, μουρμουρίζει τόσο ώστε να ακουστεί,[14] εκδηλώνοντας την αγανάκτησή του, γιατί οι Πρυτάνεις ασχολούνται με ψευτοπρέσβεις και δεν ενδιαφέρονται για την ειρήνη, όπως ο ίδιος επιθυμεί:

Αχ. 62: Ποίου βασιλέως; Ἄχθομαι 'γὼ πρέσβεσιν
καὶ τοῖς ταὧσι τοῖς τ' ἀλαζονεύμασιν.

Ο Τρυγαίος προσπαθεί μαζί με άλλους να βγάλουν την Ειρήνη έξω από τη σπηλιά, τραβώντας το σχοινί, με το οποίο είναι δεμένη η Ειρήνη. Διαπιστώνει όμως ότι ορισμένοι, που δεν θέλουν την ειρήνη (όπως οι Αργίτες), τραβούν αντίθετα και, αγανακτισμένος, τους βάζει τις φωνές:

Ειρ. 491-2: ***Οὔκουν δεινὸν <κἄτοπον ἡμῶν> / τοὺς μὲν τείνειν, τοὺς δ' ἀντισπᾶν;***
Πληγὰς λήψεσθ', Ἀργεῖοι.

Στη λογομαχία τους με τον Πρόβουλο οι γυναίκες του λένε πως πρέπει να βιαστεί γιατί τον περιμένει ο Χάρος, κι εκείνος αγανακτισμένος αναφωνεί:

Λυσ. 608: *ΛΥ.* ***Τοῦ δεῖ; Τί ποθεῖς; Χώρει 'ς τὴν ναῦν·***
ὁ Χάρων σε καλεῖ, / σὺ δὲ κωλύεις ἀνάγεσθαι.
ΠΡ. ***Εἶτ' οὐχὶ δεινὸν ταῦτα πάσχειν ἔστ' ἐμέ;***

[13] Βλ. Neil 1901, a.l.
[14] Βλ. Starkie 1909, a.l.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Μια από τις γυναίκες που ακούει τον Μνησίλοχο να υπερασπίζεται τον Ευριπίδη, βρίσκει τα λόγια του προσβλητικά για τις γυναίκες και αγανακτισμένη αναφωνεί:

Θεσμ. 563: *Ταῦτα δῆτ' ἀνέκτ' ἀκούειν;*

Ο Διόνυσος εκφράζει την αγανάκτησή του, γιατί ο υπηρέτης του, ο Ξανθίας, προχωρεί καβάλα στο γάιδαρο, ενώ ο ίδιος πάει με τα πόδια:

Βάτρ. 21-4: *Εἶτ' οὐχ ὕβρις ταῦτ' ἐστὶ καὶ πολλὴ τρυφή,*
ὅτ' ἐγὼ μὲν ὢν Διόνυσος, υἱὸς Σταμνίου,
αὐτὸς βαδίζω καὶ πονῶ, τοῦτον δ' ὀχῶ,
ἵνα μὴ ταλαιπωροῖτο μηδ' ἄχθος φέροι;[15]

*(πβ. **Αχ.** 41, 75-6, 83-4, 109, 125, 126-7, 157α, 161, 182-3, 287, 295, 311-2, 410, 423, 557, 558-9, 578, 593, 607-9, 701, 778β, 924-5, 1079, 1108 · **Ιππ.** 32α, 90-1, 160-1, 162, 810-2 · **Νεφ.** 35-6, 367α, 656, 789-90, 841, 1378, 1456-7, 1502, 1506-7 · **Σφ.** 251-2, 342-4, 397, 417, 463-70, 474-6, 484, 942-3, 1159-60, 1183-5, 1188, 1202, 1368-9, 1369-70, 1378, 1406, 1412 · **Ειρ.** 45, 164-5, 166-9, 182-4, 362, 465, 470-1, 500, 925, 1087, 1124, 1125, 1126, 1275 · **Όρν.** 366-8, 369-70, 815, 890-2, 990, 991, 997, 1032-4, 1044β, 1048, 1217-8, 1244-5, 1403-4, 1569-71, 1604, 1638-9, 1651 · **Λυσ.** 54, 284, 356-7, 375, 378, 379, 383, 587-8, 658-9, 730-1, 751-2, 922, 971, 985, 1178 · **Θεσμ.** 3-4, 243, 389-4, 705, 707-8, 715-6, 743β, 860-1, 862-3, 874-5, 879-80, 884, 1109 · **Βάτρ.** 178, 438-9, 522-3, 526-7, 529-1, 840-2, 935, 936, 950-1, 1049,1134, 1201, 1325-8, 1476 ·**Εκκλ.** 90, 136, 400-2, 404, 529-30, 535, 804, 812, 814, 855 · **Πλ.** 78-9, 257-8, 261, 388-9, 429-30, 464, 886-7, 898-9, 909-10, 1046)*

α. Προσποιητή αγανάκτηση

Στις ακόλουθες περιπτώσεις το πρόσωπο που ρωταέι προσποιείται τον αγανακτισμένο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ο Μεγαρίτης που κάνει τον αγανακτισμένο, όταν ο Δικαιόπολης αμφισβητεί ότι τα γουρουνάκια που του προσφέρει είναι αληθινά. Ο ίδιος, βέβαια, γνωρίζει πολύ καλά τι είναι:

Αχ. 770: *Οὐ δεινά; Θᾶσθε, τῶδε τᾶς ἀπιστίας:*

*(πβ. **Νεφ.** 1225 ·**Σφ.** 1133-4 · **Βάτρ.** 610-11)*

β. Αγανάκτηση με πίκρα ή παράπονο

Ορισμένες ερωτήσεις, μαζί με την αγανάκτηση, περιέχουν και έναν τόνο πίκρας ή παράπονου.

[15] Βλ. Stanford 1963, a.l.: «*Το Εἶτα κανονικά εισάγει ερώτηση αγανάκτησης*».

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Στους *Αχαρνείς*, ο Δικαιόπολης ρωτάει το Μεγαρίτη αν έφερε αλάτι, κι εκείνος με μια ρητορική ερώτηση απαντάει αρνητικά, αγανακτισμένος αλλά και με παράπονο. Αγανακτισμένος γιατί θεωρεί ότι ο Δικαιόπολης τον κοροϊδεύει, αφού είναι γνωστό ότι αλάτι δεν υπάρχει αλάτι από τη στιγμή που οι Αθηναίοι κατέλαβαν τις αλυκές τους. Έμμεσα όμως και παραπονιέται γι' αυτή τη συμπεριφορά των Αθηναίων:

Αχ. 760: *ΔΙ.* *Ἅλας οὖν φέρεις;*
ΜΕ. *Οὐχ ὑμὲς αὐτῶν ἄρχετε;*

Στους *Βάτραχους*, ο Χάρος διατάζει το Διόνυσο να πάψει τις φλυαρίες και να τραβήξει κουπί, κι εκείνος του απαντάει με μια ερώτηση που περιέχει αγανάκτηση και παράπονο, αφού είναι άπειρος από θαλασσινά ταξίδια:[16]

Βάτρ. 203-5: *Κᾆτα πῶς δυνήσομαι*
ἄπειρος, ἀθαλάττευτος, ἀσαλαμίνιος
ὢν εἶτ' ἐλαύνειν;

(πβ. Αχ. 703-5761 β ·Σφ. 441 · Όρν. 340 ·Βάτρ. 309-10)

ΙΙ. Ερωτήσεις έκπληξης

Υπάρχουν ερωτήσεις με τις οποίες ένα πρόσωπο εκφράζει την έκπληξή του για λόγια ή πράξεις του συνομιλητή του ή όταν βλέπει κάτι ξαφνικό και περίεργο στην εμφάνιση.

1. <u>Την έκπληξη προκαλούν τα λόγια ή οι πράξεις του συνομιλητή</u>

Ο Αγοράκριτος και ο Παφλαγόνας λογομαχούν ενώπιον του Δήμου. Ο πρώτος κατηγορεί το δεύτερο ότι έχει κρεμάσει τις ασπίδες με τους ιμάντες τους, κάτι που απαγορευόταν.[17] Ο Δήμος εκφράζει την έκπληξή του μόλις ακούει ότι συμβαίνει κάτι τέτοιο:

Ιππ. 858: *ΔΗ.* *Οἴμοι τάλας ἔχουσι γὰρ πόρπακας;*

---

[16] Ο Dover (1997, a. l.): «*Κᾆτα: εκφράζει παράπονο και αγανάκτηση*». Το ίδιο και ο Stanford 1963, a.l.

[17] *«ὡς δέον τὰς ἀνατιθεμένας ἀσπίδας μὴ ἔχειν πόρπακας, ὑπὲρ τοῦ μὴ ἐξεῖναι τοῖς ἐπιχειροῦσι κατὰ τοῦ δήμου ἐξ ἑτοίμου χρήσασθαι ταῖς ἀσπίσιν.»* (Σ)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ο Στρεψιάδης ρωτάει το Σωκράτη γιατί προτιμά να ερευνά τα ουράνια σώματα μετέωρος σε ένα καλάθι κι όχι από τη γη. Ο Σωκράτης απαντά ότι πρέπει να απομακρυνθεί από τη γη για να λειτουργήσει καλύτερα η σκέψη του, γιατί η γη απορροφά την ικμάδα και τη δύναμη της σκέψης, όπως τα κάρδαμα «*τῶν περὶ αὐτὰ φυομένων λαχάνων τὴν δύναμιν ἐπισπᾶται καὶ πᾶν τὸ ἐν ἐκείνοις ὑγρὸν ἐπισπώμενα αἴτιον τοῦ ξηραίνεσθαι καθίσταται.*»[18] Ο Στρεψιάδης εκφράζει την έκπληξή του για την εξήγηση του Σωκράτη:

Νεφ. 235: *τί φῄς; ἡ φροντὶς ἕλκει τὴν ἰκμάδ' εἰς τὰ κάρδαμα;*

Ο Ερμής λέει στον Τρυγαίο πως η Ειρήνη ζήτησε να μάθει τι κάνει ο Σοφοκλής. Ο Τρυγαίος απαντά ότι ο Σοφοκλής έγινε Σιμωνίδης, μια απάντηση που προκαλεί την έκπληξη του Ερμή:

Ειρ. 698α: *Σιμωνίδης; πῶς;*

Ο Έποπας πληροφορεί τα πουλιά ότι δέχτηκε δυο ξένους που ήρθαν για να ζήσουν κοντά τους. Τα πουλιά δεν μπορούν να το πιστέψουν και γεμάτα έκπληξη ρωτούν:

Όρν. 325: *Καὶ δέδρακας τοῦτο τοὔργον;*

Ο Διόνυσος ανακοινώνει στον Ηρακλή τη μεγάλη επιθυμία του να συναντήσει τον Ευριπίδη. Ο Ευριπίδης όμως έχει πεθάνει, γι' αυτό και ο Ηρακλής έκπληκτος ρωτάει:

Βάτρ. 67: *Καὶ ταῦτα τοῦ τεθνηκότος;*

*(πβ. **Αχ.** 46 β, 95-7, 397, 591-2, 594 β, 750, 768α, 778α, 794 · **Ιππ.** 82, 144, 168, 671, 955α, 1044, 1237, 1345-6, 1349 · **Νεφ.** 22α, 329, 367, 380, 481, 491α, 667, 679, 688, 723, 732, 849, 852, 1262α, 1275, 1335 · **Σφ.** 8, 143, 193, 211-3, 498α, 664, 665, 696, 845, 1228, 1373α, 1379, 1418, 1443α · **Ειρ.** 193, 268β, 322, 872, 926, 929, 1275α, 1277 · **Όρν.** 74, 102α, 123, 180α, 277, 278, 301, 322-3, 326, 416, 467α, 500, 833α, 1023-4, 1030, 1164, 1567α, 1691 · **Λυσ.** 23γ, 24, 31, 125-7, 489, 494α, 496, 710, 876, 914, 928, 1163 · **Θεσμ.** 689α, 742, 902; 968 ·**Βάτρ.** 6, 25α, 479, 483-4, 515, 526, 798, 890, 1414, 1455β · **Εκκλ.** 132, 135, 520-1, 760, 762, 764; 765α · **Πλ.** 80-2, 143, 156, 214, 268, 392α, 393γ, 712, 794, 908, 1148, 1150, 1154)*

[18] (Σ)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

2. *Την έκπληξη προκαλεί η εμφάνιση πρωτοεμφανιζόμενων προσώπων*

Πρόσωπα που εμφανίζονται για πρώτη φορά στη σκηνή, πολλές φορές με περίεργη εμφάνιση, προκαλούν την έκπληξη εκείνου που τα βλέπει πρώτος. Με τον τρόπο αυτό καλείται και το ακροατήριο να προσέξει την εμφάνιση του νέου προσώπου και να γελάσει. Η προσφώνηση στον Ηρακλή, αλλά και σε άλλους θεούς είναι συχνή.

Ο Δικαιόπολης έχει κλείσει ειρήνη με τους Σπαρτιάτες και τη μοιράζει από λίγο σε διάφορους που έρχονται να του ζητήσουν. Μεταξύ των άλλων που παρελαύνουν, έρχεται κι ένας γεωργός, βρόμικος και ταλαιπωρημένος, το θέαμα του οποίου προκαλεί την έκπληξη του Δικαιόπολη:

Αχ. 1018: *Ὦ Ἡράκλεις, τίς οὑτοσί;*

Μετά τα όσα άκουσε για το Σωκράτη ο Στρεψιάδης δεν βλέπει την ώρα να τον συναντήσει. Μόλις όμως ανοίγει η πόρτα του σπουδαστηρίου, το θέαμα που αντικρίζει είναι αντίθετο από εκείνο που περίμενε. Όπως λέει ο Σχολιαστής: *«ὁ δὲ εἰσελθὼν καὶ θεασάμενος αὐτοὺς ὠχροὺς καθημένους ὡς ἀνθρώπων μορφὰς μὴ ἔχοντας μηδὲ ὄψεις τεθαύμακεν»*:

Νεφ. 184: *ὦ Ἡράκλεις, ταυτὶ ποδαπὰ τὰ θηρία;*

Ο Διόνυσος με τον Ξανθία φτάνουν στο σπίτι του Ηρακλή και του κτυπούν την πόρτα. Μόλις εκείνος τους ανοίγει, παραξενεύεται με την παράξενη αμφίεση του Διόνυσου: κροκωτό φόρεμα, δέρμα λιονταριού στην πλάτη, κοθόρνους και ρόπαλο στο χέρι:[19]

Βάτρ. 38-9: *Τίς τὴν θύραν ἐπάταξεν; Ὡς κενταυρικῶς*
ἐνήλαθ' ὅστις. Εἰπέ μοι, τουτὶ τί ἦν;

(πβ. Αχ. 156, 157β, 284, 767 ·Νεφ. 200 ·Σφ. 183β, 1509α · Ειρ. 180-1· Όρν. 93, 859, 1495β · Λυσ. 350, 445 · Θεσμ. 700-1, 733, 904, 905α · Εκκλ. 1071 · Πλ. 1097β, 1157)

3. *Έκπληξη χρωματισμένη με αγανάκτηση*

Ορισμένες ερωτήσεις περιέχουν έκπληξη μαζί με αγανάκτηση. Οι πιο χαρακτηριστικές είναι εκείνες που έχουν το σύνδεσμο ***καί*** πριν από την ερωτηματική

[19] *«εἶτα τὴν ὄψιν καταπλαγείς...».* (Σ)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

λέξη εισαγωγής.[20] Συχνές είναι επίσης όσες εισάγονται με το «*οὐ γάρ*».

α. Με τον *καί* πριν από την ερωτηματική λέξη.

Έκπληξη και αγανάκτηση προκαλεί στο Στρεψιάδη η συμπεριφορά του γιου του, ο οποίος ισχυρίζεται ότι δίκαια τον κτυπά. Έκπληξη γιατί δεν περίμενε ποτέ να τον δείρει το παιδί του και δίκαιη αγανάκτηση γιατί, ενώ πίστευε ότι στέλνοντάς τον να μαθητεύσει κοντά στο Σωκράτη θα τον βοηθούσε να αντιμετωπίσει τα χρέη, που ο ίδιος του είχε προκαλέσει, τώρα έρχεται και τον κτυπά:

Νεφ. 1332-3: *ὦ μιαρώτατε, /καὶ πῶς γένοιτ' ἂν πατέρα τύπτειν ἐν δίκῃ;* :

Η Λυσιστράτη παραξενεύεται πολύ που η Μυρρίνη αρνείται να ακολουθήσει το σχέδιό της, ενώ είχε λίγο πριν ορκιστεί για το αντίθετο:

Λυσ. 131: *Ταυτὶ σὺ λέγεις, ὦ ψῆττα; Καὶ μὴν ἄρτι γε*
ἔφησθα σαυτῆς κἂν παρατεμεῖν θἤμισυ.

(πβ. Αχ. 86-7, 161, 587, 618, 917 · Ιππ. 178-9, 792-4, 813 ·Νεφ. 210, 398-400, 717, 820, 1274, 1325, 1331, 1380, 1434, 14431495α · Ειρ. 1076β · Όρν. 1206-7, 1234 · Λυσ. 131 · Εκκλ. 157, 525 · Πλ. 117, 399-400)

β. Με το *οὐ γάρ*

Οι ερωτήσεις, που εισάγονται με το *οὐ γάρ* και αποτελούν απάντηση σε προηγούμενη ερώτηση, εκφράζουν έκπληξη και αγανάκτηση για το αν η προηγούμενη ερώτηση έπρεπε να τεθεί, εφόσον η απάντηση είναι γνωστή στο πρόσωπο που ρωτά.[21]

Στους *Ιππείς*, ο Αγοράκριτος προσφέρει στο Δήμο μια γυναίκα που παριστάνει την τριαντάχρονη συνθήκη. Ο Δήμος εκφράζει το θαυμασμό του για την ομορφιά της και συγχόνως ρωτάει τον Αγοράκριτο που τη βρήκε. Εκείνος απαντάει έκπληκτος και αγανακτισμένος ότι την έκρυβε τόσο καιρό ο Παφλαγόνας, πράγμα γνωστό σε όλους:

Ιππ. 1392-3: ΔΗ. *Πῶς ἔλαβες αὐτὰς ἐτεόν;*
ΑΛ. *Οὐ γὰρ ὁ Παφλαγὼν*
ἀπέκρυπτε ταύτας ἔνδον, ἵνα σὺ μὴ λάβῃς;

(πβ. Αχ. 576-7 · Σφ. 836-8, 1299-300 ·Βάτρ. 25α · Πλ. 856-9)

---

[20] Βλ. Denniston 1954, 309 και Dover 1968, σημ. στο στίχο 210.
[21] Βλ. Denniston 1954, 79 και MacDowell 1971, σημ. στο στίχο 836.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

4. Ερωτήσεις προσποιητής έκπληξης

Στις ακόλουθες περιπτώσεις η έκπληξη είναι προσποιητή:

Ο Βδελυκλέων ξέρει πολύ καλά ότι αυτός που μιμείται τον Οδυσσέα είναι ο πατέρας του, παρ' όλα αυτά καμώνεται πως εκπλήσσεται:

Σφ. 185: Φι. Οὖτις,, νὴ Δία.
Βδ. Οὖτις σύ; ποδαπός;

Προσποιητή έκπληξη δηλώνει η ερώτηση του Διόνυσου, όταν τον κτυπάει ο Αιακός κι αυτός, για να δείξει ότι δεν πόνεσε, τον ρωτάει:

Βάτρ. 647: ΔΙ. Κᾆτα πῶς οὐκ ἔπταρον;

(πβ. Νεφ. 1225, 1249 · Σφ. 1, 145 · Λυσ. 1163 · Εκκλ. 135)

5. Ερωτήσεις σαστισμάρας

Σε μερικές περιπτώσεις η έκπληξη είναι τόσο ισχυρή ώστε προκαλεί σάστισμα.

Στους *Όρνιθες*, με μια τριπλή ερώτηση «*διαταράσσονται οἱ ὄρνιθες ἀκηκοότες ἄνδρας παρεῖναι. ὑποπτεύουσι γὰρ αὐτοὺς εἶναι ὀρνιθοθήρας.*»:

Όρν. 319: Ποῦ; πᾷ; πῶς φῄς; [22]

(πβ. Αχ. 1111 · Σφ. 1218 · Ειρ. 283 · Όρν. 1044α)

ΙΙΙ. Ερωτήσεις φόβου, αγωνίας ή ανησυχίας

Ο φόβος, η αγωνία ή ανησυχία, από τα οποία διακατέχεται ένα πρόσωπο, και συμμερίζεται το κοινό, εκφράζονται και με ερωτήσεις.

Οι δύο δούλοι του Φιλοκλέωνα διηγούνται τα όνειρα που είδαν. Ο Σωσίας διηγείται πρώτος το δικό του όνειρο και ακούγοντάς το ο Ξανθίας φοβάται ότι κάτι κακό θα του συμβεί:

Σφ. 24-5: Ξα. οἴμοι, τί δῆτά μοι κακὸν γενήσεται
ἰδόντι τοιοῦτον ἐνύπνιον;

---

[22] Η Dunbar (1998, a. l.): «*Η τριπλή ερώτηση δείχνει έκπληξη που κόβει την ανάσα*».

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ο Προμηθέας μπαίνει κουκουλωμένος στη σκηνή και ρωτάει γεμάτος αγωνία και φόβο το Πεισθέταιρο αν τον ακολουθεί κανένας θεός:

Όρν. 1496-7: Τῶν θεῶν ὁρᾷς τινα ἐμοῦ κατόπιν ἐνταῦθα;

Ο Διόνυσος με τον Ξανθία έφτασαν στον Άδη, αλλά δεν βλέπουν τα παράξενα θηρία που τους είπε ο Ηρακλής ότι θα βρουν. Ο Διόνυσος κάνει τον τολμηρό και λέει πως, αν συναντούσε κάποιο απ' αυτά, δεν θα το φοβόταν και θα το αντιμετώπιζε γενναία. Από την ερώτηση όμως που κάνει, μόλις ο Ξανθίας του λέει ότι άκουσε κάποιο θόρυβο, δείχνει ότι κατατρόμαξε:[23]

Βάτρ. 286: Ποῦ ποῦ 'στιν;

*(πβ. **Αχ.** 167-8, 328-30, 336 · **Ιππ.** 97, 222-3, 464 · **Σφ.** 420, 438-40 · **Ειρ.** 62, 263, 276 · **Όρν.** 354 α, 359, 1498β, 1500β, 1501-2 · **Θεσμ.** 71 · **Βάτρ.** 271, 289, 294, 296α, 296β · **Πλ.** 438)*

IV. Ερωτήσεις που εκφράζουν υπερηφάνεια και κομπασμό

Η έπαρση που νιώθει κάποιος για τον εαυτό του ή για τις πράξεις του, όταν πραγματικά αξίζει είναι υπερηφάνεια, ενώ όταν δεν διαθέτει την ανάλογη αξία είναι κομπασμός. Και τα δυο εκφράζονται με τις ερωτήσεις που ακολουθούν.

Στους *Αχαρνείς*, ο Χορός μακαρίζει το Δικαιόπολη για την τύχη του, κι εκείνος καυχιέται ακόμη περισσότερο:

Αχ. 1011-12: Τί δῆτ', ἐπειδὰν / τὰς κίχλας ὀπτωμένας ἴδητε;

Στους *Ιππείς* ο *Παφλαγόνας* καυχιέται πως κανείς δεν μπορεί να αναμετρηθεί μαζί του:

Ιππ. 353: Ἐμοὶ γὰρ ἀντέθηκας ἀνθρώπων τιν';

Ο *Φιλοκλέων* κομπάζει, με αρκετή δόση υπερβολής, λέγοντας πως η εξουσία του είναι όση και του Δία:[24]

Σφ. 620-1: ἆρ' οὐ μεγάλην ἀρχὴν ἄρχω καὶ τοῦ Διὸς οὐδὲν ἐλάττω,
ὅστις ἀκούω ταὔθ' ἅπερ ὁ Ζεύς;

*(πβ. **Ιππ.** 615, 773 · **Νεφ.** 154-5 · **Ειρ.** 859, 863, 865)*

[23] Βλ. Stanford 1963, a. l.
[24] Βλ. Σολομός 1978, 164.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

V. Περιφρονητικές ερωτήσεις

Ορισμένες ερωτήσεις δείχνουν ότι το πρόσωπο που τις διατυπώνει αντιμετωπίζει περιφρονητικά το συνομιλητή του ή άλλα πρόσωπα.

Στους *Αχαρνείς*, ο Δικαιόπολης με μια σαρκαστική περιφρόνηση καμώνεται πως δεν γνωρίζει ποιος είναι ο Λάμαχος που έστειλε τον υπηρέτη του να αγοράσει τσίχλες και χέλια από την Κωπαΐδα:

Αχ. 963: *ΑΓ.* *ἐκέλευε Λάμαχός σε ταυτησὶ δραχμῆς*
εἰς τοὺς Χοᾶς αὐτῷ μεταδοῦναι τῶν κιχλῶν,
τριῶν δραχμῶν δ' ἐκέλευε Κωπᾷδ' ἔγχελυν.
ΔΙ. *Ὁ ποῖος οὗτος Λάμαχος τὴν ἔγχελυν;*

Στις *Νεφέλες*, ο Στρεψιάδης έχει φτάσει στο σπουδαστήριο του Σωκράτη και τον φωνάζει. Εκείνος απαντά με μια ερώτηση που δείχνει ότι αντιμετωπίζει το Στρεψιάδη, όπως οι θεοί όταν βλέπουν από τον Όλυμπο τους θνητούς να ασχολούνται με εφήμερα πράγματα:[25]

Νεφ. 223: *τί με καλεῖς, ὦ 'φήμερε;*

Στους *Σφήκες*, ο Βδελυκλέων ζητάει από τον πατέρα του, τον Φιλοκλέωνα, να του αναφέρει μια ανδρεία πράξη που εχει κάνει. Μετά από προσπάθεια να θυμηθεί μια γενναία του πράξη ο Φιλοκλέων του λέει ότι μια φορά είχε κλέψει τα αντιστύλια του Εργασίωνα. Ο Βδελυκλέων την απορρίπτει περιφρονητικά, επαναλαμβάνοντας μάλιστα τις λέξεις του πατέρα του:

Σφ. 1202: *Φι.* *ἐκεῖν' ἐκεῖν' ἀνδρειότατόν γε τῶν ἐμῶν,*
ὅτ' Ἐργασίωνος τὰς χάρακας ὑφειλόμην.
Βδ. *ἀπολεῖς με. ποίας χάρακας; ἀλλ' ὡς ἢ κάπρον*
ἐδιώκαθές ποτ' ἢ λαγών, ἢ λαμπάδα
ἔδραμες, ἀνευρὼν ὅ τι νεανικώτατον.

(πβ. Αχ. 902 ·Νεφ. 247, 840, 1201-3 · Σφ. 1, 144, 1136, 1369, 1378β ·Ειρ. 926 · Λυσ. 193 ·Θεσμ. 58 · Βάτρ. 529 · Εκκλ. 763, 764)

VI. Ερωτήσεις απόγνωσης - απελπισίας

[25] Βλ. Dover 1968, a. l.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Η απόγνωση και η απελπισία εκφράζονται επίσης με ερωτήσεις, ορισμένες από τις οποίες είναι παρωδία αντίστοιχων τραγικών.

Ο *Κινησίας* απελπίζεται και δεν ξέρει τι να κάνει, όταν η ερωτική συνεύρεση με τη γυναίκα του αποτυγχάνει:

Λυσ. 954-6: *Οἴμοι τί πάθω;*[26] *Τίνα βινήσω,*
τῆς καλλίστης πασῶν ψευσθείς;
Πῶς ταυτηνὶ παιδοτροφήσω;

Ο Μνησίλοχος βρίσκεται σε μαύρη απελπισία και ψάχνει να βρει τρόπο να ειδοποιήσει τον Ευριπίδη να ρθει για να τον σώσει, όταν στα Θεσμοφόρια οι γυναίκες αποκάλυψαν την ταυτότητά του:

Θεσμ. 765-6: *Ἄγε δή, τίς ἔσται μηχανὴ σωτηρίας;*
Τίς πεῖρα, τίς ἐπίνοι'; ...

Θεσμ. 768-9: *Φέρε, τίν' οὖν <ἂν> ἄγγελον /πέμψαιμ' ἐπ' αὐτόν;*

Θεσμ. 771-2: *Πόθεν οὖν γένοιντ' ἄν μοι πλάται; [Πόθεν; <πόθεν;>]*
Τί δ' ἄν, εἰ ταδὶ τἀγάλματ' ἀντὶ τῶν πλατῶν /γράφων διαρρίπτοιμι;

Ο Βλέπυρος και ένας άλλος άντρας έχουν χάσει τις γυναίκες τους και αποφασίζουν να πάνε στην Εκκλησία του Δήμου να τις αναζητήσουν. Ο Βλέπυρος όμως δεν μπορεί να πάει αμέσως, γιατί αντιμετωπίζει ένα πολύ σοβαρό πρόβλημα: δεν μπορεί να αφοδεύσει. Απελπισμένος ψάχνει να βρει λύση:

Εκκλ. 358: *ἀτὰρ τί δράσω;*

Και παρακάτω:

Εκκλ. 363-4: *τίς ἂν οὖν ἰατρόν μοι μετέλθοι καὶ τίνα;*
τίς τῶν καταπρώκτων δεινός ἐστι τὴν τέχνην;

*(πβ. **Ιππ.** 1240 · **Νεφ.** 791 · **Σφ.** 356, 400-2 · **Λυσ.** 962-66 · **Θεσμ.** 1048-50 · **Εκκλ.** 911 · **Πλ.** 449-51, 603, 605)*

VII. Ερωτήσεις θαυμασμού

Η ισχυρή εντύπωση που προκαλεί κάποιος ή κάτι σε ένα πρόσωπο εκφράζεται και με ερωτήσεις θαυμασμού.

[26] Βλ. Rau 1967, 200 και Henderson 1987, a.l.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ο Χορός εκφράζει με μια ερώτηση το θαυμασμό του προς τον Αγοράκριτο, όταν τον βλέπει να μπαίνει στη σκηνή λαμπροντυμένος, μετά τη νίκη που κατάφερε εναντίον του Παφλαγόνα:

Ιππ. 1319-20: *Ὦ ταῖς ἱεραῖς φέγγος Ἀθήναις καὶ ταῖς νήσοις ἐπίκουρε,*
τίν' ἔχων φήμην ἀγαθὴν ἥκεις, ἐφ' ὅτῳ κνισῶμεν ἀγυιάς;

Στις *Εκκλησιάζουσες*, μια γυναίκα θαυμάζει την Πραξαγόρα για τα επιχειρήματα που χρησιμοποίησε στο λόγο της:

Εκκλ. 242: *εὖ γ' ὦ γλυκυτάτη Πραξαγόρα καὶ δεξιῶς.*
πόθεν, ὦ τάλαινα, ταῦτ' ἔμαθες οὕτω καλῶς;[27]

(πβ. Ιππ. 786, 1322 · Όρν. 276, 1147 · Θεσμ. 782)

VIII. Ερωτήσεις ενθουσιασμού

Σε ορισμένες περιπτώσεις ο θαυμασμός που νιώθει ένα πρόσωπο για τις πράξεις ενός άλλου εξάπτουν τη φαντασία του και μετατρέπουν το θαυμασμό σε ενθουσιασμό.

Ο Στρεψιάδης ενθουσιάζεται με τα κατορθώματα του Σωκράτη και επιθυμεί διακαώς να τον γνωρίσει:

Νεφ.180: *τί δῆτ' ἐκεῖνον τὸν Θαλῆν*[28] *θαυμάζομεν;*
ἄνοιγ' ἄνοιγ' ἀνύσας τὸ φροντιστήριον
καὶ δεῖξον ὡς τάχιστά μοι τὸν Σωκράτη.

Ο Τρυγαίος δεν βρίσκει λόγια να εκφράσει τον ενθουσιασμό του, μόλις βλέπει το ξόανο της Ειρήνης να βγαίνει από τη σπηλιά:

Ειρ. 520-22: *Ὦ πότνια βοτρυόδωρε, τί προσείπω σ' ἔπος;*
Πόθεν ἂν λάβοιμι ῥῆμα μυριάμφορον
ὅτῳ προσείπω σ';

(πβ. Ιππ. 1264-9 · Όρν. 1152)

IX. Ερωτήσεις που εκφράζουν έπαινο

Όλες οι ερωτήσεις που καταγράφονται ανήκουν στο *Χορό*!

---

[27] Βλ.Ussher 1973, a.l.
[28] Η παραλληλισμός με τον Θαλή πάντοτε εκφράζει θαυμασμό.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ο Χορός πλέκει το εγκώμιο του Δικαιόπολη για τις μαγειρικές του (και όχι μόνο) ικανότητες:

Αχ. 1015-17: *Ἤκουσας ὡς μαγειρικῶς*
κομψῶς τε καὶ δειπνητικῶς αὑτῷ διακονεῖται;

Στην *Ειρήνη*, ο Χορός, με μια ρητορική ερώτηση, υποστηρίζει πως όλοι πρέπει να επαινούν τον Τρυγαίο, γιατί με την τόλμη του έσωσε την πόλη:

Ειρ.1033-6: *Τίς οὖν ἂν οὐκ ἐπαινέσειεν ἄνδρα τοιοῦτον, ὅστις*
πόλλ' ἀνατλὰς ἔσωσε τὴν ἱερὰν πόλιν;

(πβ. Αχ. 836-7, 1041· Ιππ. 460 ·Σφ. 1470-3 ·Ειρ. 1027-31 ·Βάτρ. 1371-3)

Χ. Ερωτήσεις αμηχανίας

Ορισμένες φορές ένα πρόσωπο αισθάνεται αδύναμο να αντιδράσει με το σωστό τρόπο και γι' αυτό νιώθει **αμηχανία.** Η κατάσταση αυτή μπορεί να εκφραστεί και με ερωτήσεις. Να σημειωθεί ότι οι περισσότερες από τις ερωτήσεις που ακολουθούν ανήκουν στην κατηγορία των *«εις εαυτόν»*, που περιγράψαμε στο δεύτερο κεφάλαιο της εργασίας μας.

Στους Αχαρνείς, ο Δικαιόπολης είναι έτοιμος να φύγει από τον Ευριπίδη, αφού πήρε σχεδόν ό,τι του ζήτησε. Ξαφνικά, όμως, διαπιστώνει ότι του λείπει κάτι ακόμα για να είναι καλά εξοπλισμένος στον αγώνα του κατά των Αχαρνέων. Για το λόγο αυτό αντιδρά αμήχανα:

Αχ. 466: *Ἀπέρχομαι. Καίτοι τί δράσω;*

Στις Νεφέλες, ο Στρεψιάδης θέλει να ξυπνήσει το γιο του για να τον στείλει να γίνει μαθητής του Σωκράτη και με δυο όμοιες ερωτήσεις δείχνει ότι αναζητά ποιος θα είναι ο καλύτερος τρόπος να το κάνει:

Νεφ.79: *πῶς δῆτ' ἂν ἥδιστ' αὐτὸν ἐπεγείραιμι; πῶς;*

Την ίδια αμηχανία νιώθει και ο Διόνυσος στους Βάτραχους, καθώς στέκεται μπροστά στην πόρτα του Πλούτωνα στον Άδη και αναρωτιέται με ποιον τρόπο να κτυπήσει για να του ανοίξουν:

Βάτρ. 460-1: *Ἄγε δὴ τίνα τρόπον τὴν θύραν κόψω; Τίνα;*
Πῶς ἐνθάδ' ἄρα κόπτουσιν οὑπιχώριοι;

(πβ. Νεφ. 760, 844-6 ·Όρν. 354α · Θεσμ. 630, 765-6, 768-9, 772-4 ·Βάτρ. 133, 296, 1399 ·Εκκλ. 363)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

XI. Ερωτήσεις ανυπομονησίας

Αρκετές ερωτήσεις εκφράζουν την **ανυπομονησία** του προσώπου που ομιλεί.

Στους *Σφήκες*, ο Χορός με την ερώτηση που ακολουθεί ανυπομονεί να μάθει περισσότερα, γιατί τα όσα τους είπε ο Φιλοκλέων για το γιο του δεν ήταν και τόσο σαφή:[29]

Σφ. 338-9: *τοῦ δ' ἔφεξιν, ὦ μάταιε, ταῦτα δρᾶν σε βούλεται,*
<καὶ> τίνα πρόφασιν ἔχων;

Η Λυσιστράτη έχει αρχίσει να εκθέτει το σχέδιό της στις άλλες γυναίκες, δεν καταφέρνει όμως να το ολοκληρώσει, γιατί η Κλεονίκη, από την ανυπομονησία της να μάθει τι πρέπει να αποφύγουν, τη διακόπτει:

Λυσ. 122 α: *ΛΥ.* *Ἡμῖν γάρ, ὦ γυναῖκες, εἴπερ μέλλομεν*
ἀναγκάσειν τοὺς ἄνδρας εἰρήνην ἄγειν,
ἀφεκτέ' ἐστὶ—
ΚΛ. *Τοῦ; φράσον.*[30]

Στους *Βάτραχους*, ο Διόνυσος ανυπομονεί να ακούσει ποιον τρόπο θα του προτείνει ο Ηρακλής για να πάει στον Άδη και με μια ερώτηση τον διακόπτει:

Βατρ. 130: *ΗΡ.* *Ἀναβὰς ἐπὶ τὸν πύργον τὸν ὑψηλόν—*
ΔΙ. *Τί δρῶ;*

*(πβ. Αχ. 359-60, 580β, 812 · **Νεφ.** 748, 775, 786 ·**Σφ.** 208, 818 ·**Ειρ.** 179, 185β, 210, 259, 261, 274-5, 693, 696, 826, 1197 · **Όρν.** 67β, 1039 ·**Λυσ.** 181-2 ·**Θεσμ.** 1· **Βάτρ.** 7, 40γ, 129, 649α · **Εκκλ.** 320 · **Πλ.** 222, 400β, 401, 647, 902, 1076)*

---

[29] Βλ. MacDowell 1971, a.l.
[30] Βλ. Olson 2002, σημ. στο στίχο 812.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Γ. Ερωτήσεις που υποδηλώνουν άλλες καταστάσεις ή διαθέσεις του προσώπου που κάνει την ερώτηση

Εκτός από τα συναισθήματα οι ερωτήσεις εκφράζουν και τις ακόλουθες καταστάσεις ή διαθέσεις του προσώπου που ρωτάει.

Ι. Ερωτήσεις υποψίας

Αρκετές ερωτήσεις εκφράζουν υποψία για το τι ακριβώς συμβαίνει ή θα συμβεί. Οι πιο πολλές εισάγονται με το μόριο *μῶν*:

Στους *Αχαρνείς*, ο Χορός υποψιάζεται ότι ο Δικαιόπολης πρόκειται να σκοτώσει κάποιο δικό τους παιδί:

Αχ. 329-30: *Εἰπέ μοι, τί τοῦτ' ἀπειλεῖ τοὔπος, ἄνδρες δημόται,*
τοῖς Ἀχαρνικοῖσιν ἡμῖν; Μῶν ἔχει του παιδίον
τῶν παρόντων ἔνδον εἴρξας;

Στους *Σφήκες* επίσης, ο Βδελυκλέων ακούει μια φωνή και υποψιάζεται ότι είν' ο Φιλοκλέων που προσπαθεί να βγει πάλι από την καμινάδα:

Σφ. 396: *ὥσπερ φωνή μέ τις ἐγκεκύκλωται.*
μῶν ὁ γέρων πῃ διαδύεται αὖ;

Στην *Ειρήνη*, ο υπηρέτης του Τρυγαίου εκφράζει την υποψία ότι το πρόσωπο που μπαίνει στην Ορχήστρα με στεφάνι στο κεφάλι είναι κάποιος χρησμολόγος:

Ειρ. 1046: *Μάντις· τίς ἐστιν;*

Στον *Πλούτο*, ο Βλέπυρος υποψιάζεται πως η γυναίκα, που τους απειλεί, είναι η γειτόνισσά του, η ταβερνιάρισσα:

Πλ. 435-6: *Ἆρ' ἐστὶν ἡ καπηλὶς ἡκ τῶν γειτόνων,*
ἣ ταῖς κοτύλαις ἀεί με διαλυμαίνεται;

(πβ. Αχ. 122β, 418-9 · Ιππ. 185 · Νεφ. 315, 1260-1 · Σφ. 136, 498β · Ειρ. 258, 281β, 746-7, 1042, 1289 · Όρν. 96-7, 109, 307, 427, 1014 · Λυσ. 69 · Εκκλ. 327, 328-30, 348-9, 356, 372, 479, 756-7 · Πλ. 641-2, 869, 880, 970-1, 972)

ΙΙ. Ερωτήσεις που εκφράζουν ευχή ή έντονη επιθυμία

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Οι ερωτήσεις που εκφράζουν ευχή ή έντονη επιθυμία συνήθως εκφέρονται με δυνητική ευκτική, γιατί δεν εκφράζεται απλώς η ευχή, αλλά ερωτάται πώς θα μπορούσε να εκπληρωθεί.[31] Στις περιπτώσεις που καταγράψαμε η ευχή φαντάζει περισσότερο ως ανεκπλήρωτη.

Στους *Αχαρνείς*, ο Χορός εκφράζει την ευχή να μπορούσε ένας έρωτας να τον ένωνε με τη γυναίκα που παριστάνει την Ειρήνη:[32]

Αχ. 991-2: *Πῶς ἄν ἐμὲ καὶ σέ τις Ἔρως ξυναγάγοι λαβὼν*
ὥσπερ ὁ γεγραμμένος ἔχων στέφανον ἀνθέμων;

Μόλις ο *Δήμος* βλέπει τις Σπονδές, ως ωραίες εταίρες, να μπαίνουν στη σκηνή, εκφράζει την έντονη επιθυμία του να τις «περιποιηθεί» ερωτικά:

Ιππ. 1390-1: *Ὦ Ζεῦ πολυτίμηθ', ὡς καλαί. Πρὸς τῶν θεῶν,*
ἔξεστιν αὐτῶν καταπριακοντουτίσαι;

Στις *Νεφέλες*, ο Στρεψιάδης εκφράζει την ευχή να βρεθεί κάποιος να του δώσει κάποια ιδέα πώς να απαλλαγεί από τα χρέη του:

Νεφ. 729-30: *οἴμοι τίς ἂν δῆτ' ἐπιβάλοι*
ἐξ ἀρνακίδων γνώμην ἀποστερητρίδα;

(πβ. Ιππ. 16-8 · Νεφ. 3, 465 · Σφ. 312 · Ειρ. 68, 521-2 · Θεσμ. 1, 22-4, 1015-7, 1121-2, 1193 · Βάτρ. 33 · Εκκλ. 976 · Πλ. 398, 476)

ΙΙΙ. Ερωτήσεις που εκφράζουν κατάρα

Οι ερωτήσεις που εκφράζουν κατάρα είναι ρητορικές ερωτήσεις του τύπου *οὐ* και *οριστική μέλλοντα*. Η φράση *οὐκ ἐς κόρακας*,[33] αντίστοιχη με τη νεοελληνική «*άι στον κόρακα*», είναι η πιο συνηθισμένη.

---

[31] Βλ. Kühner - Gerth 1898, 1, 235και Schwyzer - Debrunner 2002, 785.

[32] Βλ. Schwyzer - Debrunner 2002, 785. Olson (2002, a.l.): Το «*Πῶς ἂν*» με ευκτική εκφράζει μάταιη επιθυμία.

[33] *πολλάκις δὲ εἰρήκαμεν, ὅτι ἐπὶ κατάρας τίθεται τὸ "ἐς κόρακας"*. (Ο αρχαίος Σχολιαστής για το στίχο 500 της *Ειρήνης*). *ἐς κόρακας: ἀντὶ τοῦ εἰς ἀπώλειαν καὶ φθοράν. Βοιωτοῖς γὰρ ἀναστάτοις ἀπὸ Θρακῶν γενομένοις καὶ περὶ ἀποικίας μαντευομένοις εἶπεν ὁ θεὸς ἐκεῖ κατοικεῖν ἔνθα ἂν ἴδωσι λευκὸν κόρακα. οἱ δὲ ἐν Θετταλίᾳ περὶ τὸν Παγασητικὸν κόλπον εἶδον περιιπταμένους τοὺς τοῦ Ἀπόλλωνος ἱεροὺς κόρακας, οὓς παῖδες ἀφῆκαν γυψώσαντες ὑπὸ μέθης, καὶ τελεῖσθαι τὸν χρησμὸν φήσαντες ἐνταῦθα κατῴκησαν. οἱ δὲ ἀπὸ τοῦ ζῴου λέγεσθαι τὴν παροιμίαν φασίν· ἐν γὰρ τοῖς ἐρημοτέροις τόποις ἐπιτηρεῖ τὰ πτώματα.* (Ο αρχαίος Σχολιαστής για το στίχο 604 του *Πλούτου*).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Στις *Νεφέλες*, ο Σωκράτης στέλνει το Στρεψιάδη στον κόρακα, όταν διαπιστώνει ότι δεν μπορεί να δώσει απάντηση στις ερωτήσεις του:

Νεφ. 789-90: *οὐκ εἰς κόρακας ἀποφθερεῖ,*
ἐπιλησμότατον καὶ σκαιότατον γερόντιον;

Στον κόρακα στέλνουν και οι υπηρέτες του Βδελυκλέωνα τους «*Σφῆκας*» στη μάχη μεταξύ του Χορού και του Βδελυκλέωνα:

Σφ. 458: *οὐχὶ σοῦσθ'; οὐκ ἐς κόρακας; οὐκ ἄπιτε;*

Στην *Ειρήνη*, ο Τρυγαίος καταριέται τον Ιεροκλή να γίνει ζητιάνος στο Ελύμνιο:

Ειρ. 1126: ***Οὐκ ἀποπετήσει θᾶττον εἰς Ἐλύμνιον;***

(πβ. Ιππ. 892 · Νεφ. 871, 1447-51· Σφ. 147 · Ειρ. 500 ·Λυσ. 599, 1240 ·Βάτρ.178, 607α · Πλ. 394)

IV. Ερωτήσεις που εκφράζουν ειρωνεία.[34]

Η λέξη ειρωνεία δεν απαντά στον Αριστοφάνη. Υπάρχουν όμως οι παρακάτω τέσσερις λέξεις, ετυμολογικά συγγενείς με την ειρωνεία:

- το επίθετο ***εἴρων*** (*Νεφ. 449: μάσθλης, **εἴρων**, γλοιός, ἀλαζών,...*), το οποίο δεν συναντάται στην αρχαία ελληνική λογοτεχνία πριν από τον Αριστοφάνη.[35] Το ***εἴρων*** στο συγκεκριμένο χωρίο ταυτίζεται με την έννοια του υποκριτή, όπως την περιγράφει ο Θεόφραστος[36] και την χρησιμοποιούμε κι εμείς σήμερα: ο άνθρωπος που προσπαθεί να παρουσιάσει μια ψεύτικη εικόνα του εαυτού του, κρύβοντας τα πραγματικά του αισθήματα και τις προθέσεις του. Ο Αριστοτέλης θεωρεί την ειρωνεία «*προσποίησιν ἐπὶ τὸ ἔλαττον*».[37]
- το επίρρημα ***εἰρωνικῶς*** (*Σφ. 174: οἵαν πρόφασιν καθῆκεν, ὡς **εἰρωνικῶς**, / ἵν' αὐτὸν ἐκπέμψειας.*), το οποίο σημαίνει ότι ενήργησε με πονηριά, όπως η αλεπού.
- το ρήμα ***εἰρωνεύεται*** (*Όρν. 1211: Ἤκουσας αὐτῆς οἷον **εἰρωνεύεται**;*). Στο συγκεκριμένο χωρίο το ρήμα χρησιμοποιείται με τη σημασία της σοφιστικής –

[34] Βλ. Μιχαήλ 1981, 74-87, όπου παρουσιάζονται αναλυτικά τα χωρία που εκφράζουν ειρωνεία ως μέρος του κωμικού λόγου.
[35] Βλ. Starkie 1897, σημ. στο στίχο 174.
[36] *Χαρακτήρες* 1.
[37] *Ηθικά Νικομάχεια*, 1108α, 22 και 1127α, 22.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σωκρατικής ειρωνείας (= προσποίηση, δήθεν άγνοια).[38] Ο Πεισθέταιρος πιστεύει πως η Ίριδα προσποιείται ότι δεν καταλαβαίνει την ερώτησή του και δεν του απαντάει και, επομένως, δεν θέλει να του φανερώσει πώς παραβίασε το τείχος και μπήκε στη Νεφελοκοκκυγία.

- το επίθετο ***διειρωνόξενοι*** (*Ειρ. 623: Οἱ δ' ἄτ' ὄντες αἰσχροκερδεῖς καὶ διειρωνόξενοι / τήνδ' ἀπορρίψαντες αἰσχρῶς τὸν Πόλεμον ἀνήρπασαν),* με το οποίο ο Αριστοφάνης χαρακτηρίζει τους Σπαρτιάτες ως ανθρώπους που φαινομενικά είναι φιλόξενοι, στην πράξη όμως εξαπατούν τους ξένους και θέλουν το κακό τους.[39]

Η καταγραφή που ακολουθεί περιλαμβάνει τις εξής κατηγορίες: ερωτήσεις κοροϊδευτικές, του τύπου *«ἄληθες;»*, κριτικής ταν άλλων ποιητών, ειρωνικού μακαρισμού, σαρκασμού, αυτοσαρκασμού και κωμικής ειρωνείας.

1. Κοροϊδευτικές

Οι ερωτήσεις της ομάδας αυτής αποτελούν έμμεσο τρόπο κοροϊδίας, όπου το νόημα κρύβεται κάτω από τα λόγια, δεν παύει όμως να είναι κατανοητό από όσους το ακούνε.

Στους *Ιππείς*, ο Παφλαγόνας απειλεί ότι θα καταγγείλει στη Βουλή τις μυστικές συνεννοήσεις του στρατηγού Δημοσθένη με Βοιωτούς για να εγκαταστήσει στις πόλεις τους τη δημοκρατία. Ο Αγοράκριτος υποκρίνεται ότι δεν κατάλαβε την κατηγορία ή τη μεταφορά του στίχου 479 (***συντυρούμενα***) και μιλά σαν να σκόπευε ο Παφλαγόνας να υποβάλει έκθεση στη Βουλή για την παραγωγή τυριού στη Βοιωτία:[40]

Ιππ. 480: *Πῶς οὖν ὁ τυρὸς ἐν Βοιωτοῖς ὤνιος;*

Ο Αμυνίας, ένας από εκείνους που δάνεισαν χρήματα στο γιο του Στρεψιάδη, μπαίνει στη σκηνή με θρήνους για τη συμφορά που τον βρήκε. Η αδιαφορία με την οποία τον αντιμετωπίζει ο Στρεψιάδης τον κάνει να αναφωνήσει με στόμφο τραγικό στίχους από μια τραγωδία του Ξενοκλή, όπου ένα από τα πρόσωπα του έργου μιλάει

---

[38] Βλ. Bergson 1971, 411και Κακριδής 1974, a.l.
[39] «διειρωνόξενοι: *ἐξαπατῶντες τοὺς ξένους καὶ ψευδόμενοι δι' εἰρωνείας καὶ ὑποκρίσεως. καὶ οὐδὲν θαυμαστὸν ἐνταῦθα ἐποίουν, παρ' οἷς καὶ ὁ τῆςξενηλασίας κεῖται νόμος*». (Σ)
[40] «*ἔπαιξε πρὸς τό "συντυρούμενα", πρὸς τὴν μεταφοράν. τὸ δὲ ὅλον πρὸς τοὺς ῥήτορας ὡς τὸ πλῆθος καταπλησσομένους ταῖς αὐτῶν ἀκυρολογίαις*». (Σ) Βλ. επίσης: Sommerstein 1981, a.l. και Σπυρόπουλος 1987, a.l.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

για το θάνατο του αδελφού του, τον οποίο είχε σκοτώσει κάποιος με το όνομα Τληπόλεμος[41]. Ο Στρεψιάδης, ακούγοντας τους θρήνους και αυτές τις τραγικές αναφωνήσεις, τον ειρωνεύεται, κάτι που ο Αμυνίας αντιλαμβάνεται και αντιδρά:

Νεφ. 1266: *Χρ.* *ὦ σκληρὲ δαῖμον· ὦ τύχαι θραυσάντυγες*
ἵππων ἐμῶν· ὦ Παλλάς, ὥς μ' ἀπώλεσας.
Στ. *τί δαί σε Τληπόλεμός ποτ' εἴργασται κακόν;*
Χρ. *μή σκῶπτέ μ', ὦ τᾶν, ἀλλά μοι τὰ χρήματα...*

Στην *Ειρήνη*, ο Τρυγαίος με το Χορό ετοιμάζονται να τραβήξουν τις πέτρες από την είσοδο της σπηλιάς, για να βγάλουν έξω την Ειρήνη. Τους βλέπει όμως ο Ερμής και ξεστομίζει φοβέρες και απειλές εναντίον του Τρυγαίου. Ο τελευταίος, στην απειλή του Ερμή ότι τον έχει κιόλας διαλύσει, αναρωτιέται ειρωνικά πώς και δεν ένιωσε μια τόσο μεγάλη ηδονή, όπως τη βιώνουν όσοι διαλύονται:

Ειρ. 369-70: *ΕΡ.* *Καὶ μὴν ἐπιτέτριψαί γε.*
ΤΡ. *Κᾆτα τῷ τρόπῳ*
οὐκ ᾐσθόμην ἀγαθὸν τοσουτονὶ λαβών;[42]

Στον *Πλούτο*, μια Γριά παραπονιέται ότι καταστράφηκε τώρα που ο Πλούτος ξαναβρήκε το φως του. Ο Χρεμύλος προσπαθεί να μαντέψει τι της έχει συμβεί και την ειρωνεύεται:[43]

Πλ. 972: *'Αλλ' οὐ λαχοῦσ' ἔπινες ἐν τῷ γράμματι;*

*(πβ. **Αχ.** 589, 591-2, 757, 1082, 1115-6, 1127, 1211 · **Ιππ.** 706-7, 868-70, 878-9, 1044, 1055 · **Νεφ.** 159, 248, 852-3, 856, 1064, 1273, 1283-4, 1495-6 · **Σφ.** 52-3, 1148-9, 1370 · **Ειρ.** 193-4, 366, 372-3, 527, 1211β, 1214 · **Όρν.** 91, 123, 443-4, 916, 1019, 1055, 1203β, 1235α, 1386, 1402, 1405-7, 1421, 1426 · **Λυσ.** 382, 529, 571-2, 605, 757, 982β, 997-8, 1089 · **Θεσμ.** 9, 30, 33α, 50, 153, 273, 742, 743α, 746, 1223, 1223-4 · **Βάτρ.** 57β, 739-40, 890, 1296-7, 1452, 1477-8 · **Εκκλ.** 329-30, 440, 687, 756-7, 795, 928-9, 932, 1002-4, 1072-3 · **Πλ.** 372, 483, 546-7, 549, 566, 845, 938-9, 974, 1031, 1185)*

2. <u>Οι ερωτήσεις του τύπου «ἄλληθες;»</u>

Οι ρητορικές ερωτήσεις του τύπου αυτού εκφράζουν ειρωνεία[44] μαζί με μια δόση απειλής και έχουν καταγραφεί στο Β΄ κεφάλαιο της εργασίας μας.

---

[41] «*ὦ σκληρὲ δαῖμον· τοῦτο Ξενοκλέους ἐστὶν ἐκ τοῦ Λικυμνίου, λέγεται δὲ ὑπ' Ἀλκμήνης "Λικύμνιον τεθνηκέναι" ὑπὸ Τληπολέμου· διὸ καὶ ἐπήνεγκε τί δέ σε Τληπόλεμός ποτ' εἴργασται κακόν;*» (Σ)

[42] Βλ. Stevens 1976, 47 και Olson 1998, a. l.

[43] «*τάχα οὖν σύ, φησί, λαχοῦσα οὐκ ἐδίκαζες, ἔπινες δὲ διὰ τοῦτο εἶπεν, ἵνα διαβάλλῃ τὰς γυναῖκας ὡς φιλοίνους. ἐρωτηματικῶς οὖν. ἐπειδὴ καὶ γέροντές εἰσιν οἱ δικάζοντες διὸ εἶπε πρὸς τὴν γραῦν, «ἀλλ' οὐ λαχοῦσ' ἔπινες ἐν τῷ γράμματι.») –ὑβρίζει αὐτήν.*» (Σ)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Στους *Ιππείς*, ο Δημοσθένης προτείνει στο Νικία να πιουν «*άκρατον οἶνον*» μήπως και κατεβάσουν καμιά ιδέα για να αντιμετωπίσουν τον Παφλαγόνα. Τη δικαιολογημένη αντίρρηση του Νικία , ότι ένας μεθυσμένος δεν μπορεί να σκεφτεί σωστά, απορρίπτει ο Δημοσθένης:

Ιππ. 89: *ΟΙ. Β.΄ Πῶς δ' ἂν μεθύων χρηστόν τι βουλεύσαιτ' ἀνήρ;*
ΟΙ. Α.΄ Ἄληθες, οὗτος; κρουνοχυτρολήραῖος εἶ.

Στους *Όρνιθες*, ο Πεισθέταιρος προτείνει στον Έποπα να ιδρύσουν μια πόλη, κι εκείνος προβάλλει τις αντιρρήσεις του, λέγοντας ότι είναι δύσκολο για τα πουλιά να κάνουν κάτι τέτοιο. Ο Πεισθέταιρος του επιτίθεται :

Όρν. 174: *ΕΠ. Ποίαν δ' ἂν οἰκίσαιμεν ὄρνιθες πόλιν;*
ΠΕΙ. Ἄληθες; ὦ σκαιότατον εἰρηκὼς ἔπος;

(πβ. Αχ. 557 · Νεφ. 841 · Σφ. 1223, 1412 · Όρν. 1048, 1606 · Λυσ. 433 · Βάτρ. 840 · Πλ. 123, 429)

3. Κριτική των κωμικών ποιητών και αυτοκριτική

Με μια ερώτηση ο Αριστοφάνης κατακρίνει την τακτική των άλλων κωμικών ποιητών που βάζουν τους υπηρέτες να κάνουν διάφορα αστεία. Ο ίδιος, βέβαια, στο παράδειγμα που ακολουθεί την εφαρμόζει:[45] Ο Ξανθίας παραπονιέται γιατί θα έπρεπε να μεταφέρει αποσκευές, αφού δεν μπορεί να κάνει κανένα από τα αστεία που βάζουν τους αχθοφόρους να κάνουν οι άλλοι κωμικοί ποιητές.

Βάτρ. 12-15: *Τί δῆτ' ἔδει με ταῦτα τὰ σκεύη φέρειν,*
εἴπερ ποήσω μηδὲν ὧνπερ Φρυνίχοις
εἴωθε ποιεῖν καὶ Λύκισι κἀμειψίαις
σκεύη φέρουσ' ἑκάστοτ' ἐν κωμῳδίᾳ;

4. Ειρωνικός μακαρισμός [46]

Μια υπηρέτρια της Πραξαγόρας, μάλλον μεθυσμένη, μακαρίζει τον Βλέπυρο, επειδή τον θεωρεί ως τον πιο ευτυχισμένο απ' όλους τους ανθρώπους. Συγχρόνως,

---

[44] Βλ. Stevens 1976, 23.
[45] Βλ. Stanford 1963, a.l.
[46] Βλ. Rau 1967, 207 και Ussher 1973, a.l.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

όμως, τον ειρωνεύεται, γιατί πιστεύει ότι είναι ο μόνος που από τριάντα χιλιάδες συμπολίτες του έχει μείνει ... νηστικός:[47]

Εκκλ. 1131-3: *τίς γὰρ γένοιτ' ἂν μᾶλλον ὀλβιώτερος,*
ὅστις πολιτῶν πλεῖον ἢ τρισμυρίων
ὄντων τὸ πλῆθος οὐ δεδείπνηκας μόνος;

5. Σαρκασμός

Ορισμένες ειρωνικές ερωτήσεις είναι ιδιαίτερα δηκτικές και εκφράζουν **σαρκασμό ή μαύρο χιούμορ.** Ο σαρκασμός αυτός μπορεί να απευθύνεται σε άλλο πρόσωπο ή και στο πρόσωπο που τον διατυπώνει.

α. Σαρκασμός προς άλλους

- Στις *Νεφέλες*, ο Φειδιππίδης λογομαχεί με τον πατέρα του και του λέει σαρκαστικά ότι σύμφωνα με τον Άδικο Λόγο είναι δίκαιο ο γιος να κτυπά τη μητέρα του:

Νεφ. 1444-6: *τί δ' ἢν ἔχων τὸν ἥττω λόγον σε νικήσω λέγων*
τὴν μητέρ' ὡς τύπτειν χρεών;

Στους *Όρνιθες*, ο Ευελπίδης θεωρεί υπεύθυνο τον Πεισθέταιρο που τον πήρε μαζί του και περνά τόσα βάσανα, για τα οποία κλαίει με μαύρο δάκρυ. Ο Πεισθέταιρος του απαντά με σαρκασμό:

Όρν. 342: *Τοῦτο μὲν ληρεῖς ἔχων*
κάρτα· πῶς κλαύσει γάρ, ἢν ἅπαξ γε τὠφθαλμὼ 'κκοπῇς;

Μαύρο χιούμορ εκφράζει η ερώτηση του Χρεμύλου όταν μιλά στη Γριά που του παραπονιέται για την αλλαγή της συμπεριφοράς του φίλου της τον τελευταίο καιρό:

Πλ. 1008: *Γρ.* *Καὶ μὴν πρὸ τοῦ γ' ὁσημέραι, νὴ τὼ θεώ,*
ἐπὶ τὴν θύραν ἐβάδιζεν ἀεὶ τὴν ἐμήν.
Χρ. *Ἐπ' ἐκφοράν;*

(πβ. Αχ. 1024 · Νεφ. 1231, 1249, 1329, 1359-60, 1366-7· Σφ. 145, 485 · Ειρ. 746-7 · Όρν. 1214 β[48] · Λυσ. 599, 611 · Θεσμ. 1005 · Βάτρ. 655, 1205 · Πλ. 277-8, 431)

---

[47] ***«Παρ' ὑπόνοιαν. ἔδει γὰρ εἰπεῖν ὅτι μόνος εὐτυχεῖς τῶν πολιτῶν.»*** **(Σ)**

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

β. Αυτοσαρκασμός

Αυτοσαρκασμό εκφράζουν οι παρακάτω ερωτήσεις που διατυπώνονται από γυναίκες.

Στην αρχή της *Λυσιστράτης*, η *Κλεονίκη* αμφισβητεί ότι η σωτηρία της Ελλάδας εξαρτάται από τις γυναίκες:

Λυσ. 31: *ΛΥ.* *Οὕτω γε λεπτὸν ὥσθ' ὅλης τῆς Ἑλλάδος*
ἐν ταῖς γυναιξίν ἐστιν ἡ σωτηρία.
ΚΛ. *Ἐν ταῖς γυναιξίν; Ἐπ' ὀλίγου τἄρ' εἴχετο.*

Στις *Εκκλησιάζουσες*, ο *Βλέπυρος* ανακοινώνει στην *Πραξαγόρα* ότι οι άντρες παρέδωσαν την πόλη στις γυναίκες, και αυτή, που κάνει πως δεν ξέρει τίποτα, ρωτάει με αυτοσαρκασμό:

Εκκλ. 556: *ΒΛ.* *ὑμῖν δέ φασι παραδεδόσθαι τὴν πόλιν.*
ΠΡ. *τί δρᾶν; ὑφαίνειν;*

(πβ. Λυσ. 42-45 · Εκκλ. 120)

6. Κωμική ειρωνεία

Με τον όρο κωμική ειρωνεία εννούμε το αντίστοιχο της τραγικής ειρωνείας που συμβαίνει στην τραγωδία: το κοινό γνωρίζει κάτι που αγνοούν τα πρόσωπα του έργου.

Στις *Θεσμοφοριάζουσες*, ο Χορός αναρωτιέται πώς ένας άντρας κατάφερε να μπει στη συνέλευση των γυναικών. Οι θεατές, όμως, γνωρίζουν πολύ καλά (ήδη από το στίχο 180 κ.ε.) ότι ο Ευριπίδης έντυσε γυναίκα το Μνησίλοχο και τον έστειλε στα Θεσμοφόρια, για να τον υπερασπιστεί στη συνέλευση των γυναικών:

Θεσμ. 589: *Καὶ πῶς λέληθεν ἐν γυναιξὶν ὢν ἀνήρ;*

Στις *Εκκλησιάζουσες*, ο Βλέπυρος αναρωτιέται πού να πήγε η γυναίκα του, η Πραξαγόρα. Οι θεατές, όμως, γνωρίζουν ότι αυτή πρωτοστάτησε στη συνωμοσία των γυναικών εναντίον των ανδρών για να τους εξαναγκάσουν να τους παραδώσουν την εξουσία της πόλης:

[48] Βλ. Stevens 1976, 47.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Εκκλ. 311: *τί τὸ πρᾶγμα; ποῖ ποθ' ἡ γυνὴ φρούδη 'στί μοι;*

(πβ. Θεσμ. 586· Εκκλ. 348-9)

V. Ερωτήσεις επίπληξης

Πολλές φορές οι ερωτήσεις χρησιμοποιούνται για να διατυπωθεί επίπληξη προς κάποιον που δεν συμπεριφέρεται σωστά. Οι περιπτώσεις, που πιστεύουμε ότι εκφράζουν επίπληξη, μοιράζονται στις ακόλουθες κατηγορίες με κριτήριο το πρόσωπο που δέχεται την επίπληξη.

1. Γυναίκες, παιδιά, υπηρέτες κ.λπ. (ανώτερος προς κατώτερο)

Οι περισσότερες είναι του αφεντικού προς τον υπηρέτη του και συνήθως αποτελούν εισαγωγή στο ξυλοφόρτωμα που θα ακολουθήσει.

Στις *Νεφέλες*, για παράδειγμα, ο Στρεψιάδης μαλώνει και δέρνει τον υπηρέτη του γιατί άναψε το λυχνάρι που τρώει πολύ λάδι, αφού υπάρχει έλλειψη λαδιού λόγω του πολέμου:

Νεφ. 57: *οἴμοι. τί γάρ μοι τὸν πότην ἧπτες λύχνον;*
δεῦρ' ἔλθ' ἵνα κλάῃς.

Στην *Ειρήνη*, ο Πόλεμός μαλώνει τον υπηρέτη του, τον Κύδοιμο, επειδή στέκει αδρανής, ενώ ο ίδιος επείγεται να βρει το γουδοχέρι για να καταστρέψει όλες τι πόλεις:

Ειρ. 256: *Ἕστηκας ἀργός; οὑτοσί σοι κόνδυλος.*

Στις *Εκκλησιάζουσες*, η Πραξαγόρα κάνει αυστηρή παρατήρηση στη γυναίκα που, μεταμφιεσμένη σε άντρα, έκανε το λάθος κι ορκίστηκε στις δύο θεές, τη Δήμητρα και την Περσεφόνη, σαν να ήταν γυναίκα:

Εκκλ. 156 β: *μὰ τὼ θεώ; τάλαινα, ποῦ τὸν νοῦν ἔχεις;*

(πβ. Αχ. 1003-4 · Νεφ. 1506-7· Σφ. 1, 251-2 · Ειρ. 164-5, 309-10 · Όρν. 57-58, 87-8, 1177-8, 1430-1, 1605, 1671·Λυσ.184β, 426-7, 437, 467-8, 514, 717, 744, 751-2, 872, 880-1, 891-2, 907, 1016-7, 1145-6, 1217· Θεσμ. 222, 224, 230, 231, 617α, 643, 689 α, 743β, 852, 892, 930, 1095 · Βάτρ. 832, 1264-5, 1267, 1271, 1275, 1277, 1325-8, 1472α · Εκκλ. 90, 167, 190, 372, 374, 1049-51, 1151-2 · Πλ. 45-7, 439, 684, 705)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

2. *Γιος επιπλήττει τον πατέρα του*

Ορισμένες ερωτήσεις περιέχουν επίπληξη του γιου προς τον πατέρα, όταν ο τελευταίος δεν συμπεριφέρεται όπως πρέπει. Τούτο συμβαίνει στα δύο έργα, όπου πατέρας και γιος έχουν πρωταγωνιστικό ρόλο: στις *Νεφέλες* και τους *Σφήκες*.

Στους *Σφήκες*, ο Βδελυκλέων μαλώνει τον πατέρα του που κάνει την ανάγκη του και καθυστερεί να καθίσει για να αρχίσει η δίκη, αφού όλα είναι έτοιμα:

Σφ. 940: *ἀλλ' ἔτι σύ γ' οὐρεῖς καὶ καθίζεις οὐδέπω;*

(πβ. Νεφ. 832-3 ·Σφ. 397, 942-3, 1392)

3. *Θνητός κάνει παρατήρηση σε θεό*

Στις *Θεσμοφοριάζουσες*, ο Ευριπίδης τα βάζει με το Δία, θεωρώντας τον υπεύθυνο για το κακό που πρόκειται να του κάνουν οι γυναίκες στα Θεσμοφόρια:

Θεσμ. 71: *Ὦ Ζεῦ, τί δρᾶσαι διανοεῖ με τήμερον;*

Στους *Βάτραχους*, ο Χάρος κάνει παρατήρηση στον Διόνυσο γιατί πήγε και κάθισε πάνω στο κουπί της βάρκας:

Βάτρ. 198α: *Οὗτος, τί ποιεῖς;*

(πβ. Ειρ. 58, 62)

4. *Επίπληξη σε ζώα*

Σε δύο περιπτώσεις η επίπληξη έχει στόχο κάποια ζώα, που δεν συμπεριφέρονται σωστά.

Στους *Σφήκες*, ο Βδελυκλέων μαλώνει το σκύλο, το Λάβη, που πήρε θέση ως κατηγορούμενος για να απολογηθεί, αλλά στέκει αμίλητος:

Σφ. 944: *ἀνάβαιν', ἀπολογοῦ. τί σεσιώπηκας; λέγε.*

Στους *Όρνιθες*, ο Ευελπίδης μαλώνει την κουρούνα γιατί κοντεύει να τον ρίξει πάνω στα βράχια:

Όρν. 20-1: *Καὶ νῦν τί κέχηνας; Ἔσθ' ὅποι κατὰ τῶν πετρῶν*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ἡμᾶς ἔτ' ἄξεις;

VI. Ερωτήσεις κατηγορίας

Σε έντονο διάλογο διατυπώνονται ερωτήσεις, με τις οποίες απευθύνεται, άμεσα ή έμμεσα, **κατηγορία** εναντίον κάποιου για αξιόμεμπτη πράξη.

Στους *Ιππείς*, ο Δήμος κατηγορεί τον Παφλαγόνα ότι έκανε με το πιοτό του την πόλη να βουβαθεί από φόβο:

Ιππ. 351-2: *Τί δαὶ σὺ πίνων τὴν πόλιν πεπόηκας, ὥστε νυνὶ*
ὑπὸ σοῦ μονωτάτου κατεγλωττισμένην σιωπᾶν;

Στους *Σφήκες*, ο Χορός αρνείται να συνδιαλλαγεί με τον Βδελυκλέωνα, κατηγορώντας τον ότι είναι φίλος των Σπαρτιατών και οπαδός της τυραννίας:

Σφ. 474-6: *σοὶ λόγους, ὦ μισόδημε καὶ μοναρχίας ἐραστὰ*
καὶ ξυνὼν Βρασίδᾳ καὶ φορῶν κράσπεδα
στεμμάτων τήν θ' ὑπήνην ἄκουρον τρέφων;

Τέσσερις βαριές κατηγορίες διατυπώνει ο Αισχύλος εναντίον του Ευριπίδη στους Βάτραχους: Έβαλε στα έργα του γυναίκες προαγωγούς (η Τροφός στον *Ιππόλυτο*), να γεννούν στα ιερά (η Αύγη στο ομώνυμο χαμένο έργο), να ζευγαρώνουν με τ' αδέλφια τους (η Κανάκη στον *Αίολο*), και να λένε ζωή πως δεν είναι ζωή (στον *Φρίξο*, *τον Ερεχθέα* και τον *Πολύιδο*):[49]

Βατρ. 1078-82: *Ποίων δὲ κακῶν οὐκ αἴτιός ἐστ';*
Οὐ προαγωγοὺς κατέδειξ' οὗτος,
καὶ τικτούσας ἐν τοῖς ἱεροῖς,
καὶ μειγνυμένας τοῖσιν ἀδελφοῖς,
καὶ φασκούσας οὐ ζῆν τὸ ζῆν;

*(πβ. **Ιππ.** 324-5, 1224, 1392-3 · **Σφ.** 463-70, 845, 1316-8, 1368-9 · **Ειρ.** 877 · **Όρν.** 88-9, 1217-8 · **Βάτρ.** 1010-12 · **Εκκλ.** 547-8 · **Πλ.** 170-1, 172β, 173-4, 175, 176, 177-9, 181, 372, 389, 464-5, 546-7, 909-10, 931, 1150β)*

VII. Ερωτήσεις απειλής

[49] Βλ. Stanford 1963, a.l και Κατσούρης 1998, a.l.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Η ψυχολογική βία που ασκείται σε κάποιον για να εξαναγκαστεί να κάνει ή να μην κάνει κάτι γίνεται και με ερωτήσεις. Το υλικό που συγκεντρώσαμε χωρίζεται στις ακόλουθες ομάδες:

1. Απλή απειλή

Στους *Όρνιθες*, η Ίριδα λέει στον Πεισθέταιρο ότι δεν πρέπει να τα βάζει με τους θεούς, γιατί ο Δίκη, με του Δία τη σκαπάνη, μπορεί να αφανίσει ολόκληρη τη γενιά του και τα παλάτια του. Ο Πεισθέταιρος ανταποδίδει στην Ίριδα την απειλή της, λέγοντας ότι μπορεί να κάνει σκόνη ακόμη και το Δία, αν τον ενοχλήσει περισσότερο απ' ό,τι πρέπει. Μια απειλή ιδιαίτερα τονισμένη αφού συμπυκνώνεται σε τρεις μόνο λέξεις, η μια από τις οποίες (*καταιθαλώσω*) αποτελεί επανάληψη του (*καταιθαλώσῃ*) που χρησιμοποίησε η *Ίριδα* στη δική της απειλή. Η απειλή του Πεισθέταιρου θεωρείται υπερβολική και ανάρμοστη, καθώς έχει ως στόχο της τον ίδιο τον πατέρα των θεών. Είναι, βέβαια, αποτελεσματική σε συνδυασμό με τα όσα στη συνέχεια λέει ότι θα κάνει στην ίδια την Ίριδα:[50]

Όρν. 1246-51: *Ἆρ' οἶσθ' ὅτι Ζεὺς εἴ με λυπήσει πέρα,*
μέλαθρα μὲν αὐτοῦ καὶ δόμους Ἀμφίονος
καταιθαλώσω πυρφόροισιν αἰετοῖς,
πέμψω δὲ πορφυρίωνας εἰς τὸν οὐρανὸν
ὄρνις ἐπ' αὐτὸν παρδαλᾶς ἐνημμένους
πλεῖν ἑξακοσίους τὸν ἀριθμόν;

Στη *Λυσιστράτη*, ανοίγουν οι πύλες της Ακρόπολης κι από μέσα βγαίνουν δυο Αθηναίοι, που είχαν εισέλθει νωρίτερα (1086) ως αντιπρόσωποι για να συζητήσουν με τις γυναίκες τη συμφιλίωση. Ο πρώτος απειλεί το χορό των γυναικών ότι θα τον κάψει με τον αναμμένο δαυλό που κρατάει, αν δεν παραμερίσει:

Λυσ. 1217-8: *Ὑμεῖς, τί κάθησθε; Μῶν ἐγὼ τῇ λαμπάδι*
ὑμᾶς κατακαύσω;

Στον *Πλούτο*, ο Καρίων απειλεί τον Πλούτο ότι θα τον αρχίσει στις ξυλιές, αν δεν του φανερώσει ποιος είναι:

Πλ. 56-7: *Ἄγε δή, σὺ πότερον σαυτὸν ὅστις εἶ φράσεις,*
ἢ τἀπὶ τούτοις δρῶ;

[50] Βλ. Miller 1945, 406 · Κακριδής 1974, a.l. · Dunbar 1998, a.l.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

(πβ. Αχ. 319-20 · Ιππ. 67 · Σφ. 403-4, 485 · Ειρ. 371-2 · Όρν. 1054, 1221-3, 1246-51, 1628 · Λυσ. 357, 366, 821, 823, 1149 · Θεσμ. 553, 1135 · Πλ. 124-6, 271-2, 864-7)

2. Απειλητική διαταγή

Η διαταγή που περιέχει απειλή εκφράζεται με ρητορικές ερωτήσεις, οι οποίες εκφέρονται με την άρνηση *οὐ* και οριστική μέλλοντα, όπως τις περιγράψαμε στο πρώτο κεφάλαιο.

Ο Δικαιόπολης αποφάσισε να αγοράσει τα γουρουνάκια του Μεγαρίτη και μπαίνει σπίτι του για να φέρει το αντίτιμο: μια πλεξούδα σκόρδα και αλάτι. Τη στιγμή αυτή έρχεται ένας Συκοφάντης και διατάζει το Μεγαρίτη να αφήσει κάτω το σάκο με τα γουρουνάκια, απειλώντας τον με καταγγελία γιατί απαγορεύεται να τα πουλήσει στην Αθήνα:

Αχ. 822: *Οὐκ ἀφήσεις τὸν σάκον;*

Στην *Ειρήνη*, ο Τρυγαίος έχει επαναφέρει την ειρήνη στους ανθρώπους, αφού την ελευθέρωσε από τη σπηλιά όπου την είχε κλείσει ο Πόλεμος. Έρχεται, όμως, ένα παιδί, το οποίο απαγγέλλει στίχους που μιλούν για μάχες και ασπίδες. Αγανακτισμένος ο Τρυγαίος διατάζει απειλητικά το παιδί να πάψει να μιλά για ασπίδες σε περίοδο ειρήνης:

Ειρ. 1275: *οὐ παύσει μεμνημένος ἀσπίδος ἡμῖν;*

Στους *Όρνιθες*, ο Πεισθέταιρος διώχνει με απειλές την Ίριδα, αφού η συζήτηση μαζί της δεν είχε αποτέλεσμα:

Όρν. 1258: *Οὐκ ἀποσοβήσεις; Οὐ ταχέως; Εὐράξ, πατάξ.*

Στη *Λυσιστράτη*, μια γυναίκα προφασίζεται ότι ο σκόρος έφαγε τα ρούχα και πρέπει να πάει στο σπίτι της. Η Λυσιστράτη όμως τη διατάζει απειλητικά να γυρίσει πίσω:

Λυσ. 731: *Ποίων σέων; Οὐκ εἶ πάλιν;*

(πβ. Ιππ. 728β, 1198β · Νεφ. 1253-4, 1296, 1298β · Σφ. 138, 156-7, 458α, 458γ, 1340α · Ειρ. 166-9, 259, 261, 274-5, 465, 1124 · Όρν. 990, 991, 1020, 1032, 1044β, 1212β, 1261, 1324, 1466-7, 1692 · Λυσ. 383β, 427-8, 437-8, 456-60, 515, 848β, 1222, 1223-4 · Θεσμ. 617β, 689β · Βάτρ. 200, 201, 339 · Πλ. 71, 417, 439-40)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

VIII. Ερωτήσεις διαμαρτυρίας

Όταν κάποιος δεν μπορεί να προλάβει ή να αποφύγει μια ενέργεια που τον βλάπτει, το μόνο που μπορεί να κάνει είναι να διαμαρτυρηθεί. Η διαμαρτυρία αυτή εκφράζεται και με ερωτήσεις.

Στις Νεφέλες, ο Στρεψιάδης απειλεί ότι θα κτυπήσει το δούλο του κι εκείνος διαμαρτύρεται:

Νεφ. 58: *διὰ τί δῆτα κλαύσομαι;*

Στους Σφήκες, ο Φιλοκλέων διαμαρτύρεται γιατί ο γιος του, ο Βδελυκλέων, του παίρνει την αυλητρίδα από τη Δαρδανία [51]:

Σφ. 1379: *ἆ ἆ, τί μέλλεις δρᾶν;*

Στους Όρνιθες, ο Πεισθέταιρος διαμαρτύρεται για τον παραλληλισμό του με τους Κορίνθιους, που ήταν φιλολάκωνες [52]:

Όρν. 969: *Τί οὖν προσήκει δῆτ' ἐμοὶ Κορινθίων;*

Στις Θεσμοφοριάζουσες, ο Κλεισθένης έχει εντοπίσει τον Μνησίλοχο που είναι ντυμένος γυναίκα και τον τραβάει με το ζόρι κοντά του για να τον ανακρίνει. Ο Μνησίλοχος διαμαρτύρεται:

Θεσμ. 618: *Τί δῆτά μ' ἕλκεις ἀσθενοῦσαν;*

(πβ. Ειρ. 470-1· Θεσμ. 540-3, 637· Βάτρ. 198-9· Εκκλ. 520-1, 766, 966· Πλ. 273-4)

IX. Ερωτήσεις – αντιρρήσεις

Σε πολλές περιπτώσεις που ένα πρόσωπο δεν συμφωνεί με κάποιο σχέδιο ή κάποια άποψη που διατύπωσε ο συνομιλητής του για ένα θέμα, ή κάποια πρόταση ή συμβουλή, προβάλλει τις αντιρρήσεις του με τη μορφή των ερωτήσεων. Ο τρόπος αυτός είναι αποτελεσματικός, γιατί παρουσιάζει πτυχές του ζητήματος για τις οποίες και οι θεατές θα ήθελαν να ακούσουν την απάντηση. Είναι και μια καλή δοκιμασία για

[51] Βλ. MacDowell 1971, a.l.
[52] Βλ. Dunbar 1998, a.l.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

να φανεί κατά πόσο το σχέδιο αυτό ή η άποψη μπορεί να αντέξει στη λογική και να ισχύσει.

Στους *Όρνιθες*, ο Χορός φέρνει λογικές αντιρρήσεις στο σχέδιο του Πεισθέταιρου για την απόλυτη κυριαρχία των πουλιών:

Όρν. 571-2: *Καὶ πῶς ἡμᾶς νομιοῦσι θεοὺς ἄνθρωποι κοὐχὶ κολοιούς,*
οἳ πετόμεσθα πτέρυγάς τ' ἔχομεν;

Στη *Λυσιστράτη*, η Κλεονίκη με τρεις ερωτήσεις προβάλλει αντιρρήσεις στο σχέδιο της Λυσιστράτης, το οποίο έγινε δεκτό δοκιμαστικά[53]:

Λυσ. 157-162:
ΚΛ. Τί δ', ἢν ἀφιῶσ' ἄνδρες ἡμᾶς, ὦ μέλε;
ΛΥ. Τὸ τοῦ Φερεκράτους, κύνα δέρειν δεδαρμένην.
ΚΛ. Ἐὰν λαβόντες δ' εἰς τὸ δωμάτιον βίᾳ / ἕλκωσιν ἡμᾶς;
ΛΥ. Ἀντέχου σὺ τῶν θυρῶν.
ΚΛ. Ἐὰν δὲ τύπτωσιν;
ΛΥ. Παρέχειν χρὴ κακὰ κακῶς

Στις *Εκκλησιάζουσες*, ο Βλέπυρος εξωτερικεύει την αντίθεσή του στο σχέδιο της Πραξαγόρας για την κοινοκτημοσύνη:

Εκκλ. 601-603:
Βλ. πῶς οὖν ὅστις μὴ κέκτηται γῆν ἡμῶν, ἀργύριον δὲ
καὶ Δαρεικούς, ἀφανῆ πλοῦτον;
Πρ. τοῦτ' ἐς τὸ μέσον καταθήσει.
Βλ. καὶ μὴ καταθείς;
Πρ. ψευδορκήσει.

*(πβ. **Ιππ.** 128α,[54] 175, 222-3, 792-4 ·**Νεφ.** 874-5 ·**Σφ.** 193, 216, 381-2, 515, 956, 1195· **Ειρ.** 924, 970· **Όρν.** 125, 371-2, 373-4, 576, 577-8, 603, 606, 829-31, 922-3, 1641 · **Λυσ.** 42-5, 489, 501, 912, 914,[55] 1166, 1178 · **Βάτρ.** 486-7, 582-3, 1049, 1162· **Εκκλ.** 110-1, 248-9, 254, 256, 615-6, 619-20, 635-6, 640, 651, 653, 655-6, 663-4, 673, 800, 801, 802, 862, 863, 864, 1023-4 · **Πλ.** 518, 519-20, 917, 1081)*

Χ. Ερωτήσεις αμφισβήτησης

Ένα πρόσωπο μπορεί να εκφράσει με ερωτήσεις την **αμφισβήτησή** του για απόψεις ή σκέψεις που διατυπώνει ο συνομιλητής του.

Στους *Όρνιθες*, τα πουλιά αποκλείουν τη δυνατότητα να έχουν καλές προθέσεις οι Αθηναίοι, αφού ήταν εχθροί των παππούδων τους, και ο Πεισθέταιρος απαντά:

---

[53] Βλ. Henderson 1987, a.l.
[54] Βλ. Neil 1901, a.l.: *«με μια χροιά αντίρρησης ή δυσπιστίας»*.
[55] Henderson 1987, a.l.: *«Η* Μυρρίνη *σιωπηρά συμφώνησε με τα προηγούμενα, ενώ προβάλλει κι άλλη αντίρρηση»*.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Όρν. 373-4: *Πῶς δ' ἂν οἶδ' ἡμᾶς τι χρήσιμον διδάξειάν ποτε*
ἢ φράσειαν, ὄντες ἐχθροὶ τοῖσι πάπποις τοῖς ἐμοῖς;

Στη *Λυσιστράτη*, επίσης, ο Πρόβουλος δυσκολεύεται να πιστέψει όσα του λέει η Λυσιστράτη ότι οι γυναίκες θα αναλάβουν στο εξής τη διαχείριση του δημοσίου χρήματος:

Λυσ. 494 α: *Ὑμεῖς ταμιεύσετε τἀργύριον;*

Και στον *Πλούτο*, ο Τίμιος Πολίτης αμφισβητεί τον πατριωτισμό και την καλωσύνη του Συκοφάντη:

Πλ. 901: *Σὺ φιλόπολις καὶ χρηστός;*

(πβ. Λυσ. 529, 565-6, 571-2 · Πλ. 462α, 713-4)

XI. Ερωτήσεις επιχειρηματολογίας

Οι ερωτήσεις χρησιμοποιούνται και ως μέσο για να πείσει κάποιος για την ορθότητα των απόψεών του ή για την ανατροπή των απόψεων άλλων. Στην πρώτη περίπτωση έχουμε ερωτήσεις που είναι επιχειρήματα και στη δεύτερη ερωτήσεις που είναι αντεπιχειρήματα. Και τα δύο στηρίζονται σε πραγματικά και λογικά δεδομένα. Υπάρχουν, ωστόσο, και περιπτώσεις όπου χρησιμοποιούνται φαινομενικά λογικοί συλλογισμοί για υποστήριξη ή ανατροπή θέσεων και απόψεων, οι οποίοι δεν στηρίζονται σε πραγματικά δεδομένα. Αυτά είναι τα σοφίσματα.

1. Ερωτήσεις επιχειρήματα

Στο πλαίσιο λογικών συλλογισμών τα επιχειρήματα είναι διαπιστώσεις που χρησιμοποιούνται για την απόδειξη ή την ενίσχυση μιας άποψης.

Στους *Αχαρνείς*, ο Δικαιόπολης υποστηρίζει ότι δίκαια οι Σπαρτιάτες κήρυξαν τον πόλεμο εναντίον των Αθηναίων για να απαλλάξουν τους Μεγαρίτες από το μεγαρικό ψήφισμα. Το επιχείρημά του είναι αναλογικό: ό,τι έκαναν οι Σπαρτιάτες για να βοηθήσουν τους Μεγαρίτες, το ίδιο θα έκαναν και οι Αθηναίοι, και μάλιστα για πιο ασήμαντη αιτία: την απαγωγή ενός σεριφιώτικου σκύλου από τους Σπαρτιάτες:

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Αχ. 541-3: *Φέρ', εἰ Λακεδαιμονίων τις ἐκπλεύσας σκάφει*
ἀπέδοτο φῆνας κυνίδιον Σεριφίων,
καθῆσθ' ἂν ἐν δόμοισιν; Ἦ πολλοῦ γε δεῖ·

Στη *Λυσιστράτη*, η Λυσιστράτη με μια ερώτηση υποστηρίζει την άποψή της ότι οι γυναίκες είναι ικανές να διαχειριστούν τα δημόσια χρήματα, αφού αυτές έχουν εμπειρία από τη διαχείριση των οικονομικών των σπιτιών τους:

Λυσ. 495: *Οὐ καὶ τἄνδον χρήματα πάντως ἡμεῖς ταμιεύομεν ὑμῖν;*

Στους *Βάτραχους*, ο Διόνυσος, με λεοντή και ρόπαλο, ως Ηρακλής, φτάνει στον Άδη μαζί με τον υπηρέτη του, τον Ξανθία. Μια ξενοδόχα τον παίρνει για τον πραγματικό Ηρακλή και απαριθμεί τι της είχε καταφάει την άλλη φορά που είχε ρθει. Θέλοντας να τον τιμωρήσει, πάει να βρει τον Κλέωνα για να την βοηθήσει. Μπροστά στην απειλή ο Διόνυσος προτείνει στον Ξανθία να αλλάξουν ρόλους και να γίνει εκείνος Ηρακλής και ο Διόνυσος ο υπηρέτης του. Ο Ξανθίας δεν δέχεται και υποστηρίζει την άρνησή του με το ακόλουθο επιχείρημα:

Βάτρ. 582-3: *Καὶ πῶς ἂν Ἀλκμήνης ἐγὼ*
υἱὸς γενοίμην δοῦλος ἅμα καὶ θνητὸς ὤν;

*(πβ. **Αχ.** 555-6, 692-6 · **Νεφ.** 340, 370, 393, 692-3, 1051-2, 1061-2, 1074, 1082, 1377-8 · **Σφ.** 682-3, 915-6 · **Όρν.** 300 β, 477-8, 609, 1219, 1606-7; 1641β, 1652-4, 1655-6 · **Λυσ.** 469-70, 594, 763-4, 896-7, 1137-41, 1145-6, 1149-56, 1159-61, 1178-80 · **Θεσμ.** 194, 226-7, 497-8, 592-3, 808-9 · **Βάτρ.** 542-8, 1034-6, 1079-82, 1449-50 · **Εκκλ.** 101, 140-1, 235, 547-8, 607, 610, 815-6, 823-5 · **Πλ.** 135-6, 170-1, 172 β, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 181, 498, 500-1, 512-6, 523-4, 1124-5)*

2. Αντεπιχειρήματα

Τα αντεπιχειρήματα είναι επιχειρήματα που προβάλλονται για να αντικρούσουν άλλα επιχειρήματα. Συνηθίζονται περισσότερο σε διαλογικά μέρη και συνοδεύονται από έντονα συναισθήματα.

Στους *Όρνιθες*, ο Χορός ισχυρίζεται ότι τα πουλιά δεν μπορούν να δώσουν την Υγεία στους ανθρώπους, αφού αυτή βρίσκεται κοντά στους θεούς. Ο Πεισθέταιρος αντικρούει την ερώτηση - επιχείρημα με μια άλλη ερώτηση:

Όρν. 604: *ΧΟ.* *Πῶς δ' ὑγίειαν δώσουσ' αὐτοῖς, οὖσαν παρὰ τοῖσι θεοῖσιν;*
ΠΕΙ. *Ἢν εὖ πράττωσ', οὐχ ὑγιεία μεγάλη τοῦτ' ἐστί;*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Στις *Εκκλησιάζουσες*, ο Βλέπυρος υποστηρίζει ότι και στο νέο καθεστώς των γυναικών είναι ανάγκη να γίνονται δίκες, όταν, για παράδειγμα, ένας οφειλέτης αρνείται να επιστρέψει τα οφειλόμενα στο δανειστή του. Η Πραξαγόρα αντικρούει το επιχείρημά του, λέγοντας ότι ο δανειστής δεν θα έχει να δανείσει, αφού όλα θα είναι κοινά, εκτός κι αν είναι κλέφτης:

Εκκλ. 660-1: *Βλ.* *πολλῶν οὕνεκα, νὴ τὸν Ἀπόλλω· πρῶτον δ' ἑνὸς οὕνεκα δήπου,*
ἥν τις ὀφείλων ἐξαρνῆται.
Πρ. *πόθεν οὖν ἐδάνεισ' ὁ δανείσας,*
ἐν τῷ κοινῷ πάντων ὄντων; κλέπτων δήπου 'στ' ἐπίδηλος.

Στον *Πλούτο*, η Πενία είναι αγανακτισμένη που ο Πλούτος θα ξαναβρεί το φως του. Ισχυρίζεται ότι, μεταξύ των άλλων κακών που θα συμβούν όταν ο Πλούτος ξαναβρεί το φως του, κανείς δεν θα πηγαίνει για δουλειά, γιατί δεν θα έχει λόγο να δουλέψει. Ο Χρεμύλος της απαντά ότι θα υπάρχουν δούλοι που θα κάνουν όλες τις δουλειές. Εκείνη αντικρούει το επιχείρημά του, λέγοντας ότι δεν θα μπορούν να βρίσκουν δούλους, αφού όλοι θα έχουν λεφτά και κανείς δεν θα τους πουλάει:

Πλ. 519-20: *ΠΕ.* *Εἰ γὰρ ὁ Πλοῦτος βλέψειε πάλιν διανείμειέν τ' ἴσον αὑτόν,*
οὔτε τέχνην ἂν τῶν ἀνθρώπων οὔτ' ἂν σοφίαν μελετῴη
οὐδείς· ἀμφοῖν δ' ὑμῖν τούτοιν ἀφανισθέντοιν ἐθελήσει
τίς χαλκεύειν ἢ ναυπηγεῖν ἢ ῥάπτειν ἢ τροχοποιεῖν, ...
ΧΡ. *Λῆρον ληρεῖς. Ταῦτα γὰρ ἡμῖν πάνθ' ὅσα νυνδὴ κατέλεξας*
οἱ θεράποντες μοχθήσουσιν.
ΠΕ. *Πόθεν οὖν ἕξεις θεράποντας;*
ΧΡ. *Ὠνησόμεθ' ἀργυρίου δήπου.*
ΠΕ. *Τίς δ' ἔσται πρῶτον ὁ πωλῶν,*
ὅταν ἀργύριον κἀκεῖνος ἔχῃ;

(πβ. Αχ. 307-8· Νεφ. 398-400, 1083-4 · Όρν. 371-2 · Λυσ. 521-2, 912, 914 · Θεσμ. 788-91· Βάτρ. 486-7, 530-31, 1056-8, 1184-6, 1475 · Εκκλ. 91-2, 525, 530-1, 535, 658, 667β, 670, 672β, 777, 812 · Πλ. 120-1, 457-60, 460-2, 519-20, 528-32, 535-6, 549, 566, 583-6, 587, 909-10, 911-12, 913, 916-7, 1155-6)

3. Σοφίσματα

Στα σοφίσματα ο ομιλητής χρησιμοποιεί σκόπιμα αναληθή επιχειρήματα, λογικούς φαινομενικά συλλογισμούς που παραποιούν την παραγματικότητα. Τα συναντάμε, όπως θα το περιμέναμε, στις *Νεφέλες* και στους *Βάτραχους*.

Στις *Νεφέλες*, ο Στρεψιάδης αποδεικνύει με σοφιστικό τρόπο στο δανειστή του ότι είναι παράλογο να ζητάει τόκο από τα χρήματα που του δάνεισε: αφού η θάλασσα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

δεν μεγαλώνει με τα νερά που πέφτουν από τα ποτάμια, έτσι και τα δανεικά χρήματα δεν μπορούν να αυξηθούν με το πέρασμα του χρόνου:

Νεφ. 1292-6: *Στ.* *τί δῆτα; τὴν θάλατταν ἔσθ' ὅτι πλείονα*
νυνὶ νομίζεις ἢ πρὸ τοῦ;
Χρ. *μὰ Δί', ἀλλ' ἴσην. / οὐ γὰρ δίκαιον πλείον' εἶναι.*
Στ. *κᾆτα πῶς / αὕτη μέν, ὦ κακόδαιμον, οὐδὲν γίγνεται*
ἐπιρρεόντων τῶν ποταμῶν πλείων, σὺ δὲ
ζητεῖς ποῆσαι τἀργύριον πλέον τὸ σόν;

Στους *Βάτραχους*, ο Διόνυσος προσπαθεί να ανατρέψει τον ισχυρισμό του Ξανθία ότι έχει καταπονηθεί από το βάρος που κουβαλά στον ώμο του, με το επιχείρημα ότι το βάρος δεν το κουβαλά ο ίδιος, αλλά ο γάιδαρος που καβαλικεύει:

Βατρ. 25-29: *ΔΙ.* *Πῶς φέρεις γὰρ ὅς γ' ὀχεῖ;*
ΞΑ. *Οὔκουν τὸ βάρος τοῦθ' ὃ σὺ φέρεις ὄνος φέρει;*
ΔΙ. *Πῶς γὰρ φέρεις, ὅς γ' αὐτὸς ὑφ' ἑτέρου φέρει;*

(πβ. Νεφ. 1283-4, 1410-2, 1413-4, 1415, 1421-4, 1428-9, 1430-1 · Βάτρ. 21-4, 635-6)

XII. Ερωτήσεις προεξαγγελτικές

Σε ορισμένες περιπτώσεις οι ερωτήσεις αποτελούν εισαγωγή αυτών που θα ακολουθήσουν αμέσως μετά. Συγκεκριμένα οι ερωτήσεις αυτές εξαγγέλλουν εκ των προτέρων ειδήσεις, επιχειρήματα ή εντολές που θα ακουστούν στη συνέχεια.

1. <u>Προεξαγγελία ειδήσεων</u>

Η προεξαγγελία ειδήσεων είναι πολύ συνηθισμένο θέμα στις δημοτικές ρίμες, όπου προαναγγέλλονται συνήθως άσχημες ειδήσεις, όπως στο τραγούδι της *Κυρά Φροσύνης*:

Τ' ακούσατε τι γίνηκε 'ς τα Γιάννενα, τη λίμνη,
Που πνίξανε τοις δεκαφτά με την κυρά Φροσύνη;

Στους *Ιππείς*, ο Αγοράκριτος διηγείται ότι συγκεντρώθηκαν κάποτε οι τριήρεις και η γηραιότερη πήρε το λόγο και είπε τα νέα που άκουσε. Με μια ερώτηση τα προεξήγγειλε και στη συνέχεια ανέφερε τις λεπτομέρειες:

Ιππ. 1302: *«Οὐδὲ πυνθάνεσθε ταῦτ', ὦ παρθένοι, τἀν τῇ πόλει;*
Φασὶν αἰτεῖσθαί τιν' ἡμῶν ἑκατὸν εἰς Καρχηδόνα,
ἄνδρα μοχθηρὸν πολίτην, ὀξίνην Ὑπέρβολον»

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Στους *Όρνιθες*, ο Χορός με μια ρητορική ερώτηση προεξαγγέλλει τα καλά που παρουσιάζει η Νεφελοκοκκυγία, και στη συνέχεια τα απαριθμεί:

Όρν. 1318-9: *ΧΟ.* *Τί γὰρ οὐκ ἔνι ταύτῃ*
καλὸν ἀνδρὶ μετοικεῖν;
Σοφία, Πόθος, ἀμβρόσιαι Χάριτες
τό τε τῆς ἀγανόφρονος Ἡσυχίας
εὐήμερον πρόσωπον.

(πβ. Ιππ. 346· Νεφ. 154-5 · Σφ. 441, 563, 1299-300 · Όρν. 1318-9 ·Λυσ. 399 ·Πλ. 261)

2. Προεξαγγελία επιχειρημάτων

Με τις ερωτήσεις αυτές διατυπώνεται μια άποψη για ένα θέμα και στη συνέχεια παρουσιάζονται τα επιχειρήματα που την αιτιολογούν.

Στους *Σφήκες*, ο Φιλοκλέων υποστηρίζει ότι ο γέρος ένορκος είναι το πιο καλότυχο και ζηλευτό πλάσμα στον κόσμο. Στη συνέχεια εξηγεί με επιχειρήματα τη θέση του αυτή:

Σφ. 550-1: *τί γὰρ εὔδαιμον καὶ μακαριστὸν μᾶλλον νῦν ἐστι δικαστοῦ,*
ἢ τρυφερώτερον ἢ δεινότερον ζῷον, καὶ ταῦτα γέροντος;
ὃν πρῶτα μὲν ἕρποντ' ἐξ εὐνῆς τηροῦσ' ἐπὶ τοῖσι δρυφάκτοις
ἄνδρες μεγάλοι καὶ τετραπήχεις· κἄπειτ' εὐθὺς προσιόντι
ἐμβάλλει μοι τὴν χεῖρ' ἁπαλὴν τῶν δημοσίων κεκλοφυῖαν.

Στους *Βάτραχους*, ο Αισχύλος κατηγορεί τον Ευριπίδη ότι με τα έργα του έχει προκαλέσει μεγάλες συμφορές στους ανθρώπους. Αμέσως μετά, τεκμηριώνει τις κατηγορίες αυτές με παραδείγματα:

Βάτρ. 1078-82: *Ποίων δὲ κακῶν οὐκ αἴτιός ἐστ';*
Οὐ προαγωγοὺς κατέδειξ' οὗτος,
καὶ τικτούσας ἐν τοῖς ἱεροῖς,
καὶ μειγνυμένας τοῖσιν ἀδελφοῖς,
καὶ φασκούσας οὐ ζῆν τὸ ζῆν;

(πβ. Αχ. 513-4 · Ιππ. 773 · Όρν. 611 · Θεσμ. 473-5)

3. Προεξαγγελία εντολής

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Μερικές ερωτήσεις, που ανήκουν στην προφορική γλώσσα,[56] προεξαγγέλλουν μιαν εντολή, η οποία ακολουθεί αμέσως μετά την ερώτηση. Τα παραδείγματα είναι λίγα, παρουσιάζουν όμως ενδιαφέρον από συντακτική άποψη, γιατί είναι της μορφής «*οἶσθ' ὃ δρᾶσον*[57]*;*», όπου χρησιμοποιείται προστακτική αντί υποτακτικής.[58] Η ιδιομορφία αυτή διατηρήθηκε και στις μέρες μας στη φράση: «*ξέρεις τι κάνε;*» αντί του «*ξέρεις τι να κάνεις;*»

Στους *Όρνιθες*, ο Ευελπίδης προεξαγγέλλει την εντολή: να καλέσει το αφεντικό του το πουλί τροχίλος:

Όρν. 80: *Οἶσθ' οὖν ὃ δρᾶσον, ὦ τροχίλε; Τὸν δεσπότην*
ἡμῖν κάλεσον.

(πβ. Αχ. 1064 · Όρν. 54)

Στα δύο παραδείγματα που ακολουθούν η εντολή που προεξαγγέλλεται δεν ακολουθεί αμέσως μετά την ερώτηση. Το πρόσωπο προς το οποίο απευθύνεται η εντολή παρεμβαίνει λέγοντας ότι θα εκτελέσει την εντολή αν πρώτα μάθει ποια είναι:

Ιππ. 1158: ΑΛ. *Οἶσθ' οὖν ὃ δρᾶσον;*
ΔΗ. *Εἴσομ', ἢν φράσῃς γε σύ.*
ΑΛ. *Ἄφες ἀπὸ βαλβίδων ἐμέ τε καὶ τουτονί,*
ἵνα σ' εὖ ποιῶμεν ἐξ ἴσου.

Ειρ. 1061: ΤΡ. *Ἀλλ' οἶσθ' ὃ δρᾶσον;*
ΙΕ. *Ἢν φράσῃς.*
ΤΡ. *Μὴ διαλέγου*
νῷν μηδέν· Εἰρήνῃ γὰρ ἱερὰ θύομεν.

XIII. Ερωτήσεις – προτάσεις

Με ερωτήσεις διατυπώνονται και προτάσεις, οι οποίες είτε γίνονται δεκτές είτε απορρίπτονται.

Στους *Σφήκες*, ο Βδελυκλέων προτείνει στο Χορό να συζητήσουν με ηρεμία μήπως και καταφέρουν να συμφωνήσουν. Η πρόταση προκαλεί την οργή και απορρίπτεται. Ο Χορός περνά στην επίθεση και κατηγορεί τον Βδελυκλέωνα ότι είναι φίλος των Σπαρτιατών και τρέφει γενάκι:

---

[56] Βλ. Stevens 1976, 36.

[57] Οι ερωτήσεις αυτές έχουν καταγραφεί στο πρώτο και στο δεύτερο κεφάλαιο.

[58] Βλ. Kühner - Gerth 1898, 1, 239 και Kretschmer 1920, 114-5.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Σφ. 471-2: ΒΔ. *ἔσθ' ὅπως ἄνευ μάχης καὶ τῆς κατοξείας βοῆς ἐς λόγους ἔλθοιμεν ἀλλήλοισι καὶ διαλλαγάς;*
ΧΟ. *σοὶ λόγους, ὦ μισόδημε καὶ μοναρχίας ἐραστὰ καὶ ξυνὼν Βρασίδᾳ καὶ φορῶν κράσπεδα στεμμάτων τήν θ' ὑπήνην ἄκουρον τρέφων;*

Στους *Όρνιθες*, ο Πεισθέταιρος προτείνει να δώσουν στη νέα πόλη των πουλιών το όνομα Σπάρτη. Η πρόταση απορρίπτεται από τον Ευελπίδη:

Ορν. 813-4: ΧΟ. *Βούλεσθε τὸ μέγα τοῦτο τοὐκ Λακεδαίμονος Σπάρτην ὄνομα καλῶμεν αὐτήν;*
ΕΥ. *Ἡράκλεις! σπάρτην γὰρ ἂν θείμην ἐγὼ τήμῇ πόλει;*

Στον *Πλούτο*, ο Νέος προτείνει στη Γριά να παίξουν το παιγνίδι με τα καρύδια. Η Γριά δεν έχει αντίρρηση, αλλά ζητά διευκρινίσεις:

Πλ. 1055 α: ΝΕ. *Βούλει διὰ χρόνου πρός με παῖσαι;*
ΓΡ. *Ποῦ, τάλαν;*

(πβ. Ιππ. 11-2, 36 · Νεφ. 250-1 · Σφ. 350-1, 1423-5 · Ειρ. 925β, 927α · Ορν. 149-50, 819, 828, 1025-6, 1689-90 · Λυσ. 111-2, 191-2, 1103-4 · Βάτρ. 127, 416-8 · Πλ. 406, 921-2)

XIV. Ερωτήσεις - συμπεράσματα

Μερικές ερωτήσεις είναι ανακεφαλαιωτικές και αποτελούν το συμπέρασμα όσων προηγήθηκαν. Οι περισσότερες εισάγονται με τα μόρια «*ἆρα*», «*ἄρα*» και «*οὔκουν*».

Στους *Σφήκες*, η ερώτηση που ακολουθεί είναι το συμπέρασμα της επιχειρηματολογίας που ανέπτυξε λίγο πριν ο Φιλοκλέων για τη δύναμη και τα προνόμια που έχουν οι δικαστές:

Σφ. 575: *ἆρ' οὐ μεγάλη τοῦτ' ἔστ' ἀρχὴ καὶ τοῦ πλούτου καταχήνη;*

Στους *Όρνιθες*, ο Ευελπίδης, βλέποντας κι άλλο πουλί να μοιάζει με τον Έποπα, συμπεραίνει:

Ορν. 280-1: *Οὐ σὺ μόνος ἄρ' ἦσθ' ἔποψ, ἀλλὰ χοὖτος ἕτερος;*

Στον *Πλούτο*, ο Χρεμύλος συμπεραίνει ότι ο Πλούτος είναι παντοδύναμος και μπορεί να σταματήσει ακόμη και τις θυσίες που προσφέρουν οι άνθρωποι στο Δία:

Πλ. 135-6: *Οὔκουν ὅδ' ἐστὶν αἴτιος καὶ ῥᾳδίως παύσειεν, εἰ βούλοιτο, ταῦτ' ἄν;*

(πβ. Ιππ. 139, 172 · Νεφ. 826 · Σφ. 50-1, 620-1, 664 · Ορν. 477-8, 722, 797 · Λυσ. 648, 656 · Εκκλ. 460, 462 · Πλ. 546-7)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

2. ΚΑΤΑΤΑΞΗ ΤΩΝ ΕΡΩΤΗΣΕΩΝ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΠΟΨΗ ΤΟΥ ΑΚΡΟΑΤΗΡΙΟΥ

Στην προηγούμενη κατηγορία εξετάσαμε τις ερωτήσεις από την άποψη του προσώπου που τις διατυπώνει, στα πλαίσια πάντα της παράστασης του έργου. Εδώ θα τις εξετάσουμε από την άποψη του ακροατηρίου. Συγκεκριμένα, θα προσπαθήσουμε να δούμε πώς αντιδρά το ακροατήριο στο άκουσμα μερικών ερωτήσεων, αντίδραση που θα αποτελούσε, κατά την εκτίμησή μας, και τον επιδιωκόμενο στόχο του συγγραφέα. Με αυτό το κριτήριο ένας μεγάλος αριθμός ερωτήσεων ομαδοποιείται στις ακόλουθες κατηγορίες.

Α. Ερωτήσεις που αποτελούν αφορμή για αστείες απαντήσεις

Αρκετές ερωτήσεις φαίνεται ότι έχουν μοναδικό σκοπό να προετοιμάσουν την απάντηση που θα ακολουθήσει. Ένα πρόσωπο «βοηθά» με τις ερωτήσεις του το συνομιλητή του να δώσει μια αστεία απάντηση, με την οποία θα προκαλέσει το γέλιο των θεατών. Ας μην ξεχνάμε ότι οι διόνυσιακές γιορτές, που γίνονταν σε δύσκολες για την Αθήνα περιόδους (π.χ. Πελοποννησιακός Πόλεμος), -τα περισσότερα έργα του Αριστοφάνη παραστάθηκαν σε τέτοιες περιόδους- αποσκοπούσαν και στο να ξεχάσουν οι θεατές τη σκοτεινή πραγματικότητα των ημερών: ατέλειωτη σειρά θανάτων, λιμών και επιδημιών.[59] Τέτοιες ερωτήσεις συναντούμε στον Καραγκιόζη, αλλά και στο κωμικό θέατρο των ημερών μας, την Επιθεώρηση. Και τα δύο επιδιώκουν να κάνουν το θεατή να διασκεδάσει γελώντας. Τα παραδείγματα είναι πολλά και τα επιμερίζουμε στις ακόλουθες κατηγορίες:

I. Ερωτήσεις που οδηγούν σε απαντήσεις με αστεία λογοπαίγνια

Το παιγνίδι με τις λέξεις αποτελεί συνηθισμένο μέσο για την πρόκληση γέλιου και απαντά συχνά τόσο στην καθημερινή ζωή των αρχαίων Ελλήνων, όσο και στα έργα της λογοτεχνίας τους. Χρησιμοποιείται από τον Όμηρο, τον Ησίοδο, τους τραγικούς,

[59] Βλ. Thiercy 1999, 52.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ιδίως από τον *Ευριπίδη*, και φυσικά από τον Αριστοφάνη, ο οποίος αντλεί το υλικό του από την καθημερινή ζωή των Αθηναίων.[60] Στην πρώτη γραμμή βρίκονται οι αμφισημίες και ακολουθούν τα λογοπαίγνια που στηρίζονται στην ετυμολογική συγγένεια ή στην απλή ηχητική ομοιότητα των λέξεων.

1. Λογοπαίγνια αμφισημίας

Η αμφισημία των λέξεων είχε απασχολήσει τους Αρχαίους, ιδιαίτερα τον Αριστοτέλη, ο οποίος την ερευνά τόσο στους «*Σοφιστικούς Ελέγχους*», επειδή η αμφισημία αποτελούσε ένα από τα πιο ισχυρά όπλα των Σοφιστών[61], όσο και στο χαμένο κεφάλαιο της *Ποιητικής* του που αναφερόταν στην Κωμωδία.[62]

Οι λέξεις με τη διπλή σημασία δημιουργούν κωμική ατμόσφαιρα και προκαλούν το γέλιο των θεατών. Αφθονούν και σήμερα στην καθημερινή ζωή, καθώς και στον Καραγκιόζη. Στην κωμωδία «*Ο Καραγκιόζης Πλοίαρχος*», μια ερώτηση οδηγεί σε λογοπαίγνιο με τη διπλή σημασία της λέξης «γλώσσα»: ο Χατζηαβάτης ρωτάει τον Καραγκιόζη αν γνωρίζει ξένες γλώσσες, κι εκείνος του απαντάει :

Χατζηαβάτης: *τι και τι γλώσσες ξεύρεις;*
Καραγκιόζης: *Γαϊδουρίσες, μουλαρίσες, γουρουνίσες, ανακορακίστικα, απ' ούλα, Χατζατζάρη μου.*

Στον Αριστοφάνη τα παραδείγματα είναι αρκετά:

Στην *Ειρήνη*, ο Τρυγαίος ρωτά τον υπηρέτη του αν έριξε κριθάρι στους θεατές κι εκείνος του απαντά ότι δεν άφησε κανέναν χωρίς να έχει τη δική του «*κριθή*». Το λογοπαίγνιο στηρίζεται στη διπλή σημασία της λέξης *κριθή (κριθάρι και πέος)*:[63]

Ειρ. 962-965: *ΤΡ.* *...καὶ τοῖς θεαταῖς ῥίπτε τῶν κριθῶν.*
ΟΙ. *Ἰδού.*
ΤΡ. *Ἔδωκας ἤδη;*
ΟΙ. *Νὴ τὸν Ἑρμῆν, ὥστε γε*
τούτων ὅσοιπέρ εἰσι τῶν θεωμένων
οὐκ ἔστιν οὐδεὶς ὅστις οὐ κριθὴν ἔχει.

---

[60] Βλ. Katsouris 1975, 409 και 411.
[61] Αριστοτέλης, *Σοφιστικοί Έλεγχοι*, 1404 b 37.
[62] Βλ. Kaibel 1899, 50-53 · Rutherford 1905, 435-55 · Van Leeuwen 1908, 192 κ.ε ·Starkie 1909, εισαγωγή, 38-74. Για την πιο πρόσφατη έκδοση του *Tractatus Coincilianus*, βλ. Janko 1984.
[63] *«πρὸς τὴν κριθὴν παίζει, ὅτι τὸ τῶν ἀνδρῶν αἰδοῖον κριθὴν ἔλεγον»* (Σ) · Olson 1998, a. l. · Κατσούρης 1976, 29.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Στους *Όρνιθες*, η απάντηση στην ερώτηση του Πεισθέταιρου για το όνομα της νέας πόλεως, περιλαμβάνει το λογοπαίγνιο με το κύριο όνομα *Σπάρτη* και το προσηγορικό *σπάρτη* (το φυτό σπάρτο):[64]

Όρν. 814-5: ΠΕΙ. *Βούλεσθε τὸ μέγα τοῦτο τοὺκ Λακεδαίμονος*
Σπάρτην ὄνομα καλῶμεν αὐτήν;
ΕΥ. *Ἡράκλεις / σπάρτην γὰρ ἂν θείμην ἐγὼ τήμῇ πόλει;*

Στους *Βάτραχους*, η ερώτηση του Ξανθία οδηγεί στο λογοπαίγνιο με τη λέξη «*πιέζομαι*», η οποία έχει διφορούμενη σημασία:[65]

Βάτρ. 1-3: ΞΑ. *Εἴπω τι τῶν εἰωθότων, ὦ δέσποτα,*
ἐφ' οἷς ἀεὶ γελῶσιν οἱ θεώμενοι;
ΔΙ. *Νὴ τὸν Δί' ὅ τι βούλει γε, πλὴν «Πιέζομαι.»*

*πβ. **Αχ.** 46 (Αμφίθεος), 758-9 (πολυτίματος), 781-2 (χοῖρος), 826-7(φαίνεις), 919-22 (τίφη), 935-9 (φαίνω)·**Νεφ.** 28-9 (ἐλαύνεις), 259-60 (τρῦμμα), 379-80 (δῖνος), 708-15 (Κορίνθιοι) ·**Σφ.** 4-5 (ἀπομερμηρίσαι), 779-80 (μασώμενος - ἀναμασώμενοι) ·**Ειρ.** 141-3 (κάνθαρος), 144-5 (κάνθαρος), 710-12 (βληχωνία), 851-4 (λείχειν) ·Όρν. 149-51 (λέπρεον), 291-3 (λόφος), 1147-8 (περιεζωσμέναι), 1214-6 (ἐπέβαλεν), 1437-9 (ἀναπτεροῦμαι), 1439-45 (ἀναπτεροῦμαι), 1445-50 (ἀναπτερῶ)·**Λυσ.** 66-7 (ἀναγυρουντόθεν), 851-2 (παιονίδης) ·**Βάτρ.** 59 (θλίβομαι), 47-9 (ἐπεβάτευον)· **Εκκλ.** 256-7 (πολλῶν κρουμάτων), 978-9 (ἀναφλύστιον).*

2. <u>Ετυμολογικά λογοπαίγνια</u>

Ο Αριστοφάνης παίζει με την ετυμολογία των λέξεων για να προκαλέσει γέλιο με δύο τρόπους: χρησιμοποιεί λέξεις, η προέλευση των οποίων είναι επιστημονικά ορθή από την μια και λέξεις που έχουν ηχητική ομοιότητα από την άλλη. Ακολουθούν παραδείγματα.

α. Ετυμολογικά λογοπαίγνια

Στην *Ειρήνη*, ο *δούλος* αντιδρά στην πρόταση του Τρυγαίου να προσφέρουν ένα γουρουνάκι στην Ειρήνη με τη δικαιολογία ότι απεχθάνεται τα γουρουνίσια φερσίματα *του Θεαγένη*. Η ερώτηση «*τιή;*» γίνεται η αφορμή για να ακουστεί το λογοπαίγνιο με την ομόρριζη λέξη «*ὑηνία*» που είναι παράγωγο της λέξης «*ὑὸ*»:

Ειρ. 927-8: ΤΡ. *Ἀλλ' ὑὶ παχείᾳ καὶ μεγάλῃ;*
ΟΙ. *Μὴ μή.*
ΤΡ. *Τιή;*

[64] Βλ. Coulon - Daele 1940, a.l · Κακριδής 1974, a. l. · Dunbar 1998, a.l.
[65] Βλ. Κατσούρης 1998, a.l.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΟΙ. *Ἵνα μὴ γένηται Θεογένους ὑηνία.*[66]

Στους *Όρνιθες*, στην απορία του Έποπα με ποιον τρόπο ονομάζεται πόλος ο ουρανός και τα σύννεφα, ο Πεισθέταιρος του εξηγεί ότι ονομάζεται «*πόλος*» γιατί «*πολεῖται*».[67] Ο *πόλος* έχει ετυμολογική συγγένεια με το *πολεῖται*, όχι όμως και με την *π(τ)όλιν* που αναφέρεται στο στίχο 173:

Όρν. 180-182: ΕΠ. *Πόλος; Τίνα τρόπον;*
ΠΕΙ. *Ὥσπερ <ἂν> εἴποι τις τόπος.*
Ὅτι δὲ πολεῖται τοῦτο καὶ διέρχεται
ἅπαντα διὰ τούτου, καλεῖται νῦν πόλος.

Πβ. Σφ. 143-4 (κάπνη – καπνός), 1131-2 (τρίβωνα - τριβωνικῶς· Ειρ. 1336-7 (Τρυγαίος – τρυγήσομεν), 1338-9 (Τρυγαίος – τρυγήσομεν)· Όρν. 109-10 (ἡλιαστά - ἀπηλιαστά), 1152-56 (πελεκᾶντες – ἀπεπελέκησαν)

β. Λογοπαίγνια ηχητικής ομοιότητας των λέξεων (παρετυμολογία)

Στους *Ιππείς*, το λογοπαίγνιο στηρίζεται στην ηχητική ομοιότητα των λέξεων «*ἐντέροις*» και «*ἐντερόνειαν*»:[68]

Ιππ. 1183-4: ΔΗ. *Καὶ τί τούτοις χρήσομαι*
τοῖς ἐντέροις;
ΑΛ. *Ἐπίτηδες αὔτ' ἔπεμψέ σοι*
εἰς τὰς τριήρεις ἐντερόνειαν ἡ θεός·

Στην *Ειρήνη*, «*πρὸς τὴν ἀρχὴν τῶν ὀνομάτων τοῦ "βοΐ" καὶ "βοηθεῖν" ἔπαιξεν*»:[69]

Ειρ. 925-6: ΤΡ. *Τί δαὶ δοκεῖ; Βούλεσθε λαρινῷ βοΐ;*
ΟΙ. *Βοΐ; μηδαμῶς, ἵνα μὴ βοηθεῖν ποι δέῃ.*

Στους *Όρνιθες*, η ερώτηση του Ευελπίδη πού θα ταφούν, αφού επίκειται ο θάνατός τους από τα πουλιά, οδηγεί σε λογοπαίγνιο των λέξεων «*ὄρνεα*» και «*Ὀρνεαῖς*»:

Όρν. 393-9: ΕΥ. *Ἐτεὸν ἢν δ' ἄρ' ἀποθάνωμεν,*
κατορυχησόμεσθα ποῦ γῆς;

---

[66] «*Θεαγένους ὑηνία: μωρία καὶ ἀμαθία. διεβάλλετο γὰρ ὁ Θεαγένης εἰς μαλακίαν καὶ ὡς μωρὸς καὶ ὑώδης. ἦν δὲ ἐκ Πειραιῶς. ἐδόκει δὲ καὶ πένης εἶναι, θρύπτεσθαι δὲ ἐπὶ πλούτῳ. ἦν δὲ τὸ σῶμα παχὺς καὶ χοιρώδης. τὴν δὲ ὑηνίαν τὴν δυσωδίαν τὴν ἐκ τῶν ὑῶν, οἵπερ διαφόροις ἐδέσμασι χρώμενοι δυσώδη ἀποπατοῦσι, εἰς βορβόρους δὲ κυλίονται*». (Σ)

[67] «*πόλος παρὰ τὸ πολεῖσθαι ἐν αὐτῷ πάντα. θαυμάζει τὴν λέξιν. ὅτι δὲ πολεῖται: Υπετυμολογεῖν βούλεται τὸν πόλον.* (Σ) Βλ. επίσης, Dunbar 1998, a.l.

[68] «*οὕτω γὰρ τὴν ἐντεριώνην Ἀριστοφάνης ἐν τοῖς Ἱππεῦσιν εἶπεν, ὅπερ ἐστὶ τὸ μεσαίτατον τῆς νεώς, ὅ ἐστι συνεκτικώτατον, ἥτις ἐστὶ τρόπις, ὑπὸ δὲ τῶν ἄλλων μήτρα καλεῖται.*» (Σ)

[69] (Σ)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΠΕΙ. *Ὁ Κεραμεικὸς δέξεται νώ.*
Δημοσίᾳ γὰρ ἵνα ταφῶμεν,
φήσομεν πρὸς τοὺς στρατηγοὺς
μαχομένω τοῖς πολεμίοισιν
ἀποθανεῖν ἐν Ὀρνεαῖς.

πβ. Ιππ. 1059-60 (Πύλοιο - πυέλους), 1082-3 (Κυλλήνην – κυλλῇ), 1183-5 (ἐντέροις- ἐντερόνειαν) · Σφ. 350-3 (ὀπή - ὀπίαν) · Ειρ. 834-7 (Ἴων - Ἀοῖον) · Ὀρν. 67-8(Φασιανικός – φαίνειν)

ΙΙ. Ερωτήσεις που οδηγούν σε απαντήσεις με αστεία «παρά προσδοκίαν»

Τα «*παρά προσδοκίαν*» αστεία στηρίζονται στην αντίθεση μεταξύ αυτού που περιμένει κανείς να ακούσει και εκείνου που τελικά ακούει. Η απροσδόκητη χρήση μιας λέξης ή φράσης στη θέση μιας αναμενόμενης προκαλεί μεγαλύτερη εντύπωση στον ακροατή και τον εκπλήσσει ευχάριστα. Ο Αριστοτέλης υποστηρίζει ότι μας προξενεί μεγάλη λύπη εάν κάτι απομακρύνεται πολύ από τις προσδοκίες μας και μεγάλη χαρά η απροσδόκητη εκπλήρωση των επιθυμιών μας.[70]

Ερωτήσεις που οδηγούν σε αστεία «*παρά προσδοκίαν*» στην απάντηση υπάρχουν και στον Καραγκιόζη. Στην κωμωδία «*Ο γάμος του Μπαρμπαγιώργου και ο Καραγκιόζης νύφη*», η Φατμέ ρωτάει τον Καραγκιόζη αν η αρραβωνιατικά του είναι ωραία, κι αυτός, ενώ της λέει ότι είναι ωραία, ξαφνικά, την παρομοιάζει με στρίποδο:

Φατμέ: ήταν ωραία;
Καραγκιόζης: Ωραία, ωραία, βέβαια. Σαν στρίποδο.

Στην *Ειρήνη*, ο Τρυγαίος ετοιμάζεται να παραμερίσει τις πέτρες που εμποδίζουν να βγει έξω η Ειρήνη. Ο Ερμής αγανακτισμένος τον ρωτάει τι πάει να κάνει και ο Τρυγαίος τον κοροϊδεύει λέγοντάς του ότι δεν κάνει τίποτα κακό. Απροσδόκητα όμως αναφέρει ότι κάνει ό,τι και ο *Κιλλικῶν*, ο οποίος πρόδωσε την πατρίδα του, τη Μίλητο, στους κατοίκους της Πριήνης, «*ὡσεὶ εἶπεν "οὐδὲν κακὸν ποιῶ, ἀλλ' ἱεροσυλῶ"*».[71]

Ειρ. 362-3: ΕΡ. *Ὦ μιαρὲ καὶ τόλμηρε, τί ποεῖν διανοεῖ;*
ΤΡ. *οὐδὲν πονηρόν, ἀλλ' ὅπερ καὶ Κιλλικῶν.*

---

[70] *Ρητορική*, Β΄ 1379 α 26-28.

[71] «*παρὰ προσδοκίαν ἐπήγαγε τὸ ἀλλ' ὅπερ καὶ Κιλλικῶν. οὗτος Ἀχαιὸς ἐκαλεῖτο, Μέροπος, υἱός, Μιλήσιος γένος, προδοὺς τὴν πατρίδα τοῖς Πριηνεῦσιν*». (Σ)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Στους *Όρνιθες*, ο Πεισθέταιρος ρωτάει τον αστρονόμο Μέτωνα να του πει ποιος είναι. Εκείνος, αγανακτισμένος που δεν τον αναγνώρισε, του απαντάει ότι είναι ο Μέτων που τον ξέρει όλη η Ελλάδα και ο Κολωνός. Η αναφορά του μερικού μετά το γενικό συνιστά αστείο «*παρά προσδοκίαν*»:

Όρν. 996-8: *ΠΙ.* *Πρὸς τῶν θεῶν, / σὺ δ' εἶ τίς ἀνδρῶν;*
ΜΕ. *Ὅστις εἴμ' ἐγώ; Μέτων, / ὃν οἶδεν Ἑλλὰς χὠ Κολωνός.*

Στους *Βάτραχους*, ο Ηρακλής ρωτάει τον Διόνυσο πόση είναι η επιθυμία του να πάει στον Άδη για να φέρει τον Ευριπίδη κι εκείνος απαντά ότι ήταν πολύ μικρή, όπως ο Μόλων. Ο πόθος όμως είναι μικρός και δεν συγκρίνεται με τον Μόλωνα που ήταν μεγαλόσωμος. Η αταίριαστη αυτή σύγκριση προκαλεί το γέλιο των θεατών και είναι ένα αστείο «*παρά προσδοκίαν*»:[72]

Βάτρ. 55: *ΗΡ.* *Πόθος; πόσος τις;*
ΔΙ. *Σμικρός, ἡλίκος Μόλων.*

*-Πβ. **Αχ.** 189-90, 751, 753-6, 935-9 ·**Ιππ.** 178-81, 1005-6, 1007-10, 1235-6, 1238-9, 1241-2, 1361-3 ·**Νεφ.** 35-7, 148-52, 176-9, 856, 708-9 ·**Σφ.** 524-5, 1186-7, 1197-9, 1239-41 · **Ειρ.** 362-3, 723-4, 863-4, 1116 · **Όρν.** 95-6, 996-8, 1012-4 · **Λυσ.** 111-4, 193-7 · **Βάτρ.** 85 , 618-22 · **Πλ.** 980-6, 1056, 1100-2*

ΙΙΙ. Ερωτήσεις που οδηγούν σε απαντήσεις βωμολοχικού περιεχομένου

Αρκετές ερωτήσεις γίνονται για να καταλήξουν σε απάντηση που περιλαμβάνει κάθε μορφής λέξεις ή φράσεις βωμολοχικές. Οι βωμολοχικές αυτές λέξεις έχουν ως μοναδικό σκοπό να προκαλέσουν το γέλιο των θεατών. Ο βωμολόχος, λέει ο Αριστοτέλης, προκειμένου να προκαλέσει γέλιο χρησιμοποιεί ακόμη και τον εαυτό του. Οι βωμολοχίες του είναι τέτοιες που ένας άλλος δεν θα μπορούσε όχι μόνο να τις πει, αλλά ούτε και να τις ακούσει.[73] Η «αισχρολογία» αυτή που παρατηρείται μόνο στην αττική κωμωδία, και μάλιστα σε αφθονία, έχει την προέλευσή της στην ιωνική ιαμβική ποίηση, η οποία επηρέασε την κωμωδία, αλλά και στη λατρεία του Διονύσου, από την οποία η κωμωδία προήλθε.[74] Ο Αριστοφάνης έχει απερίφραστα ταχθεί εναντίον της και την έχει χαρακτηρίσει «*κακὰ καὶ φόρτον καὶ βωμολοχεύματ' ἀγεννῆ*» (*Ειρ. 748*) και «*εἰωθότα, ἐφ' οἷς ἀεὶ γελῶσιν οἱ θεώμενοι*» (*Βάτρ. 1-2)*. Ο ίδιος κρατά για

[72] Βλ. Stanford 1963, a.l και Κατσούρης 1998, a.l.
[73] *Ηθικά Νικομάχεια* 1128 a 34-5-1128 b 1.
[74] Βλ. Αναγνωστόπουλος 1924, 41 και Henderson 1991, 13.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

τον εαυτό του το ρόλο του παιδαγωγού και τον χωρίζει χάσμα μέγα από τους άλλους κωμικούς ποιητές της εποχής του που βωμολοχούν ασύστολα και γίνονται φορτικοί *(Νεφ. 524)*. Ενώ, όμως, κατηγορεί εκείνους που τη χρησιμοποιούν, όλο το έργο του είναι γεμάτο από κάθε είδους αισχρολογία![75]

Αρκετές είναι και οι ερωτήσεις που καταλήγουν σε απάντηση με βωμολοχικό περιεχόμενο, τις οποίες και κατατάξαμε στις ακόλουθες δύο ομάδες: σ' εκείνες που καταλήγουν σε απάντηση, όπου η βωμολοχία είναι λεκτική, και σε όσες η βωμολοχία καταδεικνύεται με χειρονομίες.

1. Βωμολογικές λέξεις ή φράσεις

Η λέξη «*πέος*» απαντά σε αρκετές απαντήσεις ερωτήσεων, όπως στις *Νεφέλες*, *όπου ο Στρεψιάδης απαντάει την ερώτηση του Σωκράτη*:

Νεφ. 733-4: Σω. οὐδὲν πάνυ;
Στ. οὐδέν γε πλὴν ἢ τὸ πέος ἐν τῇ δεξιᾷ.

Με μια λέξη, από τις πολλές που δηλώνουν την ερωτική συνουσία, απαντά ο αθηναίος άρχοντας στην ερώτηση του Χορού *στη Λυσιστράτη*:

Λυσ. 1089: ΧΟ. Ἡ που πρὸς ὄρθρον σπασμὸς ὑμᾶς λαμβάνει;
ΠΡΥ. Μὰ Δί' ἀλλὰ ταυτὶ δρῶντες ἐπιτετρίμμεθα.
Ὥστ' εἴ τις ἡμᾶς μὴ διαλλάξει ταχύ,
οὐκ ἔσθ' ὅπως οὐ Κλεισθένη βινήσομεν.

Στις *Θεσμοφοριάζουσες*, μια από τις γυναίκες με την ερώτησή της δίνει αφορμή στο Μνησίλοχο να απαντήσει με μια φράση σκατολογική:[76]

Θεσμ. 569-70: ΓΥ. Α' Τί δράσεις;
ΚΗ. τὸν σησαμοῦνθ' ὃν κατέφαγες, τοῦτον χεσεῖν ποήσω.

*Πβ. **Αχ.** 105-7 (χαυνοπρώκτους) · **Ιππ.** 28 (δεφομένων) · **Νεφ.** 170-3 (κατέχεσεν), 292-5 (ἀνταποπαρδεῖν - χεσείω), 347 (λασίων)[77], 386-91 (χέζω), 708-15 (ὄρχεις, πρωκτός), 1089-90. (εὐρυπρώκτων), 1091 (εὐρυπρώκτων), 1093-4 (εὐρυπρώκτων), 1097-101 (εὐρυπρώκτους), 1102-4 (κινούμενοι) · **Σφ.** 1176-8 (ἐπέρδετο) **Ειρ.** 41-2 (σκαταιβάτου), 872-5 (ἐπαίομεν), 879-80 (πέει), 1224-8 (ἐναποπατεῖν), 1235-7 (πρωκτόν) **Όρν.** 67-8(ἐπικεχοδώς), 136-42 (ἔκυσας, ὠρχιπέδισας) · **Λυσ.** 157 (κύνα δέρειν δεδαρμένην), 994-6 (ἐστύκαντι), 997-1001 (ὑσσάκων), 1002-6 (μύρτω), 1163-4 (βλιμάδδομες) · **Θεσμ.** 58-62 (τὸ πέος χοανεῦσαι) · **Βάτρ.** 7-8 (χεζητιᾷς), 89-95 (προσουρήσαντα), 479 (ἐγκέχοδα), 488-90*

---

[75] Για τις θεωρίες που διατυπώθηκαν σχετικά με την εξήγηση της αντίφασης αυτής, βλ. Σπυρόπουλος 1983, 85-103.
[76] Βλ. Henderson 1991, 187-91.
[77] Βλ. Dover 1968, a.l. και Henderson 1991, 211 και 217.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

*(ὀσφραινόμενος - ἀπεψησάμην), 752-3 (κἀκμιαίνομαι) · **Εκκλ.** 110-4 (σποδοῦνται), 254-5 (κυνός πυγήν), 256-7 (προσκινήσομαι), 462-5 (περδόμενος), 467-8 (κινεῖν), 595 (πέλεθον), 622 (ξυγκαταρδαθεῖν), 979-80 (Σεβῖνον), 1086 (ἀπεκναίετε) · **Πλ.** 264-7 (ψωλόν), 705-6 (σκατοφάγον)*

2. Χειρονομίες

Οι χειρονομίες και οι άλλες κινήσεις των ηθοποιών κατά την παράσταση έχουν χαθεί για πάντα. Μοναδικός οδηγός μας παραμένει το ίδιο το κείμενο και οι αρχαίοι Σχολιαστές, οι οποίοι με τις εύστοχες παρατηρήσεις τους λύνουν αρκετές από τις πολλές απορίες μας.

Στην *Ειρήνη*, το παιδί του Τρυγαίου ρωτάει τον πατέρα του τι θα γίνει αν το φτερωτό του σκαθάρι πέσει στη θάλασσα. Ο Τρυγαίος, δείχνοντας το όργανό του, του απαντάει ότι διαθέτει κατάλληλο τιμόνι για να το οδηγήσει, μετατρέποντάς το σε πλοίο:[78]

Ειρ. 141-2: *ΠΑ.* *Τί δ', ἢν ἐς ὑγρὸν πόντιον πέσῃ βάθος;*
Πῶς ἐξολισθεῖν πτηνὸς ὢν δυνήσεται;
ΤΡ. *Ἐπίτηδες εἶχον πηδάλιον, ᾧ χρήσομαι·*

Στη *Λυσιστράτη*, η Λυσιστράτη ρωτάει τον Κινησία τι θα της δώσει για να του κάνει τη χάρη να φωνάξει τη γυναίκα του. Ο Κινησίας της δείχνει το φαλλό του και της λέει ότι αυτό που έχει της το δίνει:

Λυσ. 861-3: *ΛΥ.* *Τί οὖν; Δώσεις τί μοι;*
ΚΙ. *Ἔγωγε <τόδε> νὴ τὸν Δί', ἢν βούλῃ γε σύ.*
Ἔχω δὲ τοῦθ'· ὅπερ οὖν ἔχω, δίδωμί σοι.[79]

*(πβ. **Νεφ.** 191-2, 652-3 · **Ειρ.** 1231-3 · **Λυσ.** 848, 991 · **Θεσμ.** 215-6)*

IV. Ερωτήσεις που οδηγούν σε απαντήσεις με αστεία παρωνύμια

Τα παρωνύμια είναι ονόματα που δίνονται σε πρόσωπα, με σκοπό να αποδώσουν μια χαρακτηριστική, συνήθως αρνητική, ιδιότητά τους. Η ιδιότητα αυτή τονίζεται υπερβολικά και ανάγεται σε ουσιώδη, ενώ δεν είναι, και αποσιωπάται σκόπιμα οποιαδήποτε άλλη, ίσως ουσιώδης. Η χρησιμοποίησή τους είναι τόσο συχνή,

[78] *«τὸ αἰδοῖον δείκνυσι παίζων.»* (Σ). Για τη σεξουαλική σημασία της λέξης *«πηδάλιον»* βλ. Henderson 1991, 123.
[79] *«τὸ αἰδοῖον δείκνυσιν.»* (Σ)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ώστε ορισμένα από αυτά έχουν αντικαταστήσει τα κανονικά ονόματα, όπως για παράδειγμα στους *Ιππείς* το «*Παφλαγών*» έχει αντικαταστήσει το «*Κλέων*». Κάτι τέτοιο συμβαίνει και σήμερα κυρίως σε μικρές κοινωνίες, όπου το παρωνύμιο έχει παραμερίσει κυριολεκτικά το κύριο όνομα.

Από τα πολλά παρωνύμια που χρησιμοποιεί ο Αριστοφάνης σε διάφορα χωρία, απομονώνουμε εκείνα που χρησιμοποιούνται στις απαντήσεις των ερωτήσεων. Όλα είναι επινόηση δική του. Αρκετά μπορούν να ενταχθούν και στις αμφισημίες.

Στους *Σφήκες*, η απάντηση του Φιλοκλέωνα στην ερώτηση του Βδελυκλέωνα περιέχει το κωμικό παρωνύμιο «*Ἀποδρασιππίδου*», το οποίο «*πέπλακε ἀπὸ τοῦ ἀποδρᾶσαι, ὥσπερ ἀπὸ φυλῆς ἢ ἀπὸ γένους φάσκων*».[80]

Σφ. 185-6: *Βδ.* *Οὖτις σύ; ποδαπός;*
Φι. *Ἴθακος Ἀποδρασιππίδου.*

Στους *Όρνιθες*, η παρωνυμία έγκειται στο όνομα «*κατωφαγᾶς*» που δίνει ο Έποπας σε ένα πουλί. Η λέξη είναι επινόηση του Αριστοφάνη και είναι σύνθετη από το επίρρημα *κάτω* και το υποτιμητικό *φαγᾶς*.[81]

Όρν. 288-9: *ΕΥ.* *Τίς ὀνομάζεταί ποθ' οὗτος;*
ΕΠ. *Οὑτοσὶ κατωφαγᾶς.*

Πβ. Νεφ. 93-4 (φροντιστήριον), 100-1 (μεριμνοφροντισταί),799 (εὐπτέρων), 830 (Μήλιος), 1102-3(κινούμενοι) · Σφ. 1197-1201 (Ἐργασίωνος) · Ειρ. 180-1 (ιπποκάνθαρος), 281-2 (αλετρίβανος), 674-8 (αποβολιμαίος), 696-7 (Σιμωνίδης) · Όρν. 64-5(υποδεδιώξ), 67-8 (επικεχοδώς), 69-70 (δοῦλος), 109-10 (άπηλιαστά), 1036-7(ψηφισματοπώλης)

V. Ερωτήσεις που οδηγούν σε απαντήσεις με αστείες παρομοιώσεις (εικασμούς)

Η παρομοίωση είναι ένα είδος σύγκρισης μεταξύ ενός πρότυπου και ενός αντίτυπου. Ο Αριστοτέλης την θεωρεί ένα είδος μεταφοράς που λίγο διαφέρει από την κανονική μεταφορά.[82] Ο Αριστοφάνης χρησιμοποιεί άφθονες παρομοιώσεις, ζωηρές και αποτελεσματικές ως προς το κωμικό αποτέλεσμα που παράγουν.

Στις *Νεφέλες*, ο Μαθητής του Σωκράτη με την ερώτησή του οδηγεί τον Στρεψιάδη να δώσει αστεία απάντηση παρομοιάζοντας τους μαθητές του

80 (Σ)

81 «*ἴσως δὲ ἀπὸ τοῦ καταφαγεῖν τὸ ὄνομα πεποίηκε, διὰ τὴν τοῦ Κλεωνύμου πολυφαγίαν*». (Σ)

82 *Ρητορική*, Γ 1406 b 20-6.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Φροντιστηρίου με τους Σπαρτιάτες που πιάστηκαν αιχμάλωτοι στη Σφακτηρία και οι οποίοι ήταν ωχροί κι αδύνατοι μετά από δύο χρόνια αιχμαλωσία:[83]

Νεφ. 185-6: *ΜΑ.* *τί ἐθαύμασας; τῷ σοι δοκοῦσιν εἰκέναι;*
ΣΩ. *τοῖς ἐκ Πύλου ληφθεῖσι, τοῖς Λακωνικοῖς.*

Στους *Σφήκες*, ο Βδελυκλέων ρωτά τον Φιλοκλέωνα αν αναγνωρίζει το πανωφόρι που του δίνει να φορέσει. Ο Φιλοκλέων του λέει πως δεν το αναγνωρίζει, αλλά του φαίνεται πως μοιάζει με το μαλακό σαμάρι που χρησιμοποιούσε ο Μόρυχος:[84]

Σφ. 1140-2: *Βδ.* *νῦν δ' οὐχὶ γιγνώσκεις;*
Φι. *ἐγὼ / μὰ τὸν Δί' οὐδέ νῦν· ἀτὰρ δοκεῖ γέ μοι*
ἐοικέναι μάλιστα Μορύχου σάγματι.

Στους *Όρνιθες*, ο Πεισθέταιρος και ο Ευελπίδης έχουν φορέσει τα φτερά τους και αλληλοπειράζονται, όπως έκαναν με το παιγνίδι των εικασμών συχνά στα αρχαία συμπόσια ή σε άλλες συναντήσεις για διασκέδαση: ένα πρόσωπο παρομοιάζει ένα άλλο με κάτι αστείο και στη συνέχεια το δεύτερο πρόσωπο του το ανταποδίδει.[85] Ο Πεισθέταιρος κάνει πρώτος τον εικασμό του και ακολουθεί ο Ευελπίδης:

Όρν. 804-5: *ΕΥ.* *Οἶσθ' ᾧ μάλιστ' ἔοικας ἐπτερωμένος;*
ΠΙ. *Εἰς εὐτέλειαν χηνὶ σύ γε γεγραμμένῳ.*
ΕΥ. *Σὺ δὲ κοψίχῳ γε σκάφιον ἀποτετιλμένῳ*

(πβ. Ιππ. 1075-7, 1345-8 · Νεφ. 342-4, 351-2, 671-2 · Λυσ. 753-5 · Βάτρ. 1385-8 · Εκκλ. 126-7, 1029 · Πλ. 286-7, 941-3)

VI. Ερωτήσεις που οδηγούν σε απαντήσεις με αστεία επαύξηση (υπερακοντισμό)

Στις ακόλουθες περιπτώσεις οι ερωτήσεις δίνουν λαβή για απάντηση κωμική, η οποία επιτείνει το νόημα που περιέχεται στην ερώτηση. Το πρόσωπο που απαντάει όχι μόνο εγκρίνει όσα είπε στην ερώτησή του ο συνομιλητής του, αλλά και επαυξάνει.[86]

Στους *Βάτραχους*, ο Ηρακλής ρωτάει τον Διόνυσο αν πρόκειται να πάει κάτω στον Άδη για να αναζητήσει τον Ευριπίδη. Ο Διόνυσος απαντάει ότι όχι μόνο κάτω στον Άδη θα πάει για να τον βρει, αλλά και ακόμη παρακάτω αν χρειαστεί. Το

[83] Βλ. Dover 1968, *a. l.*
[84] *«ὁ Μόρυχος "σάγματι" δέ, ἐπεὶ παχέα ἴσως ὡς ἐκείνου παχεῖ σάγματι χρωμένου.»* (Σ)
[85] Βλ. MacDowell 1971 σημ. στο στίχο 1308-12 και Κακριδής 1974, a.l.
[86] Βλ. Αναγνωστόπουλος 1924, 53-4.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

επίρρημα «*κάτω*» του Ηρακλή επαναλαμβάνεται στην απάντηση στο συγκριτικό βαθμό:

Βάτρ. 69-70: *ΗΡ.* *Πότερον εἰς Ἅιδου κάτω;*
ΔΙ. *Καὶ νὴ Δί' εἴ τί γ' ἔστιν ἔτι κατωτέρω.*

Το ίδιο συμβαίνει και στον *Πλούτο*, όπου το επίθετο «*αὐτός*» που χρησιμοποιεί ο Χρεμύλος στην ερώτηση μετατρέπεται σε υπερθετικό βαθμό στην απάντηση του Πλούτου:

Πλ. 83:ΧΡ. *Ἐκεῖνος αὐτός;*
ΠΛ. *Αὐτότατος.*[87]

(πβ. Νεφ. 386-91 · Σφ. 515-17 · Ειρ. 5-6 · Όρν. 821-5 · Βάτρ. 745-6, 749, 750-1, 752-3, 1476-8 · Εκκλ. 815-22 · Πλ. 286-7)

VII. Ερωτήσεις που οδηγούν σε αστείες απαντήσεις με παρωδία

Η παρωδία, η κωμική μίμηση με την οποία γελοιοποιείται κάτι σοβαρό, είναι ένα από τα βασικά στοιχεία της κωμωδίας. Ο Αριστοφάνης τη χρησιμοποιεί συχνά για να προκαλέσει γέλιο. Οι ερωτήσεις που οδηγούν σε απάντηση παρωδίας χωρίζονται στις παρακάτω ομάδες:

1. Παρατραγωδία

Ο Αριστοφάνης συχνά δανείζεται στίχους ή λέξεις από τη σοβαρή ποίηση της εποχής του, συγκεκριμένα την τραγωδία, για να τους χρησιμοποιήσει σε στιγμές που δεν έχουν σχέση με τη σοβαρότητα. Οι κωμικές δυνατότητες που προσφέρει η μεγαλόστομη τραγική έκφραση, όταν συνδυάζεται με χυδαιότητες ή με τις έγνοιες της καθημερινής ζωής, είναι μεγάλες. Η ασυνέπεια αυτή, δηλαδή η παρωδία, εξυπηρετεί διπλό στόχο. Από τη μια σατιρίζεται ο τραγικός ποιητής και από την άλλη προκαλείται γέλιο.[88] Ή καλύτερα: σατιρίζεται ο τραγικός ποιητής για να προκληθεί γέλιο. Ο τραγικός ποιητής που παρωδείται περισσότερο είναι ο *Ευριπίδης*.

[87] «*Ἡ αὐτότατος ἀντωνυμία πέπαικται κωμικῶς*» (Σ)
[88] Dover 1978, 110.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Σε σύγκριση με τους παρατραγικούς στίχους που συναντούμε στον Αριστοφάνη, μικρό ποσοστό καλύπτουν εκείνοι που χρησιμοποιούνται σε απαντήσεις ερωτήσεων. Οι περισσότεροι, μάλιστα, αποτελούνται από λέξεις ή φράσεις και δύο μόνο είναι αυτούσιοι:

Στις *Θεσμοφοριάζουσες*, ο Μνησίλοχος, που παριστάνει την Ελένη, απαντάει την ερώτηση του Ευριπίδη (Μενέλαου), χρησιμοποιώντας λέξεις από την *Ελένη* του Ευριπίδη. Τόσο η «*Θεονόη*», όσο και ο «*Πρωτέας*» απαντούν αρκετές φορές στην *Ελένη*:

Θεσμ. 896: *ΕΥ.* *Ξένη, τίς ἡ γραῦς ἡ κακορροθοῦσά σε;*
ΚΗ. *Αὕτη Θεονόη Πρωτέως.*

Στους *Βάτραχους*, ο Διόνυσος απαντάει την ερώτηση του Ευριπίδη με ένα στίχο αυτούσιο από τον *Πολύιδο (απ. 157)* του Ευριπίδη:

Βάτρ. 1476: *ΕΥ.* *Ὦ σχέτλιε, περιόψει με δὴ τεθνηκότα;*
ΔΙ. *«Τίς δ' οἶδεν εἰ τὸ ζῆν μέν ἐστι κατθανεῖν»,*
τὸ πνεῖν δὲ δειπνεῖν, τὸ δὲ καθεύδειν κῴδιον;

*(πβ. **Ιππ.** 1202 (αγνώστου)· **Σφ.** 749-59 (Άλκηστη 866, Ιππόλυτος 230)· **Ειρ.** 721 (απ. 314 Βελλερεφόντης) **Όρν.** 1229 (απ. 623 Πλεισθένης)· **Θεσμ.** 873 (Ελένη 46), 877 (Ελένη 5), 885 (Ελένη 63-5), 889-90 (Ελένη 92-3), 907 (561-6), 1058 (Ανδρομέδα)· **Βάτρ.** 98-102 (Απ. 487, Μελανίππη,.Ιππόλυτος 612), 302 (Ορέστης 279)· **Πλ.** 48 (Ευριπίδης απ. 696)*

2. <u>Διάφορες</u>

α. Παρωδία Ομήρου (ι 366)

Στο παράδειγμα που ακολουθεί δεν μπορούμε να πούμε σίγουρα ότι πρωταρχικός στόχος του Αριστοφάνη ήταν η διακωμώδηση του Ομήρου. Σίγουρα όμως έχουμε να κάνουμε με ένα αστείο δανεισμένο από την ιστορία του Οδυσσέα, όπως την περιγράφει ο Όμηρος στην Οδύσσεια.

Στους *Σφήκες*, ο Φιλοκλέων απαντάει τις ερωτήσεις του Βδελυκλέωνα σαν να ήταν ο Οδυσσέας:

Σφ. 183-5: *Βδ.* *ποῖον; φέρ' ἴδω. Ναί, τουτονί. τουτὶ τί ἦν;*
τίς εἶ ποτ', ὦ 'νθρωπ', ἐτεόν;
Φι. *Οὖτις, νὴ Δία.*
Βδ. *Οὖτις σύ; ποδαπός;*
Φι. *Ἴθακος ἀποδρασιππίδου.*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

β. Παρωδία χρησμών

Οι χρησμοί, συνθεμένοι στο μέτρο και στη γλώσσα της ηρωικής ποίησης, αποτελούν πρόσφορο στόχο για γελοιοποίηση. Είναι από τις λίγες περιπτώσεις, όπως και η προηγούμενη, όπου παρωδείται ποίηση που δεν είναι θεατρική.[89]

Στους *Ιππείς*, ο Δημοσθένης απαντάει την ερώτηση του Αγοράκριτου με ένα χρησμό ανακατωμένο με αγοραίες λέξεις:

Ιππ. 195-201: Αλ. *Πῶς δῆτά φησ' ὁ χρησμός;*
ΟΙ. Α. *Εὖ νὴ τοὺς θεοὺς*
καὶ ποικίλως πως καὶ σοφῶς ᾐνιγμένος
'Αλλ' ὁπόταν μάρψῃ βυρσαίετος ἀγκυλοχήλης
γαμφηλῇσι δράκοντα κοάλεμον αἱματοπώτην,
δὴ τότε Παφλαγόνων μὲν ἀπόλλυται ἡ σκοροδάλμη,
κοιλιοπώλῃσιν δὲ θεὸς μέγα κῦδος ὀπάζει,
αἴ κα μὴ πωλεῖν ἀλλᾶντας μᾶλλον ἕλωνται.

*(πβ. **Σφ.** 158 · **Ειρ.** 1076-9, 1080-3)*

γ. Παρωδία μεγαλοστομίας ρητόρων

Από τη σάτιρα και την επίκριση του Αριστοφάνη δεν ξεφεύγουν οι ρήτορες - δημαγωγοί. Με τις μεγαλόστομες εκφράσεις που χρησιμοποιούσαν κάλυπταν τις δόλιες επιδιώξεις τους και παραπλανούσαν το λαό.

Στους *Σφήκες*, ο Βδελυκλέων απαντάει την ερώτηση του Φιλοκλέωνα με μια φράση που συχνά χρησιμοποιούσαν οι δημαγωγοί:[90]

Σφ. 665-7: *Φι.* *καὶ ποῖ τρέπεται δὴ 'πειτα τὰ χρήματα τἄλλα;*
Βδ. *ἐς τούτους τοὺς "οὐχὶ προδώσω τὸν 'Αθηναίων κολοσυρτόν,*
ἀλλὰ μαχοῦμαι περὶ τοῦ πλήθους ἀεί".

VIII. Ερωτήσεις που οδηγούν σε απαντήσεις με κατάχρηση παροιμιών

Κοντά στη μίμηση του σοβαρού λόγου της τραγικής ποίησης, ο Αριστοφάνης μιμείται και τη λαϊκή γλώσσα της εποχής του. Πολλοί από τους ήρωές του είναι λαϊκοί τύποι και μιλούν τη δική τους γλώσσα. Για να δυναμώσουν το λόγο τους

[89] Dover 1978, 114.
[90] ***«εἰς τοὺς δημαγωγοὺς καὶ δικαστὰς καὶ λέγοντας τὸ "οὐχὶ προδώσω"»***. (Σ)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

χρησιμοποιούν παροιμίες ή παροιμιακές φράσεις, αντί για περίτεχνα ρητορικά σχήματα που μεταχειρίζονται οι μορφωμένοι. Σε σύγκριση με το συνολικό αριθμό των παροιμιών και παροιμιακών φράσεων, που έχουν εντοπιστεί[91], ένας μικρός μόνο αριθμός χρησιμοποιείται σε απαντήσεις ερωτήσεων, με σκοπό την πρόκληση γέλιου. Πολλές από αυτές έχουν και σήμερα την ίδια σημασία.

Στους *Σφήκες*, ο Φιλοκλέων απαντάει την ερώτηση του Βδελυκλέωνα με μια παροιμία, η οποία χρησιμοποιείται και σήμερα με την ίδια σημασία: μιλώ ή μαλώνω για πράγματα ασήμαντα:[92]

Σφ. 191:   *Βδ.*   *περὶ τοῦ μαχεῖ νῷν δῆτα;*
Φι.   *περὶ ὄνου σκιᾶς.*

Στην *Ειρήνη*, στην ερώτηση του μάντη Ιεροκλή απαντάει ο Τρυγαίος με μια παροιμιακή φράση, την οποία είχε λίγο νωρίτερα (1076) χρησιμοποιήσει ο ίδιος ο Ιεροκλής, και θέλει να του πει ότι δεν πρόκειται να του δώσει, γιατί ζητάει πράγματα αδύνατα:[93]

Ειρ. 1111-12:   *ΙΕ.*   *Οὐδεὶς προσδώσει μοι σπλάγχνων;*
ΤΡ.   *Οὐ γὰρ οἷόν τε*
ἡμῖν προσδιδόναι, πρὶν κεν λύκος οἶν ὑμεναιοῖ.

(πβ. Νεφ. 176, 858 ·Σφ. 793, 845 ·Ειρ. 698 · Όρν. 127, 833 ·Εκκλ. 254 · Πλ. 924, 998, 1073)

ΙΧ. Ερωτήσεις που οδηγούν σε απαντήσεις με κατάχρηση διαλέκτων

Σε δύο κωμωδίες, τους *Αχαρνείς* και τη *Λυσιστράτη*, παρουσιάζονται πρόσωπα από τα τα Μέγαρα, τη Θήβα και τη Σπάρτη που απαντούν στη διάλεκτό τους τις ερωτήσεις που τους κάνουν. Όλοι αυτοί οι ξένοι δεν μιλούν την αττική διάλεκτο σωστά και, όταν τους άκουγαν οι Αθηναίοι, πρέπει να ξέσπαγαν στα γέλια.[94] Ο Αριστοφάνης με τον τρόπο αυτό επιδιώκει να διακωμωδήσει τις άλλες διαλέκτους και, φυσικά, να προκαλέσει το γέλιο των θεατών.[95]

---

[91] Βλ. Κωστάκης 1966, 113-227. Εκεί υπάρχει μεγάλος κατάλογος των παροιμιών και παροιμιακών φράσεων στον Αριστοφάνη. Βλ. επίσης, Σπυρόπουλος 1988, 73-4.
[92] «*παροιμία. ἴσον τῷ περὶ μηδενός*». (Σ). Βλ. και Κωστάκης 1966, 200.
[93] «*τὸ ἀδύνατον εἶπεν*». (Σ) Βλ. και Κωστάκης 1966, 176.
[94] Βλ. Pappas 1990, 27.
[95] Βλ. Αναγνωστόπουλος 1924, 17.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Στους *Αχαρνείς*, ο Μεγαρίτης απαντά στη διάλεκτό του την ερώτηση του Δικαιόπολη αν φέρνει σκόρδα για να του πουλήσει:

Αχ. 761-3: *ΔΙ.* *Οὐδὲ σκόροδα;*
ΜΕ. *Ποῖα σκόροδ'; Ὑμὲς τῶν ἀεί,*
ὄκκ' εἰσβάλητε, τὼς ἀρωραῖοι μύες,
πάσσακι τὰς ἄγλιθας ἐξορύσσετε.

Στους *Αχαρνείς* πάλι, ο Θηβαίος, που έχει έλθει στην Αθήνα για να πουλήσει τα προϊόντα του, απαντάει την ερώτηση του Δικαιόπολη στη βοιωτική διάλεκτο:

Αχ. 873-6: *ΔΙ.* *Ὦ χαῖρε, κολλικοφάγε Βοιωτίδιον.*
Τί φέρεις;
ΘΗ. *Ὅσ' ἐστὶν ἀγαθὰ Βοιωτοῖς ἁπλῶς,*
ὀρίγανον, γλαχώ, ψιάθως, θρυαλλίδας,
νάσσας, κολοιώς, ἀτταγᾶς, φαλαρίδας,
τροχίλως, κολύμβως.

Στη *Λυσιστράτη*, η Λαμπιτώ απαντάει την ερώτηση της Λυσιστράτης στη διάλεκτό της:

Λυσ. 85-7: *ΛΥ.* *Ἡδὶ δὲ ποδαπὴ 'σθ' ἡ νεᾶνις ἁτέρα;*
ΛΑ. *Πρέσβειρά τοι ναὶ τὼ σιὼ Βοιωτία*
ἵκει ποθ' ὑμέ.

*(πβ. **Αχ.** 751, 753, 758, 760, 671, 764, 767, 768, 797, 799, 812, 818, 898-9, 901-2, 910 · **Λυσ.** 90, 982, 985, 991, 994, 997-8, 1002, 1101)*

Χ. Ερωτήσεις που οδηγούν σε απαντήσεις με κατάχρηση βαρβαρικής γλώσσας

Η λέξη «*βάρβαρος*» σχηματίζεται με ονοματοποιΐα και υποδηλώνει κάποιον που μιλά ακατανόητη γλώσσα. Οι «*βάρβαροι*» στον Αριστοφάνη είναι ο Ψευδαρτάβας στους *Αχαρνείς*, ο Τριβαλλός στους *Όρνιθες* και ο Σκύθης αστυνομικός στις *Θεσμοφοριάζουσες*. Από αυτούς, απάντηση σε ερώτηση δίνουν οι δύο τελευταίοι και είτε μιλούν ελληνικά είτε σχηματίζουν λέξεις χωρίς νόημα.[96] Και στις δύο περιπτώσεις οι θεατές θα πρέπει να γελούσαν όταν άκουγαν αυτούς τους «*βάρβαρους*» να ταλαιπωρούν τη γλώσσα τους, όπως συμβαίνει και σε μας σήμερα με τους αλλοδαπούς που προσπαθούν να μιλήσουν ελληνικά και κάνουν λάθη τόσο στην προφορά, όσο στη σύνταξη και την ορθογραφία. Στις σκηνές αυτές το κωμικό πηγάζει και από τα ακαταλαβίστικα των βαρβάρων και από το ότι κάθε φορά το ενδιαφερόμενο πρόσωπο,

---

[96] Βλ. Van Leeuven 1896-8, σημ. στο στίχο 100 των *Αχαρνέων*.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

που είναι Έλληνας, κάνει ότι τα καταλαβαίνει και τα ερμηνεύει κατά τρόπο που το συμφέρει.

Στους *Όρνιθες*, ο Τριβαλλός απαντάει την ερώτηση του Πεισθέταιρου με το δικό του γλωσσικό ιδίωμα, το οποίο στην ουσία αποτελείται από ελληνικές λέξεις με παραλλαγμένες καταλήξεις:[97]

Όρν. 1677-9: ΠΙ. *Ἐν τῷ Τριβαλλῷ πᾶν τὸ πρᾶγμα. Τί σὺ λέγεις;*
ΤΡ. *Καλαν κοραναυ καὶ μεγαλα βασιλιναυ*
ὀρνιτο παραδίδωμι.

(πβ. Θεσμ. 1195)

Από τις άλλες δύο απαντήσεις του Τριβαλλού δεν βγαίνει νόημα:

Όρν. 1615: ΠΙ. *Τί δαὶ σὺ φῄς;*
ΤΡ. *Να Βαισατρευ.*

Όρν. 1628: ΗΡ. *Ὁ Τριβαλλός, οἰμώζειν δοκεῖ σοι;*
ΤΡ. *Σαυ νακα /βακταρι κρουσα.*

XI. Ερωτήσεις που οδηγούν σε αστείες απαντήσεις με παρανόηση, παρεξήγηση

Το μοτίβο της παρεξήγησης απαντά στην τραγωδία και στην κωμωδία. Στην κωμωδία δημιουργεί κωμικές καταστάσεις που προκαλούν το γέλιο των θεατών. Στον Αριστοφάνη μερικές ερωτήσεις περιέχουν λέξεις, τις περισσότερες φορές διφορούμενες, οι οποίες παρερμηνεύονται από το πρόσωπο που ερωτάται. Η απάντηση που δίνεται στη συνέχεια είναι αστεία εξαιτίας αυτής της παρανόησης.[98]

Στις *Νεφέλες*, ο Σωκράτης ρωτάει το Στρεψιάδη αν έχει διδαχτεί ποτέ του το μέτρο και το ρυθμό στην ποίηση. Ο Στρεψιάδης παρερμηνεύει τη λέξη μέτρο και απαντάει έχοντας στο μυαλό του το μετρικό σύστημα. Η παρεξήγηση αυτή αποβλέπει στην πρόκληση γέλιου:

Νεφ. 636-40: *Σω.* *ἄγε δή, τί βούλει πρῶτα νυνὶ μανθάνειν*
ὧν οὐκ ἐδιδάχθης πώποτ' οὐδέν; εἰπέ μοι.
πότερον περὶ μέτρων ἢ ῥυθμῶν ἢ περὶ ἐπῶν;
Στ. *περὶ τῶν μέτρων ἔγωγ'· ἔναγχος γάρ ποτε*
ὑπ' ἀλφιταμοιβοῦ παρεκόπην διχοινίκῳ.

Στους *Σφήκες*, ο Φιλοκλέων προσποιείται πως είναι καπνός για να μπορέσει να βγει από το σπίτι που είναι κλεισμένος. Ο Βδελυκλέων δέχεται την απάντηση και

[97] Βλ. Κακριδής 1974, a.l.
[98] Βλ. Κατσούρης 1976, 27-33.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

συνεχίζει τις ερωτήσεις σαν να ήταν πράγματι καπνός ο πατέρας του. Αυτή η σκόπιμη σύγχυση που δημιουργείται προκαλεί γέλιο:

Σφ. 144-5:	*Βδ.*	*ἄναξ Πόσειδον, τί ποτ' ἄρ' ἡ κάπνη ψοφεῖ;*
		οὗτος, τίς εἶ σύ;
	Φι.	*καπνὸς ἔγωγ' ἐξέρχομαι.*
	Βδ.	*καπνός; φέρ' ἴδω, ξύλου τίνος σύ;*
	Φι.	*συκίνου.*

(πβ. Αχ. 797-8 · Νεφ. 642-3, 652-4 · Σφ. 1373, 1376-7 · Θεσμ. 741, 742, 746-7 · Βάτρ. 653, 654, 657, 660-1, 1323)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Β. Ερωτήσεις με αστείο περιεχόμενο

Πολλές ερωτήσεις προκαλούν το γέλιο των θεατών. Πρόκειται για περιπτώσεις όπου αυτές καθαυτές οι ερωτήσεις είναι κωμικές. Ορισμένες από αυτές είναι κανονικές ερωτήσεις που χρησιμοποιούνται σε διάλογο και είναι απαραίτητες για την πλοκή και την εξέλιξη του έργου. Μπορεί να είναι ολικής ή μερικής άγνοιας ακόμη και ρητορικές, προκαλούν όμως, έμμεσα θα μπορούσαμε να πούμε, το γέλιο των θεατών με αστείες λέξεις ή φράσεις που περιέχουν.

Στη *Λυσιστράτη*, ο αθηναίος άρχοντας, που βλέπει τον σπαρτιάτη κήρυκα να έρχεται με το φαλλό να ξεχωρίζει κάτω από το πανωφόρι του, του κάνει μια αστεία ερώτηση:

Λυσ. 985: *ΠΡΥ.* *Κἄπειτα δόρυ δῆθ' ὑπὸ μάλης ἥκεις ἔχων;*[99]

Στους *Βάτραχους*, στη σκηνή του βασανισμού του Διόνυσου και του Ξανθία, ο Διόνυσος αντιδρά στο κτύπημα του Αιακού με μια αστεία ερώτηση, θέλοντας να δείξει ότι τάχα δεν το ένιωσε καθόλου:

Βάτρ. 647: *Κᾆτα πῶς οὐκ ἔπταρον;*

Άλλες ερωτήσεις που μπορούν να χαρακτηριστούν ως περιττές χρησιμοποιούνται μόνο για να ακουστούν ως αστεία.

Στους *Αχαρνείς*, για παράδειγμα, ο Δικαιόπολης διακόπτει με δύο αστείες ερωτήσεις τον αθηναίο πρέσβη που διηγείται τι έκανε ο Πέρσης βασιλιάς, όταν οι απεσταλμένοι της Αθήνας έφτασαν στην Περσία.

Αχ. 83-4: *ΔΙ.* *Πόσου δὲ τὸν πρωκτὸν χρόνου ξυνήγαγεν;*
Τῇ πανσελήνῳ;[100]

Στους *Ιππείς*, *καθώς από το στίχο 897 έχει διακοπεί η θεατρική συμβατικότητα, ο Αγοράκριτος απευθύνει* στους θεατές μια βωμολοχικού περιεχομένου ερώτηση:

Ιππ. 899: *ΑΛ.* *Οὐ γὰρ τόθ' ὑμεῖς βδεόμενοι δήπου 'γένεσθε πυρροί;*

---

[99] *«Διὰ τὸ τὸ αἰδοῖον αὐτοῦ μέγα εἶναι ἐξέτεινε τὰ ἱμάτια τῇ χειρί. ὁ δὲ εἶπε δόρυ ἔχεις.»* (Σ)

[100] *«τὸν πρωκτὸν] τὸν στρατὸν ὤφειλεν εἰπεῖν. τῇ πανσελήνῳ; : οἱ γὰρ Ἕλληνες πάντα ἔπραττον πρὸς τὴν σελήνην ἀποβλέποντες, καὶ μάλιστα οἱ Λακεδαιμόνιοι. Δάτιδος γοῦν καὶ Ἀρταφέρνους τῶν στρατηγῶν τοῦ Περσῶν βασιλέως εἰς Μαραθῶνα ἐμβεβληκότων, περιέμενον τὴν πανσέληνον ἐπὶ τῷ τότε ἐξελθεῖν ἐπὶ τὸν πόλεμον. πρὶν δὲ ἐκείνους παραγενέσθαι, κατώρθωσαν οἱ Ἀθηναῖοι τὸν πόλεμον. παίζει οὖν πρὸς τὸ τοιοῦτον ἔθος.»* (Σ)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Στους *Όρνιθες*, ο Πεισθέταιρος εκφράζει με μια ερώτηση το πόσο ευχάριστα θα περιποιόταν ερωτικά την Πρόκνη, την οποία περιεργάζεται, ίσως κάνοντας και σεξουαλικές χειρονομίες, μαζί με τον Ευελπίδη:

Όρν. 668-9: *Άρά γ' οἶσθ' ὅτι ἐγὼ διαμηρίζοιμ' ἂν αὐτὴν ἡδέως;* [101]

Στον *Πλούτο*, ο Βλέπυρος παίζει με τις συνώνυμες λέξεις κλέπτω και αρπάζω:[102]

Πλ. 372: *Μῶν οὐ κέκλοφας, ἀλλ' ἥρπακας;*

Στην κατάταξη που ακολουθεί δεν κάνουμε διάκριση των ερωτήσεων σε φυσικές και περιττές, γιατί οι υποκατηγορίες είναι κοινές και στις δύο. Δεν προτάσσουμε επίσης εισαγωγή σε κάθε υποκατηγορία, γιατί ισχύει ό,τι είπαμε στις αντίστοιχες κατηγορίες των ερωτήσεων που οδηγούν σε αστείες απαντήσεις.

Ι. Ερωτήσεις βωμολοχικού περιεχομένου

1. <u>Βωμολοχικές λέξεις</u>

Σε πρώτη θέση βρίσκονται οι λέξεις *πέος*, *πρωκτός* και άλλες που δηλώνουν τη σεξουαλική πράξη, όπως το *βινῶ*.

Το επίθετο «*εὐρύπρωκτος*» απαντά συχνά στον Αριστοφάνη. [103] Είναι από τα αγαπημένα του. Με αυτό στολίζει ακόμα και τους θεατές. Στο παράδειγμα που ακολουθεί, το χρησιμοποιούν τόσο ο Δίκαιος, όσο και ο Άδικος Λόγος. Και η «*ῥαφανίδωσις*» μετατρέπει έναν άντρα σε «*εὐρύπρωκτον*».[104]

Νεφ. 1083-5: *Κρ.* *τί δ' ἢν ῥαφανιδωθῇ πιθόμενός σοι τέφρᾳ τε τιλθῇ;*
ἕξει τινὰ γνώμην λέγειν τὸ μὴ εὐρύπρωκτος εἶναι;
Ητ. *ἢν δ' εὐρύπρωκτος ᾖ, τί πείσεται κακόν;*

Στις *Θεσμοφοριάζουσες*, ο Μνησίλοχος με μια ερώτηση σεξουαλικού περιεχομένου διακόπτει τον υπηρέτη του Αγάθωνα, ο οποίος αναγγέλλει μεγαλόστομα ότι ο Αγάθων βρίσκεται στη φάση της σύνθεσης μιας τραγωδίας:

---

[101] «*διαμηρίζοιμ' ἄν, συνουσιάσαιμι.*» (Σ)
[102] Πβ. Το νεοελληνικό: *Άρπαξε να φας και κλέψε να 'χεις.*
[103] Βλ. Henderson 1991, 210.
[104] Βλ. Dover 1968, a.l.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Θεσμ. 50: *ΘΕ.* *μέλλει γὰρ ὁ καλλιεπὴς Ἀγάθων*
πρόμος ἡμέτερος–
ΚΗ. *Μῶν βινεῖσθαι;*

Στους *Βάτραχους*, ο Ξανθίας μεταξύ των άλλων ερωτήσεων που κάνει στο Διόνυσο, ζητώντας του τάχα την άδεια να πει κανένα από τα συνηθισμένα αστεία που κάνουν τους θεατές να γελάσουν, του κάνει και την ακόλουθη «*πορδολογικού*» περιεχομένου ερώτηση:[105]

Βάτρ. 9-10: *ΞΑ.* *Μηδ' ὅτι τοσοῦτον ἄχθος ἐπ' ἐμαυτῷ φέρων,*
εἰ μὴ καθαιρήσει τις, ἀποπαρδήσομαι;

Στις *Εκκλησιάζουσες*, ο Βλέπυρος εμφανίζεται στη σκηνή φορώντας τα ρούχα της γυναίκας του και ψάχνει μέρος για να κάνει την «ανάγκη» του:

Εκκλ. 320: *ἀλλ' ἐν καθαρῷ ποῦ ποῦ τις ἂν χέσας τύχοι;*

(πβ. Αχ. 158, 161, 591-2 · Ιππ. 878-9, 1374, 1381, 1390-1 · Νεφ. 193, 386-7, 1430-1 · Σφ. 940, 1376 · Ειρ. 157-8, 164-5, 545-6, 710-11, 1235, 1236-7 · Όρν. 1054, 1205-6 · Λυσ. 23γ, 24, 28, 734, 773, 962-6, 987-8, 1089, 1166, 1179-80 · Θεσμ. 50, 153, 540-3, 620, 643 · Βάτρ. 9-10, 57β, 487, 542-8, 739-40, 1325-8 · Εκκλ. 256, 320, 364, 372, 525, 619-20, 640 β, 1082, 1091 · Πλ. 176, 179, 535-6, 1031, 1055 β)

2. Χειρονομίες

Στους *Σφήκες*, ο Φιλοκλέων δείχνει στο Βδελυκλέωνα τα σκέλη της Δαρδανίδας, επιμένοντας ότι είναι δάδα που έχει σχιστεί. Και τα δυο, άλλωστε, μαυρίζουν:

Σφ. 1373: *Φι.* *δᾴς δῆτ'. οὐχ ὁρᾷς ἐσχισμένην;*

(πβ. Σφ. 1374 · Όρν. 443-4 · Λυσ. 956-7)

ΙΙ. Αστείες ερωτήσεις με λογοπαίγνια

1. Λογοπαίγνια αμφισημίας

[105] Βλ. Henderson 1991, 188 και 195.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Στους *Αχαρνείς*, ο Δικαιόπολης ρωτάει τις κόρες - γουρουνάκια του Μεγαρίτη αν τρώνε ρεβύθια. Η λέξη «*ερέβινθος*» όμως μεταφορικά σημαίνει και το ανδρικό όργανο:[106]

Αχ. 801: *ΔΙ. τρώγοις ἂν ἐρεβίνθους;*

Στους *Όρνιθες*, ο Ευελπίδης παίζει με τη διπλή σημασία της λέξης «*Μῆδος*»: όνομα πουλιού και το όνομα του γνωστού λαού, των Μήδων:

Όρν. 278: *ΕΥ. Εἶτα πῶς ἄνευ καμήλου Μῆδος ὢν εἰσέπτετο;*[107]

Στις *Θεσμοφοριάζουσες*, το ρήμα «*ἐξεκόρησε*» σημαίνει από τη μια το να παίρνει κανείς την κόρη κάποιου και από την άλλη το να «*ξεπαρθενεύει*» κανείς την κόρη κάποιου:[108]

Θεσμ. 760: *ΓΥ. Β Ταλαντάτη Μίκα, τίς ἐξεκόρησέ σε;*

*(πβ. Αχ. 769, 794, 802, 827, 1211 · **Νεφ.** 226-7, 652, 1506-7 · **Σφ.** 50-1, 211-3, 1195 · **Όρν.** 300α, 300β, 815, 1215 · **Λυσ.** 191-2 · **Βάτρ.** 188-9 · **Πλ.** 1055α)*

2. Ετυμολογικά λογοπαίγνια

Στους *Όρνιθες*, το αστείο έγκειται στις λέξεις «*Σπείρεται*» και «*σπέρμα*» που χρησιμοποιεί ο Έποπας στην ερώτησή του στον Πεισθέταιρο:

Όρν. 110-11: *ΕΠ. Σπείρεται γὰρ τοῦτ' ἐκεῖ τὸ σπέρμ';*

Στις *Θεσμοφοριάζουσες*, ο ποιητής παίζει με τις ετυμολογικά συγγενείς λέξεις «*Εὐβούλη*», «*βουλευτής*» και «*βουλείαν*»: [109]

Θεσμ. 808-9: *Χο. Ἀλλ' Εὐβούλης τῶν πέρυσίν τις βουλευτής ἐστιν ἀμείνων
παραδοὺς ἑτέρῳ τὴν βουλείαν;*

*(πβ. Αχ. 701 · **Ιππ.** 415-6, 480, 1044 · **Όρν.** 1379 · **Θεσμ.** 617)*

3. Λογοπαίγνια ηχητικής ομοιότητας των λέξεων

[106] *«ἔπαιξε πρὸς τὸ αἰδοῖον τοῦ ἀνδρός, ἐπεὶ καὶ ἐρέβινθον αὐτὸ καλοῦσιν.»* (Σ)
[107] *«Ὡς τῶν Μήδων ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐπὶ τῶν καμήλων ὀχουμένων ἐπὶ τῇ τῶν πολέμων ἐξόδῳ.»* (Σ)
[108] Βλ. Coulon - Daele1940, a.l.
[109] Βλ. Katsouris 1975, 411.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Στις *Νεφέλες*, ο Στρεψιάδης χρησιμοποιεί τη λέξη «*άρνακίδων*» που ταιριάζει ηχητικά με το ρήμα αρνούμαι:[110]

Νεφ. 729-30: Στ. *οἴμοι τίς ἂν δῆτ' ἐπιβάλοι*
ἐξ ἀρνακίδων γνώμην ἀποστερητρίδα;

(πβ. Σφ. 1148-9 · Λυσ. 751-2 · Εκκλ. 687)

III. Αστείες ερωτήσεις με χρήση λέξεων «παρά προσδοκίαν»

Στους *Ιππείς*, καθώς ο Παφλαγόνας υψώνει μια κατασαρόλα πάνω από το κεφάλι του Δήμου, ο Δήμος διατυπώνει μια αστεία ερώτηση στην οποία συμπεριλαμβάνει τη λέξη «*χύτραν*», *παρά προσδοκίαν*, αντί «*χεῖρα*» που θα ταίριαζε:[111]

Ιππείς 1175-6: ΔΗ. *Οἴει γὰρ οἰκεῖσθ' ἂν ἔτι τήνδε τὴν πόλιν,*
εἰ μὴ φανερῶς ἡμῶν ὑπερεῖχε τὴν χύτραν;

Στις *Νεφέλες*, ο Στρεψιάδης, που άκουσε τους θρήνους του δεύτερου δανειστή, χρησιμοποιεί «*παρά προσδοκίαν*» τη λέξη *δαιμόνων* αντί *παίδων*, που θα ταίριαζε αφού αναφέρεται στα παιδιά του Καρκίνου:[112]

Νεφ. 1260-1: Στ. *τίς οὑτος ἔσθ' ὁ θρηνῶν; οὔ τί που*
τῶν Καρκίνου τις δαιμόνων ἐφθέγξατο;

(πβ. Ιππ. 1207-8 · Σφ. 1369-70 · Όρν. 916 · Βάτρ. 754-8 · Εκκλ. 1131-3 · Πλ. 174, 972)

IV. Αστείες ερωτήσεις με παρωδία

1. <u>Παρατραγωδία</u>

Στο δεύτερο κεφάλαιο της εργασίας μας και στην κατηγορία ερωτήσεις - παραθέματα καταγράψαμε αυτούσιες ή ελαφρά τροποποιημένες ερωτήσεις που δανείστηκε ο Αριστοφάνης από την τραγική ποίηση. Τις ερωτήσεις αυτές δεν θα τις

110 «*ἔπαιξε παρονομάσας ἀπὸ τῶν ἀρνῶν τὸ ἀρνεῖσθαι*» (Σ)
111 «*τὴν χεῖρα δέον εἰπεῖν*» (Σ)
112 «*παρ' ὑπόνοιαν δέον εἰπεῖν παίδων*» (Σ)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

επαναλάβουμε εδώ. Θα καταγράψουμε άλλες ερωτήσεις που παρωδούν λέξεις ή φράσεις τραγικές ή ακόμη και τραγικό ύφος.

Στους *Αχαρνείς*, ο Λάμαχος βγαίνει από το σπίτι του κάνοντας μια ερώτηση σαν να ήταν ήρωας σε τραγωδία:

Αχ. 1072: *ΛΑ.* *Τίς ἀμφὶ χαλκοφάλαρα δώματα κτυπεῖ;*

Στις *Θεσμοφοριάζουσες*, ο Ευριπίδης, κάνει μια ερώτηση σαν να ήταν ο Μενέλαος στην *Ελένη* του Ευριπίδη:

Θεσμ. 877: *ΕΥ.* *Ποίαν δὲ χώραν εἰσεκέλσαμεν σκάφει;*

Στον *Πλούτο*, σαν τραγικός ήρωας ο *Βλέπυρος* διαπιστώνει την αδυναμία του να αντιμετωπίσει την *Πενία*:

Πλ. 449-51: *ΒΛ.* *Ποίοισιν ὅπλοις ἢ δυνάμει πεποιθότε;*
Ποῖον γὰρ οὐ θώρακα, ποίαν δ' ἀσπίδα
οὐκ ἐνέχυρον τίθησιν ἡ μιαρωτάτη;

*(κβ. **Αχ.** 466, 484, 490 · **Σφ.** 1000, 1482· **Όρν.** 1639 · **Θεσμ.** 885, 889-90, 918-9, 1015-9, 1121-2 · **Βάτρ.** 309-11, 1331-7 · **Εκκλ.** 911· **Πλ.**)*

2. Παρωδία στίχων του Πίνδαρου

Ο Χορός στη δεύτερη Παράβαση των *Ιππέων* με στίχους από τον *Πίνδαρο* και σε πινδαρικό μέτρο καυτηριάζει δύο παθητικούς ομοφυλόφιλους, το Λυσίστρατο και το Θούμαντη:[113]

Ιππ. 1264-9: *Τί κάλλιον ἀρχομένοι-*
σιν ἢ καταπαυομένοισιν
ἢ θοᾶν ἵππων ἐλατῆρας ἀείδειν
μηδὲν εἰς Λυσίστρατον,
μηδὲ Θούμαντιν τὸν ἀνέστιον αὖ λυ-
πεῖν ἑκούσῃ καρδίᾳ;

Απ. 89: *Τί κάλλιον ἀρχομένοισ(ιν?) ἢ καταπαυομένοισιν*
ἢ βαθύζωνόν τε Λατώ
καὶ θοᾶν ἵππων ἐλάτειραν ἀεῖσαι;

Στους *Σφήκες*, στην ερώτηση που κάνει το παιδί στον πατέρα του χρησιμοποιεί μια φράση από τον Πίνδαρο, η οποία μπορεί να θεωρηθεί ως παρωδία, αν και σπάνια παρωδείται ποίηση που δεν είναι θεατρική. Εκτιμούμε, πάντως, ότι το αθηναϊκό κοινό

[113] Την ερώτηση έχουμε καταγράψει και στο δεύτερο καφάλαιο, στις ερωτήσεις – παραθέματα.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

θα γελούσε ακούγοντας τη φράση αυτή, γιατί χρησιμοποιείται σοβαρό ύφος για ασήμαντο πρόβλημα:

Σφ. 303-8: *Παις* *ἄγε νυν, ὦ πάτερ, ἢν μὴ τὸ δικαστήριον ἄρχων καθίσῃ νῦν,*
πόθεν ὠνησόμεθ' ἄριστον; ἔχεις ἐλπίδα χρηστήν τινα νῷν ἢ
πόρον Ἕλλας ἱερόν;

Απ. 189: *πανδείμαντοι μὲν ὑπὲρ πόντιον Ἕλλας πόρον ἱερόν.*

V. Αστείες ερωτήσεις με κατάχρηση διαλέκτων

Οι διάλεκτοι που παρωδούνται είναι η μεγαρική, η βοιωτική και η Λακωνική. Οι δύο πρώτες υπάρχουν στους *Αχαρνείς* και η τρίτη στη *Λυσιστράτη*. Τα αντίστοιχα πρόσωπα κάνουν και αυτά ερωτήσεις πράγμα που σημαίνει ότι συμμετέχουν ισότιμα με τους Αθηναίους στη διαμόρφωση της πλοκής του έργου.

Στους *Αχαρνείς*, ο Μεγαρίτης ρωτάει στη Μεγαρική διάλεκτο το Δικαιόπολη, που αμφιβάλλει ότι βλέπει μπροστά του γουρουνάκια, αν θέλει να τα ακούσει να μιλάνε:

Αχ. 775-6: *ΜΕ.* *Ναὶ τὸν Διοκλέα,*
ἐμά γα. Τὺ δέ νιν εἴμεναι τίνος δοκεῖς;
Ἠ λῇς ἀκοῦσαι φθεγγομένας;

Στους *Αχαρνείς*, ο Θηβαίος ρωτάει στη Βοιωτική διάλεκτο το συκοφάντη Νίκαρχο, τι τον έπιασε και τα χει βάλει με τα όρνια:

Αχ. 912-3: *ΘΗ.* *Τί δὲ κακὸν παθὼν*
ὀρναπετίοισι πόλεμον ἦρα καὶ μάχαν;

Στη *Λυσιστράτη*, η Λαμπιτώ προβάλλει, με μια ερώτηση στη Λακωνική διάλεκτο, μια δικαιολογημένη αντίρρηση στα σχέδια της Λυσιστράτης:

Λυσ. 170-1: *ΛΑ.* *τὸν τῶν Ἀσαναίων γα μὰν ῥυᾶχετον*
πᾶ κά τις ἀμπείσειεν αὖ μὴ πλαδδιῆν;

VI. Αστείες ερωτήσεις με κατάχρηση βαρβαρικής γλώσσας

Από τους βάρβαρους που παρουσιάζοναι στα έργα του Αριστοφάνη ερωτήσεις που προκαλούν το γέλιο, λόγω της προφοράς των λέξεων, κάνει μόνο ο Σκύθης φύλακας του Μνησίλοχου στις *Θεσμοφοριάζουσες*:

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Θεσμ. 1005: ΤΟ. Ἔτι μᾶλλο βοῦλις;

(πβ. Θεσμ. 1086α, 1089α, 1093α, 1102-3, 1109, 1114, 1135, 1176, 1190, 1193, 1211, 1220, 1222)

VII. Αστείες ερωτήσεις με κατάχρηση παροιμιών και παροιμιακών φράσεων

Στους *Όρνιθες*, θαυμάζοντας το έργο που έχουν προσφέρει οι χήνες στο κτίσιμο του τείχους της νέας πόλης, ο Πεισθέταιρος κάνει μια αστεία ερώτηση παραμορφώνοντας την παροιμία «*τί δῆτα χεῖρες οὐκ ἂν ἐργασαίατο;*»:[114]

Όρν. 1147: ΠΙ. Τί δῆτα πόδες ἂν οὐκ ἂν ἐργασαίατο;

Στις *Νεφέλες*, ο Στρεψιάδης αντιμετωπίζει το δεύτερο δανειστή με μια αστεία ερώτηση που περιέχει την παροιμιακή φράση «*ἀπ' ὄνου καταπεσών*». Πέφτω από γάιδαρο σήμαινε μωρολογώ.[115] Ο ίδιος στίχος απαντά στους *Σφήκες (1370)* με τη λέξη *τύμβου* στη θέση του *όνου*:

Νεφ. 1273: Στ. τί δῆτα ληρεῖς ὥσπερ ἀπ' ὄνου καταπεσών;

Στη *Λυσιστράτη*, ο Κινησίας, που βλέπει τη Μυρρίνη να καθυστερεί να ξαπλώσει, παρομοιάζει το πέος του με τον Ηρακλή σε απελπισία, γιατί αυτοί που τον φιλοξενούν αργούν να βάλουν τραπέζι:[116]

Λυσ. 928: ΚΙ. Ἀλλ' ἦ τὸ πέος τόδ' Ἡρακλῆς ξενίζεται;

*(πβ. **Νεφ.** 57 · **Σφ.** 1370 · **Ειρ.** 925β · **Όρν.** 301, 911 · **Θεσμ.** 1, 140, 273 · **Βάτρ.** 48β, 186-7, 416-8, 439, 1458-9 · **Πλ.** 177, 549)*

VIII. Αστείες ερωτήσεις παρανόησης

Στις ακόλουθες περιπτώσεις η ίδια η ερώτηση περιέχει το στοιχείο της παρανόησης - παρεξήγησης.

Στις *Νεφέλες*, ο Σωκράτης ζητάει από το Στρεψιάδη να βγάλει τα ρούχα του, όπως κάνουν στα μυστήρια, εδώ για να τον μυήσει στη διδασκαλία του, εκείνος όμως

---

[114] « *Παρὰ τὴν παροιμίαν τί δῆτα χεῖρες οὐκ ἂν ἐργασαίατο*» (Σ). Βλ. Κωστάκης 1966, 192.

[115] «*ἐπὶ γὰρ τῶν κατὰ μηδένα λόγον πραττόντων εἰώθασι τὸ "ἀπὸ ὄνου καταπεσών" λέγειν τὴν παροιμίαν*» (Σ). Βλ. Κωστάκης 1966, 183.

[116] «*Παροιμία ἐπὶ τῶν βραδυνόντων. οἱ γὰρ ὑποδεχόμενοι τὸν Ἡρακλέα βραδύνουσιν. ἀδηφάγος γὰρ ὁ ἥρως.*» (Σ) Βλ. Κωστάκης 1966, 157.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

το παρεξήγησε και νόμισε ότι έπρεπε να γδυθεί, όπως κάνουν όσοι πρόκειται να φάνε ξύλο:

Νεφ. 497: *Σω.* *ἴθι νυν κατάθου θοἰμάτιον.*
Στ. *ἠδίκηκά τι;*

Στις *Θεσμοφοριάζουσες*, η επιστημονική εξήγηση, που ανέπτυξε ο Ευριπίδης στους προηγούμενους στίχους για την όραση και την ακοή, προκαλεί την αστεία ερώτηση του Μνησίλοχου, ο οποίος φαίνεται ότι δεν την κατάλαβε:[117]

Θεσμ. 19: *Διὰ τὴν χοάνην οὖν μήτ' ἀκούω μήθ' ὁρῶ;*

Στις *Εκκλησιάζουσες*, η Πραξαγόρα λέει στο Βλέπυρο ότι η φίλης της γέννησε αγοράκι και ο Βλέπυρος, έχοντας στο μυαλό του τη συνέλευση που έχασε, νόμισε πως γέννησε η συνέλευση:

Εκκλ. 550: *Πρ.* *μὴ φροντίσῃς· ἄρρεν γὰρ ἔτεκε παιδίον.*
Βλ. *ἡκκλησία;*

(πβ. Νεφ. 203, 236, 248-9, 481 β, 491 β · Σφ. 1144, 1159-60, 1218 · Όρν. 464 α · Θεσμ. 27, 28 · Βάτρ. 798 β, 800, 1242 · Εκκλ. 132, 133, 556, 596)

IX. Ερωτήσεις με αστείες παρομοιώσεις (εικασμούς)

Στις *Εκκλησιάζουσες*, μόλις ο νεαρός αντικρίζει μια ακόμη γριά να πλησιάζει, μένει εμβρόντητος από το θέαμα και περιπαικτικά την παρομοιάζει με πίθηκο:

Εκκλ. 1071-3: *ἀτὰρ τί τὸ πρᾶγμ' ἔστ', ἀντιβολῶ, τουτί ποτε;*
πότερον πίθηκος ἀνάπλεως ψιμυθίου,
ἢ γραῦς ἀνεστηκυῖα παρὰ τῶν πλειόνων;

(πβ. Σφ. 1509 · Όρν. 102 β, 1203β, 1204 · Λυσ. 982β)

Και στον Καραγκιόζη συναντούμε τέτοιες ερωτήσεις. Στην κωμωδία «*Ο γάμος του Μπαρμπαγιώργου και ο Καραγκιόζης νύφη*», η *Φατμέ*, που μόλις ανακάλυψε ότι ο Καραγκιόζης ήταν αυτός που της έκανε ερωτική εξομολόγηση, παρομοιάζει τον Καραγκιόζη με ουρακοτάγκο:

Φατμέ: Βρε χαμάλη, είναι μούτρα αυτά για έρωτα; Δεν κοιτάς που είσαι σαν ουρακοτάγκος; Να χαθείς, να χαθείς, παλιάνθρωπε.

---

[117] Βλ. Dover 1968, σημ. στους στίχους 235-6.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

X. Ερωτήσεις με αστεία παρωνύμια

Στις *Εκκλησιάζουσες*, μια γυναίκα ρωτάει την Πραξαγόρα τι θα κάνει αν της ριχτεί ο Νεοκλείδης, που έχει το παρανόμι «τσίμπλας».[118]

Εκκλ. 254: *Γυ.α* *τί δ' ἢν Νεοκλείδης ὁ γλάμων σε λοιδορῇ;*

(πβ. Αχ. 336, 589, 865-6 · Νεφ. 1366-7 · Σφ. 1299-300 · Όρν. 1021β · Πλ. 938-9)

XI. Ερωτήσεις που προετοιμάζουν αστείο σχόλιο

Αρκετές φορές μια ερώτηση εφευρίσκεται για να προετοιμάσει ένα αστείο σχόλιο στην απάντηση που της δίνεται. Το σχήμα είναι το ακόλουθο: ένα πρόσωπο κάνει την ερώτηση, ένα άλλο απαντάει και το πρώτο πρόσωπο επανέρχεται σχολιάζοντας με αστείο τρόπο την απάντηση στην προηγούμενη ερώτηση.

Στις *Νεφέλες*, ο Στρεψιάδης ρωτάει το Σωκράτη με ποιο μαθητή θα μοιάσει αν δείξει επιμέλεια και προθυμία στη μάθηση. Ο Σωκράτης του απαντάει πως θα μοιάσει του Χαιρεφώντα και ο Στρεψιάδης, που δεν έχει σε υπόληψη το Χαιρεφώντα, σχολιάζει:[119]

Νεφ. 501-4: *Στ.* *ἢν ἐπιμελὴς ὦ καὶ προθύμως μανθάνω,*
τῷ τῶν μαθητῶν ἐμφερὴς γενήσομαι;
Σω. *οὐδὲν διοίσεις Χαιρεφῶντος τὴν φύσιν.*
Στ. *οἴμοι κακοδαίμων, ἡμιθνὴς γενήσομαι.*

Στη *Λυσιστράτη*, η Κλεονίκη ρωτάει από πού είναι οι γυναίκες που πλησιάζουν. Η Λυσιστράτη απαντάει ότι είναι από το δήμο Ανάγυρο και η Κλεονίκη σχολιάζει, παίζοντας με τη την παροιμία «*κινεῖς τὸν ἀνάγυρον*»:[120]

Λυσ. 66-8: *ΚΛ.* *Ἰοὺ ἰού, πόθεν εἰσίν;*
ΛΥ. *Ἀναγυρουντόθεν.*
ΚΛ. *Νὴ τὸν Δία / ὁ γοῦν Ἀνάγυρός μοι κεκινῆσθαι δοκεῖ.*

(πβ. Νεφ. 403-11 ·Σφ. 291-5 · Ειρ. 409-15, 847-9, 851-6 · Όρν. 280-4, 1025-8, 1039-41, 1528-30 · Λυσ. 21-4 · Θεσμ. 33-5)

---

[118] « *Ἐκωμῳδεῖτο ὡς συκοφάντης καὶ ξένος καὶ κλέπτης. ὁ λημῶν ὁ ἔχων τοὺς ὀφθαλμοὺς μεστοὺς ἀκαθαρσίας.*» (Σ)

[119] Ο Dover (1968, a.l.) για την ερώτηση του στίχου 501: τεχνητή ερώτηση που στοχεύει αποκλειστικά στο αστείο του στίχου 504.

[120] *ἀνάγυρον: ἐπὶ τῶν ἐπισπωμένων ἑαυτοῖς τὰ κακά. ἔστι δὲ τὸ φυτὸν ἀνάγυρος δυσῶδες «παρὰ τὴν παροιμίαν, κινήσω τὸν ἀνάγυρον.» (Σ) Κατά το λεξικό Σούδα: Κινεῖς τὸν τριβόμενον, ἀλλὰ καὶ ἀλεξίκακον. ἄλλοι δὲ ἀνάγυρον τὸ τοιοῦτον φυτὸν ὀνομάζουσιν.*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

XII. Αστείες ερωτήσεις «κατά μέρος» (à part)

Τα χωρία, όπου ο ήρωας του έργου μιλά παράμερα, είναι δύσκολο να εντοπιστούν. Μόνο μέσα από το ίδιο το κείμενο μπορούμε να εικάσουμε πότε συμβαίνει κάτι τέτοιο. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο εντάσσονται και οι λίγες σχετικά ερωτήσεις που διατυπώνονται από ένα πρόσωπο, χωρίς να ακουστούν ή να μην ακουστούν καλά από το άλλο πρόσωπο που βρίσκετα στη σκηνή, ή να απευθύνονται αποκλειστικά στο ακροατήριο. Το περιεχόμενό τους είναι αστείο, συνεπώς θα λέγαμε ότι ο ποιητής με τις ερωτήσες αυτές έχει στο νου του το ακροατήριο και θέλει να προκαλέσει γέλιο.[121]

Στους *Αχαρνείς* ο Δικαιόπολης διακόπτει τον αθηναίο πρέσβη και αγανακτισμένος διατυπώνει παράμερα τις παρακάτω ερωτήσεις, τις οποίες ο πρέσβης δεν ακούει και συνεχίζει τη διήγησή του. Το ακροατήριο, βέβαια, θα προσέξει το αστείο περιεχόμενό τους και θα γελάσει:

Αχ. 83-4: *- Πόσου δὲ τὸν πρωκτὸν χρόνου ξυνήγαγεν;*
Τῇ πανσελήνῳ;

Στις *Θεσμοφοριάζουσες*, ο Κλεισθένης αρχίζει την έρευνα για να βρει τον άντρα που έστειλε ο Ευριπίδης στα Θεσμοφόρια. Ο Μνησίλοχος, βλέποντας ότι επίκειται η αποκάλυψή του, στρέφεται παράμερα και διατυπώνει την παρακάτω ερώτηση:

Θεσμ. 603: *Ποῖ τις τρέψεται;*

(πβ. Αχ. 75-6, 86-7, 157 · Ιππ. 1240 · Ειρ. 258 · Θεσμ. 71, 153 · Πλ. 1185)

[121] Βλ. Schaffner 1911 · Barbieri 1966 · Bain 1977, 17 και 87-99.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Γ. Ερωτήσεις που γίνονται για να προσέξει το ακροατήριο

Οι θεατές του αρχαίου ελληνικού θεάτρου, επομένως και του Αριστοφάνη, θα πρέπει να ήταν πολύ προσεκτικοί και ευαίσθητοι ακόμα και στη γλώσσα και τα λάθη που έκαναν οι ηθοποιοί. Λέγεται ότι, όταν κάποτε ο ηθοποιός Ηγέλοχος, που έπαιζε το ρόλο του Ορέστη στην ομώνυμη τραγωδία του Ευριπίδη, το 408 π.Χ., και πρόφερε λάθος μια απλή έκθλιψη φωνήεντος, οι θεατές το πρόσεξαν αμέσως και ξέσπασαν στα γέλια. Η διαφορά στην προφορά ήταν ελάχιστη, αλλά το νόημα άλλαξε, γιατί το «*ἐκ κυμάτων γὰρ αὖθις αὖ γαλήν' ὁρῶ*» ακούστηκε «βλέπω τη γάτα», αντί του σωστού «*βλέπω τη γαλήνη της θάλασσας*».[122]

Αν αναλογιστούμε, όμως, ότι οι θεατές παρακολουθούσαν παραστάσεις έργων αρκετές ώρες, θα πρέπει να υποθέσουμε ότι θα κουράζονταν και δεν ήταν πάντα τόσο προσεκτικοί. Σχετικά με την κατανόηση και τη συμπεριφορά τους - πώς αντιδρούσαν, ποια ήταν τα ξεσπάσματα του γέλιου, τα πιθανά σφυρίγματα, αν χειροκροτούσαν, ποιες οι σχέσεις μεταξύ τους, αν μιλούσαν παρενοχλώντας τους υποκριτές, αν έφευγαν κατά τη διάρκεια του έργου -, μόνος οδηγός μας παραμένει το ίδιο το αριστοφανικό κείμενο, το οποίο είναι πλούσιο σε αναφορές στο ακροατήριο και σε σχόλια για τη συμπεριφορά του. Με τα σχόλια αυτά ο Αριστοφάνης επιδιώκει να προσελκύσει το ενδιαφέρον των θεατών και να κατευθύνει τη συμπεριφορά τους απέναντι στα έργα του.[123] Πρώτιστο μέλημά του είναι να τους κάνει να γελάσουν, όχι βέβαια αναγκαστικά,[124] αλλά και να μην βαρεθούν, όπως συνέβαινε όταν παρακολουθούσαν τραγωδία..[125] Για να το πετύχει αυτό θα χρησιμοποιήσει νέες μεθόδους και τεχνικές κι όχι κοινότοπες, όπως κάνουν οι άλλοι ομότεχνοί του. Το αν πράγματι οι θεατές αντιδρούν με τον τρόπο που εκείνος επιθυμεί δεν το γνωρίζουμε.

Στην προκειμένη περίπτωση, μια από τις τεχνικές που χρησιμοποιεί ο Αριστοφάνης για να κάνει το κοινό να προσέξει το έργο του ή για να το επαναφέρει

[122] Το περιστατικό αναφέρει ο αρχαίος Σχολιαστής στο στίχο 302 των *Βατράχων*.
[123] Βλ. Slater 1999, 351-368.
[124] Βλ. *Πλ. 799*.
[125] Βλ. *Όρν. 787*.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

στην τάξη, αν στο μεταξύ δεν είχαν επέμβει οι *ραβδούχοι*, είναι και οι ερωτήσεις. Οι κατηγορίες που ακολουθούν νομίζουμε ότι εξυπηρετούν αυτόν το σκοπό.

I. Επανάληψη της ερώτησης πριν από την απάντηση

Σε ορισμένες περιπτώσεις ένα πρόσωπο επαναλαμβάνει την ερώτηση που του έχουν υποβάλει και μετά απαντάει. Το φαινόμενο είναι στη ζωή συνηθισμένο και ψυχολογικό και δείγμα χαζομάρας και – π.χ. στις προφορικές εξετάσεις – τρόπος για να κερδίσει ο φοιτητής χρόνο. Ο Αριστοφάνης βέβαια το εκμεταλλεύεται όχι μόνο για να είναι βέβαιος ότι η ερώτηση ακούστηκε, αλλά και για να προκαλέσει την προσοχή του όχι πάντα προσεκτικού ακροατηρίου του.[126] Οι ερωτήσεις αυτές έχουν καταγραφεί και στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας μας, στην κατηγορία της ολικής άγνοιας με τόνο φωνής.

Στους *Αχαρνείς*, ο Δικαιόπολης επαναλαμβάνει την ερώτηση για να δώσει έμφαση στην απάντηση με την οποία αποκαλύπτεται η απάτη των πρέσβεων που αλλιώς ερμήνευαν τα λόγια του *Ψευδαρτάβα*:

Αχ.106: *ΠΡ.* *Τί δαὶ λέγει;*
ΔΙ. *Ὅ τι; χαυνοπρώκτους τοὺς Ἰάονας λέγει,*
εἰ προσδοκῶσι χρυσίον ἐκ τῶν βαρβάρων.

Το ίδιο και στους *Όρνιθες*, όπου ο Χρησμολόγος επαναλαμβάνει την ερώτηση και στη συνέχεια λέει ποιος είναι:

Όρν. 960 β: *ΠΕΙ.* *Σὺ δ' εἶ τίς;*
ΧΡ. *Ὅστις; χρησμολόγος.*

(πβ. ***Αχ.*** *595, 959 ·* ***Ιππ.*** *128, 742, 1073β ·* ***Νεφ.*** *214β, 664β, 677β, 690, 753β, 775, 1248, 1262β, 1495 ·* ***Σφ.*** *48β, 793β, 957, 1172, 1443β ·* ***Ειρ.*** *187β, 701, 847β, 883β, 1215β ·* ***Όρν.*** *107β, 164β, 288β, 299β, 608, 611, 997, 1230, 1499, 1529, 1640β ·* ***Λυσ.*** *187, 493β, 911 ·* ***Θεσμ.*** *96β, 203β, 253, 483β, 605 ·* ***Βάτρ.*** *181β, 198, 752β, 1386, 1424β ·* ***Εκκλ.*** *372β, 761β, 930γ ·* ***Πλ.*** *139β, 462β, 465)*

II. Ερωτήσεις της μορφής «τό τί;»

---

[126] Βλ. Κακριδής 1974, σημ. στο στίχο 608.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Τον ίδιο σκοπό εξυπηρετούν και οι ερωτήσεις της μορφής «*τό τί;*»[127], οι οποίες, από τη μια δείχνουν την ανυπομονησία του προσώπου που τις θέτει και από την άλλη πετυχαίνουν να δοθεί έμφαση στην απάντηση που ακολουθεί, ώστε να την προσέξει το κοινό. Στην *Ειρήνη*, για παράδειγμα, οι δύο ερωτήσεις του Τρυγαίου στον Ερμή εξυπηρετούν αυτό το διπλό σκοπό:

Ειρ. 693-7:	*ΕΡ.*	*Ὦ ὤ, / οἷά μ' ἐκέλευσεν ἀναπυθέσθαι σου.*
	ΤΡ.	*Τὸ τί;*
	ΕΡ.	*Πάμπολλα, καὶ τἀρχαῖ' ἃ κατέλιπεν τότε·*
		Πρῶτον δ' ὅ τι πράττει Σοφοκλέης ἀνήρετο.
	ΤΡ.	*Εὐδαιμονεῖ· πάσχει δὲ θαυμαστόν.*
	ΕΡ.	*Τὸ τί;*
	ΤΡ.	*Ἐκ τοῦ Σοφοκλέους γίγνεται Σιμωνίδης.*

*(πβ. **Νεφ.** 748, 775 ·**Σφ.** 818 ·**Ειρ.** 826 · **Ὄρν.** 1039 · **Βάτρ.** 7, 40γ, 1228 · **Πλ.** 902, 1076)*

III. *Ερωτήσεις που τονίζουν την εξωτερική εμφάνιση ή τις κινήσεις ενός προσώπου*

Υπάρχουν ερωτήσεις με τις οποίες ο ποιητής επιδιώκει, εκτός των άλλων, να τονίσει την εξωτερική εμφάνιση προσώπων ή και ζώων. Τα πρόσωπα αυτά είναι ντυμένα παράξενα ή κάνουν κινήσεις αστείες που ο ποιητής θέλει να κάνει το κοινό του να τις προσέξει. Με τις ερωτήσεις και τις απαντήσεις τους είναι σαν να εστιάζει την προσοχή του, άρα και του κοινού, σε αυτές τις ιδιομορφίες, όπως θα έκανε ένας σύγχρονος κινηματογραφιστής.

Στις *Νεφέλες*, μόλις ο Στρεψιάδης βλέπει το Σωκράτη να αιωρείται σε ένα καλάθι, ρωτάει το Χαιρεφώντα να του πει ποιος είναι. Συγχρόνως και οι θεατές εντοπίζουν το Σωκράτη στο καλάθι:

Νεφ. 218: *Στ.* *φέρε τίς γὰρ οὗτος οὑπὶ τῆς κρεμάθρας ἀνήρ;*

Στους *Σφήκες*, για να προσέξουν οι θεατές τα κεντριά που έχει ο χορός των σφηκών, *ο Ξανθίας με την ερώτηση που κάνει είναι σαν να προτρέπει τους θεατές να στρέψουν τα βλέμματά τους προς το χορό*:

Σφ. 420: Ξα. *Ἡράκλεις, καὶ κέντρ' ἔχουσιν. οὐχ ὁρᾷς, ὦ δέσποτα;*

[127] Οι ερωτήσεις αυτές έχουν καταγραφεί και στο πρώτο κεφάλαιο, στις ιδιαίτερες περιπτώσεις ερωτήσεων μερικής άγνοιας.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Στην *Ειρήνη*, ο Τρυγαίος απευθύνεται στο άγαλμα της Ειρήνης με μια ερώτηση για να τονιστεί η κίνηση του ξόανου με την οποία εκδηλώνεται η απογοήτευση της Ειρήνης που ο λαός της Αθήνας έχει προστάτη τον Υπέρβολο:

Ειρ. 682: *ΤΡ.* *Αὕτη, τί ποιεῖς; Τὴν κεφαλὴν ποῖ περιάγεις;*

Στους *Όρνιθες*, ο Προμηθέας έχει καλύψει το κεφάλι του για να μην τον αναγνωρίσουν οι θεοί. Με την ακόλουθη ερώτηση του Πεισθέταιρου προσέχουν και οι θεατές την εμφάνιση του Προμηθέα:

Όρν. 1495-6: *ΠΕΙ.* *Ἔα, τουτὶ τί ἦν; / Τίς ὁ συγκαλυμμός;*

Στους *Βάτραχους*, η ερώτηση του Διόνυσου θέλει να τονίσει στους θεατές τη σιωπηλή οργή του Αισχύλου:[128]

Βάτρ. 922: *ΔΙ.* *Τί σκορδινᾷ καὶ δυσφορεῖς;*

Και η μοναδική συσσώρευση 17 ερωτήσεων *(Θεσμ. 136-45)*, αποσκοπεί, μεταξύ άλλων, στο να προσέξει το κοινό τη θηλυπρεπή εμφάνιση του Αγάθωνα:

Ποδαπὸς ὁ γύννις; Τίς πάτρα; Τίς ἡ στολή;
Τίς ἡ τάραξις τοῦ βίου; Τί βάρβιτος
λαλεῖ κροκωτῷ; Τί δὲ δορὰ κεκρυφάλῳ;
Τί λήκυθος καὶ στρόφιον; Ὡς οὐ ξύμφορα.
Τίς δαὶ κατόπτρου καὶ ξίφους κοινωνία;
Σύ τ' αὐτός, ὦ παῖ, πότερον ὡς ἀνὴρ τρέφει;
Καὶ ποῦ πέος; Ποῦ χλαῖνα; Ποῦ Λακωνικαί;
Ἀλλ' ὡς γυνὴ δῆτ'; Εἶτα ποῦ τὰ τιτθία;
Τί φῄς; Τί σιγᾷς; Ἀλλὰ δῆτ' ἐκ τοῦ μέλους
ζητῶ σ', ἐπειδή γ' αὐτὸς οὐ βούλει φράσαι;

*(πβ. Αχ. 157-8, 412-3 ·**Νεφ.** 184, 187, 191 ·**Σφ.** 396, 854, 940 · **Ειρ.** 157-8, 164-5, 879 ·**Όρν.** 94, 276, 804, 1021β, 1164-5, 1203, 1567-9, 1583, 1671· **Λυσ.** 8, 125-8, 835, 986-7 · **Θεσμ.** 645 ·**Βάτρ.** 479, 483-4, 832 · **Πλ.** 257-8)*

IV. Ερωτήσεις που τονίζουν την άφιξη νέου προσώπου(ή ζώου)ή του Χορού

Ορισμένες ερωτήσεις χρησιμοποιούνται για να στρέψουν την προσοχή του ακροατηρίου σε κάτι νέο που μπαίνει στη σκηνή. Συγκεκριμένα, ένα πρόσωπο από τη σκηνή βλέπει κάποιον ή κάποια να έρχεται προς το μέρος του και, κάνοντας μια ερώτηση, στην πραγματικότητα αναγγέλλει την άφιξή του.

---

[128] Βλ. Stanford 1963, a.l. Κατά τον Κατσούρη (1998, a.l.), ο στίχος ισοδυναμεί με σκηνοθετική οδηγία.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Στο τέλος του Προλόγου των *Ιππέων*, ο Δημοσθένης αναγγέλλει την άφιξη του Χορού των Ιππέων καλώντας δύο απ' αυτούς ονομαστικά να έλθουν από το δεξιό μέρος:

Ιππ. 243: *Ἄνδρες ἱππῆς, παραγένεσθε· νῦν ὁ καιρός. Ὦ Σίμων,*
ὦ Παναίτι', οὐκ ἐλᾶτε πρὸς τὸ δεξιὸν κέρας;

Στις *Νεφέλες*, πλησιάζει στη σκηνή θρηνώντας ο δεύτερος δανειστής του Στρεψιάδη. Οι ερωτήσεις του Στρεψιάδη που ακολουθούν αμέσως μετά επιδιώκουν να στρέψουν την προσοχή του ακροατηρίου προς το πρόσωπο αυτό και να το παρουσιάσουν, διακωμωδώντας το μάλιστα:

Νεφ. 1260: *Στ.* *τίς οὗτος ἔσθ' ὁ θρηνῶν; οὔ τί που*
τῶν Καρκίνου τις δαιμόνων ἐφθέγξατο;

Στους *Όρνιθες*, η ερώτηση του Πεισθέταιρου αναγγέλλει την άφιξη πολλών πουλιών μαζί:

Όρν. 294-5: *Πι.* *Ὦ Πόσειδον, οὐχ ὁρᾷς ὅσον συνείλεκται κακὸν*
ὀρνέων;

Στις *Εκκλησιάζουσες*, οι ακόλουθες ερωτήσεις συμβάλλουν στην παρουσίαση των δύο γυναικών που έρχονται:

Εκκλ. 46-50: *Γυ. Β* *τὴν Σμικυθίωνος δ' οὐχ ὁρᾷς Μελιστίχην*
σπεύδουσαν ἐν ταῖς ἐμβάσιν; Γυ. α καί μοι δοκεῖ
κατὰ σχολὴν παρὰ τἀνδρὸς ἐξελθεῖν μόνη.
Γυ. Α *τὴν τοῦ καπήλου δ' οὐχ ὁρᾷς Γευσιστράτην*
ἔχουσαν ἐν τῇ δεξιᾷ τὴν λαμπάδα;

(πβ. Νεφ. 292, 324, 325 · Σφ. 902 · Όρν. 93, 274, 280, 1036 · Λυσ. 85, 90, 830 · Θεσμ. 96α)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Δ. Ερωτήσεις ενημέρωσης του ακροατηρίου

Αυτή η κατηγορία περιλαμβάνει ερωτήσεις με την απάντηση των οποίων ενημερώνεται το ακροατήριο. Η άγνοια του προσώπου που ρωτάει συμπίπτει με την άγνοια των θεατών. Από την απάντηση επομένως ικανοποιούνται και οι δύο. Αν και το γνώρισμα αυτό το έχουν όλες οι ερωτήσεις άγνοιας, καταγράφουμε εκείνες στις οποίες η πρόθεση του ποιητή να ενημερώσει το ακροατήριο είναι, κατά τη γνώμη μας, περισσότερο εμφανής. Αξιοσημείωτο είναι ότι οι περισσότερες ανήκουν στον *Πρόλογο*, όπου η ενημέρωση για την πορεία του έργου είναι επιβεβλημένη.

Στους *Αχαρνείς*, ο Αμφίθεος, επιστρέφει από τη Σπάρτη, λαχανιασμένος από το τρέξιμο γιατί τον καταδιώκουν οι Αχαρνιώτες. Ο Δικαιόπολης ζητάει να μάθει για ποιο λόγο γίνεται αυτό και ο Αμφίθεος διηγείται διεξοδικά τι του συνέβη, ικανοποιώντας τόσο του Δικαιόπολη, όσο και του ακροατηρίου την επιθυμία για ενημέρωση:

Αχ. 178: *ΔΙ.* *Τί δ' ἐστίν;*
ΑΜ. *Ἐγὼ μὲν δεῦρό σοι σπονδὰς φέρων*
ἔσπευδον· οἱ δ' ὤσφροντο πρεσβῦταί τινες
Ἀχαρνικοί, στιπτοὶ γέροντες, πρίνινοι,
ἀτεράμονες, Μαραθωνομάχαι, σφενδάμνινοι.
Ἔπειτ' ἀνέκραγον πάντες «Ὦ μιαρώτατε,
σπονδὰς φέρεις τῶν ἀμπέλων τετμημένων;».
Κἀς τοὺς τρίβωνας ξυνελέγοντο τῶν λίθων·
ἐγὼ δ' ἔφευγον· οἱ δ' ἐδίωκον κἀβόων.

Στους *Όρνιθες*, οι ερωτήσεις του Πεισθέταιρου προς τον αγγελιαφόρο στοχεύουν και στην ενημέρωση του ακροατηρίου:

Όρν. 1132: *ΠΙ.* *Τίνες ᾠκοδόμησαν αὐτὸ τηλικουτονί;*
Όρν. 1142: *ΠΙ.* *Ἐπηλοφόρουν δ' αὐτοῖσι τίνες;*
Όρν. 1143: *ΠΙ.* *Τὸν δὲ πηλὸν ἐνεβάλλοντο πῶς;*
Όρν. 1153-4: *ΠΙ.* *Φέρ' ἴδω, τί δαί; Τὰ ξύλινα τοῦ τείχους τίνες / ἀπηργάσαντ';*

Στους *Βάτραχους*, ο Ξανθίας ρωτάει τον υπηρέτη του Πλούτωνα τι είναι ο θόρυβος και οι φωνές που βγαίνουν μέσα από το σπίτι. Η ερώτηση αυτή είναι η πρώτη από μια σειρά ερωτήσεων, με τις οποίες ενημερώνεται και το ακροατήριο για τον επικείμενο αγώνα μεταξύ του Αισχύλου και του Ευριπίδη:

Βάτρ. 755-8: *ΞΑ.* *... –καί μοι φράσον*
πρὸς Διός, ὃς ἡμῖν ἐστιν ὁμομαστιγίας,
τίς οὗτος οὔνδον

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ἐστὶ θόρυβος καὶ βοὴ χὠ λοιδορησμός.

(πβ. Αχ. 238 · Ιππ. 102, 131, 133, 195, 204, 206, 222-3, 1390-2 · Νεφ. 93, 111-18, 155 · Σφ. 1, 4, 338-9 · Ειρ. 104, 127-8, 203, 210, 222, 224, 226-7, 230 · Λυσ. 240, 706-7 · Θεσμ. 87, 89, 91, 183 · Βάτρ. 71, 158, 761, 768, 770, 784, 786-7, 805 · Εκκλ. 394-5, 455, 457 · Πλ. 39, 44, 86, 631, 749, 842-3, 1106-7, 1111-2, 1177)

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

3. ΚΑΤΑΤΑΞΗ ΕΡΩΤΗΣΕΩΝ ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΟΝ ΠΟΙΗΤΗ, ΩΣ ΣΚΗΝΟΘΕΤΗ ΚΑΙ ΔΡΑΜΑΤΟΥΡΓΟ

Όπως αναφέραμε στην αρχή του κεφαλαίου, ο ποιητής βρίσκεται πίσω και πάνω απ' όλα. Είναι ο συγγραφέας και ο σκηνοθέτης του έργου. Στο σημείο αυτό μας απασχολεί περισσότερο ως σκηνοθέτης και θα προσπαθήσουμε να εξετάσουμε αν υπάρχουν ερωτήσεις που χρησιμοποιούνται για να λύσουν σκηνοθετικά προβλήματα.

Οι δραματικοί ποιητές έγραφαν σκηνοθετικές οδηγίες;[129] Δεν γνωρίζουμε. Οι παρεπιγραφές που σώζονται στα χειρόγραφα δεν ανάγονται στους συγγραφείς - σκηνοθέτες, αλλά στους αρχαίους σχολιαστές. Οπωσδήποτε όμως θα έδιναν οδηγίες στους ηθοποιούς πριν και κατά τη διάρκεια της παράστασης. Όπως είπαμε και πριν, και για το θέμα αυτό μόνος οδηγός μας παραμένει το ίδιο το κείμενο. Εκτιμούμε ότι οι ερωτήσεις που καταγράφουμε παρακάτω μπορούν να χαρακτηριστούν ως ερωτήσεις δραματουργικές -σκηνοθετικές.[130]

Α. Ερωτήσεις που προωθούν τη δράση

Μερικές ερωτήσεις χρησιμοποιούνται και για να προωθηθεί η πλοκή του έργου. Τούτο συμβαίνει σε στιγμές όπου η πορεία του έργου έχει «κολλήσει» και χρειάζεται παρέμβαση για να ξαναπάρει το δρόμο προς το στόχο που θέλει ο ποιητής να εκπληρώσει.

Στους *Όρνιθες*, ο Πεισθέταιρος και ο Ευελπίδης βάζουν τα φτερά και αλληλοπειράζονται. Ο Χορός παρεμβαίνει και με μια ερώτηση βοηθάει στην παραπέρα πορεία του έργου, που είναι η ονομασία της νέας πόλης και η θυσία στους θεούς:

Όρν. 809: *ΧΟ.* *Ἄγε δὴ τί χρὴ δρᾶν;*
ΠΙ. *Πρῶτον ὄνομα τῇ πόλει*
θέσθαι τι μέγα καὶ κλεινόν, εἶτα τοῖς θεοῖς / θῦσαι μετὰ τοῦτο.

(πβ. Αχ. 127 · Ειρ. 922 · Όρν. 1229, 1574· Λυσ. 93-4, 181-2 · Βάτρ. 277)

[129] Βλ. Taplin 1977, 121-32.
[130] Βλ. σημ. 128.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Β. Ερωτήσεις που καλύπτουν χρονικά κενά

Μερικές ερωτήσεις γίνονται για να καλύψουν σύντομα κενά χρόνου.

Στις *Νεφέλες*, ο Πασίας ρωτάει το μάρτυρα να του πει τη γνώμη του αν ο Στρεψιάδης πρόκειται να του δώσει πίσω τα χρήματα που δανείστηκε. Με την ερώτηση καλύπτεται ο χρόνος μέχρι να επιστρέψει ο Στρεψιάδης, που πήγε να φέρει τη σκάφη:

Νεφ. 1246: *τί σοι δοκεῖ δράσειν; ἀποδώσειν σοι δοκεῖ;*

Στους *Σφήκες*, ο Φιλοκλέων μπαίνει στο σπίτι του για να φέρει το καγκελωτό που χρειάζεται για τη δίκη. Ο Βδελυκλέων μένει μόνος του και μονολογεί μέχρι να μπει ο υπηρέτης:[131]

Σφ. 834: *Βδ.* *τί ποτε τὸ χρῆμ'; ὡς δεινὸν ἡ φιλοχωρία.*

(πβ. Ειρ. 263, 276, 859, 863, 865 · Όρν. 87-8, 88-9, 90, 91[132] *· Λυσ. 928)*

Γ. Ερωτήσεις προοικονομίας

Ορισμένες ερωτήσεις με τις απαντήσεις τους αποτελούν προοικονομία των όσων θα συμβούν στη συνέχεια. Με τον τρόπο αυτό κεντρίζεται η περιέργεια των θεατών και προετοιμάζονται ψυχολογικά για να δεχτούν τα γεγονότα που θα ακολουθήσουν λίγο αργότερα.

Στους *Βάτραχους*, οι δύο ερωτήσεις του Διόνυσου μαζί με τις απαντήσεις του Ηρακλή προοικονομούν η πρώτη τη σκηνή με το Χάροντα και η δεύτερη τη σκηνή με τα διάφορα τέρατα που συναντούν ο Διόνυσος και ο Ξανθίας όταν φτάνουν στον Άδη:

Βάτρ. 138-44:

	ΔΙ.	*Εἶτα πῶς γε περαιωθήσομαι;*
	ΗΡ.	*Ἐν πλοιαρίῳ τυννουτῳί σ' ἀνὴρ γέρων*
		ναύτης διάξει δύ' ὀβολὼ μισθὸν λαβών.
	ΔΙ.	*Φεῦ. / Ὡς μέγα δύνασθον πανταχοῦ τὼ δύ' ὀβολώ.*
		Πῶς ἠλθέτην κἀκεῖσε;
	ΗΡ.	*Θησεὺς ἤγαγεν.*
		Μετὰ ταῦτ' ὄφεις καὶ θηρί' ὄψει μυρία
		δεινότατα.

[131] Βλ. MacDowell 1971, a.l.

[132] Οι ερωτήσεις αυτές με τις απαντήσεις τους είναι ένας ωραίος τρόπος για να απαλλαγούν ο *Πεισθέταιρος* και ο *Ευελπίδης* από τα πουλιά που κρατούσαν.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

(πρβ. Ιππ. 1324 · Όρν. 201, 649-50, 1537 · Λυσ. 247-8 · Βάτρ. 158 · Εκκλ. 24-7 · Πλ. 222)·

Δ. Διάφορες

Στην *Ειρήνη*, οι δύο ερωτήσεις του Τρυγαίου προς τον Ερμή γίνονται για να απαντηθούν δύο ερωτήματα σκηνοθετικής φύσεως. Η πρώτη για να δικαιολογηθεί η απομάκρυνση του σκαθαριού και η δεύτερη για να εξηγηθεί πώς τώρα, χωρίς το σκαθάρι, θα επιστρέψει στη γη ο Τρυγαίος:

Ειρ. 721-6: *ΤΡ.* *Ποῖ γὰρ οἴχεται;*
ΕΡ. *Ὑφ' ἅρματ' ἐλθὼν Ζηνὸς ἀστραπηφορεῖ.*
ΤΡ. *Πόθεν οὖν ὁ τλήμων ἐνθάδ' ἕξει σιτία;*
ΕΡ. *Τὴν τοῦ Γανυμήδους ἀμβροσίαν σιτήσεται.*
ΤΡ. *Πῶς δῆτ' ἐγὼ καταβήσομαι;*
ΕΡ. *Θάρρει, καλῶς*
τηδὶ παρ' αὐτὴν τὴν θεόν.

Στη *Λυσιστράτη*, η ακόλουθη ερώτηση της Μυρρίνης αποτελεί αφορμή για να απομακρυνθεί το παιδί από τη σκηνή, αφού η παρουσία του δεν είναι πλέον απαραίτητη:

Λυσ. 907: *ΜΥ.* *Ὦ καταγέλαστ', ἐναντίον τοῦ παιδίου;*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Κατάλογος των γνήσιων ερωτήσεων με κανονική απάντηση

Αχ. *45β, 46α, 46β, 105, 129, 156, 178, 186, 189, 286, 395β, 397, 421, 426-7, 454, 734, 749, 753, 760α, 761α, 764, 767, 769, 797, 799, 801, 812, 873, 895, 901-2, 912-3, 914, 919α, 919β, 935, 1018, 1022, 1023, 1026, 1048, 1056, 1058, 1072, 1085* · ***Ιππ.*** *7, 26-7, 28, 33, 36, 109, 126, 128, 131, 133, 142, 175, 178-9, 195, 202, 204, 206, 342, 448, 493, 730, 731, 733, 741, 894-5, 953β, 956, 999α, 999β, 1002, 1003, 1005, 1007, 1022, 1041, 1048, 1059, 1069, 1073α, 1075, 1078, 1082, 1183-4, 1202, 1209-10, 1319-20, 1322, 1339, 1361, 1365* · ***Νεφ.*** *35-6, 58, 82β, 87, 90β, 92, 93, 100, 111, 133, 148, 155, 159, 170, 176, 187, 191, 193, 200, 201, 202, 203, 210, 214α, 218, 219, 223, 226-7, 239, 242, 250-1, 252-3, 259, 292, 324, 329, 342, 346-7, 347, 351, 366, 375, 379, 385, 386-7, 403, 461, 488, 497, 501-2, 641-2, 656, 664α, 665, 673, 677α, 688, 694, 724, 732, 733α, 733β, 736, 746, 748, 753α, 755, 765, 768, 775, 799, 820, 825, 827, 830, 856, 858, 940, 1085, 1097, 1102, 1152, 1179, 1183α, 1186, 1192, 1196-7, 1223, 1230, 1232-3, 1252, 1275, 1335, 1337, 1434, 1442, 1470, 1495α, 1497, 1502* · ***Σφ.*** *1, 4, 37, 47-8, 48α, 137, 158, 191, 203, 291-2, 338-9, 350-1, 354-5, 381-2, 395, 396, 524, 664, 749, 762, 779-80, 793α, 815, 818, 836, 844, 854, 893, 902, 956, 985, 991, 993, 997, 1131, 1136, 1140, 1144, 1152, 1155, 1186, 1210, 1211, 1212, 1379, 1443α, 1496, 1500, 1501* · ***Ειρ.*** *41, 92, 104, 107, 127-8, 144, 186, 187α, 198β, 200, 203, 210, 222, 224, 226-7, 230, 255, 268α, 268β, 283, 362, 366, 409, 674-5, 689, 693, 696, 701α, 721, 723, 725, 824, 825, 826, 827-8, 830, 832-3, 834-5, 838-9, 847α, 851-2, 883α, 922, 927β, 928, 963, 1018, 1026, 1045, 1046, 1048, 1066, 1111, 1116, 1197, 1215α, 1224-5, 1231, 1233, 1240-1, 1256-7, 1262, 1337, 1338* · ***Όρν.*** *10, 25, 49, 64, 69, 70-1, 74, 90, 95, 98, 103, 104, 107α, 108, 109, 110-1, 112, 113, 123, 127, 136α, 136β, 148, 164α, 172, 173, 178, 187, 198, 201, 225α, 225γ, 270, 274, 276, 288α, 299α, 300α, 307, 315, 325, 326, 355-6, 358, 359, 360, 393-4, 407, 408, 410-1, 418-21, 427, 429, 469, 517, 571-2, 576, 577-8, 592, 595, 603, 608α, 649-50, 658, 803, 809, 812, 813-4, 817, 819, 832, 911, 916, 960α, 963-4, 974, 976, 980, 989, 996-7, 998-9, 1003, 1010, 1012, 1014, 1015, 1021β, 1039, 1044α, 1122, 1132, 1142, 1143, 1171, 1176, 1235β, 1273, 1276, 1346, 1379, 1418, 1421, 1426, 1451, 1496-7, 1498β, 1505, 1514, 1525-6, 1528-9, 1537, 1542, 1574, 1583, 1587, 1615, 1621, 1628, 1640α, 1667-8, 1668-9, 1676, 1677* · ***Λυσ.*** *23γ, 49, 66-7, 85, 90, 93-4, 111-12, 122β, 136, 146-8, 157, 160-1, 162, 170-1, 186-7, 193-4, 237, 240, 247-8, 493α, 494α, 497, 502, 555, 565-6, 566, 574, 706-7, 711, 728, 753, 773, 835, 837, 849, 899, 910-1, 912, 991, 994, 1002, 1101, 1163, 1166* · ***Θεσμ.*** *3-4, 8, 12, 13, 26, 33α, 33β, 51, 58, 70, 76, 84, 87, 89, 91, 95, 96α, 172, 180, 183, 188, 193, 202, 203α, 211, 215, 224, 234, 235, 252, 260, 270, 379, 586, 589, 606, 635, 645, 652, 759, 871-3, 877, 881, 885, 889-90, 896, 907, 925, 939, 1058, 1092, 1164, 1200, 1217, 1218, 1220, 1222* · ***Βάτρ.*** *1-2, 5, 7, 9-10, 25α, 26, 40α, 40β, 40γ, 49, 51, 56α, 56β, 57α, 60, 62, 64, 67, 69, 71, 76-7, 83, 85, 86, 87, 89-91, 98, 103, 116, 124, 127, 129, 130, 133, 135, 138, 142, 158, 166, 169, 172, 173α, 173β, 181α, 188-9, 194, 195, 198α, 203-5, 206, 271, 273, 275, 277, 286, 289, 294, 302, 312α, 312β, 312γ, 464, 479, 488, 492-3, 618, 630, 632, 642, 653, 654, 655, 657, 660, 745, 747-8, 749, 750-1, 752α, 754-8, 761, 768, 770, 778, 781, 782, 784, 786-7, 795, 805, 865, 867, 890, 918, 922, 1021, 1049, 1062, 1064, 1123, 1129, 1137, 1139, 1155, 1162, 1166, 1201, 1205, 1220, 1323, 1385, 1404, 1414, 1415, 1418, 1422-3, 1424α, 1430, 1439, 1452, 1479* · ***Εκκλ.*** *68-9, 72, 110-1, 126, 130, 147, 242, 248-9, 254, 256, 333, 335, 374, 376, 377, 380, 383, 389α, 394-5, 436, 437, 438, 439, 455, 457, 458-9, 460, 462, 467, 468, 524, 550, 553, 559, 595, 601-2, 603, 604, 615-6, 619-20, 622, 635-6, 646, 651, 663-4, 667α, 668, 672α, 673, 675, 677, 681, 687-8, 710, 717, 719, 760, 761α, 763, 765α, 766, 767, 769, 785, 786, 789, 791, 796, 799, 800, 801, 802, 804, 809-10, 855, 857, 858, 860α, 862, 863, 864, 865, 978, 979, 994, 995, 1012, 1023-4, 1026, 1028, 1029, 1037, 1065-6, 1079-80, 1082, 1086, 1091, 1130, 1135* · ***Πλ.*** *39, 48, 58-9, 83-4, 86, 97, 136, 139α, 156, 186, 199, 211, 214, 222, 264, 286, 346, 349, 356, 373, 393α, 393 β, 395α, 395β, 396, 400β, 401, 403, 426, 462α, 480-1, 518, 519-20, 575, 647, 651-2, 664, 684, 696, 704, 705, 712, 713-4, 749, 794, 824, 827, 842-3, 845, 847, 848, 854-5, 868, 869, 896, 901, 902, 917, 921-2, 924, 941, 959-61, 980, 998, 1027, 1031, 1042, 1055, 1056, 1073, 1076, 1100-1, 1106-7, 1111-2, 1134, 1148, 1152, 1161, 1168, 1171, 1172α, 1176, 1177, 1197, 1200)*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΤΕΤΑΡΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ

ΚΑΤΑΝΟΜΗ ΚΑΙ ΣΥΧΝΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΕΡΩΤΗΣΕΩΝ

Στο τέταρτο και τελευταίο κεφάλαιο θα μελετήσουμε την κατανομή και τη συχνότητα των ερωτήσεων στις σωζόμενες κωμωδίες του Αριστοφάνη. Για να το επιτύχουμε αυτό θα εξετάσουμε χωριστά τα τραγουδιστικά, τα απαγγελλόμενα και τα διαλογικά τμήματα κάθε κωμωδίας. Για το καθένα από αυτά θα συντάξουμε ένα στατιστικό πίνακα με τον αριθμό των στίχων και των ερωτήσεων κατά κωμωδία και σε έναν πίνακα στο τέλος θα παρουσιάσουμε τη συνολική εικόνα όλων των κωμωδιών.

Η προσέγγιση αυτή έχει να αντιμετωπίσει δύο βασικά προβλήματα. Το πρώτο είναι η δυσκολία διάκρισης των γνωστών μερών της κωμωδίας: για παράδειγμα τα όρια του Προλόγου και της Παρόδου ή του Αγώνα και της Παράβασης κλπ. Σχετικά με τα μέρη αυτά, από την εποχή που εμφανίστηκε η πρώτη μελέτη (Zielinski 1885) μέχρι σήμερα, έχουν προταθεί αρκετές θεωρίες, οι οποίες αλλού συμφωνούν και αλλού αποκλίνουν.[1] Για να μπορέσουμε να αντιμετωπίσουμε τη δυσκολία αυτή, θεωρήσαμε καλύτερο να ακολουθήσουμε τη διαίρεση του Pickard-Cambridge (1962) που είναι και η πιο πρόσφατη. Μεγαλύτερη σημασία έχει, άλλωστε, να δούμε όχι σε ποιο μέρος ανήκουν κάποιοι στίχοι, αλλά αν περιέχουν ερωτήσεις και γιατί τις περιέχουν.

Το δεύτερο πρόβλημα είναι η έκταση των στίχων που καλύπτει μια ερώτηση.. Στις περισσότερες περιπτώσεις μια ερώτηση καλύπτει έναν ολόκληρο στίχο ή εκτείνεται σε περισσότερους από έναν. Υπάρχουν όμως και περιπτώσεις όπου ένας στίχος περιέχει δύο ή και τρεις ερωτήσεις, και άλλες, όπου μια ερώτηση συνεχίζεται και στον επόμενο στίχο, καλύπτοντας ένα μέρος του, ή αρχίζει στη μέση ενός στίχου και συνεχίζεται για λίγο στον επόμενο. Εμείς αποφασίσαμε να δώσουμε μόνο τον αριθμό των ερωτήσεων κι όχι την έκταση των στίχων που καλύπτουν, αφού ο λόγος των ερωτήσεων προς τον αριθμό των στίχων έχει ενδεικτική μόνο σημασία.

---

[1] Mazon 1904 · White 1962 · Gelzer 1960 · Sifakis 1971.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Α. Τα τραγουδιστικά μέρη

Θα αρχίσουμε με τα τραγουδιστικά μέρη, τα οποία στο μεγαλύτερο μέρος τους είναι τραγούδια του Χορού και αρχίζουν από την Πάροδο και φτάνουν ως την Έξοδο. Στα τραγουδιστικά μέρη συμπεριλαμβάνουμε και τις λυρικές μονωδίες, του Φιλοκλέωνα στους *Σφήκες (316-33)*, του Έποπα στους *Όρνιθες (209-22, 227-62)*, τα δύο τραγούδια του Σπαρτιάτη στη *Λυσιστράτη (1247-72, 1295-1320)*, τη μονωδία του Μνησίλοχου, ως Ανδρομέδας, στις *Θεσμοφοριάζουσες (1015-1055)* και του Νέου και της Γριάς στις *Εκκλησιάζουσες (893-923, 938-75)*.[2] Τόσο τα τραγούδια του Χορού όσο και οι μονωδίες είναι οργανωμένα σε διάφορα λυρικά μέτρα, κρητικό, δοχμιακό, ιαμβικό κλπ., που τα κάνουν να ξεχωρίζουν από τα άλλα.

Όπως θα περιμέναμε, επειδή πρόκειται για λυρικά τραγούδια, οι ερωτήσεις στα μέρη αυτά είναι πολύ λίγες. Σε ένα σύνολο 2561 στίχων υπάρχουν μόνο 95 ερωτήσεις, οι περισσότερες από τις οποίες είναι ρητορικές.[3]

Παρατηρώντας τον πίνακα 1 με τα τραγουδιστικά μέρη όλων των κωμωδιών, διαπιστώνουμε ότι δεν υπάρχει αντιστοιχία μεταξύ του αριθμού των στίχων και των ερωτήσεων: *Αχαρνείς 22/264, Ιππείς 2/196, Νεφέλες 3/184, Σφήκες 17/289, Ειρήνη 16/241, Όρνιθες 3/318, Λυσιστράτη 5/302, Θεσμοφοριάζουσες 5/229, Βάτραχοι 18/353, Εκκλησιάζουσες 4/149, Πλούτος 0/36.*

Σχετικά με το ποσοστό των ερωτήσεων, διαπιστώνουμε ότι σε όλες τις κωμωδίες υπάρχουν σημαντικές αποκλίσεις από το γενικό μέσο όρο (3,70%). Τη μεγαλύτερη απόκλιση προς τα πάνω την έχουν οι *Αχαρνείς (8,33%)* και ακολουθούν η

---

[2] Βλ. Parker 1997, 214, 296, 358, 396, 525.

[3] Τα τραγουδιστικά μέρη κατά κωμωδία είναι: ***Αχ.*** *204-36, 263-79, 80-304, 335-46, 358-65, 385-92, 490-95, 566-71, 665-75, 692-702, 836-59, 929-51, 971-99, 1008-17, 1037-46, 1143-73* · ***Ιππ.*** *303-13, 322-34, 382-90, 397-408, 498-506, 551-64, 581-94, 616-23, 683-90, 756-62, 836-42, 973-96, 1111-50, 1264-73, 1290-99*· ***Νεφ.*** *275-90, 299-313, 457-77, 510-17, 563-74, 595-606, 700-6, 804-13, 949-60, 1024-35, 1154-70, 1206-13, 1303-20, 1345-52, 1391-8*· ***Σφ.*** *273-90, 291-315, 316-33, 334-47, 365-81, 404-14, 461-72, 526-47, 631-49, 728-48, 863-90, 1009-14, 1060-70, 1091-1101, 1265-1274, 1450-73, 1516-37* · ***Ειρ.*** *346-60, 385-99, 459-72, 486-99, 512-19, 582-602, 775-818, 856-67, 910-21, 939-55, 1023-38, 1127-39, 1159-71, 1333-59* · ***Όρν.*** *209-22, 227-62, 327-38, 343-53, 451-61, 539-49, 627-38, 676-84, 737-52, 769-84, 851-58, 895-902, 1058-70, 1088-1100, 1188-98, 1262-68, 1313-34, 1470-93, 1553-64, 1694-1705, 1720-42, 1748-65* · ***Λυσ.*** *254-65, 271-80, 286-305, 319-49, 476-85, 539-50, 614-25, 636-47, 658-70, 682-95, 781-96, 805-20, 1043-71, 1189-1215, 1247-72, 1279-94, 1295-1320* · ***Θεσμ.*** *312-30, 352-71, 433-42, 459-65, 520-30, 663-86, 707-25, 947-1000, 1015-55, 1136-59* · ***Βάτρ.*** *323-36, 340-53, 372-439, 447-59, 534-48, 589-604, 674-85, 706-17, 814-29, 875-84, 895-906, 992-1005, 1099-1118, 1251-60, 1264-77, 1284-95, 1309-63, 1370-77, 1482-99* · ***Εκκλ.*** *285-310, 478-503, 571-82, 893-923, 938-75, 1168-83*· ***Πλ.*** *290-321, 637-40.*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Ειρήνη (6,64%), οι *Σφήκες (5,88%)* και οι *Βάτραχοι (5,09%)*. Εκτός από τον *Πλούτο*, που δεν έχει καμιά ερώτηση, τη μεγαλύτερη απόκλιση προς τα κάτω την έχουν οι *Όρνιθες (0,94%)*, οι *Ιππείς (1,02%)*, οι *Νεφέλες (1,63%)* και ακολουθούν η *Λυσιστράτη (1,65%)*, οι *Θεσμοφοριάζουσες (2,18%)*, και οι *Εκκλησιάζουσες (2,68%)*.

Από τη μελέτη της δομής και του περιεχομένου των τραγουδιών διαπιστώσαμε ότι σε όσα τραγούδια υπάρχει διάλογος χρησιμοποιούνται αρκετές ερωτήσεις. Τις ερωτήσεις αυτές τις διατυπώνει είτε ο Χορός είτε το άλλο πρόσωπο που παρίσταται. Χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν οι τρεις κωμωδίες που έχουν τη μεγαλύτερη απόκλιση από το μέσο όρο: οι *Αχαρνείς*, η *Ειρήνη* και οι *Σφήκες*.

Οι *Αχαρνείς*, όπως είπαμε, έχουν τη μεγαλύτερη απόκλιση προς τα πάνω. Τα τραγούδια τους είναι διαποτισμένα από το αγωνιστικό πνεύμα που είναι διάχυτο σε όλο το έργο. *Ο Χορός* συμμετέχει ενεργά στη δράση και ακόμη και στα τραγούδια του εκφράζει την αντίθεσή του στα σχέδια του Δικαιόπολη για την ειρήνη με τους Σπαρτιάτες. Αρκετά μάλιστα από αυτά αποτελούν έντονη λογομαχία μαζί του και για το λόγο αυτό έχουν υψηλό ποσοστό ερωτήσεων *(13/77* ποσοστό *16,88%* έναντι *9/*169 ποσοστό 5,*33%)*.[4] Εκτός από δύο ερωτήσεις της ωδής των στίχων *490-95*, όλες οι άλλες είναι ρητορικές και είναι κατανεμημένες σε όλα τα μέρη. Οι δύο ωδές του Προαγώνα *(359-361, 385-392)*, που είναι συνταγμένες σε δοχμίους, αρχίζουν με μια ρητορική ερώτηση η καθεμία. Οι ερωτήσεις αυτές, αλλά και ολόκληρη η ωδή εκφράζουν την οργή και την αγανάκτηση των Αχαρνέων κατά του Δικαιόπολη, επειδή καθυστερεί να δώσει εξηγήσεις για τη συμμαχία που έκλεισε με τους Σπαρτιάτες. Οργή εκφράζουν επίσης και οι δύο απανωτές ερωτήσεις (*τί δράσεις; τί φήσεις;)* της ωδής των στίχων *490-495*. Ακόμη και στην Παράβαση υπάρχουν περισσότερες ερωτήσεις από τις άλλες κωμωδίες *(2/22)*, ενώ οι στίχοι είναι οι λιγότεροι από όλες τις κωμωδίες. Και οι δύο ερωτήσεις βρίσκονται στην αντωδή των στίχων *692-702*, είναι ρητορικές, σε *κρητικούς* στίχους, και εκφράζουν την αγανάκτηση και το παράπονο του Χορού για όσα συμβαίνουν στην πόλη. Σε κανένα άλλο στάσιμο δεν απαντούν ερωτήσεις, εκτός από τα στάσιμα των *Αχαρνέων (3/84)* και των *Σφηκών (1/24)*. Οι *Αχαρνείς* έχουν ερωτήσεις στα δύο από τα τρία στάσιμα *(836-859 και 971-999)*. Ο Χορός έχει πλέον αλλάξει στάση και είναι με το μέρος του Δικαιόπολη, γι' αυτό και τον επαινεί για τα

[4] Τα «διαλογικά» τραγούδια είναι: *280-304, 335-46, 929-51, 1008-17, 1037-46.*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

κατορθώματά του. Από τις ερωτήσεις, η μία εκφράζει το θαυμασμό του Χορού προς το *Δικαιόπολη* και η άλλη την έντονη επιθυμία του *Δικαιόπολη* να περιποιηθεί ερωτικά τη *Διαλλαγή*.

Ίδια περίπου εικόνα παρουσιάζουν και τα τραγούδια της *Ειρήνης (6,64%)* και των *Σφηκών (5,89%)*, όμως δεν περιέχουν όλα ερωτήσεις όπως τα τραγούδια των *Αχαρνέων*. Ίσως επειδή δεν έχουν το αγωνιστικό πνεύμα που κυριαρχεί στους *Αχαρνείς*. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι και οι *16* ερωτήσεις της *Ειρήνης* εντοπίζονται στα «*διαλογικά*» τραγούδια,[5] και στους *Σφήκες* οι *12* από τις *17*.[6] Το τραγούδι των στίχων *463-470* είναι όλο μια ερώτηση ρητορική, με την οποία ο Χορός παρεμβαίνει για να εκφράσει την αγανάκτησή του για την τυραννική και συνωμοτική συμπεριφορά του *Βδελυκλέωνα*. Παρόμοια ωδή συναντούμε στη *Λυσιστράτη (256-265)*, όπου ο χορός των γερόντων εκφράζει την απογοήτευσή του για όσα προκάλεσαν οι γυναίκες στην πόλη.

Αντίθετα, σε κωμωδίες με τραγούδια αποκλειστικά του *Χορού*, οι ερωτήσεις είναι λίγες. Χαρακτηριστικά παραδείγματα τα τραγούδια του *Πλούτου* και των *Ορνίθων*, που, όπως είπαμε, έχουν τη μεγαλύτερη απόκλιση προς τα κάτω.

Στον *Πλούτο*, ως λυρικά τραγούδια θα μπορούσαν να θεωρηθούν μόνο οι στίχοι *296-321* και *637-640*, οι οποίοι ελάχιστα συνδέονται με την υπόθεση και δεν περιέχουν ερωτήσεις.[7]

Στους *Όρνιθες* τα τραγούδια παρουσιάζουν μεγάλη μετρική ποικιλία. Χρησιμοποιούνται όλα τα λυρικά μέτρα του αττικού δράματος, ακόμη και τα πιο σπάνια, όπως ο δακτυλοεπιτρίτης για παράδειγμα.[8] Το αντιπροσωπευτικότερο δείγμα είναι το τραγούδι του *Έποπα (229-259)*, στο οποίο εντοπίζονται όλα τα μέτρα, εκτός από χορίαμβους.[9] Φαίνεται πως ο Αριστοφάνης είχε βάλει στόχο να εντυπωσιάσει το ακροατήριο επιδεικνύοντας τη μετρική, αλλά και τη μουσική δεξιοτεχνία του. Τα τραγούδια εδώ είναι πραγματικά λυρικά και δεν περιέχουν διαλόγους. Ένα μόνο είναι «διαλογικό» *(1313-1334)* και αυτό περιέχει τις δύο από τις τρεις ερωτήσεις.

---

[5] Τα «διαλογικά» τραγούδια με την αναλογία στίχων και ερωτήσεων: *385-99 (1/15), 459-72 (3/14), 486-99 (1/14), 856-67 (3/12), 939-55 (1/17), 1023-38 (5/16), 1333-59 (2/27).*

[6] Τα «διαλογικά» τραγούδια με την αναλογία στίχων και ερωτήσεων: *291-315 (5/25), 334-47 (3/14), 461-72 (2/12), 526-47 (2/22).*

[7] Βλ. Parker 1997, 554-555.

[8] Βλ. Parker 1997, 297.

[9] Βλ. Parker 1997, 302.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

B. Τα απαγγελλόμενα μέρη

Μετά τα τραγουδιστικά μέρη, θα εξετάσουμε ενότητες όπου ο Χορός δεν τραγουδά, αλλά απαγγέλλει. Οι στίχοι αυτοί έχουν διαφορετικό μέτρο από τα τραγουδιστικά. Εδώ κυριαρχούν οι ανάπαιστοι και οι τροχαίοι, αλλά δεν λείπουν και άλλα μέτρα, όπως ο δάκτυλος για παράδειγμα. Στα μέρη αυτά περιλαμβάνονται κυρίως οι *ανάπαιστοι*, τα επιρρήματα και τα αντεπιρρήματα της Παράβασης, ορισμένα τμήματα από την Πάροδο *(Ιππείς, Σφήκες, Ειρήνη, Λυσιστράτη, Θεσμοφοριάζουσες* και *Βάτραχοι)* καθώς και λίγοι στίχοι από διάφορες άλλες σκηνές. Στις *Εκκλησιάζουσες*, ένα μόνο μικρό τμήμα εννέα στίχων της Εξόδου *(1154-1167)* απαγγέλλεται από το Χορό, ενώ στον *Πλούτο* μόνο οι δύο εξόδιοι αναπαιστικοί στίχοι *(1208-1209)*.[10]

Το αναπαιστικό τμήμα της Παράβασης οφείλει το όνομά του στο μέτρο (αναπαιστικό τετράμετρο) που χρησιμοποιείται. Το εκφωνούσε ο κορυφαίος με τη συνοδεία αυλού.[11] Σ' αυτό, ο Αριστοφάνης απευθύνεται στο κοινό, επαινώντας συνήθως το έργο του και ασκώντας κριτική στους αντιπάλους του. Τα επιρρήματα απαγγέλλονται επίσης από τον κορυφαίο σε τροχαϊκά τετράμετρα και είναι συνήθως παραινέσεις προς το κοινό. Τα αντεπιρρήματα έχουν ίδιο μέτρο, έκταση και θέμα με τα επιρρήματα. Τα τμήματα της Παρόδου είναι κι αυτά σε τροχαϊκό τετράμετρο, εκτός από τους στίχους της Παρόδου των *Σφηκών* και της *Λυσιστράτης*, που είναι σε ιαμβικό τετράμετρο, επειδή ο Χορός απαρτίζεται από ηλικιωμένους που δυσκολεύονται να περπατήσουν.[12]

Τα απαγγελλόμενα μέρη καλύπτουν *901* στίχους και περιέχουν μόνο *19* ερωτήσεις.[13] Ο μικρός αριθμός ερωτήσεων οφείλεται στο γεγονός ότι στις ενότητες αυτές ο Χορός απευθύνεται περισσότερο στο ακροατήριο, σε ένα είδος μονόλογου, και

---

[10] Οι απαγγελλόμενες ενότητες κατά κωμωδία είναι: ***Αχ.*** *626-64, 676-91, 703-18·* ***Ιππ.*** *247-54, 507-50, 565-80, 595-610, 1274-89, 1300-15 ·* ***Νεφ.*** *518-62, 575-94, 607-26, 1114-30 ·* ***Σφ.*** *230-47, 258-72, 1015-50, 1071-90, 1102-1121, 1275-91·* ***Ειρ.*** *301-8, 729-74, 1140-58, 1172-90 ·* ***Όρν.*** *685-736, 753-68, 785-800, 1071-87, 1101-1117·* ***Λυσ.*** *266-70, 281-85, 306-18, 626-35, 648-57, 671-81, 696-705 ·* ***Θεσμ.*** *295-311, 331-51, 372-80, 655-62, 785-845 ·* ***Βάτρ.*** *354-71, 440-46, 686-705, 718-37, 1528-33 ·* ***Εκκλ.*** *1154-1167 ·* ***Πλ.*** *1208-9.*

[11] Βλ. Dover 1978, 80.

[12] Βλ. MacDowell 1971, 162 και Parker 1997, 216.

[13] Βλ. πίνακα 2.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

σχολιάζει γεγονότα ή συμπεριφορές ή και συμβουλεύει. Σε έναν τέτοιο λόγο, συνεπώς, οι ερωτήσεις, ένα καθαρά διαλογικό μέσο, δεν είναι πάντα απαραίτητες. Γι' αυτό και όπου χρησιμοποιούνται είναι ρητορικές ή παραθέματα, που δεν απαιτούν απάντηση. Από τις *19* ερωτήσεις οι *14* βρίσκονται στην Παράβαση, *8* στα αντεπιρρήματα, *5* στο αναπαιστικό τμήμα και η μία και μοναδική στο επίρρημα της *Ειρήνης*.

Σε τέσσερις κωμωδίες *(Νεφέλες, Βάτραχοι, Εκκλησιάζουσες, Πλούτος)*, δεν υπάρχουν καθόλου ερωτήσεις. Στις υπόλοιπες δεν υπάρχει αντιστοιχία στίχων και ερωτήσεων. Οι *Σφήκες* για παράδειγμα, που έχουν τους περισσότερους στίχους, δεν έχουν και τις περισσότερες ερωτήσεις *(2/134)*, ενώ η *Λυσιστράτη* που έχει τους λιγότερους στίχους έχει περισσότερες ερωτήσεις *(4/64)*. Η διακύμανση αυτή παρατηρείται και στις άλλες κωμωδίες: *Αχαρνείς 1/71, Ιππείς 4/116, Ειρήνη 3/92, Όρνιθες 2/118, Θεσμοφοριάζουσες 3/121*.

Το ποσοστό των ερωτήσεων παρουσιάζει σε όλες τις κωμωδίες απόκλιση από το γενικό μέσο όρο *(2,11%)* των απαγγελλόμενων. Τη μεγαλύτερη απόκλιση προς τα πάνω την έχει η *Λυσιστράτη (6,25%)* και ακολουθούν οι *Ιππείς (3,45%)*, η *Ειρήνη (3,26%)* και οι *Θεσμοφοριάζουσες (2,58%)*. Μετά τις *Νεφέλες*, τους *Βάτραχους*, τις *Εκκλησιάζουσες* και τον *Πλούτο*, που, όπως αναφέραμε, δεν έχουν ερώτηση, υπολείπονται του μέσου όρου και οι υπόλοιπες τρεις κωμωδίες, οι *Αχαρνείς (1,4%)*, οι *Σφήκες (1,48%)* και οι *Όρνιθες (1,69%)*.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Γ. Τα διαλογικά μέρη

Τέλος, μετά τα τραγουδιστικά και τα απαγγελλόμενα, θα μελετήσουμε τα διαλογικά μέρη. Στα μέρη αυτά εξετάζουμε χωριστά τον *Πρόλογο* και τον *Αγώνα*, τα γνωστά μέρη της κωμωδίας· τις σκηνές με τους απρόσκλητους επισκέπτες, όπου υπάρχουν, καθώς και όλα τα υπόλοιπα μέρη σε μια ομάδα με τον τίτλο *διάφορα*. Σε αντίθεση με τα τραγουδιστικά και τα απαγγελλόμενα, οι ερωτήσεις στα διαλογικά, όπως το περιμέναμε, είναι πολύ περισσότερες. Θα αρχίσουμε με τον *Πρόλογο*.

Ι. Ο Πρόλογος

Ο Πρόλογος είναι το μέρος με το οποίο αρχίζει η κωμωδία.[14] Ο Αριστοφάνης με τους Προλόγους των κωμωδιών του αποσκοπεί στο να παρουσιάσει την υπόθεση του έργου στους θεατές, είτε με μια τυπική εξήγηση, ύστερα από την αρχική απορία, είτε αφήνοντάς την να ξεδιπλωθεί μέσα από το διάλογο. Επιδιώκει ακόμη να δημιουργήσει καλή διάθεση στο ακροατήριο με μια σειρά από αστεία, αλλά και να φέρει τη δράση σε τέτοιο σημείο, ώστε να ακολουθήσει φυσιολογικά η είσοδος του χορού στην Πάροδο. Η είσοδος του Χορού σηματοδοτεί και το τέλος του Προλόγου.

Οι Πρόλογοι όλων των κωμωδιών καλύπτουν *2853* στίχους και περιέχουν *643* ερωτήσεις.[15] Εύκολα διαπιστώνεται ότι δεν υπάρχει, ούτε εδώ, σταθερή αναλογία μεταξύ στίχων και ερωτήσεων. Στους *Βάτραχους*, για παράδειγμα, όπου υπάρχει ο μεγαλύτερος Πρόλογος *(322 στίχοι)*, οι ερωτήσεις είναι και οι περισσότερες *(99)*. Στις *Εκκλησιάζουσες*, όμως, αν και ο Πρόλογος, έχει αρκετά μεγάλη έκταση *(284 στίχοι)*, οι ερωτήσεις είναι οι λιγότερες από όλους τους Προλόγους *(30)*. Η διακύμανση αυτή παρατηρείται και στις υπόλοιπές κωμωδίες: *Αχαρνείς 38/203, Ιππείς 62/246, Νεφέλες 62/262, Σφήκες 42/229, Ειρήνη 61/300, Όρνιθες 68/208, Λυσιστράτη 48/253, Θεσμοφοριάζουσες 82/294, Πλούτος 51/252.*

Ο Πρόλογος υπερβαίνει σε ερωτήσεις το γενικό μέσο όρο όλων των διαλογικών *(22,54% έναντι 21,02%)*, βρίσκεται όμως στη δεύτερη θέση μετά τους Απρόσκλητους

---

[14] Βλ. Σπυρόπουλος 1974, 19.
[15] Βλ. πίνακα 3.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Επισκέπτες, οι οποίοι έχουν τις περισσότερες ερωτήσεις των διαλογικών *(24,66%)*. Οι Πρόλογοι τεσσάρων κωμωδιών, *Ιππείς, Όρνιθες, Θεσμοφοριάζουσες* και *Βάτραχοι*, υπερβαίνουν σε ποσοστό ερωτήσεων όχι μόνο τα υπόλοιπα διαλογικά, αλλά και το γενικό μέσο όρο των διαλογικών.

Σχετικά με το ποσοστό των ερωτήσεων, διαπιστώνουμε ότι υπάρχει απόκλιση από το μέσο όρο όλων των Προλόγων *(22,54%)*. Τη μεγαλύτερη απόκλιση προς τα πάνω την έχουν οι *Όρνιθες (32,69%)* και ακολουθούν οι *Βάτραχοι (30,75%)*, οι *Θεσμοφοριάζουσες (27,89%)*, οι *Ιππείς (25,20%)* και οι *Νεφέλες (23,66%)*. Τη μεγαλύτερη απόκλιση προς τα κάτω την έχουν οι *Εκκλησιάζουσες (10,56%)* και ακολουθούν οι *Σφήκες (18,34%)*, οι *Αχαρνείς (18,72%)*, η *Λυσιστράτη (18,97%)*, ο *Πλούτος (20,23%)* και η *Ειρήνη (20,33%)*.

Ο Πρόλογος αποτελείται από διαλόγους και μονολόγους. Όπου υπερτερούν οι πρώτοι χρησιμοποιούνται αρκετές ερωτήσεις, όπου υπερτερούν οι δεύτεροι οι ερωτήσεις περιορίζονται. Θα δώσουμε πέντε χαρακτηριστικά παραδείγματα που νομίζουμε ότι επιβεβαιώνουν τη διαπίστωση αυτή: τους *Όρνιθες*, τους *Βάτραχους* και τις *Θεσμοφοριάζουσες* για την πρώτη περίπτωση, τις *Εκκλησιάζουσες* και τους *Σφήκες* για τη δεύτερη.

Ο Πρόλογος των *Ορνίθων* έχει το μεγαλύτερο ποσοστό ερωτήσεων από όλους του Προλόγους *(68/208, ποσοστό 32,69)*. Είναι στο σύνολό του διαλογικός, αν εξαιρέσουμε την προλογική έκθεση *(27-48)*, η οποία είναι μικρή σε έκταση και δεν περιέχει ερώτηση. Αρχίζει παρουσιάζοντας μια εξωφρενική κατάσταση: δύο πρόσωπα κρατούν στα χέρια τους από μια κουρούνα το καθένα και τις ρωτούν πώς θα βρουν το δρόμο για τον *Έποπα (9/26 ποσοστό 34,61%)*. Μετά την προλογική έκθεση και μέχρι το τέλος *(49-208)* εντοπίζονται οι υπόλοιπες ερωτήσεις *(59/160 ποσοστό 36,87%)*. Ενώ στην πρώτη ενότητα *(1-26)* οι ερωτήσεις αποσκοπούν περισσότερο στον εντυπωσιασμό και στη διασκέδαση του κοινού, στη δεύτερη ενότητα *(49-208)* οι ερωτήσεις είναι αναγνωριστικές και τις κάνουν πρόσωπα που δεν γνωρίζουν και ρωτούν γιατί θέλουν να ενημερωθούν. Η τεχνική αυτή χρησιμοποιείται συχνά στον Πρόλογο. Οι ερωτήσεις έχουν μοιραστεί στα πρόσωπα με την ακόλουθη αναλογία: Πεισθέταιρος 11/47, Ευελπίδης 31/100, Υπηρέτης Έποπα 5/15, Έποπας 21/46. Ο Έποπας και ο υπηρέτης

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

του έχουν το μεγαλύτερο ποσοστό ερωτήσεων, γιατί είναι τα πρόσωπα που υποδέχονται τους δύο ξένους και τους ρωτούν ποιοι είναι και τι ζητούν.

Μετά τους *Όρνιθες*, ο Πρόλογος των *Βατράχων* παρουσιάζει το υψηλότερο ποσοστό ερωτήσεων *(99/322 ποσοστό 30,75%)*. Είναι, όπως και των *Ορνίθων*, διαλογικός και δεν έχει καθόλου προλογική έκθεση.[16] Αποτελείται από τέσσερις διαλογικές σκηνές, στις οποίες παίρνουν μέρος πέντε πρόσωπα (*Ξανθίας, Διόνυσος, Ηρακλής, Νεκρός και Χάρων*). Στην πρώτη σκηνή *(1-37)* ο διάλογος με ερωτήσεις γίνεται μεταξύ του Ξανθία και του Διόνυσου, καθώς πηγαίνουν προς το σπίτι του Ηρακλή. Είναι ο σοφιστικός διάλογος για το ποιος κουβαλάει το φορτίο που έχει στον ώμο του ο Ξανθίας, ο γάιδαρος ή ο ίδιος. Τα συνηθισμένα αστεία που, όπως και στους *Όρνιθες (1-26)*, ζεσταίνουν την ατμόσφαιρα προτού αρχίσει η υπόθεση. Στη δεύτερη σκηνή *(38-164)* ερωτήσεις κάνει ο Ηρακλής προς το Διόνυσο για να μάθει το λόγο της επίσκεψης. Φυσιολογικές αναγνωριστικές και ερωτήσεις που κάνει κανείς όταν βλέπει απρόσμενους επισκέπτες. Από τις απαντήσεις που του δίνει ο Διόνυσος κατατοπίζονται και οι θεατές για την υπόθεση του έργου. Στην τρίτη σκηνή *(165-208)* ο Ξανθίας και ο Διόνυσος έχουν φτάσει στην Αχερουσία λίμνη και επιβιβάζονται στη βάρκα του Χάρου για να πάνε στον Άδη. Εδώ, ερωτήσεις κάνουν όλα τα πρόσωπα, μέχρι και ο νεκρός που διαπραγματεύεται τα κόμιστρα για να μεταφέρει τις αποσκευές του Διόνυσου στον Άδη. Στην τέταρτη και τελευταία σκηνή *(209-322)*, που ακολουθεί μετά το τραγούδι των βατράχων, ο Ξανθίας και ο Διόνυσος βρίσκονται ήδη στον Άδη. Με τις ερωτήσεις του Διόνυσου προς τον Ξανθία γίνεται φανερός ο φόβος που νιώθει ο Διόνυσος στο αντίκρισμα των διαφόρων τεράτων.

Συμπερασματικά, θα λέγαμε ότι ο Πρόλογος των *Βατράχων* παρουσιάζει ποικιλία δράσης, με εναλλαγές στα πρόσωπα, των οποίων ο διάλογος, εξαιτίας του θέματός του, στηρίζεται σε ερωτήσεις. Σχετικά με τα πρόσωπα που διατυπώνουν τις ερωτήσεις, το μεγαλύτερο ποσοστό το έχει ο Ηρακλής (32/60), ο οποίος, αν και εμφανίζεται μόνο στη δεύτερη σκηνή, αντιμετωπίζει απρόσμενους επισκέπτες - όπως ο Έποπας στους *Όρνιθες* -, από τους οποίους ζητά να πληροφορηθεί το λόγο της επίσκεψης. Εφαρμόζεται κι εδώ η τεχνική που περιγράψαμε παραπάνω. Οι υπόλοιπες

[16] Βλ. Κατσούρης 1997α, 83.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ερωτήσεις κατανέμονται στα άλλα πρόσωπα: Διόνυσος 40/173, Ξανθίας 19/65, Νεκρός 2/6, Χάρων 6/18.

Στην τρίτη θέση, μετά τους *Όρνιθες* και τους *Βάτραχους*, βρίσκονται οι *Θεσμοφοριάζουσες (82/294 ποσοστό 27,89)*. Ο Πρόλογός τους είναι διαλογικός και δεν έχει καθόλου προλογική έκθεση. Αρχίζει *(1-38)* με έναν διάλογο μεταξύ των δύο βασικών προσώπων, του Μνησίλοχου και του Ευριπίδη, καθώς πηγαίνουν στο σπίτι του Αγάθωνα, σκηνή που θυμίζει πολύ την αρχή των *Βατράχων*. Όπως εκεί, έτσι κι εδώ, οι ερωτήσεις χρησιμοποιούνται για να ζεστάνουν την ατμόσφαιρα: ο *Ευριπίδης* λέει λόγια ακατανόητα για το Μνησίλοχο κι εκείνος γεμάτος απορία κάνει ερωτήσεις. Στη δεύτερη σκηνή *(39-100)* φτάνουν στο σπίτι του Αγάθωνα και συνομιλούν με τον υπηρέτη του, κι όταν εκείνος φεύγει, ο Μνησίλοχος, βλέποντας τον Ευριπίδη ανήσυχο, του κάνει ερωτήσεις για να πληροφορηθεί τι του συμβαίνει. Η γνωστή τεχνική που εντοπίσαμε και στους δύο προηγούμενους Προλόγους. Από τις απαντήσεις του Ευριπίδη κατατοπίζονται και οι θεατές. Στην τρίτη σκηνή *(101-294)* παίρνουν μέρος οι δύο προηγούμενοι και ο Αγάθων. Στη σκηνή αυτή, όπως έχουμε επισημάνει και στο δεύτερο κεφάλαιο, υπάρχει η μοναδική συσσώρευση *17* συνεχόμενων ερωτήσεων στον Αριστοφάνη, με τις οποίες ο Μνησίλοχος σχολιάζει την εμφάνιση του Αγάθωνα για να την προσέξουν και οι θεατές. Οι υπόλοιπες ερωτήσεις γίνονται από τον Αγάθωνα, τον Ευριπίδη και πάλι από το Μνησίλοχο. Ο Αγάθων κάνει τις γνωστές αναγνωριστικές ερωτήσεις με τις οποίες ζητά να μάθει το λόγο της επίσκεψης. Ο Ευριπίδης και ο Μνησίλοχος κάνουν αστείες ερωτήσεις, ιδίως στη σκηνή όπου ο Μνησίλοχος ετοιμάζεται να ντυθεί γυναίκα. Η κατανομή των ερωτήσεων στα πρόσωπα είναι η ακόλουθη: Μνησίλοχος 54/127, Ευριπίδης 20/103, Υπηρέτης Αγάθωνα 2/21, Αγάθων 6/43.

Αντίθετα, ο Πρόλογος στις *Εκκλησιάζουσες* έχει το μικρότερο ποσοστό ερωτήσεων από όλους του Προλόγους *(30/284, ποσοστό 10,56%)*. Τούτο οφείλεται στο γεγονός ότι ένα μεγάλο μέρος του *(116 στίχοι)* καλύπτεται από μονολόγους της Πραξαγόρας, στους οποίους χρησιμοποιούνται ελάχιστες ερωτήσεις. Στην προλογική έκθεση *(1-29)* υπάρχουν μόνο τρεις ερωτήσεις, με τις οποίες *η Πραξαγόρα* αναρωτιέται τι να έχει συμβεί και δεν φάνηκαν ακόμη οι γυναίκες, όπως είχε συμφωνηθεί. Στο δεύτερο μονόλογο *(93-109)* η Πραξαγόρα εκθέτει το σχέδιό της στις άλλες γυναίκες

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

και χρησιμοποιεί μία μόνο ερώτηση και μάλιστα ρητορική. Στον τρίτο μονόλογο *(169-240)*, όπου η Πραξαγόρα εκφωνεί τον όρκο και τον επαναλαμβάνουν οι άλλες γυναίκες, υπάρχει μία μόνο ερώτηση και πάλι ρητορική. Οι ερωτήσεις κατανέμονται ως εξής: Πραξαγόρα 15/194, Γυναίκα Α΄ 7/47, Γυναίκα Β΄ 8/39, Γυναίκα Γ΄ 0/4.

Μετά τις *Εκκλησιάζουσες*, ο Πρόλογος των *Σφηκών* έχει το χαμηλότερο ποσοστό ερωτήσεων. Στους *229* στίχους υπάρχουν *42* ερωτήσεις (ποσοστό *18,34%*) που κατανέμονται ως εξής: Υπηρέτες Βδελυκλέωνα 18/151, Βδελυκλέων 19/60, Φιλοκλέων 5/18. Το μεγαλύτερο ποσοστό ερωτήσεων το έχει ο Βδελυκλέων, ο οποίος δίνει με ερωτήσεις εντολές στους υπηρέτες να πιάσουν το Φιλοκλέωνα που πάει να δραπετεύσει, αλλά και ανακρίνει το Φιλοκλέωνα, όταν συλλαμβάνεται. Είναι αξιοσημείωτο ότι οι ερωτήσεις του Βδελυκλέωνα εντοπίζονται σε μια σκηνή *(136-229)* η οποία θεωρείται το καλύτερο κωμικό επεισόδιο που έχει γραφτεί ποτέ: κάποιος, χωρίς να φαίνεται, προσπαθεί να δραπετεύσει και οι άλλοι τον εμποδίζουν.[17] Αντίθετα, οι δύο υπηρέτες του έχουν το μικρότερο ποσοστό, αν και οι διάλογοί τους καλύπτουν τους περισσότερους στίχους. Τούτο οφείλεται στο γεγονός ότι ένα μεγάλο μέρος των στίχων τους *(54-135)* καλύπτεται από την προλογική έκθεση, η οποία είναι ο μεγαλύτερος μονόλογος στην αρχαία κωμωδία.[18] Ερώτηση φυσικά δεν υπάρχει.

ΙΙ. Ο Αγώνας

Μετά τον Πρόλογο, στον οποίο διαπιστώσαμε ότι χρησιμοποιούνται πολλές ερωτήσεις, θα περάσουμε τώρα στον Αγώνα, μια ενότητα που είναι από τα παλαιότερα μέρη της κωμωδίας και, στην κανονική του θέση, *βρίσκεται μετά την Πάροδο και πριν από την Παράβαση. Πρόκειται για μια μονομαχία μεταξύ δύο αντιπάλων, όπου τα δύο ημιχόρια παίζουν το ρόλο των μαρτύρων και ο Κορυφαίος είναι ο διαιτητής. Ο ρόλος του Χορού συνίσταται κυρίως στο άνοιγμα της αντιδικίας* (*Κατακελευσμός*), στην ενθάρρυνση των αντιπάλων να βάλουν τα δυνατά τους (*Ωδή* και *Αντωδή*) και στην εκφώνηση της ετυμηγορίας (*Σφραγίς*). Τους βασικούς ρόλους κρατούν οι δύο αντίπαλοι, οι οποίοι εκθέτουν τα επιχειρήματά τους και υπερασπίζονται τις απόψεις τους. Στο τέλος επικρατεί ο πρωταγωνιστής, ο οποίος επιβάλλει το σχέδιό του και

[17] Βλ. McDowell 1971, 149.
[18] Βλ. McDowell 1971, σημ. στο στίχο 54.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

θριαμβεύει. Συνήθως το πρόσωπο αυτό είναι ο δεύτερος κατά σειρά ομιλητής, εκτός από το δεύτερο αγώνα των *Νεφελών* και τον ατελή αγώνα του *Πλούτου*, όπου νικητής αναδεικνύεται ο πρώτος. Εκτός από τους αντίπαλους και το *Χορό*, σε μερικές περιπτώσεις υπάρχει και ένα τρίτο πρόσωπο, που παίζει το ρόλο του βωμολόχου-μπούφου και παρεμβάλλει απλοϊκά ή άσεμνα σχόλια, απευθυνόμενο στους θεατές.

Εκτός από τους *Αχαρνείς*, την *Ειρήνη* και τις *Θεσμοφοριάζουσες*, *Αγώνα* έχουν όλα τα υπόλοιπα σωζόμενα έργα του Αριστοφάνη. Στους *Ιππείς* και στις *Νεφέλες* είναι διπλός, ενώ στις *Εκκλησιάζουσες* και στον *Πλούτο* ατελής. Από τους στίχους του *Αγώνα* θα συζητήσουμε εδώ τα Επιρρήματα και τα αντεπιρρήματα, καθώς και μερικά άλλα τμήματα που δεν ανήκουν σ' αυτά. Τα τραγούδια του Χορού που προηγούνται των Επιρρημάτων και Αντεπιρρημάτων συζητήθηκαν στα τραγουδιστικά μέρη.

Ο Αγώνας περιλαμβάνει κυρίως αγορεύσεις αντιπάλων και αντιπαράθεση επιχειρημάτων. Όπου υπάρχει διάλογος είναι έντονος και οι ερωτήσεις που χρησιμοποιούνται είναι λίγες και δείχνουν τα έντονα συναισθήματα από τα οποία διακατέχονται οι δύο αντίπαλοι. Αρκετές μάλιστα από αυτές είναι ρητορικές. Για το λόγο αυτό ο Αγώνας έχει όχι μόνο το μικρότερο ποσοστό ερωτήσεων από τα άλλα διαλογικά (Πρόλογο, Απρόσκλητοι Επισκέπτες, κλπ), αλλά υπολείπεται και του μέσου όρου του συνόλου των διαλογικών *(209/1369* ποσοστό *15,26%)*.[19] Δύο μόνο Αγώνες, των *Εκκλησιαζουσών* και της *Λυσιστράτης*, εξαιρούνται και υπερβαίνουν σε ποσοστό ερωτήσεων τόσο το μέσο όρο των Αγώνων, όσο και τα άλλα διαλογικά.

Με μια πρώτη ματιά, φαίνεται ότι ούτε και στον Αγώνα υπάρχει αντιστοιχία μεταξύ των στίχων και των ερωτήσεων σε κάθε κωμωδία. Αν πάρουμε για παράδειγμα τα δύο άκρα, θα διαπιστώσουμε ότι ο δεύτερος Αγώνας των *Νεφελών*, που έχει τους λιγότερους στίχους, πλησιάζει σε ερωτήσεις *(20/91)* τον Αγώνα των *Βατράχων (26/178)*, που είναι ο μεγαλύτερος σε έκταση. Κάτι ανάλογο συμβαίνει και με τις υπόλοιπες κωμωδίες: *Ιππείς ΙΙ 16/172, Σφήκες 10/161, Όρνιθες 21/154, Νεφέλες Ι 21/132, Πλούτος 17/132, Εκκλησιάζουσες 36/126, Ιππείς ΙΙ 13/113, Λυσιστράτη 29/110.*

Σχετικά με το ποσοστό των ερωτήσεων, διαπιστώνουμε ότι υπάρχει απόκλιση από το μέσο όρο όλων των Αγώνων *(15,26%)*. Ο μόνος Αγώνας που βρίσκεται πολύ κοντά στο γενικό μέσο όρο είναι ο πρώτος Αγώνας των *Νεφελών (15,90%)*. Τη

[19] Βλ. πίνακα 4.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

μεγαλύτερη απόκλιση προς τα πάνω την έχουν οι *Εκκλησιάζουσες (28,57%)* και ακολουθούν η *Λυσιστράτη (26,36%)* και οι δύο Αγώνες των *Νεφελών (21,98%* και *15,90%)*. Τη μεγαλύτερη απόκλιση προς τα κάτω την έχουν οι *Σφήκες (6,21)* και ακολουθούν οι δύο Αγώνες των *Ιππέων (9,30%* και *11,40%* αντίστοιχα*)*, ο *Πλούτος (12,88%)*, οι *Όρνιθες (13,64%)* και οι *Βάτραχοι (14,60%)*.

Το μεγαλύτερο ποσοστό ερωτήσεων εντοπίζεται στις *Εκκλησιάζουσες*, όπου ο πρωταγωνιστής προσπαθεί να εκθέσει κάποιο σχέδιο και διακόπτεται από πρόσωπα που διατυπώνουν αντιρρήσεις, με αποτέλεσμα να επικρατήσει ένας εριστικός διάλογος με ερωτήσεις. Ο Αγώνας εδώ, αν και αποτελείται μόνο από ένα χορικό τραγούδι και ένα εκτενές Επίρρημα *(583-709)*, έχει το υψηλότερο ποσοστό ερωτήσεων από όλους τους *άλλους Αγώνες (36/126* ποσοστό *28,57%)*. Η Πραξαγόρα εκθέτει το σχέδιό της για την κοινοκτημοσύνη και διακόπτεται από τον Χρέμη και συχνότερα από το Βλέπυρο, ο οποίος παίζει το ρόλο του βωμολόχου, διατυπώνοντας ερωτήσεις - αντιρρήσεις ή κάνοντας αστεία σχόλια που αποσκοπούν να υποβιβάσουν τη συζήτηση στο διανοητικό του επίπεδο και να γελοιοποιήσουν το σχέδιο της Πραξαγόρας.[20] Με τις ερωτήσεις αυτές και τις απαντήσεις της Πραξαγόρας παρουσιάζεται το σχέδιο στην πλήρη μορφή του. Το ποσοστό των ερωτήσεων του Βλέπυρου είναι ιδιαίτερα υψηλό (26/50) σε σχέση με των υπολοίπων: Πραξαγόρα 9/66, Χρέμης 1/10.

Σχέδιο του πρωταγωνιστή υπάρχει και στον Αγώνα της *Λυσιστράτης*, ο οποίος επίσης παρουσιάζει πολύ υψηλό ποσοστό ερωτήσεων (29/110 ποσοστό 26,36%). Είναι ένας πλήρης, αλλά μικρός σε έκταση Αγώνας - ο μικρότερος μετά τον δεύτερο Αγώνα των *Νεφελών* -, στον οποίο συγκρούεται η Λυσιστράτη με τον Πρόβουλο. Στο Επίρρημα ο Πρόβουλος ζητά εξηγήσεις από τη Λυσιστράτη για όσα συμβαίνουν στην πόλη. Οι απαντήσεις της προκαλούν την οργή του και έκτοτε επικρατεί μια έντονη λογομαχία με αρκετές ερωτήσεις: στους *53* στίχους υπάρχουν *19* ερωτήσεις μοιρασμένες εξίσου στη Λυσιστράτη (10) και τον Πρόβουλο (9). Το *αντεπίρρημα* παρουσιάζει ομοιότητες με το αντίστοιχο των *Εκκλησιαζουσών*. Η *Λυσιστράτη* προσπαθεί να εκθέσει το σχέδιο για την κατάληψη της εξουσίας από τις γυναίκες και ο Πρόβουλος προβάλλει τις αντιρρήσεις του χρησιμοποιώντας και ερωτήσεις. Στους *57* στίχους υπάρχουν *12*, από τις οποίες ο Πρόβουλος έχει τις διπλάσιες (8) από τη

[20] Βλ. Ussher 1973, a.l.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Λυσιστράτη (4). Όλες οι ερωτήσεις της Λυσιστράτης έχουν τοποθετηθεί στο Αντίπνιγος.

Αντίθετα, σε Αγώνες όπου οι αγορεύσεις των αντιπάλων καλύπτουν μεγάλη έκταση και αποτελούν έναν ρητορικό μονόλογο, το ποσοστό των ερωτήσεων είναι πολύ χαμηλό. Χαρακτηριστικό παράδειγμα ο Αγώνας των *Σφηκών* που έχει το μικρότερο ποσοστό ερωτήσεων *(10/161* ποσοστό *6,21%)*. Το περιεχόμενό του είναι η αντιδικία πατέρα και γιου: *του Φιλοκλέωνα με τον Βδελυκλέωνα. Σε ένα εκτενές επίρρημα, ο Φιλοκλέων υποστηρίζει τη ζωή των δικαστών και τη θεωρεί όμοια με εκείνη των βασιλέων. Ο λόγος του είναι συνεχής και καλύπτει το μεγαλύτερο μέρος, ενώ οι παρεμβάσεις του Βδελυκλέωνα περιορίζονται* σε επτά στίχους *(0/7)*. Το ίδιο και με τις ερωτήσεις. Λόγω της φύσης του λόγου του Φιλοκλέωνα, οι ερωτήσεις είναι ελάχιστες *(4)*, και όλες ρητορικές. Στο Αντεπίρρημα επιχειρηματολογεί ο Βδελυκλέων, ο οποίος προσπαθεί να αποδείξει, με οικονομικά κυρίως επιχειρήματα, ότι η δύναμη του πατέρα του δεν έχει σχέση με την πραγματικότητα. Αντίθετα από το Επίρρημα, εδώ τις περισσότερες ερωτήσεις τις κάνει όχι το πρόσωπο που αγορεύει, αλλά το άλλο, δηλαδή ο Φιλοκλέων (5). Ο Βδελυκλέων έχει μία μόνο ρητορική ερώτηση, δικαιολογημένα, αφού ο λόγος του περιέχει μεγάλα τμήματα ρητορικής επιχειρηματολογίας.

Το μοναδικό Επίρρημα που δεν έχει καμιά ερώτηση είναι του πρώτου Αγώνα των *Νεφελών (961-1023)*. Είναι το μόνο Επίρρημα που καλύπτεται σχεδόν στο σύνολό του από αγόρευση αντιπάλου σε συνεχή λόγο, του Δίκαιου Λόγου, ο οποίος επιχειρηματολογεί υπέρ της αρχαίας παιδείας. Ο Άδικος λόγος περιορίζεται σε δύο παρεμβάσεις (4 στίχοι), στις οποίες κάνει αρνητικά σχόλια για όσα ακούει. Πιστεύουμε ότι η απουσία ερωτήσεων και αντιρρήσεων στην επιχειρηματολογία του Δίκαιου Λόγου είναι σκόπιμη από τον Αριστοφάνη, ο οποίος πάντα νοσταλγούσε τους παλιούς καλούς καιρούς με τη σωστή παιδεία και τα αγνά ήθη των νέων, γι' αυτό και ήθελε να τα θυμίσει στους Αθηναίους χωρίς διακοπή και προβολή αντιρρήσεων. Ο Άδικος Λόγος στο Αντεπίρρημα θα ζητήσει διευκρινίσεις και θα προβάλει τις αντιρρήσεις του.

Στο Πνίγος και στο Αντίπνιγος γενικά δεν χρησιμοποιούνται ερωτήσεις ή χρησιμοποιούνται ελάχιστες. Εξαίρεση αποτελούν το Πνίγος των *Βατράχων* και το Αντίπνιγος του πρώτου Αγώνα των *Νεφελών*. Στο Πνίγος των *Βατράχων*, οι ερωτήσεις είναι περισσότερες από το Επίρρημα *(8 έναντι 6)* και είναι όλες παραθέματα. Στον

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πρώτο Αγώνα των *Νεφελών* η λογομαχία του Δίκαιου με τον Άδικο Λόγο κορυφώνεται στο τέλος του Αντεπιρρήματος και συνεχίζεται στο Αντίπνιγος, όπου σε 20 στίχους χρησιμοποιούνται 11 ερωτήσεις, έναντι 10 του Αντεπιρρήματος.

II. Απρόσκλητοι Επισκέπτες

Οι απρόσκλητοι επισκέπτες είναι πρόσωπα που έρχονται απρόσμενα το ένα μετά το άλλο και προσπαθούν να εκμεταλλευτούν μια κατάσταση που έχει δημιουργηθεί, διακόπτοντας τον πρωταγωνιστή από τις ασχολίες του. Είναι πρόσωπα ενοχλητικά και γι'αυτό τις περισσότερες φορές εκδιώκονται βίαια χωρίς να ικανοποιηθούν τα αιτήματά τους. Σκηνές με απρόσκλητους επισκέπτες συναντούμε στις ακόλουθες κωμωδίες: *Αχαρνείς, Νεφέλες, Σφήκες, Ειρήνη* και *Όρνιθες,* και *Πλούτο*, και πάντα στο δεύτερο μέρος, μετά την *Παράβαση*,[21] Τέτοιες σκηνές είναι συχνές και στο δεύτερο μέρος των κωμωδιών του Καραγκιόζη.[22]

Αυτά τα μέρη παρουσιάζουν υψηλό ποσοστό ερωτήσεων *(306/124* ποσοστό *24,67%)*, το υψηλότερο όχι μόνο από όλα τα άλλα διαλογικά, Πρόλογο, Αγώνα κλπ., αλλά και από το μέσο όρο του συνόλου των διαλογικών.[23]

Οι Απρόσκλητοι Επισκέπτες είναι η μόνη ενότητα των διαλογικών που παρουσιάζει σταθερή αντιστοιχία μεταξύ στίχων και ερωτήσεων. Αν βάλουμε τις κωμωδίες στη σειρά με βάση τους στίχους και τις ερωτήσεις θα διαπιστώσουμε ότι στους περισσότερους στίχους αντιστοιχούν περισσότερες ερωτήσεις και στους λιγότερους στίχους λιγότερες ερωτήσεις: *Πλούτος (80/385), Όρνιθες 70/290, Αχαρνείς 69/227, Ειρήνη 41/188, Νεφέλες 39/88* και *Σφήκες (7/62).*

Σχετικά με το ποσοστό των ερωτήσεων κάθε κωμωδίας, διαπιστώνουμε ότι υπάρχει απόκλιση από το μέσο όρο των Απρόσκλητων Επισκεπτών. Απόκλιση προς τα πάνω έχουν οι *Νεφέλες (44,32%)*, σχεδόν στο διπλάσιο του μέσου όρου, και οι *Αχαρνείς (30,39%)*. Τη μεγαλύτερη απόκλιση προς τα κάτω την έχουν οι *Σφήκες*

---

[21] Οι στίχοι με τους απρόσκλητους επισκέπτες: ***Αχ.*** *719-835, 860-928, 1018-36, 1047-68* · ***Νεφ.*** *1204-1302*· ***Σφ.*** *1388-1449*· ***Ειρ.*** *1053-1126, 1191-1304* · ***Όρν.*** *903-1057, 1335-1469*· ***Πλ.*** *823-1207.*

[22] Βλ. Κακριδής 1997, 292.

[23] Βλ. Πίνακα 3 .

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

(11,29%) και ακολουθούν ο *Πλούτος (20,78%)*, η *Ειρήνη (21,81%)* και οι *Όρνιθες (24,05%)*.

Σκηνές με ανακριτικό ή ελεγκτικό χαρακτήρα περιέχουν πολλές ερωτήσεις. Χαρακτηριστικό παράδειγμα οι *Νεφέλες*. Εδώ απρόσκλητοι επισκέπτες είναι οι δύο δανειστές του Στρεψιάδη, οι οποίοι φυσικά εκδιώκονται χωρίς να ικανοποιηθεί το αίτημά τους *(1204-1302)*. Ενώ η έκταση των σκηνών αυτών είναι μικρή *(88 στίχοι)*, χρησιμοποιούνται *39* ερωτήσεις *(44,32%)*, το μεγαλύτερο ποσοστό ερωτήσεων όχι μόνο από όλους τους Απρόσκλητους Επισκέπτες, αλλά και απ' όλα τα διαλογικά. Είναι αξιοσημείωτος ο τρόπος οργάνωσης των δύο σκηνών με τους δύο δανειστές. Στην αρχή της σκηνής με τον πρώτο δανειστή, οι ερωτήσεις γίνονται από *το Στρεψιάδη και είναι* αναγνωριστικές. Κάθε φορά που παίρνει το λόγο ο Στρεψιάδης κάνει ερώτηση. Προς το τέλος οι ερωτήσεις πυκνώνουν, γιατί εκεί ο Στρεψιάδης από τη μια ελέγχει τις γνώσεις του δανειστή με ερωτήσεις σοφιστικού χαρακτήρα, και από την άλλη ο δανειστής ρωτά το Στρεψιάδη αν θα του δώσει τα χρεωστούμενα. Οι ερωτήσεις είναι μοιρασμένες: 8 ο Στρεψιάδης, 9 ο πρώτος δανειστής (17/45 ποσοστό 37,78%).

Η σκηνή με τον δεύτερο δανειστή είναι διαφορετική και έχει πολύ περισσότερες ερωτήσεις σε σύγκριση με την προηγούμενη. Ακολουθείται εδώ η τεχνική της επιτάχυνσης του ρυθμού, η οποία εφαρμόζεται και σε άλλες σκηνές.[24] Στους *43* στίχους υπάρχουν *22* ερωτήσεις *(51,16%)*, από τις οποίες οι *16* είναι του Στρεψιάδη και οι υπόλοιπες *6* του δεύτερου δανειστή. *Ο Στρεψιάδης* στην αρχή κάνει τις γνωστές αναγνωριστικές ερωτήσεις στο δεύτερο δανειστή, προσποιούμενος, μάλιστα, πως δεν καταλαβαίνει τι του ζητά. Στη συνέχεια ελέγχει τις γνώσεις του, θέλοντας να του αποδείξει πως όσα του ζητά είναι παράλογα.

Παρόμοιες είναι και οι σκηνές στους *Αχαρνείς* και στους *Όρνιθες*. Στους *Αχαρνείς*, οι απρόσκλητοι επισκέπτες καταφθάνουν για να επωφεληθούν από την ειρήνη που έκλεισε *ο Δικαιόπολης* με τους Σπαρτιάτες. Πρώτοι έρχονται ο Μεγαρίτης *(719-835)* και ο Θηβαίος *(860-928)* για να πουλήσουν τα προϊόντα τους στην Αθήνα, τώρα που άνοιξαν οι αγορές. Εμπόδιο στη συναλλαγή που έχουν με το Δικαιόπολη είναι δύο συκοφάντες, οι οποίοι ξυλοφορτώνονται και εκδιώκονται. Αργότερα στο έργο, όταν ο Δικαιόπολης ετοιμάζει το τραπέζι για τη γιορτή, εμφανίζονται δύο άλλοι

[24] *Ό.π.* σημ. 20, σελ. 285-294.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

απρόσκλητοι για να ζητήσουν τη βοήθειά του. Ο ένας είναι κάποιος γεωργός *(1018-1036)* που έχασε τα βόδια του και ζητάει από τον Δικαιόπολη να του δώσει λίγη ειρήνη να στάξει στα μάτια του για να μπορέσει να τα βρει. Ο άλλος είναι ένας παράνυμφος *(1047-1068)* που προσφέρει στο Δικαιόπολη κρέατα, ως αντάλλαγμα για να μην πάει στον πόλεμο ο γαμπρός. Και οι δύο εκδιώκονται. Κοντά στον παράνυμφο υπάρχει και μια γυναίκα, απεσταλμένη της νύφης, που ζητάει από *το* Δικαιόπολη *να της* δώσει λίγη ειρήνη για να αλείψει το πέος του άντρα της πριν φύγει για τον πόλεμο. Ο Δικαιόπολης μόνον αυτής ικανοποιεί το αίτημα, γιατί δεν τη θεωρεί υπεύθυνη για τον πόλεμο. Τόσο εδώ όσο και στις υπόλοιπες σκηνές ο Δικαιόπολης διατυπώνει τι περισσότερες ερωτήσεις: από τις *69*, τις *44*. Τούτο είναι δικαιολογημένο, γιατί αυτός υποδέχεται τους επισκέπτες, τους ρωτά τι θέλουν και όταν χρειαστεί τους ανακρίνει, όπως συμβαίνει στη σκηνή με τον Μεγαρίτη *(719-835)*, η οποία είναι μεγαλύτερη σε έκταση και έχει υψηλότερο ποσοστό ερωτήσεων από τις άλλες *(45/117* ποσοστό *38,46%)*. Εδώ ο Δικαιόπολης ζητά από το Μεγαρίτη να του πει πώς περνά και τι προϊόντα έχει φέρει για πώληση και στη συνέχεια ανακρίνει τις κόρες του για να διαπιστώσει αν είναι πράγματι γουρουνάκια, όπως αυτός ισχυρίζεται.

Στους *Όρνιθες*, οι απρόσκλητοι επισκέπτες έρχονται σε δύο ομάδες. Στην πρώτη ομάδα *(903-1057)* έρχονται διάφοροι άνθρωποι - παράσιτα για να επωφεληθούν από τη θυσία του Πεισθέταιρου, την οποία και διακόπτουν. Αυτοί είναι ο Ποιητής, ο Χρησμολόγος, ο Μέτωνας, ο Επίτροπος, και ο Ψηφισματοπώλης. Εκτός από τους δύο πρώτους, οι υπόλοιποι παρουσιάζονται επώνυμα και σατιρίζονται προσωπικά. Όλοι εκδιώκονται με το γνωστό τρόπο, εκτός από τον Ποιητή που παίρνει αυτό που ζήτησε και φεύγει. Στη δεύτερη ομάδα *(1337-1469)* ανήκουν οι φαύλοι, ο Πατραλοίας, ο διθυραμβικός ποιητής Κινησίας και ο Συκοφάντης, που έρχονται για να ζητήσουν φτερά. Στον πρώτο ο Πεισθέταιρος δίνει φτερά και συμβουλές να γίνει σωστός πολίτης, στον δεύτερο αδειάζει ένα κοφίνι φτερά στο κεφάλι και τον διώχνει, τον τρίτο τον διώχνει δείχνοντάς του το μαστίγιο. Όπως στους Αχαρνείς ο Δικαιόπολης, έτσι και εδώ ο Πεισθέταιρος υποδέχεται τους επισκέπτες και χρησιμοποιεί ερωτήσεις για να τους ανακρίνει ή να τους χλευάσει: από τις *70* ερωτήσεις οι *51* είναι δικές του.[25]

[25] Το ίδιο συμβαίνει και στις *Νεφέλες* (από τις *39* οι *27* είναι του Στρεψιάδη) και στην *Ειρήνη* (από τις *41* οι *22* είναι του *Τρυγαίου*). Στους *Σφήκες* και στον *Πλούτο* τα πρόσωπα που υποδέχονται τους επισκέπτες είναι δύο και τα δυο μαζί έχουν τις περισσότερες ερωτήσεις: στους *Σφήκες* ο Φιλοκλέων και ο

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Δικαιολογημένη, από την άλλη μεριά, η σχεδόν απουσία ερωτήσεων στο λόγο του Κινησία, αφού ένα μεγάλο μέρος του καλύπτεται από απαγγελία δικών του στίχων.

Αντίθετα, σκηνές που δεν έχουν ανακριτικό χαρακτήρα, αλλά καλύπτονται σε μεγάλο μέρος τους από αφηγήσεις ιστοριών ή παραμυθιών, περιέχουν λίγες ερωτήσεις. Χαρακτηριστικό παράδειγμα οι *Σφήκες (1388-1449)*, που έχουν τους λιγότερους στίχους και τις λιγότερες ερωτήσεις. Οι *απρόσκλητοι επισκέπτες* είναι μια γυναίκα κι ένας άντρας, που έρχονται αγριεμένοι επειδή ο Φιλοκλέων τους είχε επιτεθεί καθώς επέστρεφε σπίτι του μεθυσμένος. Η γυναίκα *(1388-1415)* τον κατηγορεί ότι την χτύπησε και της σκόρπισε τα ψωμιά που κρατούσε. Εκείνος την ειρωνεύεται λέγοντάς της ένα παραμύθι από τον Αίσωπο και την ιστορία με το Λάσο και το Σιμωνίδη. Στο τέλος, η γυναίκα φεύγει απειλώντας τον ότι θα του κάνει μήνυση στην αγορανομία. Στους *28* στίχους υπάρχουν *3* ερωτήσεις, μία του Βδελυκλέωνα και δύο της γυναίκας. Με τον ίδιο τρόπο αντιμετωπίζει και τον άντρα *(1416-1449)* που τον κατηγορεί ότι τον χτύπησε: του διηγείται μια ιστορία για ένα Συβαρίτη και μια Συβαρίτισσα. Στο τέλος επεμβαίνει ο Βδελυκλέων και τον παίρνει μέσα στο σπίτι για να τον γλιτώσει. Στους *34* στίχους υπάρχουν *4* ερωτήσεις, που τις μοιράζονται εξίσου ο Βδελυκλέων και ο Φιλοκλέων.

IV. Διάφορα

Η τελευταία κατηγορία των διαλογικών περιλαμβάνει όλα τα υπόλοιπα μέρη κάθε κωμωδίας.[26] Πρόκειται για μια μεγάλη ενότητα που πλησιάζει σε έκταση το μισό των συνολικών στίχων όλων των κωμωδιών *(6.364/15.289)*.[27]

Βδελυκλέων κάνουν τις 5 από τις 7 ερωτήσεις· *στον Πλούτο ο* Καρίων και ο Χρεμύλος κάνουν τις 44 από τις 80 ερωτήσεις.

[26] Βλ. πίνακα 5.

[27] Από κάθε κωμωδία κατατάσσονται οι ακόλουθες ενότητες: ***Αχ.*** *237-62, 305-34, 347-57, 366-84, 393-489, 496-565, 572-625, 952-970, 1000-1007, 1069-1142, 1174-1234* · ***Ιππ.*** *255-302, 461-497, 611-15, 624-82, 691-755, 942-72, 997-1110, 1151-1263, 1316-1408*·***Νεφ.*** *263-74, 291-98, 314-63, 364-456, 478-509, 627-99, 707-803, 814-888, 889-948, 1105-1113, 1131-53, 1171-1205, 1321-44, 1452-1510* · ***Σφ.*** *248-57, 348-64, 382-403, 415-60, 473-525, 749-862, 891-1008, 1122-1264, 1292-1387, 1474-1515* · ***Ειρ.*** *309-45, 361-84, 400-58, 473-485, 500-11, 520-81, 603-728, 819-55, 868-909, 922-938, 956-1022, 1039-1052, 1305-32*· ***Όρν.*** *222-26, 263-326, 339-42, 354-450, 639-75, 801-50, 859-94, 1118-87, 1199-1261, 1269-1312, 1494-1552, 1565-1693, 1706-19, 1743-47*·***Λυσ.*** *350-86, 387-475, 608-13, 706-80, 797-804, 821-1042, 1072-1188, 1216-1246, 1273-78* · ***Θεσμ.*** *381-432, 443-58, 466-519, 531-654, 687-*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

Τα διάφορα αυτά μέρη, που όπως είπαμε καλύπτουν *6.364* στίχους, περιέχουν *1342* ερωτήσεις, πάνω από το μισό του συνολικού αριθμού ερωτήσεων *(2.614)* όλων των κωμωδιών. Με βάση το ποσοστό των ερωτήσεων *(21,08%)*, κατατάσσονται στην προτελευταία θέση, *5,82* μονάδες πάνω από τον Αγώνα που βρίσκεται στην τελευταία *(15,26%)*. Σε σύγκριση με το γενικό μέσο όρο των διαλογικών υστερούν ελάχιστα: *(21,02%* έναντι *21,14%*.

Αναλογία μεταξύ στίχων και ερωτήσεων υπάρχει μόνο στους *Όρνιθες*, που έχουν τους περισσότερους στίχους και τις περισσότερες ερωτήσεις *(187/677)*. Στις υπόλοιπες δεν υπάρχει: *Σφήκες 122/661, Νεφέλες 161/650, Εκκλησιάζουσες 148/610, Βάτραχοι 123/609, Θεσμοφοριάζουσες 146/592, Λυσιστράτη 136/591, Ιππείς 84/565, Ειρήνη 73/538, Αχαρνείς 79/469, Πλούτος 83/402.*

Όλες οι κωμωδίες παρουσιάζουν απόκλιση από το μέσο όρο *(21,08%)*. Τη μεγαλύτερη απόκλιση προς τα πάνω την έχουν οι *Όρνιθες (27,62%)* και ακολουθούν οι οι *Νεφέλες (24,76%)*, οι *Θεσμοφοριάζουσες (24,66%)*, οι *Εκκλησιάζουσες (24,66%)*, και η *Λυσιστράτη (23,01%)*. Τη μεγαλύτερη απόκλιση προς τα κάτω την έχει η *Ειρήνη (13,57%)* και ακολουθούν οι *Ιππείς (14,87%)*, οι *Αχαρνείς (16,84%)*, οι *Σφήκες (18,45%)*, οι *Βάτραχοι (20,19%)* και ο *Πλούτος (20,65%)*.

Οι *Όρνιθες*, όπως είπαμε, έχουν το υψηλότερο ποσοστό από τις άλλες κωμωδίες. Τούτο συμβαίνει γιατί στις ενότητες που συζητούμε εδώ συμμετέχουν πολλά πρόσωπα, τα οποία λόγω της συμπεριφοράς τους συγκρούονται με τον Πεισθέταιρο που τα υποδέχεται. Οι διάλογοι που αναπτύσσονται μεταξύ τους είναι έντονοι και, όπως είναι φυσικό, στηρίζονται σε ερωτήσεις. Χαρακτηριστικό παράδειγμα η σκηνή με την Ίριδα *(1199-1261)*. Η Ίριδα εισέρχεται στη Νεφελοκοκκυγία χωρίς να περάσει από έλεγχο και, μόλις γίνεται αντιληπτή από τον Πεισθέταιρο, υποβάλλεται σε ανάκριση με τις γνωστές ερωτήσεις. Αξιοσημείωτο είναι ότι η Ίριδα δεν αρκείται σε απαντήσεις, αλλά προβάλλει τις αντιρρήσεις της με ερωτήσεις. Η σκηνή αυτή παρουσιάζει πολύ υψηλό ποσοστό ερωτήσεων: σε *63* στίχους υπάρχουν *34* ερωτήσεις *(53,97%)*, *25* του *Πεισθέταιρου* και *9* της *Ίριδας*. Παρόμοιες είναι οι σκηνές με τον Προμηθέα *(1494-1552)*, με την αντιπροσωπεία των θεών *(1565-*

---

*706, 726-84, 846-946, 1001-14, 1056-1135, 1160-1231·**Βάτρ.** 337-39, 460-533, 549-88, 605-73, 738-813, 830-74, 885-94, 1119-1250, 1261-63, 1278-83, 1296-1308, 1364-69, 1378-1481, 1500-27·**Εκκλ.** 311-477, 504-70, 709-892, 924-937, 976-1153 · **Πλ.** 253-89, 322-486, 619-636, 641-822.*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

1693), με τους αγγελιαφόρους *(118-1187)*, με τον Ιερέα (*859-894)* και με τον Κήρυκα *(1269-1312)*, αν και οι δύο τελευταίες έχουν χαμηλό ποσοστό. Να επισημάνουμε ότι στη σκηνή με την αντιπροσωπεία των θεών υπάρχει συσσώρευση οκτώ ερωτήσεων, με τις οποίες ο Ποσειδώνας σχολιάζει την αμφίεση του Τριβαλλού *(1567-74)*.

Ιδιαίτερη αναφορά πρέπει να κάνουμε σε μια σκηνή *(263-326)* από την Πάροδο των *Ορνίθων* τη στιγμή που εμφανίζεται ο χορός των πουλιών. Εδώ οι ερωτήσεις δεν είναι ανακριτικές, αλλά αναγνωριστικές. Σε *64* στίχους υπάρχουν *33* ερωτήσεις *(51,56%)* μοιρασμένες ως εξής: Ευελπίδης 15/23, Πεισθέταιρος 8/16, Χορός 10/6, Έποπας 0/20. Εκτός από τον Έποπα, που περιορίζεται σε απαντήσεις μόνο, όλοι οι άλλοι έχουν υψηλό ποσοστό ερωτήσεων. Όλοι οι στίχοι του Χορού είναι ερωτήσεις, ένας μάλιστα περιέχει δύο και ένας άλλος τρεις. Με αυτές ζητούν να μάθουν από τον Έποπα γιατί τους κάλεσε και δείχνουν την έκπληξή τους και την ταραχή τους, όταν τους αναφέρει την άφιξη των δύο ξένων. Ο Ευελπίδης και ο Πεισθέταιρος απευθύνουν ερωτήσεις στον Έποπα και του ζητούν να τους κατονομάσει κάθε πουλί που μπαίνει στην ορχήστρα: ένας ωραίος τρόπος για να πληροφορηθούν οι θεατές την άφιξη του Χορού.

Η *Ειρήνη*, αντίθετα, είναι διαφορετική και γι' αυτό έχει το χαμηλότερο ποσοστό από όλες τις κωμωδίες. Δεν έχει πολλά πρόσωπα και δεν παρουσιάζει ποικιλία στην πλοκή, όπως οι *Όρνιθες*. Δεν υπάρχουν πρόσωπα που έρχονται και ανακρίνονται από τον πρωταγωνιστή, ούτε έντονος διάλογος που να στηρίζεται σε ερωτήσεις. Στους διαλόγους ο πρωταγωνιστής Τρυγαίος συνομιλεί με τρία πρόσωπα μόνο: τον Ερμή, τον υπηρέτη του και το Χορό. Από τις πέντε σκηνές, όπου ο Τρυγαίος συνομιλεί με τον υπηρέτη του, οι τρεις έχουν ποσοστό ερωτήσεων πάνω από το μέσο όρο. Η πρώτη είναι οι στίχοι *922-938*, όπου συζητούν τι ζώο θα θυσιάσουν στην Ειρήνη: ο ένας προτείνει κι άλλος απορρίπτει *(10/17* ποσοστό *58,82%)*. Η δεύτερη είναι οι στίχοι *819-855*, όπου ο υπηρέτης ρωτά τον Τρυγαίο τι είδε στον ουρανό που πήγε. Οι ερωτήσεις είναι ενημερωτικές και ορισμένες απαντήσεις προκαλούν γέλιο *(11/37* ποσοστό *29,73%)*. Η τρίτη είναι μια μικρή σκηνή *(1039-1052)* όπου οι δυο τους, καθώς βλέπουν να πλησιάζει ο χρησμολόγος Ιεροκλής, αναρωτιούνται ποιος είναι *(4/14* ποσοστό *28,57%)*. Από τις έξι σκηνές όπου ο Τρυγαίος συνομιλεί με τον Ερμή, μία μόνο έχει ποσοστό πάνω από το μέσο όρο *(361-384)*. Είναι ένας έντονος διάλογος – ο μόνος –

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

που γίνεται όταν φτάνει ο Τρυγαίος στον ουρανό και επιχειρεί να ελευθερώσει την *Ειρήνη (6/24* ποσοστό *25%)*. Όλες οι υπόλοιπες ενότητες έχουν ποσοστό πολύ κάτω του μέσου όρου: στους *446* στίχους τους υπάρχουν *42* ερωτήσεις *(ποσοστό 9,42%)*.

Συμπερασματικά, θα λέγαμε ότι η δομή και το περιεχόμενο καθορίζουν σε μεγάλο βαθμό τον αριθμό των ερωτήσεων. Στους *Όρνιθες* τα πολλά πρόσωπα και οι έντονοι διάλογοι ευνοούν τις ερωτήσεις. Οι έντονοι διάλογοι, άλλωστε, προκαλούνται από το ίδιο το θέμα της κωμωδίας. Η ίδρυση μιας πόλης δημιουργεί αναταράξεις και ανακατατάξεις στα καθεστώτα που επικρατούν. Έτσι, άλλοι διαμαρτύρονται γιατί θίγονται τα συμφέροντά τους και άλλοι κοιτάζουν πώς θα επωφεληθούν από τη νέα κατάσταση. Στην *Ειρήνη*, αντίθετα, τα πρόσωπα είναι λίγα και οι διάλογοι που αναπτύσσονται είναι ήπιοι και διεξάγονται σε χαρούμενη ατμόσφαιρα: η *Ειρήνη* έχει επιστρέψει στη θέση της και όλοι είναι ευχαριστημένοι.

Εκτός από τις σκηνές των *Ορνίθων* που περιγράψαμε παραπάνω, εντοπίσαμε και μερικές άλλες που ξεχωρίζουν για το υψηλό ποσοστό ερωτήσεων, το οποίο φτάνει περίπου στο διπλάσιο του μέσου όρου. Η πρώτη είναι στους *Αχαρνείς (572-625)*, όπου σε *53* στίχους χρησιμοποιούνται *22* ερωτήσεις *(40,74)*. Η σκηνή είναι ένας διάλογος μεταξύ του ειρηνοποιού Δικαιόπολη και του πολεμοχαρούς Λάμαχου. Η μεταξύ τους αντίθεση δημιουργεί μια έντονη συζήτηση, που φυσικό είναι να στηρίζεται σε ερωτήσεις.

Η δεύτερη είναι ο Προαγώνας *(350-86)* της *Λυσιστράτης*, όπου λογομαχούν τα δύο ημιχόρια. Μετά από μια ανταλλαγή ύβρεων και απειλών που αυξάνονται προοδευτικά, οι γυναίκες αδειάζουν τους κουβάδες με το νερό πάνω στους άνδρες και σβήνουν τους δαυλούς τους. Εδώ οι ερωτήσεις είναι απειλητικές και εκφράζουν τα έντονα συναισθήματα από τα οποία διακατέχονται και οι δύο. Στους *37* στίχους χρησιμοποιούνται *17* ερωτήσεις *(45,96%)*.

Η τρίτη είναι από τον *Πλούτο (322-486)* όπου σε *165* στίχους χρησιμοποιούνται *59* ερωτήσεις *(35,76)*. Είναι μια σκηνή με έντονους διαλόγους μεταξύ Βλεψίδημου και Χρεμύλου και Πενίας και Χρεμύλου. Ο Βλεψίδημος βομβαρδίζει με ερωτήσεις το Χρεμύλο όταν μαθαίνει ότι αυτός έχει στο σπίτι του τον Πλούτο. Στη συνέχεια έρχεται

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

η Πενία και επιτίθεται στο Χρεμύλο, όταν αυτός λέει ότι ο Πλούτος θα ξαναβρεί το φως του.

Σε αντίθεση με τις παραπάνω ενότητες, υπάρχουν κι άλλες που δεν έχουν καθόλου ερωτήσεις ή έχουν λίγες σε σχέση με τους στίχους που καλύπτουν. Δεν έχουν καθόλου ερωτήσεις ορισμένες ενότητες από τις Εξόδους τεσσάρων κωμωδιών *(Ειρήνη, Όρνιθες, Λυσιστράτη* και *Βάτραχοι).*[28] Στις κωμωδίες αυτές η υπόθεση του έργου έχει ολοκληρωθεί νωρίτερα και στην Έξοδο επικρατεί χαρμόσυνη ατμόσφαιρα και ο Χορός αποχωρεί τραγουδώντας και χορεύοντας. Οι ερωτήσεις δεν είναι απαραίτητες. Και ένα τμήμα από την Πάροδο των *Ιππέων (255-302)*, όπου ο Παφλαγόνας λογομαχεί με τον Αγοράκριτο, ενώπιον του Χορού, δεν έχει καθόλου ερωτήσεις. Στο τμήμα αυτό επικρατεί ένας ιδιόμορφος διάλογος, ο οποίος περιέχει μόνο απειλές και όχι ερωτήσεις, όπως θα περιμέναμε.

Οι ενότητες με πολύ χαμηλό ποσοστό ερωτήσεων, χαμηλότερο ακόμη και από της *Ειρήνης (13,57%)*, χωρίζονται σε δύο ομάδες. Στην πρώτη ομάδα ανήκουν όσες περιέχουν διάλογο, στον οποίο τα πρόσωπα που συμμετέχουν εκτοξεύουν απειλές το ένα στο άλλο. Μια τέτοια σκηνή υπάρχει στους *Βάτραχους (549-88)*, η οποία έχει και το χαμηλότερο ποσοστό *(2/40)*. Πρόκειται για τη σκηνή στον Άδη, όπου μια ξενοδόχος βλέπει το Διόνυσο με λεοντή και, παίρνοντάς τον για τον Ηρακλή, θέλει να τον τιμωρήσει, γιατί της είχε φάει όλα τα ψωμιά μια άλλη φορά που είχε έλθει. Επειδή όμως δεν μπορεί μόνη της να το κάνει, πάει να φωνάξει για βοήθεια τον Κλέωνα. Στο μεταξύ ο Διόνυσος ζητά από τον Ξανθία να αλλάξουν πάλι τα ρούχα τους κι εκείνος αντιδρά. Στους *40* στίχους χρησιμοποιούνται δύο μόνο ερωτήσεις *(5%)*, μία μεταβατική της ξενοδόχας και μία ρητορική του Ξανθία. Η σκηνή αυτή έχει πολλές ομοιότητες με τη σκηνή των *Ιππέων* που περιγράψαμε παραπάνω. Και οι δύο περιέχουν αμοιβαίες απειλές.

Στη δεύτερη ομάδα ανήκουν ενότητες που περιέχουν εκτενείς αγορεύσεις. Μια τέτοια ενότητα συναντούμε στις *Θεσμοφοριάζουσες (381-432)*, όπου μια γυναίκα αγορεύει στα Θεσμοφόρια εναντίον του Ευριπίδη. Επειδή ο λόγος της είναι ρητορικός, σε *52* στίχους χρησιμοποιούνται τρεις μόνο ερωτήσεις *(5,77%)*, δύο ρητορικές και μια παράθεμα. Μια εκτενέστερη παρόμοια ενότητα υπάρχει και στον *Πλούτο (641-822).*

---

[28] *Ειρ. 1305-32 · Όρν. 1706-19, 1743-47, 1755-65 · Λυσ.1273-78 · Βάτρ. 1500-27.*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Εδώ ένα μεγάλο μέρος καλύπτει η διήγηση του Καρίωνα για το πώς ο Πλούτος ξαναβρήκε το φως του. Η διήγησή του διακόπτεται από τις ερωτήσεις των γυναικών που ζητούν διευκρινίσεις ή κάνουν αστεία σχόλια. Στους *182* στίχους υπάρχουν μόνο *15* ερωτήσεις *(8,24%)*.

Παρατηρώντας τον πίνακα των διαλογικών *(πίν. 3)* διαπιστώνουμε ότι, εκτός από τις δύο μεγαλύτερες σε έκταση κωμωδίες *(Όρνιθες 346/1329, Νεφέλες 303/1224)*, σε όλες τις άλλες δεν υπάρχει αντιστοιχία στίχων και ερωτήσεων: *Πλούτος 231/1171, Σφήκες 181/1113, Βάτραχοι 248/1109, Ιππείς 175/1097, Ειρήνη 175/1026, Εκκλησιάζουσες 214/1020, Λυσιστράτη 213/954, Αχαρνείς 186/899, Θεσμοφοριάζουσες 228/886*. Οι *Ιππείς* και η *Ειρήνη* έχουν τον ίδιο αριθμό ερωτήσεων.

Διαπιστώνουμε επίσης ότι πέντε κωμωδίες υπερβαίνουν το μέσο όρο και οι υπόλοιπες έξι υστερούν. Τον υπερβαίνουν οι *Όρνιθες (26,29%)*, οι *Θεσμοφοριάζουσες (25,73%)*, οι *Νεφέλες (24,75%)*, οι *Βάτραχοι (22,36%)* και η *Λυσιτράτη (22,33%)*. Υστερούν οι *Ιππείς (15,97%)*, οι *Σφήκες (16,26%)*, η *Ειρήνη (17,06%)*, ο *Πλούτος (19,73%)*, οι *Αχαρνείς (20,68%)* και οι *Εκκλησιάζουσες (20,98%)*.

Συμπερασματικά θα λέγαμε ότι στα διαλογικά δεν υπάρχουν θεαματικές αποκλίσεις μεταξύ των κωμωδιών, οι οποίες χρήζουν ιδιαίτερης μνείας και αιτιολόγησης. Αν όμως μελετήσουμε όλους τους πίνακες μαζί, θα διαπιστώσουμε ότι οι κωμωδίες που παρουσιάζουν τη μεγαλύτερη απόκλιση, είτε προς τα πάνω είτε προς τα κάτω, είναι ίδιες στα διαλογικά και στην τελική κατάταξη. Στα διαλογικά τη μεγαλύτερη προς τα πάνω απόκλιση παρουσιάζουν με τη σειρά οι *Όρνιθες*, οι *Θεσμοφοριάζουσες* και οι *Νεφέλες*· στην τελική κατάταξη η σειρά αλλάζει: *Νεφέλες, Όρνιθες, Θεσμοφοριάζουσες*. Τη μεγαλύτερη προς τα κάτω απόκλιση παρουσιάζουν με την ίδια σειρά και στους δύο πίνακες οι *Ιππείς*, οι *Σφήκες* και η *Ειρήνη*. Πιστεύουμε ότι αυτό οφείλεται στη δομή και το περιεχόμενο των διαλογικών μερών *(πίν. 3)*, τα οποία, λόγω της έκτασής τους και των ερωτήσεων που περιέχουν, καθορίζουν και την τελική κατάταξη *(πίν. 6)*. Θα μελετήσουμε στη συνέχεια τα μέρη αυτά, αρχίζοντας από τις κωμωδίες με τη μεγαλύτερη απόκλιση.

Οι *Όρνιθες* υστερούν από το μέσο όρο και στα τραγουδιστικά και στα απαγγελλόμενα: στα τραγουδιστικά βρίσκονται στην τελευταία θέση *(0,94%)*, στα απαγγελλόμενα στην τρίτη από το τέλος *(1,69%)*. Από τα διαλογικά, στους Προλόγους

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

έχουν το υψηλότερο ποσοστό από όλες τις κωμωδίες *(32,69%)*, στους Αγώνες και στους Απρόσκλητους Επισκέπτες υστερούν από τους αντίστοιχους μέσους όρους και στα *διάφορα*, όπως είπαμε, έχουν το υψηλότερο ποσοστό. Τα διάφορα διαλογικά με τη μεγάλη τους έκταση και τις πολλές ερωτήσεις δίνουν στους *Όρνιθες* το προβάδισμα, όπως εξηγήσαμε παραπάνω.

Οι *Νεφέλες* στα τραγουδιστικά υστερούν από τον αντίστοιχο μέσο όρο *(1,63% έναντι 3,70%)*, ενώ στα απαγγελλόμενα δεν έχουν καμιά ερώτηση. Από τα διαλογικά, ως προς τους Προλόγους κατατάσσονται στην τέταρτη θέση *(23,66%)*, στους Αγώνες στην τρίτη *(18,38%)*, στους Απρόσκλητους Επισκέπτες στην πρώτη *(44,32%)* και στα *διάφορα* στη δεύτερη *(24,76%)*. Για τον Πρόλογο, τον Αγώνα και ιδιαίτερα για τους Απρόσκλητους Επισκέπτες, μιλήσαμε παραπάνω. Θα σχολιάσουμε στη συνέχεια τα διάφορα διαλογικά που καλύπτουν ένα μεγάλο μέρος της κωμωδίας.

Για τις *Νεφέλες* ισχύει αυτό που έχουμε επισημάνει και αλλού. Σκηνές με ανακριτικό - ελεγκτικό - και ενημερωτικό χαρακτήρα περιέχουν, λόγω της φύσης τους, πολλές ερωτήσεις. Αν εξαιρέσουμε τη σκηνή *263-274* της Παρόδου που δεν έχει ερώτηση, τις σκηνές με μονολόγους *(1131-1145, 1475-1492)* και τον Προαγώνα *(889-948)* που περιέχει βρισιές και απειλές, όλες οι άλλες παρουσιάζουν τέτοιο χαρακτήρα. Χαρακτηριστικό παράδειγμα σκηνής με ανακριτικό – ελεγκτικό χαρακτήρα είναι οι στίχοι *627-699*, όπου ο Σωκράτης προσπαθεί να διδάξει το Στρεψιάδη: σε *73* στίχους χρησιμοποιούνται *29* ερωτήσεις *(39,73%)*. Ο Στρεψιάδης, εκτός από άστοχες και άσχετες απαντήσεις που δίνει στις ερωτήσεις του Σωκράτη, διατυπώνει και απορίες με ερωτήσεις, οι οποίες μάλιστα είναι περισσότερες από του Σωκράτη *(16 έναντι 13)*. Η διδασκαλία συνεχίζεται και στην επόμενη σκηνή *(707-803)*, η οποία χωρίζεται από την προηγούμενη με ένα τραγούδι του Χορού. Στους *97* στίχους χρησιμοποιούνται *34* ερωτήσεις *(35,05%)*.[29]

Ενημερωτικό χαρακτήρα έχει η σκηνή *344-363*, όπου παρουσιάζονται οι *Νεφέλες* και ο Στρεψιάδης ζητά από το Σωκράτη να του τις περιγράψει. Στους *50* στίχους χρησιμοποιούνται *11* ερωτήσεις. Αναγνωριστικό συνάμα και ελεγκτικό χαρακτήρα έχει η συνέχεια της σκηνής *(364-456)*, όπου ο Στρεψιάδης εξακολουθεί να ρωτά το Σωκράτη κι εκείνος όχι μόνο απαντά, αλλά και αρχίζει να ελέγχει τις γνώσεις

---

[29] Πβ. *478-509 και 814-88.*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

του Στρεψιάδη γύρω από τα μετεωρολογικά φαινόμενα. Στους *93* στίχους υπάρχουν *18* ερωτήσεις (Σωκράτης 10, Στρεψιάδης 8).

Οι *Θεσμοφοριάζουσες* στα τραγουδιστικά υστερούν από τον αντίστοιχο μέσο όρο *(2,18%* έναντι *3,70%)* και στα απαγγελλόμενα τον υπερβαίνουν πολύ λίγο *(2,58%* έναντι *2,11%)*. Από τα διαλογικά, ως προς τους Προλόγους και τα *διάφορα* βρίσκονται στην τρίτη θέση *(27,89%* και *24,66%* αντίστοιχα). Αγώνας και Απρόσκλητοι Επισκέπτες δεν υπάρχουν. Σχολιάζουμε στη συνέχεια τα διάφορα διαλογικά, αφού για τον Πρόλογο έχουμε μιλήσει αναλυτικά παραπάνω.

Για τις *Θεσμοφοριάζουσες* ισχύει ό,τι είπαμε για τις *Νεφέλες*. Και εδώ υπάρχουν οι ενημερωτικές και οι ανακριτικές σκηνές με υψηλό ποσοστό ερωτήσεων. Υπάρχουν επίσης και σκηνές με εκτενείς αγορεύσεις, οι οποίες έχουν χαμηλό ποσοστό: της γυναίκας που αγορεύει εναντίον του Ευριπίδη στα Θεσμοφόρια *(381-432)*[30] και του Μνησίλοχου που υπερασπίζεται τον Ευριπίδη *(466-519)*. Ανακριτική είναι η σκηνή των στίχων *531-706*, όπου ο Κλεισθένης ανακρίνει το Μνησίλοχο: σε *124* στίχους υπάρχουν *35* ερωτήσεις (ποσοστό *28,22%)*. Αναγνωριστικές και μάλιστα παρατραγικές ερωτήσεις περιέχει η σκηνή των στίχων *846-946*, όπου ο Μνησίλοχος παίζει την Ελένη και *ο Ευριπίδης* το Μενέλαο. Ο Ευριπίδης, όπως και στην ομώνυμη τραγωδία του, ζητά πληροφορίες για το πού βρίσκεται και ποιος είναι ο συνομιλητής του.

Εκτός από τις σκηνές αυτές, οι *Θεσμοφοριάζουσες* έχουν και μια ιδιόμορφη σκηνή *(1056-1135)*, όπου ο Ευριπίδης εμφανίζεται ως ηχώ και επαναλαμβάνει τις ερωτήσεις του Μνησίλοχου και του τοξότη φύλακα. Η σκηνή αυτή έχει το υψηλότερο ποσοστό ερωτήσεων από όλες : σε *80* στίχους υπάρχουν *30* ερωτήσεις *(37,5%)*.

Οι *Ιππείς*, οι *Σφήκες* και η *Ειρήνη* έχουν το χαμηλότερο ποσοστό ερωτήσεων· και μάλιστα, όπως ήδη αναφέραμε, με την ίδια σειρά στα διαλογικά και στην τελική κατάταξη. Είναι, άραγε, συμπτωματικό ότι η σειρά αυτή είναι και χρονολογική; Πρόκειται για ένα ερώτημα το οποίο δεν μπορεί να απαντηθεί.

Οι *Ιππείς*, όπως είπαμε, παρουσιάζουν το χαμηλότερο ποσοστό στα διαλογικά και την τελική κατάταξη· στα τραγουδιστικά βρίσκονται στην τρίτη θέση από το τέλος *(1,02%)* και μόνο στα απαγγελλόμενα έχουν υψηλό ποσοστό ερωτήσεων: βρίσκονται

[30] Βλ. παραπάνω.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

στη δεύτερη θέση *(3,45%)*. Παρατηρώντας τον πίνακα *3* διαπιστώνουμε ότι οι *Ιππείς* στον Πρόλογο υπερβαίνουν όχι μόνο το μέσο όρο των Προλόγων *(25,20%* έναντι *22,54%)*, αλλά και το μέσο όρο όλων των διαλογικών *(21,14%)*. Στον Αγώνα, όμως, υστερούν αρκετά από τον αντίστοιχο μέσο όρο *(10,17%)*. Στις άλλες σκηνές, όπου λογικά θα έπρεπε να υπάρχουν πολλές ερωτήσεις, οι *Ιππείς* υστερούν όχι μόνο από το μέσο όρο των *διαφόρων* διαλογικών *(14,87%* έναντι *21,08%)*, αλλά και από το γενικό μέσο όρο των διαλογικών *(21,14%)*. Η δομή και το περιεχόμενο των ενοτήτων που υπάγονται στα *διάφορα* καθορίζουν και το ποσοστό των ερωτήσεων. Πρόκειται άλλωστε για *565* στίχους, που καλύπτουν πάνω από το μισό των διαλογικών. Τις ενότητες αυτές σχολιάζουμε στη συνέχεια.

Από τις *9* ενότητες των *Ιππέων*, μόνο μία έχει ποσοστό πάνω από το μέσο όρο· πρόκειται για τους στίχους *1316-1408*, οι οποίοι θεωρούνται ότι αποτελούν την Έξοδο.[31] Όλες οι άλλες ενότητες έχουν μικρό ποσοστό ερωτήσεων. Τέσσερις από αυτές είναι διάλογοι, στους οποίους ο Παφλαγόνας και ο Αγοράκριτος ξεστομίζουν αμοιβαίες απειλές.[32] Μία εκ των τεσσάρων *(205-302)* δεν έχει καμιά ερώτηση.[33] Σε τέτοιους διαλόγους, όπως έχουμε διαπιστώσει και αλλού,[34] ο Αριστοφάνης δε χρησιμοποιεί καθόλου ερωτήσεις ή χρησιμοποιεί λίγες. Μια άλλη *(624-820)* καλύπτεται ολόκληρη από το μονόλογο του Αγοράκριτου, ο οποίος διηγείται πώς κατάφερε να νικήσει τον Παφλαγόνα στον αγώνα που έδωσε στη Βουλή. Στους μονόλογους, όπως είναι φυσικό, δε χρησιμοποιούνται ερωτήσεις. Εδώ στους *59* στίχους υπάρχει μία μόνο ερώτηση - παράθεμα.

Οι *Σφήκες* μόνο στα *τραγουδιστικά* έχουν ποσοστό που υπερβαίνει το μέσο όρο *(5,88%* έναντι *3,70%)*. Στα υπόλοιπα υστερούν. Σε όλα τα διαλογικά υστερούν από το το μέσο όρο: στους Προλόγους είναι τρίτοι από το τέλος *(18,66%)*, στους Αγώνες και στους Απρόσκλητους Επισκέπτες τελευταίοι *(6,21%* και *11,29%* αντίστοιχα*)* και στα *διάφορα* τέταρτοι από το τέλος *(18,45%)*. Για τον Πρόλογο, τον Αγώνα και τους Απρόσκλητους Επισκέπτες μιλήσαμε παραπάνω. Απομένει να σχολιάσουμε τα διάφορα διαλογικά που έχουν και τους περισσότερους στίχους.

---

[31] Υπάρχει υποψία ότι η κανονική έξοδος έχει χαθεί. Βλ. Dover 1978, 137· Σπυρόπουλος 1987, 45.
[32] Οι ενότητες αυτές με τα ποσοστά τους είναι: *255-302 (0/48), 461-97 (3/37), 691-755, 1151-1263.*
[33] Βλ. σ. 210.
[34] Βλ. σ. 20 και 21.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Από τις *10* ενότητες μόνο τρεις έχουν ποσοστό που υπερβαίνει τό μέσο όρο *(36* ερωτήσεις σε *153* στίχους από τους *661).*[35] Όλες οι υπόλοιπες υστερούν *(86* ερωτήσεις σε *508* στίχους, ποσοστό *16,93%).* Οι σκηνές αυτές έχουν λίγες ερωτήσεις γιατί περιέχουν μονολόγους – αγορεύσεις και ήπιους διαλόγους. Δύο μονολόγους περιέχει η σκηνή των στίχων *1292-1387.* Ο πρώτος είναι του υπηρέτη *(1299-1325)* και αναφέρεται στη συμπεριφορά του Φιλοκλέωνα στο συμπόσιο, όπου μέθυσε και τσακώθηκε με όλους. Στους *26* στίχους του χρησιμοποιούνται *2* μόνο ερωτήσεις. Ο δεύτερος είναι του Φιλοκλέωνα *(1335-1363)*, ο οποίος επιστρέφει μεθυσμένος και μιλάει στην αυλητρίδα που φέρνει μαζί του. Στους *28* στίχους χρησιμοποιούνται τρεις ερωτήσεις. Ήπιο διάλογο περιέχει η σκηνή των στίχων *1122-1164*, όπου ο Βδελυκλέων προσπαθεί να εκπαιδεύσει τον πατέρα του πώς να συμπεριφέρεται στα συμπόσια. Ο Φιλοκλέων, όπως ο Στρεψιάδης στις *Νεφέλες*, στην αρχή φέρνει αντιρρήσεις, αλλά στο τέλος υπακούει. Από το στίχο *1230* ως το *1264*, όπου του μαθαίνει συμποσιακά τραγούδια, υπάρχει μία μόνο ερώτηση. Παρόμοιες είναι και οι υπόλοιπες ενότητες.

Η *Ειρήνη*,τέλος, υπερβαίνει το μέσο όρο και στα τραγουδιστικά *(6,64%* έναντι *3,70%)* και στις απαγγελίες *(3,26%* έναντι *2,11%).* Σε όλα τα διαλογικά, όμως, υστερεί: στον Πρόλογο *(20,33%* έναντι *22,54%)*, στους Απρόσκλητους Επισκέπτες *(21,81%* έναντι *24,67%)* και στα *διάφορα (13,57%* έναντι *21,08%).* Αγώνας δεν υπάρχει. Για τα τραγούδια και τα διάφορα διαλογικά μιλήσαμε στις αντίστοιχες κατηγορίες. Περιγράφουμε στη συνέχεια τον Πρόλογο και τους Απρόσκλητους Επισκέπτες.

Ο πολυπρόσωπος Πρόλογος της *Ειρήνης* αρχίζει με διάλογο μεταξύ των δύο υπηρετών του Τρυγαίου που μιλούν για το πάθημα του αφεντικού τους. Ενώ περιέχει αρκετούς διαλόγους, υστερεί λίγο έναντι του αντίστοιχου μέσου όρου, γιατί ένα μέρος των στίχων καλύπτουν μονόλογοι με λίγες ή καθόλου ερωτήσεις: *19-41(0/33), 50-61 (1/12), 64-81(1/18)* του Υπηρέτη Β΄ και *149-179 (6/31)* του Τρυγαίου. Αν εξαιρέσουμε το διάλογο του Τρυγαίου με τον Ερμή στον ουρανό *(180-235)* και του Πόλεμου με τον Κύδοιμο *(255-284)*, οι άλλοι διάλογοι, όπως διαπιστώσαμε και στα *διάφορα* διαλογικά, είναι σχετικά ήπιοι και δεν περιέχουν πολλές ερωτήσεις. Γι' αυτό και στους *300* συνολικά στίχους χρησιμοποιούνται *61* ερωτήσεις που κατανέμονται ως εξής: Τρυγαίος 23/120, Υπηρέτες 12/91, Παιδί Τρυγαίου 7/19, Ερμής 9/42, Κύδοιμος 2/9,

[35] Οι ενότητες είναι: *348-64, 382-403, 749-862.*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Πόλεμος 8/19. Το μεγαλύτερο ποσοστό ερωτήσεων ανήκει στον Πόλεμο, ο οποίος δίνει με ερωτήσεις εντολές στον Κύδοιμο να φέρει το γουδοχέρι για να διαλύσει τις πόλεις. Ακολουθεί το παιδί του Τρυγαίου, το οποίο συνεχίζει τις ερωτήσεις που έκανε στον Τρυγαίο ο υπηρέτης νωρίτερα και ρωτάει κι αυτό τον πατέρα του πώς θα πάει στον ουρανό και πώς θα αντιμετωπίσει τα τυχόν προβλήματα που θα συναντήσει. Εφαρμόζεται δηλαδή η τεχνική που αναφέραμε παραπάνω, με την οποία ενημερώνεται το κοινό, αλλά και ψυχαγωγείται, καθώς ορισμένες από τις απαντήσεις του Τρυγαίου είναι αστείες.

Οι Απρόσκλητους Επισκέπτες της *Ειρήνης* βρίσκονται στην προτελευταία θέση μετά τον *Πλούτο*. Το ποσοστό τους , όπως είπαμε, υστερεί λίγο έναντι του αντίστοιχου μέσου όρου. Έρχονται σε δύο ομάδες, οι οποίες χωρίζονται μεταξύ τους με τη δεύτερη Παράβαση. Στην πρώτη *(1053-1126)* επισκέπτης είναι ο χρησμολόγος Ιεροκλής, ο οποίος είναι αντίθετος με την ειρήνη και, βλέποντας τη θυσία που ετοιμάζεται, ρωτάει για ποιον θεό προορίζεται, για να απαγγείλει τον κατάλληλο χρησμό. Παράλληλα, θέλει να πάρει και κανένα κομμάτι από τα ψητά που ετοιμάζει ο Τρυγαίος για τη θυσία. Στους *74* στίχους χρησιμοποιούνται *16* ερωτήσεις *(ποσοστό 21,62%).*

Στη δεύτερη *(1191-1304)* υπάρχουν τέσσερις επισκέπτες, ένας δρεπανουργός που προσφέρει δώρα από ευγνωμοσύνη στον *Τρυγαίο* και οδηγείται μέσα στο γεύμα, ένας οπλοπώλης, που χλευάζεται και εκδιώκεται, και δύο παιδιά που έρχονται για να τραγουδήσουν την ώρα του γεύματος. Από αυτά, το πρώτο εκδιώκεται, γιατί λέει τραγούδια για τον πόλεμο, ενώ το άλλο οδηγείται μέσα στο σπίτι, μιας και τραγουδάει για την ειρήνη. Στους *114* στίχους υπάρχουν *25* ερωτήσεις *(ποσοστό 21,92%).*

Συνολικά, στους *188* στίχους υπάρχουν *41* ερωτήσεις που κατανέμονται με την ακόλουθη αναλογία: Τρυγαίος 22/112, Ιεροκλής 7/32, Δρεπανουργός 0/10, Οπλοπώλης 10/22, πρώτο Παιδί 2/9, δεύτερο Παιδί 0/3. Αξιοσημείωτος είναι ο μεγάλος αριθμός ερωτήσεων του Οπλοπώλη, με τις οποίες διαπραγματεύεται την πώληση των όπλων του, αλλά εκφράζει και την έκπληξή του για την περιφρόνηση που τους δείχνει ο *Τρυγαίος*.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Συμπέρασμα

Από τα στοιχεία που παραθέσαμε διαπιστώνεται ότι η χρήση ερωτήσεων εξαρτάται από τη δομή και το περιεχόμενο κάθε κωμωδίας και όχι από άλλους παράγοντες, όπως ο χρόνος συγγραφής και παράστασής της. Η υποψία που είχαμε, μήπως οι δύο τελευταίες κωμωδίες, οι οποίες ανήκουν στον τέταρτο αιώνα και κατατάσσονται στη μέση κωμωδία, παρουσιάζουν σημαντικές διαφορές από τις υπόλοιπες, δεν επιβεβαιώνεται από τα στοιχεία.

Τα τραγούδια από τη φύση τους περιέχουν ελάχιστες ερωτήσεις. Εξαίρεση αποτελούν ορισμένα από αυτά που είναι «διαλογικά» και παρουσιάζουν υψηλότερο ποσοστό από τα άλλα.

Στις απαγγελίες χρησιμοποιούνται λίγες ερωτήσεις, γιατί το μεγαλύτερο μέρος τους καλύπτεται από μονόλογους του *Χορού* προς το ακροατήριο.

Τα διαλογικά, που καλύπτουν το μεγαλύτερο μέρος των κωμωδιών, παρουσιάζουν υψηλότερο ποσοστό ερωτήσεων σε σχέση με τις δύο προηγούμενες κατηγορίες. Ιδιαίτερα σε σκηνές με έντονους διαλόγους, ή σε σκηνές με ανακριτικό ή ενημερωτικό χαρακτήρα χρησιμοποιούνται περισσότερες ερωτήσεις σε σύγκριση με σκηνές που περιέχουν ρητορικές αγορεύσεις ή με άλλες, όπου τα πρόσωπα εξαπολύουν αμοιβαίες βρισιές και απειλές.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Στατιστικοί πίνακες

Πίνακας 1

ΤΡΑΓΟΥΔΙΣΤΙΚΑ																					
Κωμωδία	Πάροδος		Πολ.Σκην.		Προαγών		Μονωδίες		Αγών		Παράβαση		Στάσιμα		Διάφορα		Έξοδος		Σύνολο		%
	στ.	ερ.	στ.	ερ.	στ.	ερ.	στ.	ερ.	στ.	ερ.	στ.	ερ.	στ.	ερ.	στ.	ερ.	στ.	ερ.	στ.	ερ.	
Αχαρνείς	33	0	37	8	16	2					22	2	84	3	72	7			**264**	**22**	**8,33**
Ιππείς									59	1	57	1	24	0	56	0			**196**	**2**	**1,02**
Νεφέλες	31	0							40	0	32	0	18	0	63	3			**184**	**3**	**1,63**
Σφήκες	18	2			54	6	18	1	41	2	38	0	24	1	74	5	22	0	**289**	**17**	**5,88**
Ειρήνη	0	0									70	0			144	14	27	2	**241**	**16**	**6,64**
Όρνιθες	0	0	23	1			50	0	34	0	67	0	24	0	97	2	23	0	**318**	**3**	**0,94**
Λυσ/τη	73	3					52	0	22	1	51	1			88	0	16	0	**302**	**5**	**1,65**
Θεσμ/αες	39	0					41	3					78	0	71	2			**229**	**5**	**2,18**
Βάτραχοι	109	4							26	1	24	0	54	0	140	13			**353**	**18**	**5,09**
Εκκλ/σες	52	2					69	2	12	0							16	0	**149**	**4**	**2,68**
Πλούτος	32	0													4	0			**36**	**0**	**0**
Σύνολο	**387**	**11**	**60**	**9**	**70**	**8**	**230**	**6**	**234**	**5**	**361**	**4**	**306**	**4**	**809**	**46**	**104**	**2**	**2561**	**95**	**3,7**

Πίνακας 2

ΑΠΑΓΓΕΛΛΟΜΕΝΑ									
	Πάροδος		Παράβαση		Διάφορα		Σύνολο		%
Κωμωδία	*στίχοι*	*ερωτ.*	*στίχοι*	*ερωτ.*	*στίχοι*	*ερωτ.*	*στίχοι*	*ερωτ.*	
Αχαρνείς			71	1			**71**	**1**	**1,4**
Ιππείς	8	0	108	4			**116**	**4**	**3,45**
Νεφέλες			102	0			**102**	**0**	**0**
Σφήκες	33	2	102	0			**135**	**2**	**1,48**
Ειρήνη	8	0	84	3			**92**	**3**	**3,26**
Όρνιθες			118	2			**118**	**2**	**1,69**
Λυσ/τη	23	2	41	2			**64**	**4**	**6,25**
Θεσμ/σες	47	1	61	2	8	0	**116**	**3**	**2,58**
Βάτραχοι	18	0	40	0	13	0	**71**	**0**	**0**
Εκκλ/σες					14	0	**14**	**0**	**0**
Πλούτος					2	0	**2**	**0**	**0**
Σύνολο	**137**	**5**	**727**	**14**	**37**	0	**901**	**19**	**2,11**

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Πίνακας 3

ΔΙΑΛΟΓΙΚΑ															
Κωμωδία	Πρόλογος			Αγώνας			Απρ/τοι Επισκέπτες			Διάφορα			Σύνολο		%
	στ.	ερ.	%	στ.	ερ.	%	στ.	ερ.	%	στ.	ερ.	%	στ.	ερ.	
Αχαρνείς	203	38	18,72	0	0	0	227	69	30,39	469	79	16,84	899	186	20,68
Ιππείς	246	62	25,2	285	29	10,17				565	84	14,87	1096	175	15,97
Νεφέλες	262	62	23,66	223	41	18,38	88	39	44,32	650	161	24,76	1224	303	24,75
Σφήκες	229	42	18,34	161	10	6,21	62	7	11,29	661	122	18,45	1113	181	16,26
Ειρήνη	300	61	20,33	0	0	0	188	41	21,81	538	73	13,57	1026	175	17,06
Όρνιθες	208	68	32,69	154	21	13,64	290	70	24,14	677	187	27,62	1329	346	26,29
Λυσισ/τη	253	48	18,97	110	29	26,36				591	136	23,01	954	213	22,33
Θεσμ/σες	294	82	27,89	0	0	0				592	146	24,66	886	228	25,73
Βάτραχοι	322	99	30,75	178	26	14,6				609	123	20,19	1109	248	22,36
Εκκλ/σες	284	30	10,56	126	36	28,57				610	148	24,26	1020	214	20,98
Πλούτος	252	51	20,24	132	17	12,88	385	80	20,78	402	83	20,65	1171	231	19,73
Σύνολο	2853	643	22,54	1369	209	15,26	1240	306	24,67	6364	1342	21,08	11827	2500	21,14

Πίνακας 4

ΑΓΩΝΑΣ															
Κωμωδία	Επίρρημα		Πνίγος		Αντεπίρρημα		Αντίπνιγος		Σφραγίδα		Διάφορα		Σύνολο		%
	στ.	ερ.	στ.	ερ.	στ.	ερ.	στ.	ερ.	στ.	ερ.	στ.	ερ.	στ.	ερ.	
Αχαρνείς	0	0	0	0	0	0		0	0	0			0	0	0
Ιππείς I	32	6	15	0	32	5	16	1	4	1	12	0	113	13	11,5
II	61	7	12	1	68	8	30	0	1	0			172	16	9,3
Νεφέλες I	48	0	15	0	49	10	20	11	0	0			132	21	15,9
II	33	7	5	0	46	11	7	2	0	0			91	20	21,98
Σφήκες	73	4	10	0	69	6	6	0	3	0			161	10	6,21
Ειρήνη	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0			0	0	0
Όρνιθες	61	8	16	0	61	12	16	1	0	0			154	21	13,64
Λυσισ/τη	46	19	7	0	47	7	10	3	0	0			110	29	26,36
Θεσμ/σες	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0			0	0	0
Βάτραχοι	64	6	21	8	71	10	22	2	0	0			178	26	14,6
Εκκλ/σες	106	35	20	1	0	0	0	0	0	0			126	36	28,57
Πλούτος	111	15	21	2	0	0	0	0	0	0			132	17	12,88
Σύνολο	635	107	142	12	443	69	127	20	8	1	12	0	1369	209	15,26

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Πίνακας 5

ΔΙΑΦΟΡΑ														
Κωμωδία	Πάροδος		Πολ. Σκην.		Προαγών		Υπόλοιπα		Έξοδος		Σύνολο		%
	στ.	*ερ.*	*στ.*	*ερ.*	*στ.*	*ερ.*	*στ.*	*ερ.*	*στ.*	*ερ.*	*στ.*	*ερ.*	
Αχαρνείς	26	1	41	9	116	16	225	49	61	4	**469**	**79**	**16,84**
Ιππείς	48	0					424	64	93	20	**565**	**84**	14,87
Νεφέλες	70	12			60	8	461	133	59	8	**650**	**161**	**24,76**
Σφήκες	10	1			138	27	471	88	42	6	**661**	**122**	**18,45**
Ειρήνη	37	3					473	70	28	0	**538**	**73**	**13,57**
Όρνιθες	69	36	50	16			539	135	19	0	**677**	**187**	**27,62**
Λυσ/τη	0	0			37	17	548	119	6	0	**591**	**136**	**23,01**
Θεσμ/σες	0	0					520	128	72	18	**592**	**146**	**24,66**
Βάτραχοι	3	1					578	122	28	0	**609**	**123**	**20,19**
Εκκλ/σες	0	0					610	148			**610**	**148**	**24,26**
Πλούτος	37	8					365	75			**402**	**83**	**20,65**
Σύνολο	**300**	**65**	**91**	**24**	**351**	**68**	**5214**	**1131**	**408**	**56**	**6364**	**1342**	**21,08**

Πίνακας 6

ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΣΤΑΤΙΣΤΙΚΗ												
Κωμωδία	*Τραγουδιστικά*			*Απαγγελλόμενα*			*Διαλογικά*			*Σύνολο*		%
	στ.	*ερ.*	*%*	*στ.*	*ερ.*	*%*	*στ.*	*ερ.*	*%*	*στ.*	*ερ.*	
Αχαρνείς	264	22	**8,33**	71	1	**1,4**	899	186	**20,68**	1234	209	**16,93**
Ιππείς	196	2	**1,02**	116	4	**3,45**	1096	175	**15,97**	1408	181	**12,85**
Νεφέλες	184	3	**1,63**	102	0	**0**	1224	303	**24,75**	1510	306	**20,26**
Σφήκες	289	17	**5,88**	135	2	**1,48**	1113	181	**16,26**	1537	200	**13,01**
Ειρήνη	241	16	**6,64**	92	3	**3,26**	1026	175	**17,06**	1359	194	**14,28**
Όρνιθες	318	3	**0,94**	118	2	**1,69**	1329	346	**26,29**	1765	351	**19,88**
Λυσ/τη	302	5	**1,65**	64	4	**6,25**	954	213	**22,33**	1320	222	**16,82**
Θεσμ/σες	229	5	**2,18**	116	3	**2,58**	886	228	**25,73**	1231	236	**19,17**
Βάτραχοι	353	18	**5,09**	71	0	**0**	1109	248	**22,36**	1533	266	**17,35**
Εκκλ/σες	149	4	**2,68**	14	0	**0**	1020	214	**20,98**	1183	218	**18,43**
Πλούτος	36	0	**0**	2	0	**0**	1171	231	**19,73**	1209	231	**19,11**
Σύνολο	**2561**	**95**	**3,7**	**901**	**19**	**2,11**	**11827**	**2500**	**21,14**	**15289**	**2614**	**17,09**

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ[1]

Σε μια εργασία σαν τη δική μας, που καταπιάνεται με την καταγραφή και περιγραφή εκφραστικών μέσων και φαινομένων, τα γενικά συμπεράσματα δεν αναμένονται να είναι θεαματικά, ωστόσο μπορούμε να διατυπώσουμε κάποιες επιμέρους παρατηρήσεις και διαπιστώσεις.

Κατ' αρχάς πρέπει να πούμε ότι επιβεβαιώθηκαν όσα αναφέραμε στην εισαγωγή, ότι την περίοδο που ζει και γράφει ο Αριστοφάνης, ο διάλογος, συνεπώς και οι ερωτήσεις, αποτελούν βασικό στοιχείο τόσο του καθημερινού όσο και του ποιητικού λόγου. Πράγματι, στα δικά του έργα διαπιστώσαμε ότι οι ερωτήσεις καλύπτουν σημαντικό μέρος: στους 15289 στίχους των σωζόμενων κωμωδιών, χρησιμοποιούνται 2614 ερωτήσεις *(πίν. 6)*.[2] Μια συγκριτική μελέτη με τους άλλους κωμικούς και τραγικούς ποιητές αναφορικά με τη χρήση των ερωτήσεων στο έργο τους θα έδινε πολύ ενδιαφέροντα στοιχεία.

Οι ερωτήσεις στο έργο του Αριστοφάνη χρησιμοποιούνται, ως επί το πλείστον, σε έντονους διαλόγους τους οποίους ζωντανεύουν ακόμα περισσότερο. Σπάνια τους βρίσκουμε σε ρητορικούς μονόλογους, και σε αυτή την περίπτωση είναι ρητορικές. Όπου, όμως, κι αν απαντούν, διακόπτουν τη μονοτονία και αυξάνουν το ενδιαφέρον των θεατών.

Ως προς το ερώτημα, ποιοι κάνουν τις ερωτήσεις, παρατηρούμε ότι τις διατυπώνουν - χωρίς καμιά διάκριση - όλα τα πρόσωπα του έργου. Βέβαια, οι πρωταγωνιστές, άντρες ή γυναίκες, έχουν το μεγαλύτερο μερίδιο, κάτι που θεωρείται φυσιολογικό, αφού τα πρόσωπα αυτά παίρνουν μέρος σε όλες σχεδόν τις σκηνές.

Σχετικά με τη σύνταξη, αξίζει να σημειώσουμε ότι οι κανόνες της σύνταξης τηρούνται απόλυτα, κάτι που δε συμβαίνει στο σημερινό θέατρο, όπου ο ζωντανός λόγος είναι εξαρθρωμένος. Ανακολουθία εντοπίζεται σε λίγες μόνο περιπτώσεις ερωτήσεων, όπου γίνεται μετάβαση από τον πλάγιο λόγο στον ευθύ· υποψιαζόμαστε

---

[1] Τα συμπεράσματά μας για τη συχνότητα και την κατανομή των ερωτήσεων στα μέρη των κωμωδιών, τα εκθέσαμε στο τέταρτο κεφάλαιο.

[2] Δεν υπολογίζουμε τα αποσπάσματα, στα οποία υπάρχουν 75 ερωτήσεις.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ότι η απουσία ανακολουθίας οφείλεται στους κανόνες του στιχουργημένου λόγου που απαιτεί αυστηρή πειθαρχία.

Όσον αφορά την εκφορά, ο Αριστοφάνης εκμεταλλεύεται όλους τους νόμιμους γλωσσικούς τρόπους, γεγονός που έχει ως αποτέλεσμα να προσφέρει μεγάλη ποικιλία ερωτηματικών τύπων. Χρησιμοποιεί εξαντλητικά όλα τα μόρια, τις αντωνυμίες και τα επιρρήματα στην εισαγωγή των ερωτήσεων ολικής και μερικής άγνοιας. Είναι χαρακτηριστικό ότι από τις ερωτηματικές αντωνυμίες, μία μόνο δεν χρησιμοποιεί, την «*ποσταῖος*»· αυτό ίσως αναιρούνταν αν είχε σωθεί όλο το έργο του.

Ένα αρκετά ενδιαφέρον στοιχείο είναι η συχνή χρήση των ρητορικών ερωτήσεων, συχνότερη τουλάχιστον απ' όσο θα περιμέναμε σε ένα κωμικό κείμενο. Οι ρητορικές ερωτήσεις, μάλιστα, χρησιμοποιούνται αντί για βεβαίωση, άρνηση και προτροπή, αλλά και για αρκετές άλλες εκφραστικές αποχρώσεις. Επειδή δεν έχουν απάντηση, ουσιαστικά καλούν τους θεατές να απαντήσουν οι ίδιοι, κεντρίζοντας έτσι το ενδιαφέρον τους. Αρκετές χρησιμοποιούνται στην Παράβαση, όπου ο ποιητής απευθύνεται με μονόλογο στο κοινό. Πολλές όμως ρητορικές ερωτήσεις βρίσκουμε και στον Αγώνα, στις αγορεύσεις των δύο αντιπάλων, πράγμα που αποδεικνύει ότι ο Αριστοφάνης δέχθηκε τις επιδράσεις της ρητορικής θεωρίας των σοφιστών και άλλων ρητοροδιδασκάλων της εποχής. Τις επιδράσεις αυτές τις επιβεβαιώνει και η χρήση ερωτήσεων επιχειρηματολογίας, που περιλαμβάνουν επιχειρήματα, αντεπιχειρήματα και σοφίσματα.

Όπως ήταν αναμενόμενο, η πολυπληθέστερη ομάδα ερωτήσεων είναι οι γνήσιες και κανονικές ερωτήσεις, τις οποίες διατυπώνει κάποιος για να πληροφορηθεί κάτι που δεν γνωρίζει. Εκτός από την κανονική λειτουργία τους, οι ερωτήσεις αυτές μπορεί να προκαλέσουν γέλιο, όταν το πρόσωπο που ρωτά προσποιείται πως δεν γνωρίζει. Η προσποίηση αυτή γίνεται αντιληπτή από το ακροατήριο, πιστεύουμε, και προκαλεί γέλιο.

Στις γνήσιες ερωτήσεις συχνά ο συνομιλητής δεν απαντά ή απαντά με καθυστέρηση και οι παύσεις που δημιουργούνται δίνουν λαβή για παρεμβολή κωμικών σχολίων. Άλλοτε πάλι παρεμβαίνει και δίνει την απάντηση ένα τρίτο

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

πρόσωπο. Όλα αυτά αποτελούν, στην ουσία, κωμικά τεχνάσματα που δίνουν ζωντάνια στο λόγο και προκαλούν το γέλιο των θεατών.

Εφόσον όμως μιλάμε για κωμωδίες, για έργα που γράφτηκαν με σκοπό να παρασταθούν στο θέατρο από ηθοποιούς, με κοστούμια και σκηνικά, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι ο ποιητής χρησιμοποιεί τις ερωτήσεις και για πρακτικούς λόγους. Πολλές φορές μια ερώτηση προαναγγέλλει την είσοδο ενός προσώπου ή καλεί τους θεατές να στρέψουν την προσοχή τους στην εμφάνιση και τις κινήσεις κάποιου. Συχνά οι ερωτήσεις μπορούν να προωθήσουν ή να προοικονομήσουν τη δράση, προετοιμάζοντας το ακροατήριο για όσα θα επακολουθήσουν. Άλλοτε, σπανιότερα βέβαια, οι ερωτήσεις αποτελούν κανονικές σκηνοθετικές οδηγίες, κάτι που είναι ιδιαίτερα πολύτιμο για μας σήμερα, εφόσον δεν μας έχει σωθεί παρά μόνο το αρχαίο κείμενο, από το οποίο καλούμαστε να ανασυνθέσουμε μια ολόκληρη παράσταση.

Οι ερωτήσεις όμως αντανακλούν και όλο το φάσμα των συναισθηματικών αποχρώσεων και διαθέσεων (θυμός, αγανάκτηση, παράπονο κ.λπ.). Συνεπώς, η χρήση τους συμβάλλει καθοριστικά στη σφαιρική παρουσίαση του χαρακτήρα των προσώπων του δράματος.

Προς την ίδια κατεύθυνση κινούνται και οι ερωτήσεις που εκφράζουν άλλες διαθέσεις των προσώπων που τις διατυπώνουν. Εκτός από τη σκιαγράφηση του χαρακτήρα των προσώπων που τις εκστομίζουν, οι ερωτήσεις αυτές με τις ποικίλες αποχρώσεις τους, υποψία, κατάρα, κοροϊδία, σαρκασμό, επίπληξη κλπ, αντανακλούν σε μεγάλο βαθμό, αν όχι με ακρίβεια, την καθημερινή ζωή των αρχαίων Αθηναίων και, ιδίως, τους διαλόγους που χρησιμοποιούσαν κατά τη διάρκεια των συναναστροφών τους στην αγορά. Δεν θα ήταν άστοχο να υποστηρίζαμε ότι και στη δική μας καθημερινή ζωή κάτι ανάλογο συμβαίνει. Τρανταχτό παράδειγμα η κατάρα «*οὐκ ἐς κόρακας*» που αντιστοιχεί στο δικό μας «*άι στον κόρακα*».

Ακόμη, μέσα από τις ερωτήσεις διαπιστώνεται η σχέση του Αριστοφάνη με τους σύγχρονούς του τραγικούς ποιητές - ιδίως τον Ευριπίδη – αλλά και την τραγική ποίηση γενικότερα. Δεν είναι μόνο οι ερωτήσεις από την τραγωδία που ενσωματώνει στο έργο του, αλλά και ορισμένες τεχνικές της που εφαρμόζει, όπως για παράδειγμα η κωμική ειρωνεία που εντοπίσαμε και καταγράψαμε. Αν σε όλα αυτά προσθέσουμε από τη μια την κριτική που ασκεί στους άλλους σύγχρονους κωμικούς ποιητές, κι από

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

την άλλη την αυτοκριτική του - και τα δυο εκφράζονται με ερωτήσεις - παίρνουμε βάσιμες πληροφορίες για την ιδιοσυγκρασία τόσο του ποιητή, όσο και του ανθρώπου Αριστοφάνη: είναι γνώστης της λογοτεχνίας του καιρού του, της πολυπλοκότητας της ανθρώπινης φύσης και ταυτόχρονα των δυνατοτήτων και των ορίων του.

Τέλος, δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι πρωταρχικός στόχος του Αριστοφάνη ήταν να προκαλέσει γέλιο στο ακροατήριο. Μεταξύ των ποικίλων μέσων που έχει στη διάθεσή του, για να πετύχει το στόχο αυτό, περιλαμβάνονται και οι ερωτήσεις. Με αυτές καλύπτονται όλες οι δυνατότητες έκφρασης του κωμικού λόγου, έχουμε δηλαδή συσσωρεύσεις ερωτήσεων και ερωταποκρίσεων, επαναλήψεις, παρωδίες, παρανοήσεις, ειρωνείες, αιφνιδιασμούς, βωμολοχίες, λογοπαίγνια, εικασμούς κ.ά. Όλες αυτές οι τεχνικές οδηγούν αποδεδειγμένα στην πρόκληση γέλιου και ο δεξιοτέχνης Αριστοφάνης, τις συνδυάζει και τις εναλλάσσει άριστα με τα υπόλοιπα εκφραστικά μέσα, προκαλώντας το γέλιο. Αυτό είναι ένα θέμα που δεν έχει ερευνηθεί σχεδόν καθόλου ως σήμερα, και πιθανόν η καταγραφή μας να συνέβαλε κατά κάποιο τρόπο προς αυτήν την κατεύθυνση.

Στα πλαίσια της κωμικότητας, αναδεικνύεται και μια τεχνική στη χρήση των ερωτήσεων η οποία εφαρμόζεται σε κάθε κωμικό κείμενο. Πρόκειται για τις ερωτήσεις που χρησιμοποιούνται μόνο και μόνο για να προκαλέσουν αστεία απάντηση. Ο Αριστοφάνης αποδεικνύεται μεγάλος μάστορας αυτής της τεχνικής, προκαλώντας γέλιο με τα εκφραστικά μέσα που αναφέραμε παραπάνω. Το ίδιο κωμικό περιεχόμενο των απαντήσεων υπάρχει και στις ίδιες τις ερωτήσεις που από μόνες τους προκαλούν γέλιο. Και τα δύο τούτα μέσα χρησιμοποιούνται και σήμερα, τόσο στην καθημερινή ζωή, όσο και στο θέατρο: όλες οι Επιθεωρήσεις που παίζονται στα θέατρα προκαλούν γέλιο με αυτόν τον τρόπο.

Η εργασία μας αποτελεί πρωτίστως μια καταγραφή, συνεπώς, τα συμπεράσματα δεν μπορούν παρά να είναι περιορισμένα. Ωστόσο, ευελπιστούμε ότι ως λεπτομερής οδηγός των ερωτήσεων και των ερωταποκρίσεων από συντακτική, μορφολογική, αλλά και θεατρολογική άποψη, μπορεί να αποτελέσει πολύτιμο εργαλείο στα χέρια των επόμενων ερευνητών, για τη μελέτη τόσο του αριστοφανικού έργου, όσο και της λειτουργίας της ερώτησης γενικότερα στα έργα της αρχαίας γραμματείας.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

Θα κλείσουμε με το πιο ουσιαστικό, κατά τη γνώμη μας, συμπέρασμα που μπορούμε να αντλήσουμε από τη μελέτη μας: την αφάνταστη ποικιλία του αριστοφανικού λόγου. Η ποικιλία αυτή είδαμε να ξετυλίγεται σε όλους τους δυνατούς τομείς έκφρασης: διαπιστώσαμε ποικιλία συντακτικών και μορφολογικών τύπων, εκφραζόμενων συναισθημάτων και διαθέσεων, θεατρικών και θεατρολογικών ευρημάτων. Μας αποκαλύπτει η μελέτη μας τον απίστευτο εκφραστικό και εννοιολογικό πλούτο του Αριστοφάνη ο οποίος πραγματικά μεγαλουργεί και με τις ερωτήσεις.

Πολύ χαρακτηριστικό παράδειγμα της ευρηματικής του ικανότητας και των δυνατοτήτων που του παρέχει η χρήση ερωτήσεων αποτελεί η - μοναδική- συσσώρευση δεκαεπτά ερωτήσεων στις *Θεσμοφοριάζουσες*. Τις απανωτές ερωτήσεις θέτει ο Μνησίλοχος στον Αγάθωνα σχολιάζοντας και διακωμωδώντας τη θηλυπρεπή του εμφάνιση και το συνδυασμό αταίριαστων μεταξύ τους αντρικών και γυναικείων ρούχων. Με αυτόν τον τρόπο ο ποιητής καταφέρνει να πετύχει αλλεπάλληλους στόχους: παρωδεί τραγικούς στίχους,[3] κοροϊδεύει τους σύγχρονούς του ομοφυλόφιλους, διακωμωδεί τον ίδιο τον *Αγάθωνα* και, φυσικά, κεντρίζει το ενδιαφέρον και προκαλεί το γέλιο των θεατών, οι οποίοι όχι μόνο βλέπουν έναν αλλόκοτα ντυμένο ηθοποιό, αλλά και ακούν μια βροχή από ερωτήσεις οι οποίες αυξάνουν την κωμικότητα της σκηνής. Να σημειώσουμε ότι ο Αριστοφάνης δηλώνει από πριν την πρόθεσή του να υποβάλει ερωτήσεις χρησιμοποιώντας έναν τύπο του ρήματος ερωτώ:

Θεσμ. 136-45:

Καί σ', ὦ νεανίσκ', εἴ τις εἶ, κατ' Αἰσχύλον
ἐκ τῆς Λυκουργείας ἐρέσθαι βούλομαι.
Ποδαπὸς ὁ γύννις; Τίς πάτρα; Τίς ἡ στολή;
Τίς ἡ τάραξις τοῦ βίου; Τί βάρβιτος
λαλεῖ κροκωτῷ; Τί δὲ δορὰ κεκρυφάλῳ;
Τί λήκυθος καὶ στρόφιον; Ὡς οὐ ξύμφορα.
Τίς δαὶ κατόπτρου καὶ ξίφους κοινωνία;
Σύ τ' αὐτός, ὦ παῖ, πότερον ὡς ἀνὴρ τρέφει;
Καὶ ποῦ πέος; Ποῦ χλαῖνα; Ποῦ Λακωνικαί;
Ἀλλ' ὡς γυνὴ δῆτ'; Εἶτα ποῦ τὰ τιτθία;
Τί φῄς; Τί σιγᾷς; Ἀλλὰ δῆτ' ἐκ τοῦ μέλους
ζητῶ σ', ἐπειδή γ' αὐτὸς οὐ βούλει φράσαι;

[3] Βλ. Κεφάλαιο Β, ερωτήσεις-παραθέματα

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

K. N. Tsatsanis, *Questions and Answers in Aristophanic Comedy*: *Structure and function*. Doctoral thesis submitted to the faculty of philosophy, University of Ioannina, Ioannina 2005.

SUMMARY

The purpose of this thesis is to discuss the structure and the function of questions and answers in aristophanic Comedy.

We start our study with an extensive list of all questions used by Aristophanes in his comedies, as well as in the remaining fragments. Then, we group them according to the Greek structure and syntax. We study separately the yes/no (or sentence questions) questions, those distinguished by the intonation, and those introduced by specific words. We also study the word - questions and classify them according to the words they are introduced by, namely the interrogative pronouns and interrogative adverbs. In a special unit, we describe the peculiar cases of word-questions. Finally, we register and study the rhetorical questions and separate them in those equivalent to an affirmation, a denial, an incitement etc. This first part ends with a corpus of words related to the meaning of question and answer and used by Aristophanes instead of them (the words *ἐρώτησις* and *ἀπάντησις* don't occur in his work).

In the second part of our thesis we draw up a list of questions that have a special interest from a morphological point of view. At first we discuss the accumulation of questions asked by one or more characters: we have noticed, for example, a case where one person asks up to 17 questions, before he takes an answer (*Thesm. 136*). We also discuss the accumulation of successive questions and answers. Next, we examine other types of questions: questions including words or phrases of the speaker preceding; questions quoted from the contemporary literature (mainly Tragedy) or taken from colloquial language of ancient Athens; questions belonging to the incomplete indirect speech; formal questions; questions the aristophanic heroes ask themselves; questions replacing indirect speech; questions in the conditional clauses; questions of «*Ἀληθες;*» type; questions of «*βούλει*» followed by a

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

subjunctive; questions followed by the imperative forms «*ἄγε* » and «*φέρε*», parenthetical questions and, finally, the special «*Οἶσθ' οὖν ὃ δρᾶσον;*» type of question.

In the third part, we examine the theatrical function of the questions in the play, that is why they are asked and from whom. At first, we study them from the viewpoint of the person who asks. Does he ask a question simply because he wants to be informed about something or does he pretend he doesn't know anything? Does he interrogate? Does he ask inductive questions as Socrates did? Is he just curious? Furthermore, we try to bring out the feelings of the person who asks: if he is angry, for example, happy, embarassed; if he feels indignation, admiration or something else. Then, we examine the questions from the viewpoint of the audience: (1) questions aiming to provoke funny answers, (2) questions provoking laughter. Both of them contain obscene language, ambiguities, word-plays, simulations, parodies etc. (3) questions asked to attract the attention of the audience, (4) questions asked for the audience to be informed. Finally, we study some questions used by Aristophanes to promote or to anticipate the action.

In the last part, we study the distribution and the frequency of the questions in Aristophanes' comedies. In order to achieve this we examine the parts of each comedy separately, and we come to the conclusion that questions occur very frequently in the dialogues, less frequently in the songs and rarely in the reciting parts.

The study ends with some conclusions:

The use of the rhetorical questions is very frequent in the aristophanic work: more frequent than it was really expected, at least in a comedy. Furthermore, the rules of the syntax are thoroughly respected, which is surprising, considering the abuse of the language in contemporary theatre. Moreover, the use of questions –sometimes of answers too-, aims to produce laughter and to solve problems concerning the direction of Aristophanes' plays. Finally, this research show the astonishing variety of forms and expressions used by Aristophanes in his comedies in order to achieve his purposes and to produce laughter.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Γραμματικές - Συντακτικά - Λεξικά

ΑΣΩΠΙΟΣ 1858	Κ. ΑΣΩΠΙΟΣ, *Περί Ελληνικής Συντάξεως*, Αθήνα 1858.
BABBIT 1902	F. C. BABBIT, *A Grammar of Attic and Ionic Greek*, New York 1902.
ERNESTI 1795	G. ERNESTI, *Lexicon Technologiae Graecorum Rhetoricae*, Leipzig 1795, New York 1983.
GILDERSLEEVE 1900	B. L. GILDERSLEEVE, *Syntax of Classical Greek From Homer to Demosthenes*, New York 1900.
GOODWIN 1965	W. W. GOODWIN, *Greek Grammar*, New York [4]1965.
HUMBERT 1957	J. HUMBERT, *Συντακτικό της Αρχαίας Ελληνικής*, μτφρ. Γ. Κουρμούλης, Αθήνα 1957.
ΚΑΤΕΒΑΙΝΗΣ, 1978	Κ. ΚΑΤΕΒΑΙΝΗΣ, *Συντακτικό της Ελληνικής Γλώσσας*, Αθήνα 1978.
KÜHNER- BLASS 1890	R. KÜHNER, - F. BLASS, *Ausführliche Grammatik der Griechischen Sprache*, 1. Teil, Hannover [3]1890.
KÜHNER- GERTH 1898	R. KÜHNER - B. GERTH, *Ausführliche Grammatik der Griechischen Sprache*, 2. Teil, Hannover [3]1898 (=1963).
LIDDELL-SCOTT - JONES 1940	H. G. LIDDELL - R. SCOTT- H. S. JONES, *A Greek-English Lexicon, with a Supplement*, Oxford 1940 ([9]1968 - ανατ. 1983).
ΛΟΡΕΝΤΖΑΤΟΣ 1938	Π. ΛΟΡΕΝΤΖΑΤΟΣ, *Ιστορικό Συντακτικό της Αρχαίας ελληνικής*, Αθήνα 1938.
SCHWYZER-DEBRUNNER 2002	E. SCHWYZER - A. DEBRUNNER, *Η Σύνταξη της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας*, μτφρ. Γ. Παπατσίμπας - Π. Χαιρόπουλος, Αθήνα 2002.
SMYTH 1956	H. W. SMYTH, *Greek Grammar*, Cambridge 1956.
ΤΖΑΡΤΖΑΝΟΣ 1961	Α. ΤΖΑΡΤΖΑΝΟΣ, *Συντακτικόν της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσης*, Αθήνα 1961.
ΤΖΑΡΤΖΑΝΟΣ 1996	Α. ΤΖΑΡΤΖΑΝΟΣ, *Νεοελληνική Σύνταξις (της κοινής δημοτικής)*, τ. Α 1963 (ανατ. 1996, Θεσσαλονίκη, Κυριακίδης).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΤΖΑΡΤΖΑΝΟΣ 1999 — Α. ΤΖΑΡΤΖΑΝΟΣ, *Νεοελληνική Σύνταξις (της κοινής δημοτικής)*, τ. Β 1963 (ανατ.1999, Θεσσαλονίκη, Κυριακίδης).

ΤΣΟΠΑΝΑΚΗΣ 1994 — Α. ΤΣΟΠΑΝΑΚΗΣ, *Νεοελληνική Γραμματική*, Αθήνα ²1994.

2. Το κείμενο

α. Εκδόσεις όλων των έργων

BERGK — T. BERGK, *Aristophanis Comoediae*, Leipzig 1867.

COULON — V.COULON – H. VAN DAELE, *Aristophane* I-V., *Texte établi par V.Coulon et traduit par H. Dale*, Les Belles Lettres, Paris 1923-1930 (1972-1982).

ΔΟΥΚΑΣ — Ν. ΔΟΥΚΑΣ, *Αριστοφάνης σχολιασθείς τε και εκδοθείς υπό Ν. Δούκα εις τόμους τρεις*, Αθήνα 1845.

HALL - GELDART — F. W. HALL - W. M. GELDART, *Aristophanis comoediae*I-II, Oxonii 1900-1901(Oxford I ²1906, II ²1907).

VAN LEEUWEN — J. VAN LEEUWEN, *Aristophanis comoediae cum prolegomenis et commentariis*, I-XII, Leiden, 1896-1899 (ανατ.1968).

SOMMERSTEIN — A. H. SOMMERSTEIN, *The comedies of Aristophanes* 1-11, Warminster 1980-2001.

CANTARELLA, R. — R. CANTARELLA, *Aristofane. Le Commedie I-V, editione critica e traduzione*, Milano 1949-1964.

β. Σχολιασμένες εκδόσεις μεμονωμένων έργων

ΑΧΑΡΝΕΙΣ

ELLIOTT 1914 — R. T. ELLIOTT, *The Acharnians of Aristophanes*, Oxford, 1914.

OLSON 2002 — D. OLSON, *Aristophanes Acharnians, Edited with introduction and commentary*, Oxford 2002.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ 1997 — Η. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Αριστοφάνη Αχαρνείς*, Εισαγωγή, Μετάφραση, Σημειώσεις, Αρχαίο κείμενο, Αθήνα 1997.

STARKIE 1909 — W. J. M. STARKIE, *The Acharnians of Aristophanes, With Introduction, English prose translation, Critical notes and Commentary*, London 1909 (Amsterdam 1968).

ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ, Χ. 1991. — Χ. ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ, *Αριστοφάνη Αχαρνείς, Εισαγωγή, Κείμενο, Μετάφραση, Σχόλια*, Αθήνα 1991.

ΙΠΠΕΙΣ

NEIL 1901 — R. A. NEIL, *The Knights of Aristophanes*, Cambridge 1901 (Hildesheim 1966).

ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ 1987 — Η. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Αριστοφάνους Ιππείς, Εισαγωγή, Κείμενο, Μετάφραση, Ερμηνευτικά Σχόλια*, Αθήνα 1987.

ΝΕΦΕΛΕΣ

DOVER 1968 — K. J. DOVER, *Aristophanes Clouds, Edited with introduction and Commentary*, Oxford 1968.

FORMAN 1915 — L. L. FORMAN, *Aristophanes Clouds, edited with introduction and commentary*, New York 1915.

STARKIE 1911 — W. J. M. STARKIE, *The Clouds of Aristophanes, With Introduction, English prose Translation, Critical notes and Commentary*, London 1911 (Amsterdam 1966).

ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ, Χ. 1977. — Χ. ΧΡΗΣΤΙΔΗΣ, *Αριστοφάνη Νεφέλες, Εισαγωγή, Κείμενο, Μετάφραση, Σχόλια*, Αθήνα 1977.

ΣΦΗΚΕΣ

STARKIE 1897 — W. J. M. STARKIE, *The Wasps of Aristophanes, With Introduction, Metrical analysis, Critical notes and Commentary*, London 1897 (Amsterdam 1968).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

MACDOWELL 1971	D. M. MACDOWELL, *Aristophanes, Wasps, Edited with introduction and Commentary,* Oxford 1971.

ΕΙΡΗΝΗ

OLSON 1998	D. OLSON, *Aristophanes, Peace, Edited with Introduction and Commentary*, Oxford 1998.
PLATNEUER1964	M. PLATNEUER, *Aristophanes, Peace, Edited with Introduction and Commentary*. Oxford.

ΟΡΝΙΘΕΣ

DUNBAR 1995	N. DUNBAR, *Aristophanes, Birds, Edited with Introduction and Commentary*, Oxford 1995.
CASEVITZ 1978	M. CASEVITZ, *Commentaire des Oiseaux*, dans la collection «Les Hommes et les Lettres», Lyon 1978.
ΚΑΚΡΙΔΗΣ 1974	Φ. Ι. ΚΑΚΡΙΔΗΣ, *Αριστοφάνους Όρνιθες, Ερμηνευτική έκδοση*, Αθήνα 1974.
MERRY, W.W. 1889 (=1904).	W. W. MERRY, *Aristophanes, The Birds, with introduction and notes*, Oxford 1889 (ανατ. 1904).

ΛΥΣΙΣΤΡΑΤΗ

HENDERSON 1987	J. HENDERSON, *Aristophanes, Lysistrata, Edited with Introduction and Commentary*, . Oxford 1987.
WILLAMOWITZ 1964	V. WILLAMOWITZ – U. MOELLENDORFF, *Aristophanes, Lysistrate,* Zurich-Berlin ²1964.

ΘΕΣΜΟΦΟΡΙΑΖΟΥΣΕΣ

AUSTIN - OLSON 2004	C. AUSTIN - D. OLSON, *Aristophanes' Thesmophoriazusae*, Oxford 2004.
GANNON 1987-8	J. F. GANNON, *Aristophanes, Thesmophoriazusae*, Pennsylvania 1987-8.
ROGERS, B. B. 1902.	B. B. ROGERS, *Aristophanes, Thesmophoriazusae*, London 1902.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΒΑΤΡΑΧΟΙ

DOVER 1997	K. J. DOVER, *Aristophanes, Frogs, Edited with Introduction and Commentary,* Oxford 1997.
ΚΑΤΣΟΥΡΗΣ 1998	Α. Γ. ΚΑΤΣΟΥΡΗΣ, *Αριστοφάνης, Βάτραχοι,* Ιωάννινα ²1998.
STANFORD 1963	W. B. STANFORD, *Aristophanes, The Frogs, Edited with Introduction, revised text, commentary and index,* London ²1963.
RADERMACHER 1967	L. RADERMACHER, *Aristophanes "Frösche,"* Wien 1967.

ΕΚΚΛΗΣΙΑΖΟΥΣΕΣ

USSHER 1973	R. G. USSHER, *Aristophanes Eclesiazusae, Edited with Introduction and Commentary,* Oxford 1973.

ΠΛΟΥΤΟΣ

HOLZINGER 1940	K. HOLZINGER, *Kritisch-exegetischer kommenter zu Aristophanes' Plutos,* Wien 1940.
OLSON 1989	D. OLSON, *Aristophanes' Plutus Bryn Mawr College Commentaries,* 1989.

ΑΠΟΣΠΑΣΜΑΤΑ

EDMONDS 1957-61	J. M. EDMONDS, *The Fragments of Attic Comedy* I-III, Leiden 1957-1961.
KAIBEL 1899	L. KAIBEL, *Comicorum Graecorum Fragmenta.* Berlin 1899.

3. Μελέτες

ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ 1924	Γ. ΑΝΑΓΝΩΣΤΟΠΟΥΛΟΣ, «Περί της γλώσσης των κωμωδιών του Αριστοφάνους», *Αθηνά* 36, 1924, 1-60.
ANDERSON 1913	R. A ANDERSON, «Repudiative Questions in Greek Drama, and in *Plautus* and *Terence*», *TAPA* 44, 1913, 43-64.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

APTE 1985 — M. L. APTE, *Humor and Laughter: an Anthropological Approach,* Ithaca and London 1985.

ARIA 1997 — M. E. ARIA, *The dynamics of form and genre in aristophanic comedy,* Διδ. Διατριβή, Columbia 1997.

AUSTIN 1987 — C. AUSTIN, «Textual Problems in Aristophanes' *Thesmophoriazousae*», *Dodoni* 16, 1987, 61-92.

AUSTIN 1990 — C. AUSTIN, «Observations critiques sur les *Thesmophories* d' Aristophane», *Dodoni* 19, 1990, 6-29.

BAIN 1975 — D. BAIN, «Audience Address in Greek Tragedy», *CQ* n.s. 25, 1975, 13-25.

BAIN 1977 — D. BAIN, *Actors and Audience, a Study of Asides and Related Conventions in Greek Drama,* Oxford 1977.

BAIN 1991 — D. BAIN, «Six Greek Verbs of sexual congress (*βινῶ, κινῶ, πυγίζω, ληκῶ, οἴφω, λαικάζω*)», *CQ* n.s. 41,1991, 51-77.

BALDWIN 1981 — B. BALDWIN, «The use of *βινεῖν κινεῖν*». *AJPh* 102, 1981, 79-80.

BARBIERI 1966 — L. BARBIERI, *Das Beiseitsprechen im Antiken Drama*, Innsbruck 1966.

BARLEY 1972 — N. BARLEY, «A Structural Approach to the Proverb and Maxim», *Proverbium* 20,1972, 738 κ.ε.

BASSET 1997 — L. BASSET, «*'Αλλ' ἐξόλοισθ' αὐτῷ κοαξ*. Reéxamen des émplois de *ἀλλά* à la lumiére de l' énonciation dans les *Grenuilles d' Aristophane*, in A. Rijksbaron 1997, 83-98.

BERGSON 1998 — H. BERGSON, *Το Γέλιο, Δοκίμιο για τη σημασία του κωμικού,* μτφρ. Β. Τομανάς, Αθήνα 1998.

BERGSON 1971 — L. BERGSON, «Eiron und Eironeia», *Hermes* 99, 1971, 409-422.

BIRAUD 1993 — M. BIRAUD, «L' emploi exclamatif de *οἷος* dans les comédies d' *Aristophane,* syntaxe, sémantique, énonciation», *Lalies* 12, 1993, 145-152.

BIRKLER 1867-8 — W. BIRKLER, *Die oratischen Transitions und Argumentations Phrasen τί δέ; τί δὲ δή; Τί οὖν;*

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

	τί δαί; Τί δῆτα;, Pro. Ehingen u. Tübingen 1867-8.
BLUME 1989	H. D. BLUME, *Εισαγωγή στο Αρχαίο Ελληνικό Θέατρο, μτφρ. Μ. Ιατρού*, Αθήνα 1989.
BOWRA 1963	A. M. BOWIE, «Arion and the Dolphin», *MH* 20, 1963, 125-7.
BOWIE 1982	A. M. BOWIE, «The *Parabasis* in Aristophanes. Prolegomena, *Acharnians*», *CQ* 32, 1982, 27-40.
BOWIE 1999	A. M. BOWIE, *Αριστοφάνης, Μύθος, Τελετουργία και Κωμωδία*, μτφρ. Π. Μοσχόπουλος, Αθήνα 1999.
BURCKHARDT 1924	A. BURCKHARDT, *Spuren der Athenischen Volkrede in der Alten Attichen Komodie*, Basel 1924.
CAMPELL 1943	A. Y. CAMPELL, «The *οὐ μή* constructions and Aristophanes, *Clouds 295-7*», *CR* 57, 1943, 58-61.
CHADWICK 1996	J. CHADWICK, *Lexicographica Graeca: Contributions to the Lexicography of Ancient Greek*, Oxford 1996.
COLVIN 1999	S. COLVIN, *Dialect in Aristophanes and the Politics of Language in Ancient Greek Literature*, Oxford 1999.
COLVIN 2000	S. COLVIN, «The Language of Non-Athenians in Old Comedy», in Harvey-Wilkins 2000, 285-98.
CONFORD 1993	F. M. CONFORD, *Η Αττική Κωμωδία*, μτφρ. Λ. Ζενάκος, Αθήνα ³1993.
COULON 1925	V. COULON, «Observations critiques et exégétiques sur l' argument II des *Oiseaux* et sur le text d' *Aristophane*», *REG* 38,1925, 73-98.
COULON 1930	V. COULON, «Supplement Critique et exégétique au tome III de mon édition d' *Aristophane*», *REG* 43,1930, 36-63.
COULTER 1934	C. COULTER, «The speech of Foreigners in Greek and Latin Comedy», *PhQ* 13,1934, 133-9.
CROSBY 1925	H. L. CROSBY, «Aristophanes' *Frogs*, lines 1323-24», *CPh* 20, 1925, 66-8.
DALE 1968	A. M. DALE, *The lyric metres of Greek Drama*, Cambridge 1968.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

DEARDEN 1976 — C. W. DEARDEN, *The stage of Aristophanes*, London 1976.

ΔΕΔΟΥΣΗ 1979 — Χ. Β. ΔΕΔΟΥΣΗ, «Η στίξη μετά το *οὔ τί που* και το *ἄρα* σε δραματικά κείμενα», *Δωδώνη* 8, 1979, 333-338.

DELAUNOIS 1986 — M. DELAUNOIS, «Le comique dans les *Nuées* d' Aristophane», *Antiquité Classique* 55, 1986, 86-112.

DENNISTON 1927 — F. D. DENNISTON, «Technical terms in Aristophanes», *CQ* 21, 1927, 113-21.

DENNISTON 1954 — *The Greek Particles*, Oxford ^{2}1954.

DICKEY 1995 — E. DICKEY, «Forms of address and conversational language in Aristophanes and Menander», *Mnemosyne* 48, 1995, 257-71.

DIGGLE 1981 — J. DIGGLE, *Studies in the text of Euripides*, Oxford 1981.

DILLOW 1995 — M. DILLOW, «Gods, Tongues and Dogs: the use of oaths in aristophanic comedy», *G&R* 42, 1995, 135-151.

DI MARCO 1987 — M. DI MARCO «*ἐρεβοδιφῶσιν*: Paronimia e lusus osceno in Aristophane», *QUCC* 25-27, 1987, 55-8.

DITTMAR 1933 — W. DITTMAR, *Sprachliche Untersuchungen zu Aristophanes und Menander*, Diss. Leipzig 1933.

DORNSEIFF 1949 — F. DORNSEIFF, «Der Fragesatz mit weil: *ὅτι δή τί μάλιστα*», *MH* 6, 1949, 175-6.

DOVER 1966 — K. J. DOVER «The Skene in Aristophanes», *PCPS* 192, 1966, 2-17.

DOVER 1974 — K. J. DOVER, *Greek Popular Morality in the time of Plato and Aristotle*, Berkeley and Los Angeles 1974.

DOVER 1978 — K. J. DOVER, *Η Κωμωδία του Αριστοφάνη*, μτφρ. Φ. Ι. Κακριδής, Αθήνα 1978.

DOVER 1985 — K. J. DOVER, «Some types of abnormal word order in Attic Comedy», *CQ* 35, 1985, 324.

DOVER 1987 — K. J. DOVER, *Greek and the Greeks, Collected papers*, Oxford and New York 1987.

EHRENBERG 1951 — V. EHRENBERG, *The People of Aristophanes, A Sociology of Old Attic Comedy*, Oxford ^{2}1951.

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

FAIRCLOUGH 1906	H. R. FAIRCLOUGH, «A Study of *ἄρα* in *Plato*», *PAPhA* 37, 1906, 45-9.
GELZER 1960	T. GELZER, *Der epirrhematische Agon ('Αγών) bei Aristophanes: Untersuchungen zur Structur der attischen Alten Komödie*, Zetemata 23, München 1960.
GJORK, G. 1940.	G. GJORK, «Μισθοφόρος et 'Αντιλέων», *Έρανος* 1940, 1-35.
GRIFFITH 1968	J. G. GRIFFITH, «A Vocative Expression in Greek Comedy», *CR* 18, 1968, 8-10.
GRIFFITH 1974	J. G. GRIFFITH, «Amphitheos and Anthropos in Aristophanes», *Hermes* 102,1974, 367-9.
GUTHRIE 1991 α	W. K. C. GUTHRIE, *Σωκράτης*, μτφρ. Τ. Νικολαΐδης, Αθήνα 1991.
GUTHRIE 1991 β	W. K.C. GUTHRIE, *Οι Σοφιστές*, μτφρ. Δ. Τσεκουράκης, Αθήνα 1991.
HALL 1989	E. M. HALL, «The archer scene in Aristophanes' *Thesmophoriazousae*», *Philologus* 133, 1989, 38-54.
HAMBLING 1967	C. L. HAMBLING, «Questions», *Encyclopedia of Philosophy* τ. 7, 1967, 49-53.
HALLIWELL 1982	S. HALLIWELL, «Notes on some Aristophanic jokes», *LCM* 7, 1982, 153-4.
HANDLEY 1956	E. W. HANDLEY, «Words for "soul", "heart" and "mind" in Aristophanes», *RhM* 99, 1956, 205-225.
HANSEN 1976	H. HANSEN, «Aristophanes' *Thesmophoriazousae*, theme, structure and Production», *Philologus* 120, 1976, 165-185.
HARRIOTT 1986	R. M. HARRIOTT, *Aristophanes, Poet and Dramatist*, London 1986.
HARSH 1937	P. W. HARSH, «Repetition of Lines in Euripides», *Hermes* 72, 1937, 435-49.
HARVEY 2000	D. HARVEY – J. WILKINS (ed.), *The Rivals of Aristophanes: Studies in Athenian Old Comedy*, Swansea: Clas. Progr. of Wales 2000.
HEBERLEIN 1981	F. HEBERLEIN, «Zur Irony im Plutus des Aristophanes», *WJA* 7, 1981, 27-49.
HENDERSON 1991	J. HENDERSON, *The Maculate Muse: Obscene Language in Attic Comedy*, Oxford [2]1991.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

HEWITT 1912-3	J. W. HEWITT, «Elements of Humor in the Satire of Aristophanes», *CJ* 8, 1912-3, 293-300.
HIZ 1962	H. HIZ, «Questions and Answers», *The Journal of Philosophy* 59, 1962, 253-265.
HOLZINGER 1876	K. HOLZINGER, *De Verborum Lusu apud Aristophanem*, Wien 1876.
HOPE 1906	E. W. HOPE, *The Language of Parody*, Diss. Baltimore 1906.
ΙΩΑΝΝΟΥ 1972	Γ. ΙΩΑΝΝΟΥ (επιμ.), *Καραγκιόζης* τ. Α, Αθήνα 1972.
ΙΩΑΝΝΟΥ 1974	Γ. ΙΩΑΝΝΟΥ (επιμ.), *Καραγκιόζης* τ. Β΄, Αθήνα 1974.
ΙΩΑΝΝΟΥ 1979	Γ. ΙΩΑΝΝΟΥ (επιμ.), *Καραγκιόζης* τ. Γ΄, Αθήνα 1979.
IRIGOIN 1997	J. IRIGOIN, Prologue et parodos dans la comedie d'Aristophane *(Acharniens, Paix,Thesmophories),* στο Thiercy (ed.)1997, 17-41.
JANKO 1984	A. JANKO, *Aristotle on Comedy.* Towards a reconstruction of *Poetics* II, London 1984.
JOUAN 1989	F. JOUAN, «La Paratragedie dans les *Acharniens* d' Aristophane», *C. GITA* 5, 1989, 17-30. -
ΚΑΚΡΙΔΗΣ 1976	Ι. ΚΑΚΡΙΔΗΣ, *Νεοελληνικές Μελέτες. 1. Το Ανακόλουθο 2. Η Επαναστροφή,* Αθήνα 1976.
ΚΑΚΡΙΔΗΣ 1989	Ι. ΚΑΚΡΙΔΗΣ, *Σκηνική τέχνη των Ελλήνων*, Αθήνα 1989.
ΚΑΚΡΙΔΗΣ 1972	Φ. Ι. ΚΑΚΡΙΔΗΣ, «Κριτικά και ερμηνευτικά στον Αριστοφάνη», *Δωδώνη* 1,1972, 109-124.
ΚΑΚΡΙΔΗΣ 1997	Φ. Ι. ΚΑΚΡΙΔΗΣ, «*Le priscipe d' acceleration dans les comedies d' Aristophane*», στο Thiercy (ed.) 1997, 285-294.
KARTTUNEN 1977	L. KARTTUNEN, «Syntax and semantics of questions», *Linguistics and Philosophy* 11,1977, 3-44.
ΚΑΤΣΟΥΡΗΣ 1975	Α. ΚΑΤΣΟΥΡΗΣ, «Word - Play in Greek Drama», *Ελληνικά* 28, 1975, 409-14.
ΚΑΤΣΟΥΡΗΣ 1976	Α. ΚΑΤΣΟΥΡΗΣ, *Η παρεξήγηση στην τραγωδία και στην κωμωδία,* Ιωάννινα 1976.
ΚΑΤΣΟΥΡΗΣ 1981	Α. ΚΑΤΣΟΥΡΗΣ, *Ρητορική υπόκριση,* Ιωάννινα 1981.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΚΑΤΣΟΥΡΗΣ 1997α — Α. ΚΑΤΣΟΥΡΗΣ, *Πρόλογος: Δραματική τεχνική*, Ιωάννινα 1997.

ΚΑΤΣΟΥΡΗΣ 1997 β — Α. ΚΑΤΣΟΥΡΗΣ, «Reversals in Aristophanes' *Clouds* and in Tragedy», *Δωδώνη* 1997, 51-92.

KOMORNICKA 1967 — A. M. KOMORNICKA, «Quelques Remarques sur la Parodie dans les Comedies d' Aristophane», *QUCC* 3, 1967, 51-74.

KRETSCHMER 1920 — P. KRETSCHMER, «Der griechische Imperativus Aoristi Activi - *σον*», *Glotta* 10, 1920, 112-122.

KRONAUER 1954 — U. KRONAUER, *Der Formale Witz in der Komodien des Aristophanes*, Zurich 1954.

ΚΩΣΤΑΚΗΣ 1966 — Θ. Π. ΚΩΣΤΑΚΗΣ, «Παροιμίες και παροιμιακές φράσεις στον Αριστοφάνη» (Κατά τους σχολιαστές και τους παροιμιογράφους), *Λαογραφία* 24, 1966, 114-227.

LADA – RICHARDS 1999 — I. LADA – RICHARDS, *Initiating Dionysus. Ritual and Theater in Aristophanes' Frogs*, Oxford 1999.

LEEUWEN 1908 — J. VAN.LEEUWEN, *Prolegomena ad Aristophanem*, Lugduni – Batavorum 1908.

LEVER 1953 — K. LEVER, «*Poetic Metaphor and Dramatic Allegory in Aristophanes*», *CW* 44, 1953, 220-233.

LESKY 1981 — A. LESKY, *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Λογοτεχνίας*, μτφρ. Α. Τσοπανάκης, Θεσσαλονίκη 1978.

LITTLEFIELD 1968 — D. J. LITTLEFIELD [ed.], *Twentieth century interpretations of the Frogs*, Englewood Cliffs New Jersey 1968.

LONG 1976 — T. LONG, «The Parodos of Aristophanes' *Wasps*», *ICS* I, 1976, 15-21.

LONG 1986 — T. LONG, *Barbarians in Greek Comedy*, Carbondale: South Illinois Press, Edwardsville 1986.

LOWE 1967 — J. C. B. LOWE, «Some questions of Attributions in Aristophanes», *Hermes* 95, 1967, 53-71.

LUDWIG 1882 — T. LUDWIG, *De enuntiatorum interrogativorum apud Aristophanem usu*, Diss., Königsberg 1882.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

MACDOWELL 1959	D. MACDOWELL, «Aristophanes *Frogs* 1407-67», *CQ* 9, 1959, 261-8.
MACLEISH 1980	K. MACLEISH, *The Theatre of Aristophanes*, London 1980.
MACWHORTER 1910	A. W. MACWHORTER, «A study of the so-called deliberative type of question (*τί ποιήσω;*) as found in *Aeschylus*, *Sophocles*, and *Euripides*». *TAPA* 41, 1910, 157-167.
MACWHORTER 1912	A. W. MACWHORTER, «Te mood of the questions and the mood of the answer», *PAPA* 53, 1912, xliii.
MACWHORTER 1932	A. W. MACWHORTER, «The Deliberative Type of Question as a Rhetorical and Dramatic Device in Greek Tragedy», *TAPA* 63, 1932, xli-xlvi.
MASTRONARDE 1979	D. J. MASTRONARDE, *Contact and discontinuity*, Berkeley 1979.
MAZON 1904	P. MAZON, *Essai sur la composition des Comedies d' Aristophane*, Paris 1904.
McGLEW, J. 1997.	J. McGLEW, «After Irony: Aristophanes' *Wealth* and its Modern Interpreters», *AJP* 118, 1997, 35-53.
MILLER 1944	H. MILLER, «Repetition of lines in Aristophanes», *AJP* 65, 1944, 27-36.
MILLER 1945	H. MILLER, «Comic iteration in Aristophanes», *AJP* 66, 1945, 398-408.
MILLER 1946	H. MILLER, «Some Tragic Influences in the *Thesmophoriazusae* of Aristophanes», *TAPhA* 77, 1946, 171-182.
MISENER 1904	G. MISENER, *The meaning of γὰρ*, Diss. Baltimore 1904.
MISENER 1908	G. MISENER, «The *εἰ γὰρ wishes*», *Cphil.* 3 1908, 137-144.
MONTEIL 1963	P. MONTEIL, *La Phrase relative en Grec ancien. Sa formation, son développement, sa structure des origines à la fin du Ve siècle av. J.C.*, Paris 1963.
ΜΙΧΑΗΛ 1981	Χ. Α. ΜΙΧΑΗΛ, *Ο Κωμικός Λόγος του Αριστοφάνους*, Αθήνα 1981.
MOORHOUSE 1963	A. C. MOORHOUSE, «The origin and use of *Ο, Η, ΤΟ ΔΕΙΝΑ*», *CQ* 13, 1963,18-25.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

MOORHOUSE 1980	A. C. MOORHOUSE, «The Syntax of *Sophocles*», *Mnemosyne Sup.*75, 1980, 31.
ΜΠΟΥΡΑΣ 1986	Ν. Γ. ΜΠΟΥΡΑΣ, *Αριστοφάνης και Αθήνα*, Αθήνα 1986.
NOËL 1997	M.- P. NOËL, «Mots Nouveaux et idées nouvelles dans les *Nuées* d'Aristophane», *Ktéma* 22, 1997, 173-184.
ΞΥΠΝΗΤΟΣ 1994	Ν. ΞΥΠΝΗΤΟΣ, *Ο Κωμικός Λόγος του Αριστοφάνους και ο Κωμικός χαρακτήρας των Καταλήξεων εις - άδης και εις -ίδης στις Κωμωδίες του*, Αθήνα 1994.
O'REGAN 1992	D. E. O'REGAN, *Rhetoric, Comedy, and the Violation of Language in Aristophanes' Clouds*, Oxford 1992.
OSMUN 1953-4	G. F. OSMUN,«Building up comic steam», *CJ* 49, 1953-4, 85-89.
O'SULLIVAN 1992	N. O'SULLIVAN, *Alcidamas, Aristophanes and the Beginnings of Greek Stylistic Theory*, *HERMES* Einzelschriften, Heft 38, Wiesbaden 1992.
ΠΑΠΠΑΣ 1987	Θ. ΠΑΠΠΑΣ, «Contributo a uno studio antropologico della commedia attica antica: stuttura e funzione degli Exodoi nelle commedie di Aristophane», *Dioniso* 57, 1987,191-202.
ΠΑΠΠΑΣ 1990	Θ. ΠΑΠΠΑΣ, *Anthropologie de la comedie grecque ancienne*, διδ. διατρ. *Αθήνα* 1990.
ΠΑΠΠΑΣ 1996	Θ. ΠΑΠΠΑΣ, *Ο Φιλόγελως Αριστοφάνης*, Αθήνα [2]1996.
PARKER 1997	L. P. E. PARKER, *The songs of Aristophanes*, Oxford 1997.
PAVLOVSKIS 1968	Z. PAVLOVSKIS, «Aristotle, Horace and the ironic man», *CPhil.* 63, 1968, 22-41.
PEPPER 1983	C.W. PEPPER, «Durativ and Aoristic», *AJP* 54, 1983, 47-53.
PICKARD-CAMBRIDGE 1962	A. W. PICKARD-CAMBRIDGE, *Dithyramb, Tragedy, Comedy*, Oxford 1927 (=1962).
PICKARD-CAMBRIDGE 1946	A. W. PICKARD-CAMBRIDGE, *The theatre of Dionysus in Athens*, Oxford 1946.
PLATNAUER 1960	M. PLATNAUER, «Prodelision in Greek drama», *CQ* 10,1960,140-144.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

POLLARD 1972 A. POLLARD, *Σάτιρα*, μτφρ. Θ. Παπαμάργαρης, Αθήνα 1972.

POE 1999 J. POE, «Entrances, Exits, and the Structure of Aristophanic Comedy», *Hermes* 127 (2), 1999, 189-207.

PRIOR 1955 M. PRIOR, A. PRIOR, «Erotetic logic», *Philosophical Review* 64, 1955, 43-59.

RAU 1967 P. RAU, *Paratragodia, Untersuchung einer komischen Form des Aristophanes*, Zetemata 45, München 1967.

REVUELTA 1999 A. R. REVUELTA, «Indirect questions in ancient Greek: meaning and internal classification of matrix predicates». *Les Completives en grec ancien*: 129-143. Actes du Colloque International de Saint Étienne (3-5 septembre 1998), textes réunis et présentés par B. Jacquinod. Saint Étienne 1999.

RIJKSBARON 1997 A. RIJKSBARON (ed.), *New approaches to Greek particles*, Amsterdam 1997.

ROMILLY 1994 J. ROMILLY, *Οι μεγάλοι Σοφιστές στην Αθήνα του Περικλή*, μτφρ. Φ. Ι. Κακριδής, Αθήνα 1994.

ROSE 1940 H. J. ROSE, «*Birds* 1122», *CR* 54, 1940, 79.

RUTHERFORD 1905 W. G. RUTHERFORD, *A Chapter in the History of Annotation, being Scholia Aristophanica vol. III*, London 1905.

SCHAFFNER 1911 O. SCHAFFNER *De Aversum Loquendi ratione in Comoedia*, Diss., Giessen 1911.

SCHARFFENBERGER 1998 E. SCHARFFENBERGER, «Parody, satire, irony and politics: from Euripides' *Orestes* to Aristophanes' *Frogs*», *T&P* 19, 1998, 111-122.

SCHLESINGER 1937 A. C. SCHLESINGER, «Identification of parodies in Aristophanes», *AJP* 58, 1937, 294-305.

SEAGER 1981 R. SEAGER, «Notes on Aristophanes», *CQ* 31, 1981, 244-251.

SEAGER 1985 R. SEAGER, «Aristophanes *Ecclesiazousae* 615-625, 718-720», *LCM* 10, 1985, 121.

SEGAL 1996 E. SEGAL (Ed.), *Oxford Readings in Aristophanes*, Oxford 1996.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

SIFAKIS 1971	G. M. SIFAKIS, *Parabasis and Animal choruses, A Contribution to the History of Attic Comedy*, London 1971.
SIFAKIS 1992	G. M. SIFAKIS, «The structure of Aristophanic Comedy», *JHS* 112, 1992, 123-142.
SILK 2000	M. S. SILK, *Aristophanes and the Definition of Comedy*, Oxford 2000.
SLATER 1997	N. W. SLATER, «Waiting in the wings: Aristophanes' *Ecclesiazusae*», *Arion* n.s.5, 1997, 97-129.
SLATER 1999	N. W. SLATER, «Making the aristophanic audience», *AJP* 120, 1999, 351-368.
SLATER 2000	N. W. SLATER, *Spectator politics. Metatheatre and Perfomance in Aristophanes*, Philadelphia 2000.
SNELL 1984	B. SNELL, *Η Ανακάλυψη του Πνεύματος, Οι Ελληνικές Ρίζες της Ευρωπαϊκής Σκέψης*, μτφρ. Δανιήλ Ιακώβ, Αθήνα ²1984.
ΣΟΛΟΜΟΣ 1978	Α. ΣΟΛΟΜΟΣ, *Ο ζωντανός Αριστοφάνης*, Αθήνα ²1978.
SOMMERSTEIN 1977	A. SOMMERSTEIN, «Notes on Aristophanes' *Wasps*», *CQ n.s.* 27, 1977, 273-4.
SPYROPOULOS 1974	H. SPYROPOULOS, *L' Accumulation Verbale chez Aristophane. Recherce sur le style d' Aristophane*, Thessaloniki 1974.
ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ 1983	Η. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, «Βωμολόχος ή σεμνολόγος ο Αριστοφάνης;», *Διαβάζω* 72, 1983, 33-42.
ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ 1988	Η. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, *Αριστοφάνης: σάτιρα-θέατρο-ποίηση*, Θεσσαλονίκη 1988.
ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ 1989	Η. ΣΠΥΡΟΠΟΥΛΟΣ, «Άσημος, βαρβαρική και αποκλίνουσα φωνή στην αρχαία κωμωδία», Διεθνής Συνάντηση Αρχαίου Ελληνικού Δράματος, Δελφοί 15-20 Ιουν. 1986, Ευρωπαϊκό Πολιτιστικό Κέντρο Δελφών, Αθήνα 1989, 156-167.
ΣΤΑΜΕΛΟΣ 1989	Δ. ΣΤΑΜΕΛΟΣ, *Το Εικοσιένα και το Δημοτικό μας Τραγούδι*, Αθήνα 1989.
STEVENS 1937	P. T. STEVENS, «Colloquial Expressions in Euripides», *CQ* 31, 1937, 182-191.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

STEVENS 1945 — P. T. STEVENS, «Colloquial expressions in Aeschylus and Sophocles», *CQ* 39, 1945, 95-105.

STEVENS 1976 — P. T. STEVENS, *Colloquial Expressions in Euripides*, *HERMES* Einzelschriften Heft 38, Wiesbaden 1976.

ΣΤΕΦΑΝΗΣ 1980 — Ι. Ε. ΣΤΕΦΑΝΗΣ, *Ο Δούλος στις Κωμωδίες του Αριστοφάνη, Ο ρόλος του και η μορφή του*, Θεσσαλονίκη 1980.

STRAUSS 1966 — L. STRAUSS, *Socrates and Aristophanes*, Chicago 1966.

STYAN 1975 — J. STYAN, *Drama, Stage and Audience*, Cambridge 1975.

ΣΥΝΟΔΙΝΟΥ 1981 — Κ. ΣΥΝΟΔΙΝΟΥ, *ἔοικα-εἰκὸς και συγγενικά από τον Όμηρο ως τον Αριστοφάνη*, *Δωδώνη* παράρτημα 17, Ιωάννινα 1981.

TAALMAN 1997 — M. V. E. TAALMAN, «*ἦ γὰρ* in questions», in A. RIJKSBARON 1997, 51-156.

TAILLARDAT 1965 — J. TAILLARDAT, *Les images d' Aristophane, Études de langue et de style*, Paris 1965.

TAPLIN 1977 — O. TAPLIN, «Did Greek Dramatists Write Stage Instructions?", *PCPh n.s.* 23, 1977,121-32.

TAPLIN 1986 — O. TAPLIN, «Fifth-century Tragedy and Comedy: A synkrisis», *JHS* 106, 1986, 163-174.

TEJIMA 1987 — K. TEJIMA, «The Parabasis of Aves, a step toward the disappearance of the Parabasis», *JCS* 36, 1987, 47-57.

THIERCY 1986 — P. THIERCY, *Aristophane: Fiction et Dramaturgie*, Paris 1986.

THIERCY 1997 — P. THIERCY - M. MENU, *Aristophane: La langue, la scène, la cité, Actes du Colloque International de Toulouse*, Bari 1997.

THIERCY 1999 — P. THIERCY, *Ο Αριστοφάνης και η Αρχαία Κωμωδία*, μτφρ. Γ.Φ. Γαλάνης, Αθήνα 1999.

THOMSON 1940 — D'A.W. THOMSON, «Aristophanes *Birds* 1122», *CR* 54, 1940, 188.

THOMSON 1939 — G. THOMSON, «The Postponement of Interrogatives in Attic Drama», *CQ* 33, 1939, 147-52.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΤΣΑΚΜΑΚΗΣ 1997α — Α. ΤΣΑΚΜΑΚΗΣ, «Σκηνικές και ερμηνευτικές παρατηρήσεις στις *Θεσμοφοριάζουσες* του Αριστοφάνη», *Ελληνικά* 47, 1997, 241-260.

ΤΣΑΚΜΑΚΗΣ 1997β — Α. ΤΣΑΚΜΑΚΗΣ – Μ. ΧΡΙΣΤΟΠΟΥΛΟΣ (επιμ.), *Όρνιθες, Όψεις και Αναγνώσεις μιας Αριστοφανικής Κωμωδίας, Πρακτικά Συμποσίου, Λευκωσία, Οκτώβριος 1994*, Αθήνα 1997.

TURNER 1980 — E. G. TURNER, «The Rhetoric of Question and Answer in Menander», in J.Redmunds (ed.), Themes in Drama II: Drama and Mimesis, 1-23, Cambridge 1980.

UCKERMAN 1879 — W. UCKERMAN, *De Aristophanis Comici Vocabulorum Formatione*, Marburg 1879.

UCKERMAN 1888 — W. UCKERMAN, «*τίς* und *ὅστις* in pronominalen Wiederholungsfragen bei Aristophanes, *Philologus* 46,1888, 57-69.

USSHER 1979 — R. G. USSHER, *Aristophanes, Greece and Rome, New Surveys in the Classics,* Oxford 1979.

VAHLEN 1908 — J. VAHLEN, «Index lectionum aestivarum de genere quodam dicendi graecis Romanisque familiari», *Opuscula Academica* 2, 1908, 437-439.

VRIES 1966 — C. J. VRIES, «Remarks on a Greek Form of Address *(ὦ τᾶν)*», *Mnemosyne* 20, 1966, 225-230.

WALLACE 1997 — R. W. WALLACE, «Poet, Public, and "Theatrocracy": Audience Perfomance in Classical Athens», in *Poet, Public,* and *Perfomance* in Ancient Greece, edited by L. Edmunds and R.W.Wallace, 97-111. Baltimore 1997.

WEBSTER 1970 — T. B. L. WEBSTER, *Greek Theatre Production*, London ^{2}1970.

WHATMOUGH 1952 — J. WHATMOUGH, «On Triballic in Aristophanes (*Birds 1615)*», *CPH* 47, 1952, 26.

WHITE 1960 — J. W. WHITE, *The Verse of Greek Comedy*, London 1960.

WHITMAN 1964 — C. A. WHITMAN, *Aristophanes and the Comic Hero*, Cambridge 1964.

WILLI 2002 — A. WILLI (ed.), *The Language of Greek Comedy*, Oxford 2002.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

WILLI 2003 — A. WILLI, *The Languages of Aristophanes, Aspects of Linguistic Variations in Classical Attic Greek*, Oxford 2003.

WIT-TAK 1968 — T. M.WIT-TAK, «The Function of Obscenity in Aristophanes' *Thesmophoriazusae* and *Ecclesiazusae*», *Mnemosyne* 21, 1968, 357-365.

ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ 1932 — Χ. ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ, «Σύμμεικτα Φιλολογικά», *Επιστ. Επετ. Φιλ. Σχ. Παν/μίου Θεσ/κης* 2, 1932, 339-377.

ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ 1935 — Χ. ΧΑΡΙΤΩΝΙΔΗΣ (έγραψεν Εύιος Ληναίος), *Απόρρητα*, Θεσσαλονίκη 1935.

ZIELINSKI 1885 — T. ZIELINSKI, *Die Gliederung der altattischen Komödie*, Leipzig 1885.

ZIMMERMANN 1984 — B. ZIMMERMANN, «The Parodoi of Aristophanic Comedies», *SIFC* n.s. I, 1984,13-24.

ZIMMERMANN 2002 — B. ZIMMERMANN, *Η Αρχαία Ελληνική Κωμωδία*, μτφρ. Η. Τσιριγκάκης, Αθήνα 2002.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ